

Lietuvos Kultūros tyrimų institutas

UDK 21  
Ju56

Stanislovas Juknevičius

*Pasąmonė ir religija*

Monografija

(Sutrumpintas variantas)

ISBN 978-9955-868-34-7

Vilnius, 2011

## **Turinys**

|                                                                                        |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Pratarmė                                                                               | 3   |
| <b>Pirma dalis. PSICHOLOGINĖS RELIGIJOS TYRIMO PRIELAIIDOS</b>                         |     |
| Pirmas skyrius. Sąmonės kaleidoskopas: pagrindiniai psichologiniai žmonių tipai        | 5   |
| Antras skyrius. Tamsioji psichikos pusė: sąmonė ir jos gyventojai                      | 11  |
| Trečias skyrius. Išrinktieji pasmerktieji: atvirumas sąmonei ir jo raiškos ypatybės    | 27  |
| <b>Antra dalis. PAGRINDINĖS RELIGIJOS FUNKCIJOS</b>                                    |     |
| Ketvirtas skyrius. Tobulumo ilgesys: psichoterapinė religijos funkcija                 | 34  |
| Penktas skyrius. Atsakomybės filosofija: moralinė religijos funkcija                   | 46  |
| Šeštas skyrius. Tikėtinai mitai: pasaulėžiūrinė religijos funkcija                     | 55  |
| Septintas skyrius. <i>Esat dievai</i> : ontologinė religijos funkcija                  | 67  |
| <b>Trečia dalis. SEKULIARIZACIJA IR JOS PASEKMĖS DABARTINEI VAKARŲ KULTŪRAI</b>        |     |
| Aštuntas skyrius. Apokalipsės atšvaitai: Vakarų kultūros raidos tendencijos ir bruožai | 85  |
| Devintas skyrius. <i>Protaujantys gyvūnai</i> : moraliniai sekuliarizacijos padariniai | 99  |
| Dešimtas skyrius. Dievų kova: Vakarai prieš islamą                                     | 111 |
| .                                                                                      |     |
| Pabaiga                                                                                | 125 |

## Pratarmė

Kiekvienas žmogus anksčiau ar vėliau bando suvokti save reiškinių ir įvykių sraute, stengiasi atrasti savo vietą pasaulyje, visuomenėje, būtyje. Dar XII a. Omaro Chajamo suformuluoti klausimai: „Iš kur atėjom mes? Ir kur mus kelias veda?“ – aktualūs visiems laikams ir visoms tautoms. Tradiciškai atsakymus į šiuos klausimus pateikdavo religija. Ji sukurdavo idealų būties modelį, į kurį įkomponuodavo ir atskirų žmonių gyvenimus, ir tautų, regionų, žmonijos istoriją. Silpstant religingumui, žmogaus gyvenimas vis dažniau paliekamas savieigai. Kai kurie mąstytojai atsisako svarstyti esmingiausius gyvenimo klausimus, skelbia juos jau atgyvenusios savo amžių metafizikos dalimi, kiti pateikia į šiuos klausimus tokius atsakymus, kad bent menkiausių moralinių dvasinių aspiracijų turinčiam žmogui kvapą gnaužia. Kokie religijos bruožai turi išliekamąją vertę, padeda ar bent jau gali pagelbėti žmogui susiorientuoti sudėtinguose ir nevienareikšmiuose dabarties pasaulyje vykstančiuose procesuose? Tai – pagrindinė knygoje sprendžiama problema.

Religijos samprata pirmiausia priklauso nuo ją tyrinėjančio mokslo specifikos. Šioje knygoje religija daugiausiai analizuojama archetipinės psichologijos aspektu. Archetipinė psichologija – mokslinė disciplina, nagrinėjanti kolektyvinės sąmonės kilmę, struktūrą, raidos dėsningumus. Kadangi didžiausias indėlis tyrinėjant kolektyvinę sąmonę priskiriamas Carlui Gustavui Jungui, archetipinę psichologiją galima traktuoti kaip tam tikrų šio mąstytojo idėjų plėtotę ir tęsinį. Tačiau skirtingai nuo Jungo, daugiausiai dėmesio skyrusio psichoterapijai, archetipinės psichologijos atstovai nagrinėja kolektyvinių vaizdinių kilmę ir raidą pačiose įvairiausiose, dažniausiai su psichopatologija ir psichoterapija nusisijusiose ar labai mažai susijusiose srityse. Amerikiečių mokslininko Jameso Hillmano teigimu, terminas „archetipas“ priklauso visai kultūrai, visoms žmogiškos veiklos sritims, todėl archetipinę psichologiją galima traktuoti kaip kultūrinį sąjūdį, kurio vienas uždavinių yra tradicinės religinės problematikos interpretacija naudojant kolektyvinės sąmonės tyrimui taikomas sąvokas. Be Hillmano, svarų indėlių archetipinėje psichologijos raidoje paliko Henri Corbinas, Robertas Avensas, Tomas Cheetmanas. Lietuvoje psichologiniai ir kultūrologiniai kolektyvinės sąmonės aspektai nagrinėti Audriaus Beinoriaus, Gražinos Gudaitės, Algio Uždavinio darbuose. Šioje knygoje daugiausia dėmesio skiriama pasaulėžiūriniams archetipinės psichologijos aspektams. Joje išskiriamos pagrindinės religijos funkcijos ir analizuojamos jų sklaidos ypatybės ir individo gyvenime, ir visuomenės raidoje.

Svarbų vaidmenį suvokiant ir vertinant įvairius religijos aspektus vaidina psichologinės individo charakteristikos. Akivaizdu, kad viską protu linkęs pasverti žmogus skeptiškai žiūrės į tikėjimo pretenzijas pasaulėžiūros srityje, o juslinius malonumus vertinančiai asmenybei visos šnekos apie gyvenimo prasmę ar moralinio tobulėjimo būtinybę sukels tik šypseną ar juoką. Be to, kas nors gali nugyventi visą gyvenimą nepatyręs nė menkiausio sąmonės dvelksmo, o kam nors sąmonės egzistavimas toks pat akivaizdus, ar net akivaizdesnis nei sąmonės. Kaip supranta ir vertina religiją skirtingų psichologinių tipų žmonės? Kokia yra individualios ir kolektyvinės sąmonės struktūra? Kas yra atvirumas sąmonei ir kokios jo raiškos ypatybės? Šių klausimų svarstymas ir sudaro pirmos, įvadinės knygos dalies turinį.

Psichinė sveikata – būtina bet kokių žmogaus aspiracijų realizavimo sąlyga. Svarbų vaidmenį siekiant ir žmogaus, ir visuomenės sveikatos visais laikais vaidino religija. Neatsitiktinai viename darbe Jungas religiją vadina universalia terapine sistema. Jei individuali psichoterapija siekia padėti žmogui spręsti jo asmeninės patirties sukeltas problemas, religija traktuoja žmogų kaip tam tam tikro socialinio-dvasinio-ontologinio derinio dalį. Įvairios religinės filosofinės sistemos šį derinį įvardijo įvairiai: senovės graikai – Antropos, indai – Puruša, kinai – Pan-ku, kai kurie arabų mistikai – Tobulas Žmogus. Bendriausia prasme šį derinį galima pavadinti Transcendentiniu Žmogumi. Atsakomybė už šio Žmogaus likimą – būtina religinės moralės prielaida. Religinė mitologija, savo

ruožtu, piešia konkrečius istoriškai kultūriškai determinuotus jo paveikslus. Transcendentinio Žmogaus buveinė – objektyvi vaizduotė, tikėjimas – pagrindinė objektyvios vaizduotės turinius saistanti ir palaikanti jėga. Šie ir kiti iš jų išplaukiantys teiginiai plėtojami antroje knygos dalyje.

Žmogaus gyvenimas – nuolatinis dialogas tarp sąmonės ir pasąmonės, nuolatinės ir nenuilstamos sąmonės pastangos įvardyti, struktūruoti ir paaiškinti įvairias iš pasąmonės kylančias jėgas. Religija – specifinė pasąmonės turinių organizavimo, palaikymo, nukenksminimo arba skatinimo forma. Jos specifika ta, kad ji siekia aprėpti visus pasąmonės turinius ir nukreipti joje vykstančius procesus palankiausia žmogui linkme. Religijos vaidmeniui visuomenėje silpnėjant, stiprėja psichinis disbalansas, kas anksčiau ar vėliau išsilieja į rimtas socialines bei psichines problemas. Kai kurie šio proceso aspektai nagrinėjami trečioje knygos dalyje.

Svarbus dabarties visuomenės raidos bruožas – globalizacija. Stiprėjant globalizacijai, šimtmečiais, o neretai ir tūkstantmečiais buvę religiška homogeniški regionai tampa heterogeniški. Įvairiausi, tradicinių religijų požiūriu keisčiausi ir net nepriimtinausi tikėjimai prasiskverbia į tolimiausius planetos kampelius, aktyviai propaguoja savo idėjas, vertybes, gyvenimo būdą. Kai kurie tradicinio mąstymo žmonės į šiuos procesus reaguoja gana skausmingai ir visokeriopai stengiasi jiems pasipriešinti, tačiau tokių skaičius nuolatos mažėja. Tolerantiškumas – kitas svarbus laikotarpio bruožas. Užuoat galvojęs ir sakęs „tiesa tik mūsų“, dabarties žmogus vis dažniau priverstas sakyti „tiesa ir mūsų“. Religinės pasaulėžiūros ypatybės globalizacijos sąlygomis nagrinėjamos ketvirtoje baigiamąjoje knygos dalyje. Pirmame šios dalies skyriuje daugiausiai dėmesio skiriama universalios religijos problemai Vivekanandos filosofijoje, antroje nagrinėjami istoriniai, psichologiniai, ideologiniai konflikto tarp Vakarų ir islamo aspektai.

Įvairi archetipinės psichologijos problematika suponavo platų tyrimo metodų spektrą. Corbino teigimu, archetipinės psichologijos metodas yra *imagitatyvinis*, o dėstymas turi būti poetinis ir ritorinis, nebūtinai loginis. Tokios pozicijos laikomasi ir šioje knygoje. Galbūt joje taikomas medžiagos pateikimo būdas ne visada patenkins griežto akademinio stiliaus gerbėjus, bet, tikiuosi, susilauks vaizduotės vaidmenį mokslinėje kūryboje suvokiančių asmenų supratimo ir pritarimo.

Norėčiau padėkoti visiems, perskaičiusiems knygos rankraštį ir pateikusiems vertingų patarimų, pirmiausia – Audriui Beinoriui, Arvydui Liepuoniui, Nagliui Kardeliui ir Ritai Repšienei. Knyga nebūtų pasiekusi skaitytojo be darnaus ir kūrybingo Lietuvos kultūros tyrimų instituto Leidybos skyriaus, vadovaujamo Adomo Matuliausko, darbo. Negaliu taip pat nepaminėti mano profesinę veiklą gaubusios, supratimą bei paramą skleidusios šeimos. Visiems nuoširdžiai tariau *ačiū*.

Autorius

## PIRMA DALIS. PSICHOLOGINĖS RELIGIJOS TYRIMO PRIELAIDOS

### Pirmas skyrius. **Sąmonės kaleidoskopas: pagrindiniai psichologiniai žmonių tipai**

Vienas Fiodoro Dostojevskio herojus savo požiūrį į ateistus ir tokio pobūdžio literatūrą apibūdina taip: „Kiek aš besusitikdavau su netikinčiais ir kiek beskaičiau tokių knygų, man vis rodėsi, kad kalba jie ir rašo visai ne apie tai, nors ir atrodo, kad apie tai“<sup>1</sup>. Kodėl religingiems žmonėms atrodo, kad ateistai nesupranta svarstomų klausimų esmės ir prasmės, ir atvirkščiai – tikinčiųjų sprendžiamos problemos dažniausiai nejaudina ateistiškai užsiangažavusių žmonių? Nuo ko priklauso, kad vieniems religija – gyvenimo prasmė, kiti žiūri į ją palankiai, tretieji – įtariai, o ketvirtieji bet kokios kalbos apie Dievą, moralinį atpildą ar pomirtinį gyvenimą atrodo bereikalingos ir nuobodžios?

Praktiškai niekam nekelia abejonių, kad religingumas priklauso nuo socialinių sąlygų: religingose visuomenėse dauguma žmonių – tikintys, ateistinėse – bedieviai. Tačiau negalima neigti ir to fakto, kad ateistų pasitaiko ir labai religingose, o religingų žmonių – ateistiškose visuomenėse ar šeimose. Vadinasi, religingumui įtakos turi, o neretai ir lemia psichologinės žmonių ypatybės. Psichologinių determinantų svarbą religingumui ir analizuosime šiame skyriuje.

Mokslinėje literatūroje religijos psichologijos problemos nuodugniau pradėtos tyrinėti dvidešimtame amžiuje. Pirmiausia minėtinas klasikiniu tapęs Williamo James'o darbas „Religinio patyrimo įvairovė“<sup>2</sup>. Ypač didelis psichologinių religijos aspektų tyrinėjimo indėlis priklauso Jungui, kurio idėjomis daugiausia ir remsimės šiame skyriuje. Lietuvoje apie psichologinius tipus rašė G. Gudaitė<sup>3</sup>. Tačiau religingumo ir psichologinių tipų ryšys ir Lietuvos, ir užsienio mokslinėje praktiškai liko nenagrinėtas. Būtent šios problemos analizei skyriuje skiriama daugiausiai dėmesio.

Jungas išskyrė keturias pagrindines psichines žmogaus funkcijas – jutimus, protą, jausmus ir intuiciją. Akivaizdu, kad skirtingų žmonių jos išvystytos labai skirtingai. Priklausomai nuo to, kokia funkcija dominuoja, galima kalbėti apie keturis žmonių tipus: jutiminį, racionalų, jausminį ir intuityvų. Be to, vieno žmonių didesnė psichinės energijos dalis nukreipta į vidų, į savęs pažinimą ir analizę, kitų – į vadinamą išorinį pasaulį. Pirmo tipo individus Jungas pavadino introvertais, antro – ekstravertais<sup>4</sup>. Taigi galima kalbėti apie aštuonis pagrindinius psichologinius žmonių tipus: jutiminius introvertus, jutiminius ekstravertus, racionalius introvertus, racionalius ekstravertus ir taip toliau. Kas būdinga kiekvienam iš šių tipų ir koks jų atstovų požiūris į religiją? Tai – pagrindinė skyriuje svarstoma problema. Pagrindinę jame grindžiamą idėją trumpai galima suformuluoti taip. Žmogaus požiūris į religiją didele dalimi priklauso nuo to, kokiam psichologiniam tipui jis priklauso. Religingiausi yra intuityvaus, nereligingiausi – jutiminio tipo žmonės. Racionalaus tipo individai dažniau linkę į ateizmą, jausminio – į religingumą.

### **Jutiminis tipas**

Jutiminiam tipui priklauso žmonės, kurių gyvenime pagrindinį vaidmenį vaidina jauslės. Jie linkę tikėti tik tuo, ką galima pamatyti, išgirsti, pačiuojuoti. Kadangi jauslės tarsi savaime nukreiptos į išorinį pasaulį, dauguma šiame tipui priklausančių žmonių yra ekstravertai. Tačiau egzistuoja ir

<sup>1</sup> Dostojevskis F. *Idiotas*. Vilnius: Vaga, 1971. P.286.

<sup>2</sup> James W. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. 1902.

<sup>3</sup> Gudaitė G. *Įvadas į analitinę psichologiją*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002. P. 56–61.

<sup>4</sup> Jung C. G. *Psichologiniai tipai* (iš vokiečių kalbos vertė Zigmąs Ardicakas, Austėja Merkevičiūtė, Giedrė Sodeikienė. Margi raštai, 2013. Žiūrėk taip pat *Psichologinių tipų klausimu; Psichologiniai tipai*. Kn. Andrijauskas A. ir Rybelis A. (sudarytojai). Jung C. G. *Psichoanalizė ir filosofija*. Vilnius: Pradai, 1999. P. 105–136.

jutiminiai introvertai. Dažniausiai – tai modernistinių kryptų dailininkai, matantys, ar suvokiantys pasaulį kitaip, negu daugelis žmonių.

Sąlyginai galima išskirti dvi jutiminių ekstravertų grupes – buitinius ir estetinius. Buitiniai jutimingieji kenčia kasdieninėje rutinoje. Visas jų gyvenimas – tai malonumų, ar, platesne prasme, šventės laukimas. Šventė dažniausiai suvokiama kaip galimybė skaniai pavalgyti, išgerti, pabendrauti su maloniais žmonėmis, atsipalaiduoti ar pašėlti. Šventei praėjus, kurį laiką gyvenama prisiminimais, paskui prasideda kitos laukimas.

Estetinių jutiminių žmonių poreikiai yra žymiai didesni, o gyvenimas – sudėtingesnis. Sörenas Kierkegaardas išskiria keturis pagrindinius estetinių žmonių tipus. Pirmajam iš jų ryškiausiai atstovauja Don Juanas, antrajam – Faustas, trečiajam – Neronas ir ketvirtąjį – Agliferas, arba Amžinasis Žydas. Šie tipai skiriasi malonumų rafinuotumu ir visuomenei metamo iššūkio stiprumu<sup>5</sup>.

Juslinių žmonių požiūriai į religiją varijuoja nuo aršaus kritiškumo iki nuožmaus prietaringumo. Dauguma juslinių ekstravertų religiją suvokia kaip trikdį *normaliam*, į šiapusinius tikslus orientuotam gyvenimui. Jei jie ir paiso elementariausių religinio gyvenimo normų, tik todėl, kad bijo išsiskirti iš kitų, arba susilaukti nemalonumų iš dvasinės ar pasaulietiškos valdžios.

Jei religingoje aplinkoje juslinio tipo žmonės neretai droviasi ar bijo reikšti savo nuomonę, ateistinėje visuomenėje jų pasaulėžiūra ir pasaulėjauta atsiskleidžia visiškai. Jausdami valdžios ir visuomenės pritarimą, juslingieji atvirai ir drąsiai reiškia savo nuomonę sudėtingiausiais religinio gyvenimo klausimais, kurį dažniausiai prasideda ir baigiasi teiginiu *kaip galima visom tom nesąmonėm tikėti*. Ypač pamėgtas jutiminių žmonių kritikos objektas – vienuoliai ir kunigai. Kadangi jutiminiai žmonės neįsivaizduoja, kad gyvenime gali būti kitokie tikslai, negu malonumų siekimas, visi aukštesnių dvasinių interesų turintys žmonės, jų manymu, yra arba apsimetėliai, arba kvailiai. Pirmas atvejis labiausiai tinka dvasininkams, kurie esą pasirinko šią profesiją tik tam, kad galėtų kitų sąskaita tenkinti savo juslines aistras. Europoje toks požiūris ypač suklestėjo Renesanso epochoje, kai viduramžių asketizmą pradėjo keisti labiau į šio gyvenimo džiaugsmus orientuota pasaulėžiūra. Antrą požiūrį dažniau išreiškia pasauliečiai, siek tiek pasidomėję ar besidomintys religija, tačiau nesupratę nei jos esmės, nei prasmės.

Kitas jutiminių žmonių santykio su religija kraštutinis – prietaringumas. Dalinai jis kyla iš mirties baimės (kadangi už juslių nieko nėra, mirtis nusineša viską), taip pat iš nesuprantamų, už kasdienybės ribų išeinančių reiškinių egzistavimo. Būdami neišvystyto proto, tai yra nesugebėdami kritiškai šių reiškinių analizuoti, jie linkę arba neigti jų egzistavimą, arba tikėti viskuo. Pastaraisiais atvejais jie tampa labai prietaringi. Tada jie pasiryžę vykdyti visus Bažnyčios ar kitos sakralinės institucijos nurodymus ir labai priešiskai žiūri į įvairius *pažeidėjus*. Jutiminio tipo žmonės – reakcingiausių religijos elementų pagrindas ir atrama. Būtent šio tipo individus dažniausiai kritikavo ir tebekritikuoja švietėjiškų nuostatų mąstytojai.

Jutiminių introvertų religingumas dažniausiai yra kritiškesnis ir nuoširdesnis, bet jie, bent jau pradedant Naujaisiais laikais, retai priklauso oficialiom konfesijom. Dalis iš jų kuria savo daugiau ar mažiau originalias ar eklektiškas tikėjimo sistemas, dalis seka koku nors netradiciniu mąstytoju ar mokymu.

Kai kurie jutiminio tipo žmonės ieško racionalaus savo gyvenimo būdo pagrindimo, o tokio nesuradę, patys jį kuria. Hedonizmo teoretikų buvo visais laikais ir visose tautose. Antikoje – tai kireniečių mokyklos atstovai, Indijoje – charvakai lokajatikai, Kinijoje – kai kurie Le Thu sekėjai. Jų filosofinis kredo dažniausiai išreiškiamas tokiais posakiais kaip *carpe diem* (gaudyk akimirksnį), *ką suvalgei – tavo*, ir panašiai. Polemizuoti su tokio tipo žmonėmis beprasmė ir beviltiška. Jei kokia nors mintis įkrenta į tuščią galvą, stipriai ji ten įstringa.

---

<sup>5</sup> Kierkegaard S. *Albo, albo*. Warszawa: PWN, 1982. S. 93–154.

## Racionalus tipas

Žmonės, kurių labiausiai išvystyta psichinė funkcija – protas, priklauso racionaliam tipui. Pagrindinė proto reiškimosi sritis – mokslas. Populiariojoje literatūroje dažniausiai kalbama apie dviejų tipų mokslininkus. Pirmąjį galima palyginti su bitėmis. Kaip bitės, skraidydamos nuo gėlės prie gėlės, renka nektarą ir perdirba jį į medų, taip ir šio tipo mokslininkai renka faktus, juos apibendrina ir kuria teorijas. Tai racionalaus tipo ekstravertai. Žinomiausi jų atstovai – Mikalojus Kopernikas, Isaakas Newtonas, Charles Darvinas. Antras tipas lyginamas su vorais. Kaip vorai audžia tinklą iš savęs, taip ir šio tipo mokslininkai kuria teorijas ir remiasi ne išoriniu, o vidiniu patyrimu, o vėliau, jei mano esant reikalinga, ieško joms empirinio pagrindimo. Tai racionalaus tipo introvertai. Žinomiausi jų atstovai – Immanuelis Kantas, Georgas Vilhelmas Hegelis, Johanas Gotliebas Fichte. Akivaizdžiai šio tipo atstovų dažniau pasitaiko humanitarinių mokslų srityje. Svarbų vaidmenį racionalaus tipo žmonės vaidina politikoje. Dauguma utopistų, kūrusių, o kartais ir bandžusių įgyvendinti racionalios, protu pagrįstos valstybės modelius, pradedant Platonu ir baigiant Vladimiru Leninu – šio tipo atstovai. Neretai racionalaus tipo žmonės ir šeimyninius santykius, vaikų auklėjimą bando grįsti tik protu. Jei jiems tai nesiseka, jaučiasi nelaimingi, jei pasiseka – padaro nelaimingus kitus.

Žmonijos istorijoje racionalaus tipo atstovai yra buvę ir didžiausiais religijos šalininkais, ir priešais. Kai kuriems religiniams mąstytojams Dievo egzistavimas toks akivaizdus, kad neigimas tolygus proto neigimui. Kaip rašo Anzelmas Kenterberietis, „kodėl tada pasakė beprotis savo širdyje: „Nėr Dievo“, jeigu kiekvienai protingai sielai (rationali menti) yra visiškai akivaizdu, kad Tu egzistuoji labiausiai už visus kitus? Tik todėl, kad jis yra kvailys ir b e p r o t i s“<sup>6</sup>.

Dalis religijos apologetų Dievo buvimo ženklus matė esinijos struktūroje. Kadangi ir žmogaus kūnas, ir gamta bendrai yra tobuli, atitinka mūsų proto reikalavimus, vadinasi, juos kuriant dalyvavo protas. Bene labiausiai išplėtotą racionalų krikščionybės pagrindimą sukūrė Tomas Akvinietis. Visas krikščionybės dogmas jis suskirstė į dvi grupes: protu įrodomas ir grindžiamas tik tikėjimu. Pirmajai Akvinietis priskyrė Dievo egzistavimą, sielos nemirtingumą, pomirtinį gyvenimą ir pateikė racionalius šių dogmų įrodymus<sup>7</sup>. Deja, praktinė šių argumentų nauda nedidelė. Tikintiesiems jie nereikalingi: jie ir taip tiki ir Dievą, ir sielos nemirtingumą, ir pomirtinį gyvenimą. Bedievių gi jie, paprastai, neįtikina.

Religijos kritika naudojant racionalius argumentus taip pat buvo labai marga ir daugialypė – nuo literatūrinių pamfletų iki taip vadinamo *mokslinio ateizmo* sukūrimo. Ypač religijos kritika suklestėjo Apšvietos epochoje. Šimtmečiais kauptas nepasitikėjimas, nepasitenkinimas, neretai ir įtūžis išsiveržė į paviršių. Ryškiausias pavyzdys – garsioji Voltaire'o katalikybei skirta frazė *sutraiškyti bjaurybę*.

Jei daliai žmonių ryškiausias Dievo buvimo įrodymas buvo racionali pasaulio sąranga, kitai – šios sąrangos netobulumas. Ligos, karai, netikėtos mirtys šio tipo žmonėms virto pagrindiniais Dievo nebuvimo įrodymais. Nemažai žmonių prarado tikėjimą susidūrę su akivaizdžiu, jų manymu, pasaulio ar Dievo, neteisingumu.

Bene išsamiausiai proto galimybes ir ribas sprendžiant pasaulėžiūrinės problemas išanalizavo Kantas. Jo manymu, Dievo egzistavimo, sielos nemirtingumo klausimai yra ne proto, o tikėjimo sritis<sup>8</sup>. Dar griežčiau šią mintį suformulavo Fichte: „Žinau, kad kiekviena tariama tiesa, gauta vien tik mąstant, bet nepagrįsta tikėjimu, tikrai yra klaidinga ir išgudrauta, nes visiškai nuoseklus grynas žinojimas atveda tik prie supratimo, kad mes nieko negalime žinoti; žinau, kad toks klaidingas

<sup>6</sup> Anzelmas Kenterberietis. Proslogionas. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. Vilnius: Mintis, 1980. P. 359.

<sup>7</sup> Tomas Akvinietis. Teologijos sąvadas. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. P. 408–441.

<sup>8</sup> Kantas I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1982. P. 447–453.

žinojimas niekada nesuranda nieko kita, išskyrus tai, ką pats iš tikėjimo įdėjo į savo prielaidas, iš kurių galbūt paskui daro neteisingas išvadas.“<sup>9</sup>

## Jausminis tipas

Jei pagrindinė proto taikymo sritis – mokslas, jausmai vaidina svarbų vaidmenį mene, todėl natūralu, kad daugelis menininkų – jausminio tipo atstovai. Tačiau šio tipo žmonių nereta ir tarp kitų profesijų atstovų.

Jausminiai ekstravertai – žmonės, kurių jausmai, sąmoningai ar ne, atitinka visuomenėje vyraujančius jausmus. Jie jaučia taip, kaip reikia jausti: myli tai, ką reikia mylėti, neapkenčia tai, ką reikia neapkęsti, ir panašiai. Kartu jie mano gyvenantys visai savarankišką, gal net originalų gyvenimą, ir jei jiems kas nors pasakytų, kad jų gyvenimas epigoniškas, daugumas iš jų įsižeistų.

Jausminių introvertų kasdienybėje jausmai taip pat vaidina pagrindinį vaidmenį, tačiau jie nėra aplinkos suponuoti, o gimsta psichikos gelmėse ir palaipsniui užvaldo visą individo gyvenimą. Kadangi šie jausmai dažnai prieštarauja visuomenėje vyraujantiems, jie slepiami, todėl išoriškai šie žmonės daro tylią, užsidariusių individų išpūdį. Tačiau tariama jų ramybė nedaug ką suklaidina: aplinkiniai žino, kad bet kurią akimirką iš šių žmonių galima tikėtis jausmų protrūkio ar netikėtų veiksmų. Kiekviena tauta tokiems žmonėms apibūdinti turi patarlių ar priežodžių. Lietuviai sako, kad *tyli kiaulė gilią šaknį knisa*.

Jausmų vaidmuo religijoje pradėtas akcentuoti XIX amžiuje, sustiprėjus racionalistinei krikščionybės kritikai. Vienas iš pirmųjų naują požiūrį į religiją išreiškė Frydrichas Schleiermacheris kūrinyje *Kalbos apie religiją išsilavinusiems jos niekintojams*. XIX a. pradžioje daugelis žmonių jau nenorėjo tikėti *močiucių pasakomis* apie dangų ir pragarą, nekaltą pradėjimą ar prisikėlimą iš mirusių, ateizmas tapo normalia taip vadinamų išsilavinusių žmonių pasaulėžiūra. Schleiermacherio knyga parodė naują religijos aspektą. Religija – tai ne tikėjimas kokiomis nors dogmomis, ne mechaninis apeigų atlikimas, „tikroji religija – jausmas ir skonis begaliniam“<sup>10</sup>. XX a. svarų indėlį į religijos psichologiją įnešė vokiečių religijotyrininkas Rudolfas Otto. Pagrindinė šio mąstytojo koncepcijos sąvoka – *tremendum* – savotiškas susižavėjimo ir baimės mišinys, kuri tikintysis patiria garbinimo objekto atžvilgiu. Religinio patyrimo esmę sudaro tai, kad „demoniškas ir dieviškas objektas iškyla kaip baimės objektas, bet kartu turintis nepaprasto žavesio. Ir tvarinys, kuris dreba prieš jį, visiškai išgąsdintas ir prislėgtas, visada tuo pat metu siekia paveikti šį objektą taip, kad pats kažkokiu būdu taptų jo dalimi“<sup>11</sup>. Pasak Mirche Eliade, svarbiausias religingumo požymis – vidinis šventumo išgyvenimas, subjektyvi emocinė ir psichologinė būseną: „Užtenka paklaustyti geros muzikos, įsimylėti arba nugrimzti į malda, kad išeitum iš dabartinio istorinio laiko į dabartinį amžiną meilės ir religijos laiką.“<sup>12</sup>

Akcentavusi jausmų reikšmę pažįstant pasaulį ir Dievą, religija įžengė į savotiško ezoterizmo sritį. Jusles turi visi, todėl jutiminio tipo žmonėms diskutuoti apie religiją lengviausia. Visi turi ir šiek tiek proto, todėl diskusijos apie religiją įmanomos ir racionaliaame lygmenyje. Tačiau *jausmą ir skonį begaliniam* ar kitus religinius jausmus patiria anaipol ne visi, todėl diskusijos dalyvių dar labiau sumažėja. Kaip rašo Jungas, „religinis išgyvenimas absoliutus. Jis neginčytinas. Galite tik pasakyti, kad nieko tokio nesate patyręs, o jūsų oponentas atsakys: „Atsiprašau, bet aš patyriau.“ Tuo jūsų diskusija baigsis“<sup>13</sup>. Sunkiausia diskutuoti apie religiją intuityvaus tipo žmonėms.

<sup>9</sup> Fichte J. *Žmogaus paskirtis*. Vilnius: Mintis, 1982. P.130.

<sup>10</sup> Schleiermacher F. *Werke in 4 Bd., Bd. I*. Jena: J. Braun und D.J. Bauer, 1910. S. 36.

<sup>11</sup> Otto R. *The Idea of the Holy*. Oxford University Press, (1917) 1958. P.73.

<sup>12</sup> Eliade M. *Sacrum, mitas, istorija*. Vilnius: Alma littera, 1993. P.160.

<sup>13</sup> Jungas K.G. *Psichologija ir religija*. Vilnius: Mintis, 1983. P.93.



## Intuityvus tipas

Anot Jungo: „Intuicija – betarpiškas idėjų pažinimas, dažniausiai nežinant, nei kaip, nei iš kur jos atsirado“<sup>14</sup>. Intuityvūs ekstravertai sugeba numatyti ar nujausti kai kurių jutiminio pasaulio aspektų raidą. Šio tipo atstovai paplitę tarp gerai išvystytos intuicijos reikalaujančių profesijų: lošėjų, biržos maklerių ir pan. Daugelis turtingiausių pasaulio verslininkų ar pramonės magnatų, pradėjusių savo veiklą *nuo nulio*, – šio tipo atstovai. Pagrindinis jų bruožas – sugebėjimas numatyti akcijų kursų, gamybos, technologijų, vartojimo raidos tendencijas. Šiuo atveju intuicija reiškiasi kaip „kokioje nors situacijoje glūdinčių galimybių suvokimas“<sup>15</sup>. Vienas ryškiausių šio psichologinio tipo pavyzdžių literatūroje – Theodoro Dreiserio trilogijos *Finansistas*, *Titanas*, *Stoikas* herojus Frankas Cowperwoodas.

Intuityvūs introvertai ne numato jau egzistuojančių reiškinių tendencijas, bet kuria naujas pažinimo, veiklos sritis. Visos idėjos, suvaidinusios bent kiek reikšmingesnę vaidmenį mokslo istorijoje, yra pagimdytos intuityvių introvertų. Be intuicijos neįmanomas ir menas. Galima bandyti sukurti meno kūrinį tik pasitelkiant protą, tačiau dažniausiai tai apgailėtinos, bevaisės pastangos.

Intuityvūs ekstravertai retai būna religingi. Jie jaučiasi šio pasaulio valdovais ir neturi nei laiko, nei noro gilintis į metafizines problemas. Intuityvūs introvertai priešingai – visų religijų atrama ir šaltinis. Jiems nereikia religijos tiesų įrodinėti protų ar apeliuoti į specifinę religinę jausmą – viršjuslinio pasaulio egzistavimas jiems toks pat realus, o neretai realesnis negu juslėmis suvokiamas. Visi garsiausi pasaulio mistikai buvo intuityvūs introvertai. Jiems tiesa atsiverdavo ne kaip ieškojimų, apmąstymo, o apreiškimo rezultatas. Vienas žinomiausių vokiečių mistikų Jakobas Böhme taip aprašo savo religinę patyrimą: „Per ketvirtį valandos aš pamačiau ir sužinojau daugiau, negu galėjo man duoti daug metų buvimas universitete, nes aš pamačiau ir pažinau visų daiktų egzistavimą, gelmę ir bedugnę, amžiną Švč. Trejybės gimimą, pasaulio ir visų būtybių atsiradimą iš dieviškosios išminties. Aš pažinau ir pamačiau savyje tris pasaulius, ir išorinis matomas pasaulis buvo kitų dviejų pasaulių, vidinio ir dvasinio, pagimdytas. Aš pamačiau ir pažinau visą kuriančią esmę, kaip gėryje, taip ir blogyje, šių pradų kilmę ir jų priklausymą vieno nuo kito; taip pat aš supratau, kaip prasidėjo gimimo procesas vaisingose amžinybės iščiose. Aš ne tik jutau didžiulę nuostabą prieš visą tai, bet taip pat ir didžiausią džiaugsmą, nors manyje esantis išorinis žmogus sunkiai suprato to, ką aš matau, prasmę, ir man sunku apie tai rašyti todėl, kad mačiau visatą chaoso būsenoje su glūdinčiais jame visų daiktų pradais, ir išreikšti tai žodžiais aš negaliu.“<sup>16</sup>

Įvairios filosofinės ar psichologinės mokyklos skirtingai aiškina intuicijos kilmę ir esmę. Analitinės psichologijos atstovų manymu, intuicijos šaltinis – sąjauša. Sąjaušos vaidmenį žmonių gyvenime ir nagrinėsime kitame knygos skyriuje.

## Išvados

Klasifikacija – vienas iš pagrindinių mokslinės veiklos principų. Analitinė psichologija, kurios idėjomis daugiausiai remiamasi šiame skyriuje, klasifikuoja žmones pagal tai, kokia psichologinė funkcija – jausmų, protas, jausmai ar intuicija juose dominuoja. Be to, vienus žmones labiau domina jų vidiniai, kitus – išoriniai pasauliai. Pirmojo tipo žmones Jungas pavadino introvertais, antrojo – ekstravertais. Įvairių tipų žmones skiria savo idealais, vertybėmis, nuostatomis, veikla. Vienas iš pagrindinių skirtumų glūdi požiūryje į religiją.

<sup>14</sup> Jung C.G. *Collected works (CW)*, vol. 2. New York: Random House, 1983. P.91.

<sup>15</sup> Jung C. G. *The Structure and Dynamics of the Psyche*. In *The Portable Jung*. Edited by J. Campbell. Penguin Books, 1978. P. 26.

<sup>16</sup> Böhme J. *Theosophic philosophy and other essays*. Ed. By E. Tylor. London, 1891. P.425.

Juslinis tipas įkūnija biologinę žmogaus prigimtį. Naudojant dar antikoje gimusį apibrėžimą, tai būtų *dvikojai beplunksniai*. Pagrindinė jų gyvenimo vertybė – malonumas. Nuo gyvulių jie skiriasi tik siekiamų malonumų gausa bei rafinuotumu. Šio tipo žmonių požiūris į religiją priklauso nuo visuomenėje vyraujančių nuostatų. Religinėje visuomenėje daugelis šio tipo žmonių yra religingi, ateistinėje – bedieviai. Religinėse visuomenėse tokie individai dažniausiai pasitenkina formaliai atlikdami apeigas, tačiau kartais būna nuožmūs oficialaus tikėjimo sergėtojai.

Racionalaus tipo žmonės visur ir visada stengiasi vadovautis protu. Labiausiai šio tipo individai paplitę moksle, tačiau jų apstu ir politikoje, ir mene, ir kitose ypatingų intelektualinių pastangų nereikalaujančiose veiklos srityse. Religijoje jie bando racionaliai pagrįsti ar paneigti tikėjimo dogmas.

Jausminio tipo žmonių gyvenime pagrindinį vaidmenį vaidina jausmai. Tokių žmonių jausmai tarsi nukreipti į išorę, paklūsta ar bent jau prisitaiko prie aplinkoje vyraujančių jausmų, o kai kurie įsiklauso tik į savo vidinį jausmą. Jausmai – vieni patikimiausių religinio gyvenimo vedlių. Niekam dar nepavyko įvardyti specifinio ateistinio jausmo, apie religinius – prirašyti ištisi tomų veikalų.

Intuityvaus tipo žmonės ir teorinėje, ir praktinėje veikloje pasikliauja intuicija. Praktinėje veikloje intuicija išryškėja kaip nuojauta, teorinėje – mokslinių, meninių, religinių idėjų gimimu. Intuityvaus tipo žmonės – religijų kūrėjai ir patikimiausi gynėjai.

## Antras skyrius. Tamsioji psichikos pusė: sąmonė ir jos gyventojai

Roberto Stevensonso romanas „Daktaras Džekilis ir misteris Haidas“ minimas psichologijos istorijoje dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmiausia, įdomi jo atsiradimo istorija. Paties autoriaus teigimu, šio romano siužetą jis susapnavo. Antra, pagrindinis romano herojus – suskilusios psichikos žmogus. Misteris Džekilis ir daktaras Haidas – dvi tos pačios asmenybės pusės, viena – daktaras Džekilis socialiai adaptuota, gyvenanti daugumai žmonių įprastą ir priimtina gyvenimą, kita – misteris Haidas – asociali, amoralinė, nusikalstama. Antra asmenybė kartais užvaldo pirmąją, ir tada daktaras Džekilis daro tą, apie ką ne tik prisiminti, bet net pagalvoti baisu. Be abejo, tai yra kraštutinis ir palyginti retai pasitaikantis psichikos skilimo atvejis, tačiau praktiškai kiekvienas žmogus kada nors patiria tam tikrą nuo jo nepriklausomų jėgų poveikį, kurį sąmonė gali stebėti, bet ne visada kontroliuoti. Pagrindinis ir praktiškai vienintelis tų jėgų šaltinis – sąmonė.

Psichodinaminė (giluminė) psichologija, kurios vienas iš klasikų, šalia Sigmunto Freudso ir Alfredo Adlerio, buvo Jungas, išskiria dvi pagrindines psichikos dalis – sąmonę ir pasąmonę. Pagrindinis sąmonės elementas yra *aš*, arba *ego*. Ego – tai vaizdinių apie save, savo vietą pasaulyje, ateitį ir praeitį, sukurtų ir atminties įtakojamų duomenų kompleksas<sup>17</sup>. Ego – savotiškas asmenybės ženklas; *aš*, apie kurią sukasi visos sąmoningas žmogaus gyvenimas. Viskas, ką mes sąmoningai sakome, darome ar mąstome, yra susieta su mūsų ego. Ego – sąmonės turinys ir sąlyga. Kitaip tariant, sąmonė yra funkcija arba veikla, palaikanti ryšį tarp psichikos turinių ir ego.

Pasąmonė – ribinė psichologijos sąvoka, apibūdinanti visus tuos psichikos turinius ar procesus, kurie neįsąmoninami, t.y. kurie sąmoningai nesusiejami su mūsų ego. Paprasčiausia ir dažniausia minima pasąmonės raiškos forma – sapnai. Faktiškai pasąmonės turiniai nepalyginamai gausesni ir įvairesni. Kokius struktūrinius pasąmonės elementus galima išskirti ir koks jų vaidmuo žmonių, asmenų grupių, tautų gyvenime? Tai – pagrindinė skyriuje svarstoma problema. Keliais sakiniais turinį galima suformuluoti taip. Individuali pasąmonė susideda iš laikinai užmirštų, sąmoningai nesuvoktų psichinių turinių, nekontroliuojamų ar sunkiai kontroliuojamų emocijų, jausmų bei kompleksų. Kolektyvinė pasąmonė, anot Jungo, susideda iš instinktų ir archetipų. Corbin archetipus traktuoja kaip fundamentines vaizduotės struktūras. Mūsų manymu, kai kuriems kolektyvinės pasąmonės aspektams apibūdinti gali būti taikoma ir kolektyvinio komplekso sąvoka. Visos jos reiškia skirtingus, tačiau glaudžiai susietus kolektyvinės pasąmonės aspektus.

### Individualios pasąmonės turiniai

Tam tikrą pasąmonės dalį sudaro sąmoningai nesuvokti objektai ar reiškiniai. Pavyzdžiui, mes susikaupe dirbame kokį nors darbą ir negirdime, apie ką kalba greta esantys žmonės. Bet pasąmonėje jų žodžiai užsifiksuoja ir po kurio laiko jie gali savaime ar tam tikrų pastangų dėka išplaukti į sąmonės paviršių.

Kai kurių objektų ar reiškinių mes nesuvokiame ne todėl, kad nekreipiame į juos dėmesio, o todėl, kad jie yra už fiziologinių jausmų suvokimo ribų. Kita svarbi pasąmonės dalis yra laikinai užmiršti sąmonės turiniai. Akivaizdu, kad mes negalime visą laiką prisiminti visko, ką kažkada žinojome, girdėjome ar matėme. Kažką mes galime prisiminti sąmoningų pastangų dėka. Kas nors išplaukia į sąmonės paviršių be mūsų pastangų, o neretai ir prieš jas. Mus gali persekioti kokia nors įkyri mintis, vaizdas ar muzikinis motyvas. Kartais mums nesunkiai pavyksta nusikratyti šių neprašytų svečių, kartais jie apsigyvena mūsų sąmonėje ilgam.

Kasdieniam gyvenimui pasąmonė dažniausiai pasireiškia kaip nenumatoma, o neretai ir nepageidaujama nuotaikų kaita. Kiekvienam yra tekę patirti blogą nuotaiką. Dažnai netikusi

<sup>17</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 11.

nuotaika turi konkrečią priežastį, bet nereti atvejais, kai jos priežasties nežinome ar nesuvokiame, bet poveikį patiriame. Panašiai galime kalbėti ir apie gerą nuotaiką. Kartais mus užplūsta džiaugsmo, pakylėtumo banga, kurios priežasties ar šaltinio paaiškinti negalime. Be abejo, ir gerą, ir blogą nuotaiką galima sukurti vaistais ar saviįtaigos būdu, bet tai nepaneigia fakto, kad kartais ji egzistuoja kaip savarankiškas, nuo mūsų pastangų nepriklausantis psichinis derinys.

Dar stipriau psichikos nevaldomumas reiškiasi jausmų srityje. Tai apima visų pirma stipriausius ir dažniausiai pasitaikančius jausmus – meilę ir neapykantą. Mes negalime prisiversti pamilti mums nemalonų žmogų, nors visas pasaulis tvirtintų, jog tai – mums tinkamiausia pora. Antra vertus, meilė neretai išsiplieskia iš pirmo žvilgsnio visai netinkamų objektų atžvilgiu. Tokiais atvejais sakome: mus užplūdo meilė. Jei meilė būtų valdoma, atsirastų ir išnyktų pagal užsakymą, gyventi būtų žymiai paprasčiau ir lengviau, bet ji jau nebūtų meilė. Viduramžių arabų poetas, filosofas ir mistikas Ibn Arabi rašė: „Menka ta meilė, kuriai vadovauja protas.“<sup>18</sup>

Panašiai yra ir dėl pykčio. Žmonės dažnai supyksta dėl tam tikros priežasties, ir pykčio stiprumas būna beveik proporcingas jo priežasčiai. Tačiau pasitaiko, kai atsiradęs dėl kokios nors nereikšmingos priežasties, pyktis staiga pradeda didėti, augti, užvaldo visą žmogų, jo kūną ir protą, ir šis pasako ar padaro ką nors tokio, dėl ko paskui tenka gailėtis. Jis būna afekto būsenoje. Į tai atsižvelgia praktiškai visų šalių baudžiamasis kodeksas: už nusikaltimus, padarytus afekto būsenoje, skiriama mažesnė bausmė. Tuo pripažinama, kad ne visi žmonės ir ne visada gali sąmoningai kontroliuoti savo veiksmus. Kaip rašo Arvydas Liepuonius, „būtent sąmonės fenomeno svarbos suvokimas skatino individą, kuris jau nėra šeimininkas savo paties namuose (sieloje), įsisąmoninti priklausomybę nuo iracionalių pradų, buvimo savo paties vergu faktą.“<sup>19</sup>

Įkyrios mintys, nekontroliuojamos ar mažai valdomos nuotaikos bei jausmai – mūsų sąmonės svečiai. Jie ateina į žmogaus sąmoningą gyvenimą ir išeina iš jo, palikę kartais malonius, kartais gaudžius prisiminimus. Tačiau yra psichikos elementų, kurie nuolatos gyvena sąmonėje ir bemaž kryptingai veikia sąmonę. Tai kompleksai.

### **Komplekso samprata**

Pasak Jungo, „kompleksai – tai visų pirma tokie psichiniai reiškiniai, kurių nekontroliuoja sąmonė. Jie atskilę nuo sąmonės ir savotiškai egzistuoja tamsioje sąmonės sferoje; iš ten jie gali nuolatos trukdyti arba padėti sąmonės veiklai“<sup>20</sup>. Kasdieniniame gyvenime kompleksai dažniausiai pasireiškia kaip tam tikri psichinio gyvenimo konfliktai ar trikdžiai. „Patyrimas rodo, kad kompleksai visada turi savyje kažką panašaus į konfliktą, ar bent jau yra jo pasekmė ar priežastis. Bet kuriuo atveju kompleksams būdingi tokie bruožai, kaip konfliktiškumas, šokas, sukrėtimas, nepatogumas, nesuderinamumas. Tai taip vadinamos „tamsios sielos kertelės“ prancūziškai „bêtes noires“, anglai tai apibūdina kaip „griaučius spintoje“ („skeletons in the cupboard“), apie kuriuos nelabai norima prisiminti ir dar mažiau norima, kad apie juos primintų kiti, bet kurie, kartais pačiu nemaloniausiu būdu, ima ir išlenda patys. Juose visada yra prisiminimų, norų, baimių, pareigų ar minčių, kurių niekaip nepasiseka nusikratyti, ir todėl jie nuolatos trukdo ir kenkia, įsimaišydami į mūsų sąmoningą gyvenimą.“<sup>21</sup> Kompleksai kartais pasireiškia kaip tam tikros nuo sąmonės nepriklausomos nuotaikos, emocijos ar jausmai, tačiau iš esmės tai aukštesnė ir stipresnė sąmonės raiškos forma. Kaip jau minėjome, jie nesilanko mūsų psichikoje, o gyvena joje nuolatos.

<sup>18</sup> Ibn Arabi. *Traktat o milosci*. Wydawnictwo naukowe FWN, 1995. S. 23–24.

<sup>19</sup> Liepuonius A. A. Schopenhaueris: elgsena su pačiu savimi kaip dvasinės psichologijos paradigma. *Logos*, 2006, 49. P. 43.

<sup>20</sup> Jung C. G. *Psychological Typology*. CW, vol. 6, p. 719.

<sup>21</sup> Ten pat.

Kiekvienam tenka ko nors išsigąsti, tačiau kai kuriems žmonėms baimė gyvuoja nuolatos. Kas nors, pavyzdžiui, bijo vorų, gal aukščio, o gal uždaros erdvės. Apie tokius paprastai sakoma, kad jie kompleksuoti tam tikrų objektų ar reiškinių atžvilgiu. Be to, kaip nurodo pats pavadinimas, kompleksai retai pasireiškia kaip grynas jausmas, noras ar mintis, o dažniausiai sudaro įvairių psichikos elementų junginį. Ir pagaliau kompleksai ne tik gyvena mūsų psichikoje, bet ir kryptingai veikia sąmonę. Jie elgiasi kaip savarankiškos asmenybės: „Kompleksas su būdingu jam energijos arba įtampos kiekiu turi tendenciją formuoti savarankišką „mini-asmenybę“. Jis turi kažką panašaus į kūną ir tam tikrą prasme psichologiją. Jis gali sutrikdyti skrandžio darbą. Jis trukdo kvėpuoti, trikdo širdį – trumpiau tariant, jis elgiasi kaip savarankiška asmenybė. Jei, pavyzdžiui, jūs norite ką nors pasakyti arba padaryti, bet, nelaimė, šis ketinimas susiduria su kompleksu, jūs kalbate arba darote kažką skirtingo nuo to, ką ketinate, kompleksas išardo jūsų geriausius ketinimus, jums paprasčiausiai trukdo, tarsi jūs būtumėte susidūrę su žmogumi arba išorinėmis aplinkybėmis.“<sup>22</sup>

Tokiu būdu kompleksai – sąlyginai autonomiškos tam tikrą energijos kiekį turinčios psichikos dalelės. Tai tarsi žmogeliukai žmoguje. Neatsitiktinai Jungas kompleksams apibūdinti kartais vartodavo sąvoką „mažoji liaudis“. Su kompleksais galima taikstyti ar nesitaikstyti, ant jų galima pykti, jų pagalbos galima šauktis kritinėse situacijose, bet atsikratyti jų nėra paprasta ir ne visada įmanoma.

Dažniausiai kompleksai susiformuoja nestandartinėse situacijose, atskilus ar atsipalaidavus tam tikram emocinės energijos kiekiui. Kaip rašo Jungas, „bet koks afektas stengiasi tapti autonomišku kompleksu, ištrūkti iš sąmonės hierarchijos ir, kur įmanoma, tempia paskui save ego.“<sup>23</sup> Pateiksime paprasčiausią pavyzdį.

Tarkim, kad paauglys nutarė naktį nueiti į kaimo kapines. Jis netiki *močiucių pasakomis* apie dvasias ar vaiduoklius ir paprasčiausiai nori įrodyti sau ir aplinkiniams, kad yra drąsus vaikinąs. Tačiau artėjant prie kapinių, jo ryžtas ima palaipsniui silpnėti. Jam ima atrodyti, kad jis girdi neįprastus garsus, medžiai ir kryžiai meta baugius šešėlius, keistos švieselės blykčioja šen bei ten. Nejučiomis jis prisimena istorijas apie šurpius kapinėse įvykusius atsitikimus. Staiga kažkas sujuda. Vaikino drąsa išgaruoja: garsiai šaukdamas, jis bėga iš kapinių, kol vėl atsiduria gyvenvietėje, šviesoje, tarp žmonių. Afektas (šiuo atveju baimė) ištrūko iš sąmonės hierarchijos ir nusitempė paskui save ego. Vėliau šis paauglys praktiškai visose situacijose gali elgtis ir jaustis normaliai, tačiau naktį atsidūręs prie kapinių, gali vėl patirti siaubą. Šis žmogus jau kompleksuotas. Jis bijo kapinių.

Iš šio pavyzdžio seka paprasta, bet svarbi išvada: jausmai nėra tik juos išgyvenančių žmonių psichikos dalis, bet gali egzistuoti ir savarankiškai, nepriklausyti nuo juos pagimdžiusių žmonių norų ir pastangų. Kompleksų formavimosi procesą galima palyginti su muilo burbulų formavimo veiksmu. Pro vamzdelį pučiami muilo burbulai yra prilipę prie vamzdelio galo ir juda erdvėje tik su vamzdeliu. Tačiau pasiekę tam tikrą kritinį dydį, jie atitrūksta nuo vamzdelio ir tampa autonomiški erdvėje skrajojantys deriniai. Panašiai ir jausmai – gali ilgą laiką priklausyti nuo mūsų sąmoningų pastangų, būti slopinami, ar, atvirkščiai, skatinami, tačiau jausmams pasiekus tam tikrą kritinį dydį – tapus afektais – jie tarsi atitrūksta nuo sąmonės, nusklendžia į pasąmonę ir iš ten, progai pasitaikius, veikia mūsų sąmonę, padeda, ar, atvirkščiai, kliudo jai. Pasąmonėje jausmai dažniausiai susimaišo su kitais mūsų patirtais jausmais, pasipildo atmintyje išsaugotais įspūdžiais, idėjomis, norais, mintimis ir formuoja *kompleksus* etimologine šio žodžio prasme.

<sup>22</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 72.

<sup>23</sup> Jung C.G. *The Structure and Dynamics of the Psyche*. CW, vol. 8 p. 416.

Kartais jausmams nepavyksta iš karto tapti afektais, tačiau jei juos sukelianti situacija kartojasi, jie susikaupia sąmonėje ir laukia patogios progos išsiveržti. Todėl kitas svarbus kompleksų formavimosi šaltinis – užgniaužti ar nuslopinti jausmai, polinkiai, norai.

Tarkime, kad mūsų pateiktame pavyzdyje paauglys įveikė baimę ir, šiek tiek pavaikščiojęs po kapines, grįžo į namus. Bet tam tikros abejonės dėl savo drąsos jame liko, ir jis nutarė dar, o vėliau – ir dar kartą nueiti į kapines. Bet jei jis vis vien bijojo, nuolat užgniaužiama baimė, susiklosčius nestandartinei situacijai (pavyzdžiui, pasigirdus pelėdos ūktelėjimui), išsiverš į paviršių, ir kapinių baimės kompleksas vėl nusitemps paskui save ego – vaikas šaukdamas bėgs.

Afektai – bene paprasčiausi, akivaizdžiausi kompleksų formavimosi ir pasireiškimo būdai. Praktiškai kompleksų formavimosi mechanizmai žymiai sudėtingesni, o pasireiškimo formos nepalyginamai įvairesnės. Pratešime mūsų nagrinėtą pavyzdį.

Tarkime, kad mūsų minėtas vaikas užslopino kylančią baimę ir, pasivaikščiojęs po kapines, sėkmingai sugrįžo į namus. Kitą naktį jis pakartojo eksperimentą, po to dar ne kartą, kol galų gale visiškai įveikė baimę ir galėjo naktį vaikščioti po kapines kaip dieną didmiesčio gatvėmis. Bet po tam tikro laiko jam pradėjo trūkčioti dešinės akies vokas, drebėti rankos ar tirpti kojos. Jo sąmonėje susitelkusi baimė, negalėdama išsiveržti į paviršių, pradėjo griauti organizmą iš vidaus. Susirgimų nerviniu pagrindu pasireiškimo formos yra labai įvairios, bet visi jie turi vieną bendrą požymį – organiniai sutrikimai yra ne šių ligų priežastys, o padariniai. Tikroji šio tipo ligų priežastis – psichinės traumos ar nestandartiniai išgyvenimai. Tais atvejais, kai gydytojai stengiasi žūtbūt rasti ir pašalinti organines ligos priežastis, ir jie, ir ligoniai atsiduria beviltiškose, o kartais ir tragikomiškose situacijose. Žinomas prancūzų psichiatras Leonas Chertokas aprašė atvejį, kada konversine isterija sergantis ligonis buvo operuotas dvidešimt kartų, pradedant pilvo ertme ir baigiant galvos smegenimis, tačiau ligos simptomai (skausmai pilvo srityje) taip ir neišnyko<sup>24</sup>.

Kompleksuotumas priklauso nuo psichikos struktūros ar psichologinio asmenybės tipo, taip pat nuo kompleksų jėgos. Labiausiai pažeidžiami intuityvaus, paskui jausminio tipo žmonės. Intuityviam tipui priklauso žmonės, kurių trapi sąmonės ir sąmonės riba. Tai labai jautrios asmenybės. Bet kokia informacija ar dirgiklis iškart patenka į jų sąmonę. Ten ji transformuojama, padidinama, ir su nauja jėga pradeda veikti sąmonę. Racionalaus tipo žmonės išanalizuoja situaciją ir nusiramina. Jutiminio tipo individai sąmonės poveikį patiria labai retai. Antra vertus, egzistuoja tokie galingi kompleksai, kad pralaužia pačią storiausią sieną tarp sąmonės ir sąmonės ir užvaldo sąmonę. Visų pirma turime omenyje stipriausius – biologinius kompleksus.

Kadangi kompleksai dažniausiai vaidina neigiamą vaidmenį, dauguma žmonių bevelėtų jų neturėti, būti nekompleksuoti. Atsižvelgiant į minėtas kompleksų atsiradimo priežastis, to galima pasiekti dviem būdais. Pirmiausia reikia vengti nestandartinių situacijų – tokių, kaip vaikščiojimas po kapines naktimis; ir antra, nereikia slopinti kylančių norų ar jausmų, tai yra gyventi taip vadinamą natūralų gyvenimą. Ir vienas, ir kitas būdas turi daug trūkumų ir spragų.

Mes ne visada galime išvengti nestandartinių situacijų, nes galime atsidurti jose arba išorinių aplinkybių verčiami, arba vidinių impulsų skatinami. Be to – ir svarbiausia – mes toli gražu ne visada žinome, kokia situacija standartinė, o kokia – ne, ir galime patirti tam tikrų jėgų ar aplinkybių poveikį nė neįtardami apie jų reikšmę tolesniam mūsų likimui. Daugelis kompleksų formuojasi vaikystėje, kai žmogus dar nieko neišmano apie kompleksus, o jei ir išmano, negali nieko pakeisti savo gyvenime. Akivaizdu, kad kompleksams formotis svarbų vaidmenį vaidina ir psichikos specifika: kas vienam gali atrodyti kaip įprastas ir jokių rūpesčių nekeliantis reiškinys, kitam gali tapti nuolatinių dvasinių traumų ir kompleksų formavimosi šaltiniu.

Gyventi natūralų gyvenimą sąlygiškumą kupinoje visuomenėje taip pat nėra paprasta. Jei norime išvengti konfliktinių situacijų, turime taikytis prie kitų nuomonių ir nuolatos slopinti tam tikrus savo norus ar jausmus. Kitaip sulauksime aplinkinių nuostabos, pasipiktinimo ar priešiško veiksmų,

---

<sup>24</sup>Chertok L. De la Manie chirurgicale (les polyoperes). *Annales medico-psychologiques*, Nov. 1972. Cituojama iš: Шерток Л., Соссюр Р де. *Рождение психоаналитика: от Мессмера до Фрейда*. Москва: Прогресс, 1991. С. 136.

ir vietoj natūralaus gyvenimo galime atsidurti nenatūraliausiose situacijose bei patirti nemaloniausių išgyvenimų.

Ką gi daryti atvejais, jei mums nepavyksta išvengti nestandartinių situacijų ir esame kompleksuoti? Paprasčiausias atsakymas būtų toks: gyventi atsižvelgiant į realią savo psichikos struktūrą ir bent jau nesukti galvos dėl kompleksų. Jei kas nors bijo kapinių – stengtis rečiau jose buvoti naktimis, jei kas nors patiria nenugalimą norą vadovauti – būti bent jau šeimos ar draugų būrio lyderiu. Tais atvejais, kai bailus žmogus vis vien eina į kapines, ar lyderio kompleksą turinti asmenybė visomis įmanomomis priemonėmis stengiasi likti kitų šešėlyje – galimi rimti psichikos sutrikimai. Kaip rašo Jungas, „kompleksai sukelia ligas tik tuo atveju, jei neigiamas jų egzistavimas.“<sup>25</sup>

Todėl svarbiausia kompleksus pripažinti, o dar geriau –, pažinti. Dvasinio gyvenimo analize daugiau ar mažiau remiasi visos psichoterapijos mokyklos. Pažinti kompleksai neretai išnyksta, o jei ir neišnyksta, bent jau nustoja būti grėsmingomis neatpažintomis jėgomis. Tai tinka ir sudėtingiems kompleksams, ir elementarioms iš pirmo žvilgsnio mums nepavaldžioms iš sąmonės kylančioms jėgoms.

### **Kolektyvinės sąmonės turiniai**

Viena paprasčiausių ir dažniausiai pasitaikančių individualios sąmonės raiškos formų yra nekontroliuojami arba sunkiai kontroliuojami jausmai. Tačiau kartais jausmai gali užvaldyti ne tik pavienių individų, bet ir žmonių grupių sąmones. Paprasčiausias toks pavyzdys – panika. Gimusi kurio nors vieno žmogaus psichikoje, panika greitai plinta, apima ir kitus, dažnai tam net besipriešinančius žmones, užgožia jų sąmoningas pastangas, norus, ego. Kitas kolektyvinės psichinės būsenos pavyzdys – šėlsmas. Šėlsmo apimta minia atlieka veiksmus, kurių dauguma jų dalyvių vėliau, gailisi, bet kuriems pasipriešinti šėlsmo metu neturi nei jėgų, nei noro. Be to, kaip ir individualios psichikos atveju, kolektyvinės sąmonės gelmėse galima aptikti nuolatos ten gyvenančius ir kryptingai individualias sąmones veikiančius derinius - kompleksus.

Panagrinėsime tokį mūsų psichikos elementą kaip sąžinę. Sąžinė turi visus pagrindinius komplekso požymius: ji autonomiška ir kryptingai veikia mūsų sąmonę. Dažniausiai sąžinė reiškiasi kaip jausmas, graužatis, bet gali reikštis ir kaip vidinis balsas, nurodinėjantis, kaip elgtis, ar, atvirkščiai, nesielti. Sokratas turėjo savo *daimoną* – vidinį balsą, priekaištavusį jam kiekvieną kartą, kai jis ketindavo pasielgti netinkamai. Kaip jis aiškino savo teisėjams, „tai toks balsas, kuris, kai tik pasigirsta, visuomet atkalbinėja mane nuo to, ką ketinu daryti, o prikalbinėti niekada neprikalbinėja.“<sup>26</sup>

Kartais sąžinė tol persekioja žmogų, kol jis galų gale pradeda atgailauti ar prisiima pelnytą atpildą. Ryškiausias toks pavyzdys literatūroje – F. Dostojevskio romano „Nusikaltimas ir bausmė“ herojaus Rodiono Raskolnikovo likimas. Jeigu žmogus negirdi sąžinės balso, ar klaidingai aiškina nerimą keliančius, simptomus, sąžinės nepaisymas gali sukelti psichinių sutrikimų ar ligų. Pateikiame atvejį iš Jungo praktikos.

„Kartą pas mane atėjo jaunuolis, sergantis prievartos neuroze (*compulsion neurosis*). Jis atnešė rankraštį, kuriame šimtas keturiasdešimtys puslapių buvo pateikta pilna freudistinė jam tinkančio atvejo analizė. Viskas buvo atlikta griežtai prisilaikant taisyklių, tiesiog buvo galima spausdinti *Jahrbuch'e*. „Ar negalėtumėt jūs tai perskaityti, pasakė jis, ir paaiškinti man, kodėl, nežiūrint to, jog atlikau pilną psichoanalizę, nepasveikau?“ – Aš į tai atsakiau: „Aš, kaip ir jūs, negaliu nieko suprasti. Pagal visas meno taisykles jūs privalėtumėte pasveikti, bet jei jūs sakote, kad to neįvyko, turiu jums patikėti“. Bet jis nesitraukė: „Kodėl aš nepasveikau po visiško prasiskverbimo į mano neurozės struktūrą?“ Ir tada aš pasakiau: „Aš nesiimu ginčyti jūsų tezės. Viskas pademonstruota

<sup>25</sup> Jung C.G. *Psychoterapy and a Philosophy of Life*. CW, vol. 16, p. 119.

<sup>26</sup> Platonas. *Sokrato apologija*. Kritonas. Vilnius: Aidai, 1995. P. 27.

tiesiog nuostabiai. Lieka tik vienas turbūt pakankamai kvailas klausimas: kur jūs gimėt ir kas jūsų tėvai? Jūs sakote, kad paskutinę žiemą praleidote Rivieroje, o vasarą Saint Moritze. Jums pasisekė, kad jūsų tokie tėvai?“ – „Žinoma, ne“. – „Tada turbūt jūs esate gerai suregulavęs verslą, ir jūs mokate daryti didelius pinigus?“ – „Ne, daryti pinigų aš nemoku“. „Galbūt jums pasisekė dėl dėdulos?“ „Ne“. – „Tada iš kur gi jūs turite tiek pinigų?“ Jis atsakė: „Aš esu sudaręs tam tikrą sutartį. Turiu draugą, kuris man duoda pinigų“. Aš pastebėjau: „O, tai turėtų būti pasakiškas draugas“, –ir jis atsakė: „Tai moteris“. Jinai buvo žymiai už jį vyresnė, jai buvo trisdešimt šešeri metai, ji dirbo mokytoja pradinėje mokykloje, gaudavo nedidelį atlyginimą ir, kaip neretai atsitinka senmergėms, įsimylėjo dvidešimt aštuonerių metų vaikną. Pati maitinosi duona ir pienu, kad jis galėtų žiemą praleisti Rivieroje, o vasarą – Saint Moritze. „Ir jūs dar klausiate, kodėl jūs sergate!“ – sušukau aš, bet jis paprieštaravo: „Jūs samprotaujate kaip moralistas, tai nemoksiška“. Aš atsakiau jam: „Jūsų kišenėje esantys pinigai – tai apgautos moters pinigai“. Jis atsakė: „Mes dėl to susitarėme. Aš su ja rimtai pasikalbėjau, ir tai, kad imu iš jos pinigų, neturi būti svarstoma.“ Aš į tai atsakiau: „Jūs save įtikinėjate, kad tai ne jos pinigai, bet jūs už juos gyvenate, ir tai amoralu. Čia ir yra jūsų prievartos neurozės priežastis. Tai kompensacija ir bausmė už jūsų pozicijos amoralumą.“<sup>27</sup>

Tokiu būdu, sąžinė pasireiškia kaip tam tikra nuo sąmoningų mūsų pastangų nepriklausanti ir kryptingai mus veikianti jėga. Natūraliai kyla klausimas: kaip, iš kur ji ten atsirado ir kodėl skirtingus žmones ji veikia taip nevienodai, o kai kuriems nedaro įtakos visai?

Atsakymas į antrą klausimo dalį gana paprastas. Sąžinės, kaip ir kitų kompleksų, pasireiškimo galimybės ir jėga priklauso nuo psichikos struktūros. Uždaros sąmonės žmonės, kurių riba tarp sąmonės ir pasąmonės labai stipri, niekada nepatirs jokių iš pasąmonės kylančių jėgų poveikio, taip pat ir sąžinės. Geriausiu atveju, sąžinė, neįstengdama prasimušti į jų sąmonę, sukels ligas, kaip Jungo aprašytame pavyzdyje, tačiau didesnė jų dalis pragyvena visą gyvenimą, taip ir nepatyrė nė mažiausių sąžinės priekaištų. Tai tiesiog žmonės be sąžinės.

Sąžinės formavimosi priežastys žymiai sudėtingesnės. Iš kur pasąmonėje atsiranda naujas sąlyginai autonomiškas psichinis derinys? Jei anksčiau mūsų nagrinėtų pavyzdžių atveju tai nestandartinės situacijos, kurių metu atsipalaiduoja ir į pasąmonę nuslenka tam tikri psichinės energijos kiekiai, arba nuolatos slopinamos mintys, norai ar jausmai, tai surasti sąžinės priekaištus patiriančių žmonių gyvenime kokius nors sąžinės atsiradimą paaiškinančius faktus sunku, o dažniausiai neįmanoma. Taip pateiktame pavyzdyje kapinių baimės komplekso atsiradimo priežastis pirmo–ėjimo į kapines naktį patirtas siaubas. Nieko panašaus nėra sąžinės atveju. Mes visada ar beveik visada galime nurodyti priežastis, kodėl vieną ar kitą žmogų persekioja sąžinė, tačiau niekada nenurodysime faktų, paaiškinančių pačios sąžinės atsiradimą ir išnykimą. Taip yra todėl, kad sąžinės atsiradimo priežastys glūdi ne atskiro žmogaus, o visuomenės istorijoje.

Jei palyginsime įvairias skirtingus sąžinės priekaištus patiriančių žmonių turinčias visuomenes, iškart pastebėsime paprastą, bet šiuo atveju reikšmingą faktą: tose visuomenėse, kur sąžinei skiriamas didelis dėmesys, kur žmonės nuolat mokomi būti sąžingi, kur sąžinė įeina į labiausiai bendruomenėje paisomų vertybių sąrašą, sąžiningų individų daugiau, negu tose, kur sąžinė yra dvasinių interesų periferijoje, ir yra kiekvieno asmeninio pasirinkimo ar preferencijos reikalas. Nesunku įsivaizduoti, o kartais ir susidurti su visuomenėmis, ar bent jau žmonių grupėmis, kurioms sąžinė yra anachronizmas, ir kuriose sąžinės priekaištų nepatiria niekas ir niekada. Simptomatiški šiuo atžvilgiu Hermano Geringo žodžiai: „Aš neturiu sąžinės, nes mano sąžinė – tai Adolfas Hitleris.“<sup>28</sup>

<sup>27</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 129.

<sup>28</sup> *World Fascism: A Historical Encyclopedia. Vol.1*. Santa Barbara, Denevri, Oxford: ABC-CLIO, 2006. P. 285.



Taigi sąžinės kompleksas neatsiranda savaime, o yra kuriamas, palaikomas, formuojamas. Pagrindinės tos kūrybos ir palaikymo formos – mintys, žodžiai, darbai. Vieni elgiasi sąžiningai, kiti apie tai kalba, tretį galvoja. Nuolatinės kai kurių žmonių pastangos būti moraliniams ir mokyti moralės kitus sukuria tam tikrą psichinę energiją, kuri kaupiasi sąžmonėje ir iš ten veikia atskirų individų sąžmones.

Iš šios sąžinės fenomeno analizės išplaukia dvi svarbios išvados. Pirmiausia, kai kurie kompleksai neatsiranda stichiškai, o kuriami, ar formuojami sąžiningai; vadinasi, kompleksus gimdo, augina, palaiko ne tik slopinimas, bet ir skatinimas. Jei kompleksai – autonomiškai psichinės energijos deriniai, bet koks veiksmas jų atžvilgiu sukelia atitinkamą reakciją. Slopinami, niekinami, smerkiami kompleksai nuslenka į sąžmonę ir iš ten, progai pasitaikius, veikia sąžmonę. Ir atvirkščiai, skatinami, ugdomi, puoselėjami kompleksai plečiasi, klesti ir pasiglemžia vis daugiau ego.

Kita išvada būtų tokia: bent jau kai kurie kompleksai atlieka kompensacinį vaidmenį. Jie kovoja prieš sąžinės vienpusiškumą. Bene paprasčiausia tai iliustruoti sąžinės pavyzdžiu. Koks nors žmogus gali dieną naktį įtikinėti save, kad nepadarė nieko blogo, bet sąžinė neduos jam ramybės, įkyrės, sukels neurozę, kaip Jungo pacientui, ar privers savanoriškai prisiimti bausmę, kaip tai padarė Raskolnikovas.

Panagrinėsime vieną populiariausių Vakarų literatūros personažų – Don Kichotą. Vienu sakiniu Don Kichoto istoriją galima atpasakoti taip: prisiskaitęs romanų apie riterius, herojus kuriam laikui išprotėja ir elgiasi taip, tarsi pats būtų riteris, tačiau prieš mirtį pasveiksta ir suvokia gyvenęs ir elgęsis neteisingai. Psichologine prasme tai reiškia, jog Don Kichoto psichikoje kuriam laikui buvo išsivyravęs riterio kompleksas – pašalinė autonomiška jėga, kuri visiškai nustelbė jo ego ir vertė jį elgtis neadekvačiai situacijai. Kas yra tokios jėgos esmė ir iš kur ji atsirado Don Kichoto psichikoje? Šį klausimą galima suformuluoti ir taip: kas sudaro riterio komplekso esmę ir kokios jo pasireiškimo ypatybės?

Riterio kompleksas – riterio gyvenimo atspindys. Būsimasis riteris nuo vaikystės mokomas, kaip kokioje situacijoje jis privalo elgtis. Kaip elgtis su draugais, kilmingesniais ar žemesniais už save, su moterimis, su priešu mūšio lauke, su belaisviu, esant pačiam nelaisvėje ir panašiai. Visos šios veiklos rūšys kuria tam tikras idealias schemas, kurios atsispaudžia riterių sąžmonėje ir iš ten veikia jų sąžmonę, kartais kontroliuodamos, kartais užvaldydamos jų veiksmus.

Bene ryškiausiai šių idealių schemų poveikis atsiskleidžia per dvikovas. Turbūt neperdedant galima teigti, jog visas riterio gyvenimas vyksta nuo dvikovo iki dvikovo. Dvikovą paprastai laimi tas, kuris yra geriau įvaldęs kovos menus, veikia automatiškai, tarsi negalvodamas. Sąžinė kovoje nedalyvauja, arba dalyvauja tik kaip stebėtoja. Jei riteris dvikovo metu visą laiką galvos, į kurią pusę žengti, kaip užsimoti kalaviju ar išvengti smūgio – jis tikrai pralaimės. Dažniausiai dvikovoje veikia tarsi ne pats žmogus, o aukštesnė jėga. Rytų kovų menuose ši jėga vadinama *qi*. Taip senovės Kinijoje buvo sakoma, kad laimi tas, kas geriau valdo energiją *qi*. Ką reiškia valdyti energiją? Akivaizdu, kad, ją būtina struktūruoti, išskirti iš bendro energijos srauto, suteikti jai tam tikrą pavidalą, ar formą, įvartyti į sąžmonę, kur ji glūdėtų ir lauktų patogios progos. Tokiai pasitaikius – pavyzdžiui, priešui pastojus kelią – ji išplaukia, o kartais tiesiog išsoka iš sąžinės ir tampa vienintele kūno šeimininke, versdama individą elgtis taip, o ne kitaip.

Idealios schemų poveikį paprasčiausia iliustruoti dvikovo pavyzdžiu, tačiau jos veikia praktiškai visas gyvenimo sritis. Išorinės jų apraiškos užfiksuotos riterių kodeksuose, bene išsamiausias ir tobuliausias iš jų – *busido*, kario kelias. Nusizengimas jam kartais sukelia sąžinės graužatį, draugų pasmerkimą, gal net – mirtį. Geriausiai riteriu laikomas ne toks, kuris žino kodeksą ir sąžiningai elgiasi pagal jo reikalavimus – geriausias toks, kuris neturi savo ego, yra tarsi užvaldytas aukštesnės nuo jo nepriklausančios jėgos ir kiekvienoje situacijoje elgiasi *kaip reikia*. Svarbų vaidmenį formuojant riterio kompleksą vaidina ir jausmai. Būsimasis riteris būtinai mokomas ne tik kaip

vienoje ar kitoje situacijoje elgtis, bet ir kokius jausmus patirti – ką mylėti, ko neapkęsti, į ką žiūrėti su užuojauta, o į ką – abejingai.

Tokiu būdu šimtų, tūkstančių žmonių atliekami veiksmai ir patiriami jausmai sukuria kompleksą, kuris, savo ruožtu, veikia atskirų individų veiksmus, jausmus, gyvenimo būdą. Būtina pabrėžti, jog šiuo atveju kalbama ne apie individualius kiekvieno riterio kuriamus kompleksus, bet apie vieną, kurį kuriant dalyvauja ir poveikį patiria visi riteriai. Kiekvienas riteris tam tikroje situacijoje elgiasi šiek tiek skirtingai, bet jų elgesyje yra kažkas bendro, kas leidžia riterio elgesį atskirti nuo, tarkim, pirklio elgsenos. Vienas riteris, sutikęs damą, galantiškai nusilenkia, kitas priklaupia ant vieno kelio, trečias pasako komplimentą, tačiau bet kuriuo atveju mes galime pasakyti: jis elgiasi kaip riteris. Tai įmanoma todėl, kad egzistuoja tam tikros elgesio normos, schemas, etalonai, kurie ir suteikia galimybę vieną elgesio modelį atskirti nuo kito. Jungas šias idealias veikimo formas vadino archetipais: „Egzistuoja tiek archetipų, kiek ir tipiškų gyvenimo situacijų. Bėgaliniai pasikartojimai atspaudžia šį patyrimą psichinėje konstitucijoje, bet ne tam tikru turiniu užpildytą vaizdinių formą, o kone formomis be turinio, kurios iš esmės yra tik tam tikrų pažiūrų ar elgesio galimybės. Jei gyvenime atsitinka kas nors, kas atitinka archetipą, jis aktyvuojasi. Tada panašiai kaip instinktyvios reakcijos atveju, atsiranda būtinumas veikti taip, o ne kitaip, kuris nugali protą ir valią, arba sukelia konfliktą, peraugantį į šį tą patalogiško, t.y. sukelia neurozę.“<sup>29</sup>

Būtent taip ir atsitiko Cervanteso herojui. Romanų apie riterius skaitymas pažadino jo sąsamonėje glūdėjusius archetipus, kurie ir vertė jį tam tikrose situacijose elgtis vienaip, o ne kitaip.

Iš šio literatūrinio pavyzdžio aiškėja viena svarbi išvada. Kai kurie psichiniai deriniai yra stipresni ir ilgaamžiškesni už juos suformavusių žmonių psichikas. Vienoje tautoje ar grupėje susiformavęs kompleksas gali pasireikšti visai kitoje po daugelio metų ar nepasireikšti niekada. XVI amžiuje Ispanijoje jau nebuvo nė vieno riterio, bet riterio kompleksas išplaukė iš sąsamonės ir tam tikram laikotarpiui užvaldė vargšo dono iš La Mančos sąmonę. Vokiškasis fašizmas jau seniai išnyko, bet daugelyje pasaulio beprotnamių tebegyvena savi hitleriai.

Gali kilti klausimas: ar egzistuoja ne tik tam tikroms žmonių grupėms, bet visuomenei būdingi kolektyviniai kompleksai, ar archetipai? Patyrimas sako, taip. Pailiustruosime tą dar vienu literatūriniu pavyzdžiu.

Viena iš reikšmingesnių XX a. vidurio knygų – George Orwello *1984 metai*. Psichologine prasme ji vertinga visų pirma tuo, kad joje parodyta ideologinio– šiuo atveju komunistinio– komplekso pergalė prieš sąmoningas herojaus pastangas. Romano herojus – totalitarinėje komunistinio tipo valstybėje gyvenantis disidentas. Realiose valstybėse tokie žmonės dažniausiai būdavo arba sunaikinami, arba izoliuojami. Tačiau egzistavo ir trečia – taip vadinama *perauklėjimo* galimybė. Perauklėjimas laikomas sėkmingu, kai herojaus sąmonė beatodairiškai pajungiama visuomenėje vyraujančiam kompleksui, kai herojus ne tik elgiasi, kalba, mąsto, bet ir jaučia taip, *kaip reikia*. Būtent taip ir atsitinka romano herojui: jis palaipsniui persiima visuomenėje vyraujančiomis nuotaikomis, mintimis, jausmais ir romano pabaigoje jaučia, kad „myli Vyresnįjį brolių.“<sup>30</sup>

Iš šio pavyzdžio galima daryti išvadą, kad kai kurie ego kompleksai yra tam tikrų didesnių dalelės. Jei koks nors žmogus elgiasi, kalba, mąsto ir jaučia kaip tikras komunistas, galima teigti, kad jo ego – komunistinio komplekso dalis. Kiekviena ideologija konkrečiam visuomenės nariui numato tam tikrą socialinį vaidmenį: vienas turi būti geras darbininkas, kitas mokytojas, dar kitas kareivis. Psichologinis šiuo vaidmenų atitikmuo yra tam tikri kompleksai.

Auklėjimas – nuoseklus ir bemaž sėkmingas asmenybės formavimas, pasireiškiantis pirmiausia tuo, kad ego stengiamasi užpildyti socialiai teigiamais turiniais. Kartais auklėjimas vyksta sėkmingai, ir ego užpildomas šiais turiniais. Tačiau dažni atvejai, kai be sąmoningų auklėtojų pastangų žmogaus

<sup>29</sup> Jung C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious. In *The Portable Jung* (edited by J. Campbell). Penguin Books, 1978. P. 66–67.

<sup>30</sup> Orvelas D. *Gyvulių ūkis. 1984ieji*. Vilnius: Vyturys, 1991. P. 319.

psichika yra veikiamą ir iš sąmonės išplaukiančių jėgų. Jei šių jėgų atsiradimą ir susiformavimą galima paaiškinti šio žmogaus biografijos faktais, kalbame apie individualius, jei tautos ar žmonijos istorija – apie kolektyvinius kompleksus.

## Kompleksai ir archetipai

Jungo analitinė psichologija formavosi bandant paaiškinti dvi viena kitą papildančias faktų grupes. Pirmą iš jų susieta su vadinamais okultiniais reiškiniais. Visais laikais ir visose tautose buvo žmonių, kurie kalbėjo ir elgėsi taip, tarsi jų lūpomis bylotų tam tikros jiems nepavaldžios ir nuo jų sąmoningų pastangų nepriklausomos jėgos. Devyniolikto amžiaus pabaigoje ypač madingas buvo spiritizmas. Pirmas mokslinis Jungo darbas daktaro disertacija „Apie vadinamų okultinių reiškinų psichologiją ir patologiją“ – ir skirtas spiritizmo analizei.

Antrą faktų grupę pateikė kultūrinė antropologija. Pradėjus nuodugniau tyrinėti pirmykštės kultūros paaiškėjo, kad įvairių geografiškai ir istoriškai tolimų tautų mituose egzistuoja šiek tiek skirtingi, bet nesunkiai atpažįstami motyvai. Bandydami aiškinti šių motyvų egzistavimą perdavimu platesnio pripažinimo mokslinėje terpėje nesulaukė. Jungas atkreipė dėmesį į tai, kad panašūs motyvai egzistuoja ir kai kurių žmonių sapnuose. Be to, medicininėje Jungo praktikoje pasitaikė atvejų, kai psichoterapijos seansų metu pacientų vaizduotėje gimdavo tokie mitologiniai motyvai, apie kuriuos sąmoningame savo gyvenime jie nieko nežinojo ir net neįtarė tokių egzistuojant. Visa tai vertė manyti, kad žmogaus psichika nėra tik auklėjimo ar aplinkos rezultatas, o turi tam tikrą daugeliui individų ar net tautų bendrą sluoksnį.

Jungo darbuose aptinkame keletą viena kitą papildančių ir paaiškinančių archetipo sampratų. Pirmiausia „archetipas“ reiškia: *typos* (atspaudas), t.y. tam tikras archajinio pobūdžio derinys, kurio formą, turinį sudaro mitologiniai motyvai. Grynuoju pavidalu šie motyvai aptinkami pasakose, mituose, legendose, folklore. Štai kai kurie gerai žinomi motyvai: Didvyrio, Gelbėtojo, Drakono vaizdiniai (Drakono vaizdinys visada susietas su jį nugalinčio Didvyrio vaizdiniu), Banginio, ar Didvyrį praryjančios Pabaisos<sup>31</sup>.

Jungas, įvedęs archetipo sąvoką, siekė surasti bendrą daugelio pasikartojančių mitologinių motyvų pagrindą. Konkrečius įvairiose kultūrose pasireiškiančius mitologinius, ideologinius ar religinius vaizdinius jis vadino archetipiniais vaizdiniais, o bendrą jų pagrindą – archetipais. Šia prasme sąmonės struktūrą sąlyginai galima palyginti su kristalų struktūra: kaip nematomos, grafiškai geometrinių gardelių forma vaizduojamos struktūros lemia kristalo sandarą, taip archetipai lemia konkrečius vaizdinius. „Archetipai – tai faktoriai ar motyvai, tvarkantys ir rikiuojantys psichinius elementus į vaizdinius (vadinamus archetipiniais), bet tai vyksta taip, kad pažinti juos galima tik pagal jų daromą efektą.“<sup>32</sup>

Svarbus archetipų bruožas – jų suvokimas susietas su tam tikrais jausmais, emocijomis, išgyvenimais. Šiuo atžvilgiu jie primena Arthuro Schopenhauerio „idėjas“: „Schopenhaueris aiškiai pripažino, kad „idėja“, tai yra pirminis vaizdas pagal mano apibrėžimą, negali būti pasiekta tokiu būdu kuriuo sukuriamą sąvoką, arba „idėja“ („idėja“ Kanto prasme) ... kad tam būtinas elementas, nesusijęs su formuluojančiu protu, kaip sako Schopenhaueris, „geniali nuotaika“, - čia turima galvoje ne kas kita, kaip tam tikra jausmo būseną.“<sup>33</sup> Archetipai, viena vertus, yra formalūs faktoriai, atsakingi už sąmonėje vykstančių procesų organizaciją, antra vertus – „elgesio modeliai“. „Archetipas – tai ne tik nuolat pasikartojančių tipinių patyrimų atspaudas, bet jie tuo pat metu reiškiasi ir kaip jėgos ar tendencijos, verčiančios kartoti tą patį patyrimą. Reikalas tas, kad

<sup>31</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 37-38.

<sup>32</sup> C. G. Jung, *Psychology and Religion: West and East*. CW, vol. 11, p. 738.

<sup>33</sup> Jung C. G. *Psichologiniai tipai*, p. 580.

visada, kai koks nors archetipas pasireiškia sapne, fantazijoje ar gyvenime, jis visada turi savyje tam tikrą ‚įtaką‘ ar jėgą, kurios dėka jo poveikis turi numinozinį, žavintį arba verčiantį veikti pobūdį.“<sup>34</sup>

Nepaisant gausios empirinės ir teorinės Jungo bei jo mokinių sukauptos medžiagos, kolektyvinės sąmonės teorija mokslinės bendruomenės buvo ir yra vertinama nevienareikšmiškai. Taip, kai kurių scientologinių psichologijos krypčių atstovai laiko psichodinaminės krypties metodus nemoksliškais ir priešpriešina jiems neurofiziologiją ar elgesio tyrimus. Be abejo, kiekvienas tyrėjas renkasi ar kuria labiausiai tą pasaulėžiūrą, temperamentą, psichologinį tipą atinkantį metodą, tačiau laikyti jį vieninteliu moksliniu paprasčiausiai nemoksliška. Biheviorizmo pradininkas Johnas B. Watsonas dar prieš šimtą metų rašė, jog „atėjo laikas, kai psichologija paprasčiausiai privalo atmesti bet kokias nuorodas į tokią sąvoką, kaip sąmonė.“<sup>35</sup> Nepaisant to, sąmonės tyrinėjimai vyksta ir dabar, ir tęsis, kol egzistuos pati sąmonė. Tai tinka ir sąmonei.

Dalis psichologų, pirmiausia psichonalitinės krypties atstovų, pripažįsta Jungo indėlių tyrinėjant individualią sąmonę, bet neigia euristinę kolektyvinės sąmonės sąvokos reikšmę<sup>36</sup>. Šiuo atveju būtina atkreipti dėmesį į tai, kad, nors psichoanalitinės ir individualios psichologijos atstovai kvestionuoja kolektyvinės sąmonės egzistavimą, jie pripažįsta bendras daugeliui žmonių sąmonės tendencijas ar linkmes. Taip Freudas kalbėjo apie Edipo(Oidipo) kompleksą, Adleris – pirmavimo siekį. Šiame kontekste Freud ar Adlerio teorijos, lyginamos su analitine psichologija, atrodo fragmentiškos ir nepilnos. Kaip rašė Jungas, „pradžioje daug žadėjusi freudistinė sąmonės teorija apsiribojo vienu vieninteliu archetipu – ‚Edipo kompleksu‘; ji nebuvo išvystyta jo artimiausių mokinių darbuose. Su incestu (kraujomaiša) susietas Edipo kompleksas, pakankamai įtikinamai paaiškinamas seksualiniu instinktu, todėl, jei nereikalautume gilesnio filosofinio pagrindimo, tokį paaiškinimą galima laikyti kaip patenkinamą. Tai tinka ir Adlerio pamėgtai subjekto valdžios valiai. Freudas ir Adleris savanoriškai užsisklendė savo pačių vienašališkose prielaidose, atmetančiose bet kokio kitokio aiškinimo teisingumo galimybę, ir tuo pačiu neišvengiamai vedančiose į fragmentinių aiškinimų aklavietę.“<sup>37</sup>

Antra vertus, kai kurios Jungo oponentų mintys gali pasitarnauti konstruktyviai analitinės psichologijos idėjų plėtotei. Pirmiausia tas pasakytina apie Edwardo Gloverio abejones dėl kolektyvinės sąmonės vaidmens siekiant išminties ir žinių. „Kaip gali paveldėta *tendencija* suteikti išminties ir žinių?“<sup>38</sup> – klausia jis. Platesne prasme šią problemą galima suformuluoti taip: kaip gali priešistoriniais laikais susiformavusios psichikos struktūros (archetipai) lemti ar bent jau reikšmingai daryti įtaką dvasinei žmonių raidai?

Tam tikros kritikos Jungas susilaukė ir iš Rytų filosofijos bei religijos tyrinėtojų. Pirmiausiai tai susiję su sąmonės analizei taikomomis sąvokomis. Kaip rašo Beinorius, „pirmoje paskaitoje, skirtoje *Ku<sup>TM</sup>dalini* jogai, jis (Jungas – S. J.) sako: „Sąmonėje egzistuoja turtingas archetipinių vaizdinių pasaulis; archetipai yra kūrybinės fantazijos veiksniai, dėsniai ar kategorijos, todėl galėtų būti laikomi psichologiniais samskarų ekvivalentais.“ Ketvirtoje paskaitoje į klausimą, ar samškaros yra archetipai, jis atvirai pripažįsta, taip.

Tačiau, nepaisant šio samskarų ir archetipų tapatumo pripažinimo, tarp jų egzistuoja ir esminiai skirtumai. Pirma, Jungui archetipai kyla iš bendros žmonijos kolektyvinės sąmonės, o indams samškaros – daugybės individualių praeities gyvenimų suformuoti veiksniai, kurie gilių meditacinių pratybių metu gali būti iškelti į sąmonės paviršių ir priminti ankstesnius patyrimus. Antra, Jungas

<sup>34</sup> Jung C.G. *On the Psychology of the Unconscious*. CW, vol. 7, p. 70-71.

<sup>35</sup> Watson J. B. Psychology as the behaviorist views it. *Psychological review*, 20, 1913. P. 163.

<sup>36</sup> Žr., pvz., Glover E. *Freud or Jung*. London: Alien & Unwinn, 1950. Noll R. *The Arian Christ. Secret Life of Carl Gustav Jung*. New York: Random House, 1994.

<sup>37</sup> Jung C.G. *Flying Sources*. CW, vo. 10, p. 348-349.

<sup>38</sup> Glover E. *Freud or Jung*. P. 51.

siūlo panaudoti archetipinę, niekada neišnykstančią atmintį tikrovės pažinimui, jogai siekia išvalyti psichę nuo tikrovės suvokimą iškreipiančio samskarų poveikio. Nušvitimą patyrusių jogų sąmonė yra visiškai išvalyta nuo nesąmoningų samskarų, ji yra totaliai atvira, *pratibhā*, čia ir dabar, tiesiogiai matanti reiškinius tokius, kokie jie iš tikrųjų yra (*yathābhūta*).<sup>39</sup> Kitame darbe esminį skirtumą tarp jogos ir Jungo analitinės psichologijos Beinorius formuluoja taip: „Jungui sąmoninga ir nesąmoninga psichika yra įtakojama ne tiek paties žmogaus praeities, kiek kolektyvinės visos žmonijos istorijos, tuo tarpu pagal jogą pasąmonė yra formuojama žmogaus buvusių gyvenimų ir yra individualios karmos rezultatas.“<sup>40</sup>

Gali būti, kad Jungas nepakankamai įvertino tarp archetipų ir samskarų egzistuojančius skirtumus ir itin laisvai interpretavo tradicines indų psichologines schemas. Nenuostabu ir tai, kad tūkstantmetes tradicijas turinti indų filosofija psichikos struktūrą paaiškina neblogiau, o kai kuriais atžvilgiais gal ir geriau nei Jungo archetipų teorija. Tačiau šiuo atveju svarbu atsižvelgti į skirtumą tarp filosofijos ir psichologijos, ar, tiksliau, tarp filosofinės ir empirinės psichologijų. Filosofinės psichologijos tikslas – įrašyti psichiką į darnų būties ir jos pažinimo kontekstą. Empirinė psichologija, kurios atstovu save laikė ir Jungas, formuojasi kaip tam tikrų empirinių faktų aiškinimas. Pailiustruosime tai pavyzdžiu.

Gera žinoma, kad kai kurie tolimų geografiškai regionų – tarkim, Kalifornijos, Pietų Afrikos ir Sibiro – gyventojai tvirtina, bendraujantys su ateiviais. Jei tai ne sąmoninga apgaulė, visi jie patiria panašių psichinių jėgų poveikį. Kadangi sąmoningomis pastangomis šie žmonės negali reguliuoti nei bendravimo su ufonautais vietos, nei laiko, tai yra iš pasąmonės kylančios jėgos. Kokiomis paradigmomis remdamiesi šių ir panašių jėgų kilmę aiškina skirtingų psichologijos mokyklų atstovai?

Pirmiausia šį kaip ir bet koki kitą psichikos sutrikimą galima aiškinti smegenų liga. Nėra jokios abejonės, kad smegenų veiklos sutrikimai anksčiau ar vėliau baigiasi psichikos pasikeitimais, bet ne atvirkščiai. Tikimybė, kad daugelio geografiškai ir istoriškai tolimų žmonių smegenyse įvyko analogiški pokyčiai, privertę juos visus tvirtinti, kad jie bendrauja su ateiviais, tokia maža, kad jos neverta nė aptarinėti. Ieškoti šių faktų paaiškinimo su ufonautais bendraujančių žmonių biografijose, kaip tai darytų psichoanalitinės krypties atstovai, taip pat beprasmiška ir beviltiška. Joga įtrauktą į analizės lauką ne tik dabartinį, bet ir buvusių gyvenimus. Karmos teoriją šiame kontekste galima interpretuoti kaip praplėstą psichoanalitinės teorijos variantą. Toks požiūris, be abejo, padidintų panašumų atradimo galimybę, bet iš karto perkeltų problematiką iš psichologijos į metafizikos sritį. Analitinė psichologija postuluoja bendro žmonių grupėms, tautoms, žmonijai psichikos sluoksnio egzistavimą.

Būtina akcentuoti, kad analitinė psichologija šiuo, kaip daugeliu kitų atvejų, nepaneigia, o greičiau papildo kitas teorijas. Nėra jokių abejonų, kad kai kuriuos psichikos sutrikimus sukelia smegenų pokyčiai ir gydyti padarinius galima tik vaistais. Nemažai neurozių kyla dėl vaikystėje ar brandžiam amžiuje patirtų traumų, ir gydyti jas galima tik psichoanalizės metodais. Gali būti, kad ir fizinės, ir psichinės traumos nulemtos mūsų karmos, o pagerinti savo karmą galime jogos metodais. Tačiau manyti, kad skirtingais laikais ir skirtingose vietose gyvenančių žmonių karmos tokios panašios, jog išsilieja tokiais pačiais vaizdiniais – labai drąsu. Žymiai paprasčiau ir natūraliau manyti, kad tokie pat ar panašūs psichiniai vaizdiniai kyla iš to paties šaltinio. Jei yra psichinės jėgos, kurios veikia ne tik pavienius individus, bet ir žmonių grupes, ir kurių kilmės negalima paaiškinti nei atskiro individo biografijos faktais, nei smegenų funkcionavimo ypatybėmis, vadinasi, egzistuoja ir psichikos sritis, kurioje šios jėgos gimsta, formuojasi ir iš kur veikia individų

<sup>39</sup> Beinorius A. Analitinė C.G. Jungo psichologija ir religinė Indijos tradicija. *Logos*, 2000, Nr. 22, P.31–47.

<sup>40</sup> Beinorius A. On the Linguistical and Psychological in Indian Religion. *Imagining otherness: Postcolonial perspective to Indian Religious Culture*. Vilnius: Kronta, 2006. P. 168.

psichikas. Analitinėje psichologijoje ši psichikos sritis įvardijama kaip kolektyvinė sąmonė. Įvairiose istorinėse kultūrinėse epochose kolektyvinė sąmonė reiškiasi skirtingai. Kadai sąmonė bylojo žmonėms Didžiosios Motinos, Drakono ar Laumės lūpomis, reikėsi kaip angelai, demonai ar dievai. Nieko nuostabaus, kad prasidėjus kosminiams skrydžiams, sustiprėjus sąlyčiui su iki tol svetimomis ir nepažįstamomis erdvėmis, kolektyvinės sąmonės turiniai vis dažniau įgauna ateivių pavidalą.

Nemažai kritikos susilaukė ir archetipų kilmės teorija. Kaip teigė Jungas, „archetipai kaip aprioriniai veiksniai yra ypatingas, psichologinis biologams žinomo „stereotipinio elgesio“, suteikiančio visoms gyvoms būtybėms būdingas specifines savybes, atitikmuo. Evoluicijuojant šio biologinio pagrindo raiška gali keistis, ir tas pats gali vykti archetipų raiškos sferoje. Tačiau empiriniu požiūriu archetipas niekada neatsirado organinio gyvenimo rėmuose. Jis atsirado kartu su gyvenimu.“<sup>41</sup> Šis ir panašūs teiginiai atvėrė galimybę gausiai ir ne visada pagrįstai įgimtų archetipų teorijos kritikai. Atsakydamas į panašaus pobūdžio kritiką Jungas rašė: „Mano požiūrį į „archajiškas liekanas“, kurias aš vadinu „archetipais“, arba „pirmąsiais vaizdiniais“, nuolat kritikavo žmonės, kuriems stinga reikiamų žinių apie sapnų psichologiją ir mitologiją. Terminas „archetipas“ dažnai suprantamas neteisingai – kaip reiškiantis tam tikrus apibrėžtus mitologinius vaizdinius ir motyvus. Bet tai yra ne kas kita, kaip sąmoningas iškreipimas; būtų absurdiška teigti, kad tokios įvairios išraiškos formos gali būti paveldimos.

Archetipas yra tendencija (polinkis) kurti tokias motyvo išraiškas (pavaizdavimus) – išraiškos gali labai skirtis detalėmis, tačiau nenukrypsta nuo pagrindinio modelio... Iš tikrųjų jie yra instinktyvi *linkmė*, kaip instinktyvus paukščių impulsas sukliuzdinti lizdus arba skruzdžių – kurti organizuotas gyvenvietes – skruzdėlynus.“<sup>42</sup>

Tokiu būdu, „archetipai yra sielos elementai ir paveldimi taip pat, kaip morfologiškai žmogaus kūno elementai“<sup>43</sup>. Antra vertus, „archetipas – ne kas kita kaip jau antikoje aptinkamas apibūdinimas, sinonimiškas „idėjai“ platoniškąja prasme“<sup>44</sup>. Kaip „sielos elementai“ archetipai susiformavo priešistoriniais laikais kaip „nesuskaičiuojamų pakartojimų“ rezultatas. O kaip atsirado Platono ar Schopenhauerio idėjos? Ir kas vertė žmones daryti tuos „nesuskaičiuojamus pakartojimus“? Ar kokie kiti, „pirmieji“ archetipai? Tai klausimai, į kuriuos aiškūs ir išsamūs atsakymai greičiau liudija apie aukštą atsakančiojo savimonę nei atspindi realų pažinimo procesą. Kaip pašnekovo įkyriai kamantinėjamas nebe humoro pastebėjo Jungas, „manęs ten nebuvo, kai buvo kuriami pirmieji archetipai“<sup>45</sup>.

Naujas kolektyvinės sąmonės tyrimų etapas siejamas su archetipinės psichologijos atsiradimu. Skirtingai nuo Jungo, besiremiančio kai kuriomis Schopenhauerio, o dar anksčiau Platono idėjomis, archetipinė psichologija vadovaujasi Gioviano Vico mokymu apie „fantastines realijas“ (*universli fantastici*)<sup>46</sup>. Tokiu būdu archetipinė psichologija dažniausiai nagrinėja tik fenomeną – archetipinį vaizdinį, tačiau atveria galimybę kiekvieną vaizdinį traktuoti kaip archetipinį. Koks nors vaizdinys tampa archetipiniu tuo atveju, jei jis sukelia emocinį atsaką, o emocinis atsakas traktuojamas kaip vertybė. Kaip rašo Hillmanas, „žodis „archetipinis“ ne tik nurodo į kažką, kiek liudija apie kažką, ir

<sup>41</sup> Jung C.G. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. CW, Volume 9, Part I, p. 133.

<sup>42</sup> Jungas K. G. *Žvelgiant į sąmonę*. Taura, 1994. P. 69.

<sup>43</sup> Jung C.G. *Psychological Aspects of the Mother Archetype*. CW, vol. 9.1, p. 136.

<sup>44</sup> Jung C.G. *Concerning the Archetypes and the Collective Unconscious*. CW, vol. 9.1, p.43.

<sup>45</sup> Jung C.G. interviewed by Richard Evans, of the University of Houston, filmed in Zurich in 1957; presented by the Analytic psychology Club of Los Angeles, oct. 27, 1960.

<sup>46</sup> Vico G. *The new science*. Ithaca: Cornell University Press, 1968.

tas kažkas yra vertybė... Iki tokio laipsnio, iki kokio kiekvienas vaizdinys gali įgauti savo archetipinę reikšmę, visa psichologija tampa archetipinė“<sup>47</sup>.

Avensas<sup>48</sup> buvo vienas pirmųjų mokslininkų, kuris ontologinės archetipų traktuotės atsisakė ir apribojo juos fenomenų pasauliu. Kita reikšminga šio mokslininko idėja yra archetipinės psichologijos ryšys su Rytų filosofija. Ypač reikšmingas vaidmuo interpretuojant vakarietišką Rytų filosofiją teko Corbinui. Apibūdindamas Corbino svarbą archetipinės psichologijos raidoje, Hillmanas rašo: „Antru (po Jungo) archetipinės psichologijos kūrėju buvo Henry Corbinas (1903–1978), prancūzų mokslininkas, filosofas ir mistikas, daugiausiai žinomas kaip islamiškos minties interpretatorius. Corbinas teigė, kad archetipų pasaulis (*mundus archetypalis*, ar *alam al-mithal*) yra vaizduotės pasaulis (*mundus imaginalia*). Tai specifinis įsivaizduojamų realiųjų pasaulis, kuriam pažinti reikalingi kitokie metodai ir suvokimo būdai, negu tie, kurie naudojami už šių realiųjų esančio dvasinio pasaulio suvokimui ar empirinio pasaulio pagrindą sudarančiam jusliniam suvokimui ir visai netinka naivios formuluotės. Vaizduotės pasaulis suteikia galimybę ontologinį psichinio pagrindą sudarančius archetipus traktuoti kaip fundamentines vaizduotės struktūras arba kaip esmiškai imaginatyvinius reiškinius, transcendentinius juslinio pasaulio atžvilgiu, jei ne pagal formą, ko gero, pagal vertę. Jų vertę sudaro teofaninė vertė, virtualumas ir potencialumas, kuris ontologiškai neišvengiamai slypi už aktualumo ribų. (Jie turėtų reikštis kaip fenomenai, bet egzistuoja vaizduotėje ar vaizduotei). *Mundus imaginalia* suteikia archetipams (jei reikia) vertinamąjį-kosminį pradą, visiškai nesuvedamą į tokias sąvokas, kaip biologinis instinktas, amžinos formos, skaičiai, sociolingvistinis perdavimas, biocheminės reakcijos, genetinis kodavimas ir pan.

Perkėlęs archetipines realybes į ontologinį kontekstą, Corbinas suformulavo dar du teiginius. Pirmiausia fundamentinis archetipo charakteris prieinamas vaizduotei ir pasireiškia kaip vaizdas; archetipinės psichologijos metodas imagitatyvinis; jos dėstymas turi būti poetinis ir ritorinis, o samprotavimai nebūtinai turi būti logiški“<sup>49</sup>.

Kadangi archetipų pasaulis, pagal Corbiną, yra vaizduotės pasaulis, o patys archetipai – fundamentinės vaizduotės struktūros, aktyvi vaizduotė tampa ir pagrindine archetipų pažinimo priemone<sup>50</sup>.

Kitas svarbus archetipinės psichologijos pasiekimas – ji ne tik susiejo, bet supynė religinę ir psichologinę paradigmas<sup>51</sup>. Tačiau archetipinės psichologijos paradigmų taikymas suformulavo nemažai naujų klausimų. Štai tik kai kurie iš jų. Jei atskiro žmogaus ir kultūrų raidą lemia tam tikros sąmonės struktūros, kodėl daugelis individų niekada nepatiria jokių iš sąmonės kylančių jėgų poveikio? Koks sąmonės vaidmuo kuriant ir palaikant fundamentines vaizduotės struktūras? Kokiu būdu idealūs vaizdiniai – fundamentinės vaizduotės struktūros – veikia jusliniame pasaulyje vykstančius procesus, tai yra kaip formuoja ir atskirų tautų, ir civilizacijų kultūras? Ir pagaliau kokia Vakarų civilizacijos raidos (o gal ir žmonijos) tendencijas galima išskirti remiantis archetipinės psichologijos paradigmomis? Šių ir kitų iš jų išplaukiančių klausimų svarstymas ir sudarys tolesnį knygų turinį.

<sup>47</sup> Hillman J. *An Inquiry into Image*. Spring publications, 1977. P. 82–83.

<sup>48</sup> Avens R. *Imagination Is Reality: Western Nirvana in Jung, Hillman, Barfield and Cassirer*. Spring publications, 1980.

<sup>49</sup> Hillman J. *Archetypal Psychology: A Brief Account*. (with a Bibliography of Archetypal Psychology compiled by Tom Cheetham), [Uniform Edition of the Writings of James Hillman](#), Volume 1. Putnam, CT: Spring Publications, 2004. P. 15.

<sup>50</sup> Corbin H. *Mundus Imaginalis or the Imaginary and the Imaginal*. [http://www.hermetic.com/bey/mundus\\_imaginalis.htm](http://www.hermetic.com/bey/mundus_imaginalis.htm) – žiūrėta 2009. 09. 28

<sup>51</sup> Žr. Uždavins A. *Hermio Trismegisto išminties kelias: hermetinis rinkinys*. Vilnius: Sophia, 2005.

Šiame darbe fundamentine kolektyvinės sąmonės struktūrą apibūdinančia sąvoka laikysime kolektyvinio komplekso sampratą. Jungas išskyrė du pagrindinius kolektyvinės sąmonės elementus: instinktus ir archetipus. Mūsų manymu, šių dviejų sąvokų nepakanka, norint apibūdinti tokį sudėtingą reiškinių, kokia yra kolektyvinė sąmonė. Net kasdieninė patirtis parodo, kokios, svarbios kolektyvinės sąmonės struktūroje yra įvairiausios fobijos, jausmai. Akivaizdu, kad rimtesni kultūros tyrimai neįmanomi be simbolių ir vertybių analizės. Atsižvelgiant į tai, kolektyvinės sąmonės struktūrą schematiškai būtų galima pavaizduoti taip.

Pamatinį kolektyvinės sąmonės sluoksnį sudaro instinktai. Jungas instinktus apibūdino kaip *polinkį, potraukį* tam tikrai veiklai<sup>52</sup>. Įvairūs praeities filosofai ar psichologai kalbėjo apie įvairius instinktus ir pateikė skirtingą jų klasifikaciją. Friedrichas Schilleris kalbėjo apie du žmonėms būdingus potraukius (*Trieben*): potraukį materijai ir formai. Freudas išskyrė dvi instinktų grupes: gyvenimo (alkis, agresija, seksualinis instinktas) ir mirties – „tų, kurie siekia nuvesti gyvas būtybes į mirtį“<sup>53</sup>. Jungas suformulavo penkias instinktų ar instinktyvių faktorių grupes: kūrybą, refleksiją, veiklą, seksualumą ir alkį.

Kitas kolektyvinės sąmonės sluoksnis – tam tikroms žmonių grupėms būdingos fobijos ar, platesne prasme, jausmai. Paprasčiausi iš jų – vorų, gyvačių, aukščio baimė. Kitas pavyzdys galėtų būti senovės germanų kariams būdinga „vut“, (aistros, įniršio) būklė. „Vut“ nėra įgimtas charakterio bruožas, o kolektyvinėje sąmonėje glūdinti ir kartais žmones (dažniausiai vyrus) užvaldanti energija. Tai savotiška demoniška beprotybė, kuri sukelia siaubą priešininkui, o neretai jį paraližuoja. Airiai panašios būsenos apibūdinimui vartojo „ferg“, Homeras – „menos“ sąvoką.

Trečią kolektyvinių turinių grupę sudaro archetipai. Pagrindinis archetipų skiriamasis bruožas nuo anksčiau nagrinėtų – tai, kad jie visada susieti su vaizdiniais. Ryškiausi ir bene geriausiai analitinėje psichologijoje išnagrinėti archetipai yra persona, šešelis, animus/anima. Kaip rašo Jungas, šie archetipai „dažniausiai ir labiausiai veikia ego“<sup>54</sup>. Anima/animus vaizdiniai – tai giminės pratęsimo instinkto tęsinys ir sukultūrinimas. Žmogui kaip biologinei būtybei įgimtas seksualinis potraukis, kuriam realizuoti reikalingas priešingos lyties atstovas. Žmogui kaip socialinei būtybei būdinga meilė, ar Erosas, kiekvienoje istorinėje epochoje bei kultūrinėje aplinkoje gimdantis savus meilės objekto vaizdinius. Kartais kultūrinė aplinka taip transformuoja Erosą, kad biologinis pagrindas išnyksta, ir norma tampa meilė tos pačios lyties atstovui. Personos ir šešelio struktūrų atsiradimas atspindi ego diferenciaciją iš kolektyvinės sąmonės. Kol ego visiškai paklūsta kolektyvinei sąmonei, šios figūros nereikalingos. Tačiau ego plečiantis, turtingėjant, užsipildant vis naujais, neretai kolektyvinės sąmonės prigimčiai ir struktūrai prieštaraujančiais turiniais, atsiranda poreikis kaip nors reguliuoti santykius tarp ego ir jo aplinkoje vyraujančių psichinių struktūrų. Persona atlieka tarpininko tarp ego ir socialinės aplinkos vaidmenį ir atspindi ego poreikį integruotis į jo socialinėje terpėje vyraujančias ir jam primetamas elgesio normas. Jei ši integracija nelabai sėkminga, jei žmogus jaučiasi „ne toks, kaip visi“, jis patiria tam tikrą psichinį diskomfortą ir iš jo išplaukiantį poreikį prisiimti visuomenės jam užkraunamą vaidmenį. Priešinga šiai praktiškai kiekvienam ego būdinga tendencija yra noras išsiskirti, mesti iššūkį aplinkiniams ar visuomenei bendrai, sulaužyti egzistuojančias elgesio normas ar nutraukti arpažeisti socialinius ryšius. Šią tendenciją įkūnija šešelis. Vienų žmonių gyvenime ar bent jau tam tikrame jo etape vyrauja persona, kitų – šešelis.

<sup>52</sup> Jung C.G. *Psichologiniai tipai*, p. 516.

<sup>53</sup> Райкрофт Ч. *Критический словарь психоаналитика*. Санкт Петербург, 1995. С. 58

<sup>54</sup> Jung C.G. *Aion; Researche into the Phenomenology of Self. The Portable Jung*. P. 145. Žr. taip pat Jungas C.G.  *Sąmonės vaidmuo. Kultūra ir civilizacija* (sudarytojai Ž. Beliauskas ir S. Juknevičius.) Vilnius: Gervėlė, 1999. P. 417–429.



Ketvirtas kolektyvinės sąmonės sluoksnis – kolektyviniai kompleksai. Sąlyginai galima išskirti tris kolektyvinių kompleksų tipus – socialinius, kultūrinius ir ideologinius. Socialiniais laikysime kokios nors socialinės grupės – riterių, valstiečių, brahmanų, amatininkų psichinės struktūros formuojančius ir palaikančius kompleksus. Kiekviena socialinė grupė turi tik jai būdingas elgesio normas, kurių psichologinis atitikmuo ir yra kompleksas. Svarbus socialinių kompleksų bruožas – juose naudojami simboliai. Kaip rašo Jungas, „simbolis... turi būti suprantamas kaip išraiška intuityvios idėjos, kurios dar negalima suformuluoti jokių kitų geresniu būdu“<sup>55</sup>. Bet koks simbolis susideda iš dviejų pagrindinių dalių – to, kas išreiškiama, ir to, kas išreiškia. Jei antra simbolio dalis yra tapati visoms juslės turinčioms būtybėms, tai pirma atsiskleidžia tik emocinį atsaką, vardan kurio simboliai buvo sukurti, patiriantiems žmonėms.

Kita kolektyvinių kompleksų grupė – kultūriniai kompleksai. Kultūrinio komplekso sąvoką į mokslinį Vakarų diskursą įvedė Tomas Singeris ir Samuelis L. Kimblesas<sup>56</sup>. Daugiausiai dėmesio šie autoriai skyrė tarp įvairių socialinių, politinių, etninių grupių egzistuojančių skirtumų ir jų raiškos individualiose psichikose analizei. Mūsų manymu, svarbus kultūrinių kompleksų bruožas – tas, kad be anksčiau išskirtų sąmonės elementų, jiems būdingos ir vertybės. Kiekviena kultūra kuria, palaiko, puoselėja savo vertybes, kurios daro įtaką tai kultūrai priklausančių individų gyvenimui. Pavyzdžiui, jei kam nors darbas yra pagrindinė vertybė, priverstinis tinginiavimas sukelia kančią. Kaip sakoma kiniečių patarlėje, „valstiečiui neduoti darbo – tas pats, kas jį nužudyti“<sup>57</sup>. Dabartinėje Vakarų visuomenėje, priešingai, labiau vertinamas komfortabilus gyvenimas<sup>58</sup>. Daugelis žmonių to siekia ir, jei nesukuria sau, patiria psichinį diskomfortą.

Plačiausi iš mūsų išskirtų yra ideologiniai kompleksai. Ideologiniams kompleksams, be simbolių ir vertybių, būdingos ir ideologijos. Ideologijos nustato simbolių bei vertybių hierarchiją, formuoja pagrindinius visuomenės tikslus ir jų realizavimo priemones. Kuo labiau žmonės nutolsta nuo gamtos, tuo svarbesni jų gyvenime tampa ideologiniai kompleksai. Kaip rašė Jungas, „seni, gąsdinę žmones dievai niekur nedingo, o tik pakeitė vardus: dabar jie rimuojasi su „izmais.““<sup>59</sup>

Kolektyvinio komplekso sąvokos įvedimas prasmingas, kadangi suteikia galimybę išskirti ir tyrinėti bendrą tam tikroms žmonių grupėms psichologinį pagrindą. Jungas įvedė archetipo sąvoką siekdamas surasti bendrą žmonių veiklą, ar platesne prasme, psichinį gyvenimą reguliuojantį pagrindą. Tačiau aiškinti individo veiklą tik archetipų, ar linkmių sistema labai rizikinga, nes suvesti visą žmonių gyvenimą lemiančių faktorių įvairovę tik į archetipus sunku, o neretai neįmanoma. Kolektyvinio komplekso sąvoka yra platesnė nei archetipo ir geriau atspindi tarp įvairių žmonių grupių egzistuojančius skirtumus. Be to, gyvoji gamta evoliucionuoja, ir aukštesnėje raidos pakopoje esančių gyvūnų elgesio neįmanoma paaiškinti žemesnei rūšiai būdingais instinktais. Varlės elgesio neįmanoma paaiškinti sliekų veiksmiais, o paukščio – varlės elgsena. Panašiai yra ir žmonijos atžvilgiu. Aiškinti dabartinio individo elgesį Didžiosios Motinos, Didvyrio ar kitais mitologiniais archetipiniais vaizdiniais neverta. Užsibaigus biologinei žmogaus evoliucijai prasidėjo dvasinė, ir rezultatai yra ne mažiau stebinantys ir stulbinantys nei biologinės. Istorija pažeria tokią didvyrių ir šventųjų, kankintojų ir kankinių, egoistų ir altruistų įvairovę, prieš kurią tarp gyvūnų rūšių egzistuojantys skirtumai atrodo smulkūs ir nereikšmingi. Vieni žmonės domisi menu, kiti – sportu, tretieji nesidomi niekuo, vieni mėgsta audringas jūras, kiti – ištaigingas vonias, vieni nuolatos blaškosi, ieško, nerimsta, kitų interesai apsiriboja valgymu ir miegu. Individai vieni

<sup>55</sup> Jung C. G. Relation of Analytical Psychology and Poetry. *The Portable Jung*. P. 307.

<sup>56</sup> Singer T., Kimbels S. L. *The Cultural Complex*. Brunner-Routledge: 2004.

<sup>57</sup> *Мудрецы Китая: Ян Чжу, Леузы, Чжуанцзы*. СПб: Петербург - XXI век, 1994. С. 101.

<sup>58</sup> Harding S. and Phillips D. with Fogarty M. *Contrasting Values in Western Europe: Unity, Diversity and Change*. London: The Macmillan Press, 1986. P.195.

<sup>59</sup> Jung C.G. *Essays on Contemporary Events*. London and New York: Routledge Classics, 2002. P. 95.

nuo kitų skiriasi gerokai labiau, nei žmonės nuo gyvulių. Būtent šiuos esminius psichikos srityje tarp įvairių žmonių grupių glūdinčius skirtumus ir padeda atskleisti kolektyvinio komplekso sąvoka. Žmonijos istorija tokiu atveju traktuojama kaip kolektyvinių kompleksų sklaida ir kaita.

## Išvados

Psichodinaminė psichologijos kryptis remta prielaida, kad žmogaus psichika susideda iš dviejų pagrindinių dalių: sąmonės ir pasąmonės. Sąmonė – tie psichikos turiniai, kuriuos galime bemaž kontroliuoti ir visada susiejame su savimi: tai aš jaučiu, aš mąstau, aš išgyvenu. Aš, arba ego, egzistavimas – pagrindinė sąmonės egzistavimo sąlyga. Pasąmonę sudaro psichikos turiniai, kurių mes sąmoningai negalime kontroliuoti, ar kurių kontroliavimo galimybės yra labai ribotos. Tai laikinai užmiršti sąmonės turiniai, sąmoningai nesuvokti ar už fiziologinių suvokimo ribų esantys reiškiniai, nuo sąmoningų pastangų nepriklausomos emocijos, nuotaikos, jausmai.

Svarbi pasąmonės dalis – kompleksai. Dažniausiai kompleksai pasireiškia kaip jausmai – baimė, nerimas, bet gali būti ir įkyrios mintys, vaizdai, balsai. Bet kuriuo atveju, tai sąlygiškai autonomiški, emociškai nuspalvinti, kryptingai sąmonę veikiantys psichiniai deriniai. Pagrindinis skirtumas nuo anksčiau nagrinėtų individualios pasąmonės turinių – nuolatinis jų pobūdis.

Kai kurios iš pasąmonės kylančios jėgos veikia ne tik atskirus žmones, bet ir grupes, tautas ar net visą žmoniją. Šias jėgas, pagal analogiją su individualia pasąmone, galima vadinti kolektyviniais kompleksais. Pastarieji skiriasi nuo individualių pirmiausia kilme. Individualių žmonių kompleksus beveik visada galima paaiškinti jų biografijomis: kažkas skendo, todėl bijo vandens, gal susiklostė pernelyg šilti, ar atvirkščiai, šalti santykiai su tėvais, todėl toks individas nejaukiai jaučiasi su priešingos lyties atstovais ir t. t. Niekio panašaus nėra kolektyvinių kompleksų atveju. Kolektyvinių kompleksų kilmės reikia ieškoti šeimos, tautos, žmonijos istorijoje. Be to, šie kompleksai neatsiranda savaime, o yra kuriami, palaikomi, formuojami. Kryptingos daugelio žmonių pastangos sukaupia pasąmonėje tam tikrą psichinės energijos kiekį, kuris vėliau veikia atskirų individų sąmones.

Pagrindiniams analitinės, o vėliau archetipinės psichologijos kolektyvinės pasąmonės turiniams apibūdinti naudojamos sąvokos – instinktas, archetipas, pirmavaizdis, fundamentinės vaizduotės struktūros, simboliai, vertybės. Šios sąvokos nepaneigia, tik papildo viena kitą. Kolektyvinės pasąmonės pagrindą sudaro instinktai, besireiškiantys kaip stiprūs, neretai nugalimi potraukiai kokios nors rūšies veiklai. Kitą kolektyvinės pasąmonės sluoksnį sudaro jausmai, ryškiausiai ir bene geriausiai ištirtinėtus – įvairios fobijos. Jausmai taip pat skleidžiasi kaip potraukiai, ar vengimai, bet jų galia jau ne tokia didelė, kokia išlieka instinktų, ir jie žymiai įvairesni. Trečią kolektyvinės pasąmonės sluoksnį sudaro archetipai. Jie, kaip ir instinktai, pasireiškia kaip potraukiai ar linkmės, be to, visada yra emociškai nuspalvinti, susieti su vaizdiniais. Ketvirtas kolektyvinės pasąmonės sluoksnis – kolektyviniai kompleksai, kurie, savo ruožtu, gali būti trijų pagrindinių rūšių. Socialiniai kolektyviniai kompleksai egzistuoja kaip linkmės, yra emocionaliai nuspalvinti, susieti su vaizdiniais ir simboliais, kultūriniai, be aukščiau išvardytų elementų, susieti dar ir su vertybėmis, ideologiniai – ir su ideologijomis.

Skirtingai nuo daugumos scientistinių psichologijos krypčių, ar Freudo, traktavusio religiją kaip „iluziją“, Jungas religinius bei mitologinius vaizdinius laikė neatsiejama kolektyvinės pasąmonės dalimi. Dar vieną žingsnį šia linkme žengė kai kurie archetipinės psichologijos atstovai, pirmiausia – Corbinas. Atgaivinęs ir papildęs kai kurias arabų filosofų mintis, šis mąstytojas archetipus traktavo kaip vaizduotės pasaulį, o vaizduotę laikė pagrindine jo pažinimo priemone.

### Trečias skyrius: **Išrinktieji pasmerktieji: atvirumas sąmonei ir jo raiškos ypatybės**

Žmonių ir jų sąmonės ryšys yra labai įvairus. Kaip rašė Jungas, „kai atsiveria sąmonės pasaulis, į paviršių išsiveržia milžiniška dvasinė kančia, ir vyksmas primena, tarsi žydingi civilizacija būtų atiduota nuniokoti barbarų ordams, ar sugriuvus kalnų užtvankai žydingys laukai būtų užtvindyti įnirtingo vandens srauto“<sup>60</sup>. Antra vertus, kai kurie žmonės gyvena nuolatos nešami džiaugsmingų nežinia iš kur ir kaip kylančių bangų. Nemažai ir tokių, kurie pasakojimų apie sąmonę klausosi, kaip XVIII a. anglai klausėsi pasakojimų apie Guliverio keliones. Kodėl kai kurie individai niekada nepatiria jokių iš sąmonės išplaukiančių jėgų poveikio, o kai kurie gyvena tarsi nuolatinėje sąmonės apsiaustyje? Kokias sąmonės raiškos pakopas galima išskirti ir kaip jos pasireiškia kasdieniniame gyvenime? Tai – pagrindinės skyriuje svarstomos problemos. Daugiausiai jame remiamės Jungo darbais ir jau minėta Jameso studija.

Mūsų manymu, pagrindinė kokio nors žmogaus santykį su sąmone apibūdinančia sąvoka galima laikyti atvirumą sąmonei. Populiarioje literatūroje psichika kartais vaizduojama kaip skritulys, kuriame sąmonė – nedidelė šviesi dėmelė tamsiame sąmonės fone. Kuo plonesnė pertvara tarp šviesos ir tamsos, sąmonės ir sąmonės, tuo atviresnis sąmonei žmogus. Kaip savo prisiminimuose rašė Jungas, „skirtumas tarp manęs ir kitų žmonių yra tas, kad aš nepripažįstu ‚pertvarų‘ – man jos permatomos“<sup>61</sup>. Būtent atvirumas sąmonei ir yra ta psichologinė savybė, kurios dėka kai kurie žmonės gali bendrauti su sąmonės turiniais. Atvirumas sąmonei – įgimtas psichikos bruožas, panašiai kaip muzikinė klausa ar literatūrinis talentas, kuriuos galima lavinti, bet neįmanoma sukurti iš nieko.

Jungas, analizuodamas psichikos struktūrą, išskiria dvi psichikos sritis: ektopsichinę ir endopsichinę. Pagrindinės endopsichinės funkcijos – jausmų, protas, jausmai, intuicija. Endopsichinė sritis susideda iš atminties, subjektyvių sąmoningų funkcijų komponentų, afektų ir invazijos“<sup>62</sup>. Šioje schemoje ne visai aiškus endopsichinių komponentų klasifikacijos pagrindas, todėl bent jau kai kurių šių sąvokų turiniai susikerta. Pavyzdžiui, kokie nors atminties turiniai gali reikšti ir kaip subjektyvius sąmoningų funkcijų komponentus, ir kaip afektus, ir kaip invaziją. Panašiai yra su emocijomis ir afektais. Koks nors jausmas – tarkim meilė – gali reikšti kaip ektopsichinę funkciją ir būti normalaus sąmoningo gyvenimo sudėtinė dalis. Kartais žmogus negali suvaldyti savo meilės, ir tada ji prasiveržia kaip afektas. Galimi atvejai, kai meilė ilgą užgožia visas kitas psichines funkcijas, tarsi užtvindo žmogaus ego, ir tada galima kalbėti apie invaziją. Todėl siekiant geriau atspindėti psichikoje vykstančius procesus tikslinga išskirti sąmonės turinius ir jos raiškos formas. Antrame skyriuje daugiausia kalbėjome apie individualios ir kolektyvinės sąmonės turinius, šiame panagrinėsime jos raiškos stadijas, ar pakopas. Konkrečiai analizuosime keturias sąmonės raiškos stadijas. Pavadiname jas sąmonės dvelksmu, spaudimu, ataka ir invazija. Pagrindinę skyriuje grindžiamą idėją trumpai galima suformuluoti taip. Žmonės, patiriantys tam tikrą iš sąmonės kylančių jėgų poveikį, galima pavadinti atvirais sąmonei. Šio tipo individai rečiau ar dažniau veikia tam tikros nuo sąmoningų jų pastangų nepriklausomos jėgos, kurios taip pat skiriasi intensyvumu. Atvirumas sąmonei būtina bet kokios, taip pat ir religinės kūrybos sąlyga, tačiau atviri sąmonei žmonės visada rizikuoja būti pasiglemžtais iš sąmonės kylančių jėgų.

#### **Pasąmonės dvelksmas**

Pasąmonės dvelksmą patiriame tais atvejais, kai tam tikri sąmonės deriniai nestipriai, bet

<sup>60</sup> Jung C.G. *Psychotherapy or Clergy*. CW, vol. 11, p. 344.

<sup>61</sup> Юнг К. Г. *Воспоминания, сновидения, размышления* Львов: Инициатива, Москва: АСТ, 1998. С. 431.

<sup>62</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 12-21.

juntamai, paveikia mūsų sąmonę. Jungas silpniausią sąmonės raiškos formą vadina subjektyviais sąmoningos funkcijos komponentais: „Pavyzdžiui, sutikę žmogų, kurio jūs anksčiau niekada nematėte, natūralu, kažką apie jį pagalvojate. Bet jūs ne visada rizikuojate tai išsakyti; labai tikėtina, kad jūsų nuomonė neteisinga ir neturi su šiuo žmogumi nieko bendro. Tai kaip tik ir yra subjektyvi reakcija ... Kiekvienam būdingos subjektyvios reakcijos, tiesiog tai nepatogu prisipažinti. Aš vadinu šias reakcijas subjektyviais komponentais“<sup>63</sup>. Akivaizdu, kad subjektyviais sąmoningos funkcijos komponentais gali būti ne tik mintys, bet ir jausmai, vaizdiniai, norai. Sąmonės dvelksmui priskirtinos ir kai kurios Freudo aprašytos kasdieninio gyvenimo psichopatologijos, pirmiausia – „dėja vu“ fenomenas<sup>64</sup>.

Religijoje sąmonės dvelksmas pasireiškia kaip neįprasti, taip vadinamam sveikam protui sunkiai suvokiami ir paaiškinami reiškiniai. Viena labiausiai paplitusių tokių reiškinių rūšių – tai, ką Jamesas įvardija kaip „nematomo realumą“. Štai tik vienas iš daugelio jo knygoje „Religinio patyrimo įvairovė“ pateikiamų pavyzdžių: „Kartą naktį aš pabudau, tarsi kažkieno pažadintas. Man pasirodė, kad mane tyčia pažadino, ir pirma mano mintis buvo, jog į mano namus įsiveržė piktadariai. Paskui apsivertęs ant kito šono ir pabandęs užmigti, aš staiga pajutau, kad kambaryje kažkas yra. Ir keistas dalykas, aš tarsi žinojau, kad tai yra ne gyva būtybė, o greičiau dvasia. Tai gali sukelti šypsena, bet galiu perteikti faktus tik taip, kaip jie iš tikrųjų įvyko. Aš negaliu geriau apibūdinti savo pojūčių, kaip tik pavadindamas juos kažkieno dvasinio buvimo jausmu. Aš patyriau tuo pat metu stiprią prietaringą baimę, tarsi turėtų atsitikti kažkas keisto ir keliančio siaubą.“<sup>65</sup>

Kitas pavyzdys iliustruoja stačiatikių metropolito Antonijaus iš Surožo (Andrejaus Bliumo) atsivertimo į krikščionybę aplinkybes, aprašytas jo biografijoje. Veiksmas vyko tarpukario Paryžiuje, kai Andrejui buvo šešiolika metų: „Kalbant apie Bažnyčią, aš buvau nusiteikęs labai antibažnytiškai dėl to, kad aš gyvenime mačiau mano draugus katalikus ar protestantus; Dievas man neegzistavo, o Bažnyčia buvo grynai neigiamas reiškinys... Ir atsitiko taip, kad per vieną, atrodo, trisdešimtų metų Didįjį pasniką mus, berniukus, vadovai pradėjo vedžioti į tinklinio aikštelę. Kartą mes tik susiruošėme žaisti ir pasirodė, kad mokyklos administracija pakvietė šventiką dvasiniam pokalbiui su mumis, laukiniais. Na, žinoma, visi šito vengė, kaip galėdami, kas spėjo, pabėgo, kam užteko drąsos pasipriešinti, pasipriešino, bet mane vadovas įkalbėjo. Jis man nesakė, kad reikia nueiti, kadangi bus naudinga mano sielai ar ką nors panašaus, nes prabilų jis apie sielą ar Dievą, aš juo nepatikėčiau. Bet jis pasakė: „Paklausk, mes pakvietėm tėvą Sergiejų Bulgakovą, tu gali įsivaizduoti, ką jis paskleis po miestą, jei nieks neateis į pokalbį?“ Aš pagalvojau: taip, lojalumas mano grupės atžvilgiu to reikalauja. Ir dar jis pridūrė puikią frazę: „Aš gi neprašau tavęs klausyti! Tu sėdėk ir galvok apie ką nori, tik būk tenai“. Aš pagalvojau, kad taip galbūt ir galima, nuėjau. Ir viskas buvo ištis gerai, tik, gaila, tėvas Sergiejus Bulgakovas kalbėjo labai garsiai ir trukdė man galvoti, ir aš pradėjau klausyti, ir tai, apie ką jis kalbėjo, sukėlė manyje tokį įniršį, kad aš jau negalėjau atsiplėšti nuo jo žodžių... Jis kalbėjo, kaip kalbama su mažais žvėreliais, pateikdamas mums visą Evangelijos saldybę, tai, nuo ko mes atšoktume, ir aš atšokau: nuolankumą, susitaikymą, ramybę visas tas „vergiškas“ savybes, kuriomis mus kaltina, pradedant Nietszche ir toliau. Jis man sukėlė tokią būseną, kad aš nutariau negrįžti į aikštelę, nepaisant to, kad tinklinis buvo mano gyvenimo aistra, o važiuoti į namus, pabandyti surasti, ar yra pas mus kur nors Evangelija, patikrinti ir baigti visa šitą... Aš paprašiau mamos evangelijos, ji turėjo, užsirakinau savo kampe, pažiūrėjau į knygelę ir pamačiau, kad evangelijų keturios, o kadangi keturios, tai viena iš jų, be abejo, turi būti trumpesnė už kitas. Ir kadangi aš nieko gero nesitikėjau nė iš vienos, nutariau perskaityti trumpiausią. Ir čia įkliuvau, vėliau daug kartų stebėdavausi, koks gudrus būna Dievas, kai jis stato savo tinklus, kad pagautų žuvį, nes, jei aš būčiau perskaitęs kitą evangeliją, būčiau susidūręs su

<sup>63</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 22.

<sup>64</sup> Froidas Z. *Kasdieninio gyvenimo psichopatologija*. Vilnius: Apostrofa, 2006. P. 340–345.

<sup>65</sup> Джемс В. *Многообразие религиозного опыта*. Москва: Андреев и сын. С. 62

sunkumais. Kiekviena evangelija turi tam tikrą kultūrinį pagrindą, Morkus rašė, būtent, tokiems jauniems laukiniams kaip aš, romėnų jaunuomenei. Ir Morkus, ko gero, žinojo, ką daro, kai parašė trumpiau už kitus.

Aš atsisėdau skaityti ir, čia jūs galbūt patikėsite manimi, nes įrodyti to neįmanoma, atsitiko tai, kas kartais atsitinka gatvėje, žinote, kai eini ir staiga atsigręži, todėl kad jauti, kad kažkas žiūri į tave. Aš sėdėjau, skaičiau ir tarp pradžios pirmo ir pradžios trečio skyriaus evangelijos pagal Morkų, kurią aš skaičiau lėtai, nes kalba buvo neįprasta, pajutau, kad kitoje stalo pusėje, čia pat, stovi Kristus. Ir tai buvo toks veriantis jausmas, kad man teko sustoti skaičius ir pažiūrėti. Aš ilgai žiūrėjau, bet nieko nemačiau, negirdėjau, julsėmis nieko nesuvokiau. Tačiau netgi tada, kai žiūrėjau tiesiai priešais save į tą vietą, kur nieko nebuvo, mane persmelkė tas pats ryškus suvokimas, jog čia stovi Kristus. Vadinasi, aš žinau tikrai ir asmeniškai, mano paties patyrimo ribose, kad Kristus prisikėlė, todėl, viskas, kas apie Jį kalbama, – tiesa. Tai tokios pat rūšies logika, kaip ankstyvųjų krikščionių, kurie aptikdavo Kristų ir įgydavo tikėjimą ne iš pasakojimų apie tai, kas buvo pradžioje, o iš susitikimų su Kristumi gyvu, iš to sekė, kad nukryžiuotas Kristus buvo tas, kas kalbama apie Jį, ir kad visas pasakojimas apie iki tol vykusius įvykius taip pat turi prasmę<sup>66</sup>.

Nenuostabu, kad po tokio patyrimo šis „jaunas laukinis“ Andrejus Blumas tapo vienuoliu, vėliau metropolitu, mokslininku ir publicistu, viena iškiliausių ne tik stačiatikybės, bet visos krikščionybės figūrų dvidešimtame amžiuje<sup>67</sup>.

Kiek žmonių dabarties pasaulyje patiria tokius ar panašius reiškinius? Bent iš dalies į šį klausimą padeda atsakyti sociologinių apklausų rezultatai. Vienas iš 1981 metais 11 tuometinės ES valstybėse atliktos apklausos klausimų buvo suformuluotas taip:

*„Ar jūs esate kada nors patyrę tarsi kažkas, kas tuo metu buvo toli nuo jūsų, būtų šalia; matėte tai, kas vyko toli nuo jūsų, tarsi tai vyktų šalia; jautėte, tarsi jūs bendraujate su kažkuo, kas jau miręs; jautėtės taip, lyg būtumėt prisilietę prie galingos dvasinės jėgos, kuri tarsi verčia jus pakilti aukščiau kasdienybės?“*

Kaip pavyzdį pateikiame Didžiosios Britanijos gyventojų atsakymus į šį klausimą. Patyrė, tarsi kažkas, kas tuo metu buvo toli, būtų šalia – 32%, matė tai, kas vyko toli, tarsi tai vyktų šalia – 14%, jautė, tarsi bendrautų su kažkuo, kas jau miręs – 24% ir jautė taip, lyg būtų prisilietę prie galingos dvasinės jėgos, kuri tarsi verčia pakilti aukščiau kasdienybės – 18% apklaustųjų<sup>68</sup>. Kai kuriems žmoniemis toks patyrimas praėjo be padarinių, tačiau apie pusę jų pakeitė savo pažiūras ir gyvenimo būdą<sup>69</sup>.

## Pasąmonės spaudimas

Antra pagal intensyvumą pasąmonės raiškos forma – pasąmonės spaudimas. Jis pajuntamas kaip silpnesnė ar stipresnė nuolatos žmogaus sąmonę veikianti, nuo jo valios nepriklausoma, jėga. Bene paprasčiausia pasąmonės spaudimo forma – reikšmingi, dažnai besikartojantys sapnai. Kaip teigė Augustas Strindbergas, „mane lanko sapnai, išpranašaujantys ateitį, apsaugantys nuo pavojų, atskleidžiantys paslaptis.“<sup>70</sup>

<sup>66</sup> Антоний митрополит Сурожский. Труды. Москва: Практика, 2002. С. 253–257.

<sup>67</sup> Iš lietuvių kalba skelbtų jo kūrinių minėtini „Apie tikrąją nuolankumo prasmę“. – <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-02-17-metropolitas-antonijus-is-surozo-apie-tikraja-nuolankumo-prasme/3305>; „Širdies auklėjimas“ – <http://www.btz.lt/article/articleview/2294/1/351> – žiūrėta 2010.04.07.

<sup>68</sup> <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/surveys/survey-1981.html> Žiūrėta 2010.01.11

<sup>69</sup> Ten pat.

<sup>70</sup> Strindberg A. *Pragaras. Juodosios vėliavos*, Vilnius: Alma Littera, 1998, P. 50.

Vienas iš ryškesnių sąmonės spaudimo atvejų aprašytas Dostojevskio romane „Broliai Karamazovai“. Ivanas Karamazovas nemėgo Smerdiakovo ir, pamatęs jį sėdintį sode ant suoliuko, norėjo praeiti pro šalį. Bet sąmonėje glūdintis noras, kad kas nors nužudytų tėvą, ir suvokimas, kad Smerdiakovas – bene vienintelis ir geriausias šio noro realizavimo įrankis, privertė jį elgtis kitaip, prieš savo sąmoningą nuostatą. Ir tos iš sąmonės kylančios jėgos poveikis buvo toks stiprus, kad „vieną akimirką jam pasidarė beveik baisu, jis vėliau tai prisiminė“<sup>71</sup>. Paklūęs šiai jėgai, Ivanas Karamazovas atsisėdo šalia Smerdiakovo ir maloniai su juo pasikalbėjo. Šio pokalbio rezultatas – sutvirtėjęs Smerdiakovo įsitikinimas, kad Ivanas Karamazovas tikrai nori, jog jis, Smerdiakovas, nužudytų tėvą.

Bene dažniausiai pasitaikanti sąmonės spaudimo forma – pašaukimas. Kaip rašo Jungas, „tikra asmenybė visada turi paskirtį, kuria tiki; patiria jai *pistis*, kaip Dievui, nors tai galbūt, kaip pasakytų eilinis žmogus, tėra tik individualios paskirties jausmas. Ši paskirtis, beje, veikia kaip dieviškas įstatymas, kurio neįmanoma išvengti. Tai, kad labai daugelis žūsta savo kelyje, nieko nereiškia turinčiam pašaukimą žmogui. Jis privalo paklusti savo įstatymui taip, tarsi lieptų demonas, kuris šnabžda jam į ausį ir gundo naujais, netikėtais keliais. Kas turi pašaukimą, girdi gelmių balsą, tas yra pasmerktas. Todėl, anot padavimo, jis turi asmeninį demoną, kuris jam kažką pataria ir kurio užduotis privalo vykdyti. Visiems žinomas šios rūšies pavyzdys – Faustas, o istorinis faktas – Sokrato daimonion. Primityvūs šamanai turi gyvačių dvasias, kaip ir asklepijus, gydytojų globėjas, kurį Epidavre vaizdavo gyvatės pavidalu. Be to, jo asmeninio demono vaidmenį atliko kabiras Telesforas, kuris jam, matyt, garsiai skaitė, t. y. įteiginėjo receptus.

Pradinė posakio „turėti pašaukimą“ reikšmė – būti pašauktam tam tikro balso. Puikių pavyzdžių galima surasti Senojo Testamento pranašų liudijimuose. Tą, kad tai ne šiaip archajiškas *façon de parler*, įrodo ir istorinių asmenybių, tarkim Goethes ar Napoleono, išpažintys (jeigu apsiribotume tik dviem akivaizdžiais pavyzdžiais), neslėpusios tokio pašaukimo jausmo.

Pašaukimas ar pašaukimo jausmas – tai ne tik didžiųjų žmonių prerogatyva, o taip pat ir paprastų, netgi eilinių; skirtumas tik tai, kad menkėjant asmenybei pašaukimas tampa vis labiau užvaliuotas ir nesąmoningas, tarsi vidinio demono balsas vis labiau toltų, kalbėtų vis rečiau ...“<sup>72</sup>.

### Pasąmonės ataka

Pasąmonės ataką žmonės patiria tokiais atvejais, kai į sąmonę įsibrauna kokie nors sąmonės deriniai, kurių veiksmus jie dar gali stebėti, bet jau negali valdyti. Paprasčiausias pavyzdys – emocijos ir afektai. Kaip rašo Jungas, „emocinėje būsenoje mus užneša tiesiogine to žodžio prasme, mūsų padorumui paklusnus ego panaikinamas, ir mūsų vietą užima kažkas kitas. Tokiais atvejais mes sakome: „jis tarsi ne jis“, „velnias supainiojo“ ar „kas jam užėjo?“, nes toks žmogus atrodo kaip apsėstas. Primityviose tautose nėra tokių posakių kaip: „jis begalo piktas“; tiesiog sakoma, kad žmoguje „apsigyveno demonas ir viską jame apvertė“. Kažkas panašaus atsitinka ir emocijoms: žmogus tampa apsėstas, jis jau tarsi nesavas, savi kontrolė sumažėja iki nulio. Tai būklė, kai žmogų užvaldo tas, kas yra jo viduje, ir jis neįstengia tam pasipriešinti. Jis gali sugniaužti kumščius, sukąsti dantis, bet nepaisant to jis jau sau nepriklauso“<sup>73</sup>.

Dažniausiai sąmonės ataka išsiveržia kaip žmogų užvaldę stiprūs jausmai, tačiau tai gali būti ir vaizdai, ir garsai, ir racionalių struktūrų. Žymus prancūzų matematikas Anri Puankare aprašo atvejį, kaip vieną iš bemiegių naktų jis staiga pamatė, kaip jame susiduria matematinės formulės, idėjos, vaizdiniai, kol kai kurie iš jų galop susijungė į pastovesnes struktūras. Kaip vėliau prisiminė

<sup>71</sup> Dostojevskis F. *Broliai Karamazovai*. Vilnius: Vaga, 1986, t. 1, P. 284.

<sup>72</sup> Jung C.G. *Developement of Personality*. CW, vol. 17, p.175-176.

<sup>73</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p.23.

matematikas, „jausmas buvo toks, tarsi betarpiškai stebėtum sąmonės darbą; ir tuo pačiu metu jos veikla pradeda palaipsniui reikštis sąmonėje, kartu neprarasdama savo prigimtės“<sup>74</sup>.

Meninėje kūryboje sąmonė neretai prasiveržia kaip visiškai menininką užvaldantis įkvėpimas. Vieną vaizdingiausių tokios būklės aprašymų pateikia Nietzsche: „Įkvėpimas – ta prasme, kad kažkas staiga neapsakomai tikrai ir subtiliai pasidaro matoma, girdima, tas kažkas, kas tave iki pat gelmių sukrečia ir tiesiog pribloškia, – tik paprastai apibūdina dalyko esmę. Nieko negirdi, nematai, tik imi, neklausi, kas tau duoda; kaip žaibas nušvinta mintis, kaip neišvengiamybė – iškart, iškart – aš niekada neturėjau pasirinkimo. Tai jaudulys, kurio baisi įtampa išsilieja ašarų plūsmu, kai nesąmoningai leki, lyg akis išdegęs, arba eini vos kojas vilkdamas; tai absoliutus nesivaldymas, kai instinktyviai jauti begalę malonių šiurpulių ir srovenimų iki pat kojų pirštų galiukų; tai laimės viršūnė, kai skausmingiausi ir niūriausi dalykai reiškiiasi ne kaip priešybė, o kaip provokuojanti sąlyga būtina spalva tokiame šviesos pertekliuje.“<sup>75</sup>

Sąmonės ataka – dažnas reiškinys religijoje. Sąmonė ataką patyrė Saulius – būsimasis apaštalas Paulius – kelionės iš Jeruzalės į Damaską metu, kai jam pasirodė ir į jį prabilo Kristus (Apd 9, 1 - 18). Kaip rašė šv. Kotryna, „kartais man atrodo, jog aš neturiu nei sielos, nei kūno, nei širdies, nei valios ar skonio, nieko, išskyrus Gryną Meilę“<sup>76</sup>.

Šios rūšies mistinis patyrimas būdingas ne tik religingiems žmonėms, bet ir pasauliečiams. Žemiau pateikiame vieno po Alpes keliavusio šveicaro pasakojimą iš jau cituotos W. Jameso knygos. Šis pavyzdys pirmiausia skiriamas abejojantiems psichinės sąmonės ataką išgyvenančių ar išgyvenusių žmonių būkle.

„Aš buvau visiškai sveikas. Šešias dienas mes keliavome pėsčiomis ir išvakarėse atėjome iš Siksto į Trientą per Bjue. Aš nejaučiau nei nuovargio, nei troškulio, nei alkio. Aš buvau sveikas kūnu ir siela. Forlaze aš gavau gerų žinių iš namų, manęs neslėgė jokie rūpesčiai nei apie artimą, nei tolimą ateitį, mūsų palydovas buvo puikus, taip, kad dėl tolesnės kelionės nekilo jokie nerimo. Žodžiu, aš jaučiau visišką dvasinę pusiausvyrą. Ir staiga patyriau nepaprastą vidinį pakilimą ir Dievo buvimą – aš perteikiu visa tai lygiai taip, kaip tai atsispindėjo tada mano sąmonėje, taip, tarsi jo gerumas ir galybė persmelkė mano sielą. Jausmas buvo toks sukrečiantis, jog aš vos įstengiau pasakyti savo bendrakeiviams, kad jie eitų pirmyn, nelaukdami manęs. Aš susmukau ant akmenų, nes neturėjau jėgų ilgiau stovėti, ir mano akys prisipildė ašarų. Aš dėkojau Dievui už tai, kad Jis mano gyvenime suteikė galimybę pažinti Jį, kad jis palaikė mano gyvenimą ir neaplenkė savo gerumu tokią nevertą ir nuodėmingą būtybę, kaip aš. Aš karštai meldžiau Jį, kad Jis leistų pašvęsti visą mano gyvenimą Jo valios vykdymui.

Aš pajutau, kad jis man atsakė, kad vykdyčiau Jo valią kiekvieną dieną ir varge, ir nuolankume ir kad leisčiau jam, Visagaliui Teisėjui, pašaukti mane labiau apibrėžtam liudijimui apie Jį.

Vėliau ekstazė po truputį apleido mane, ir aš pajutau, kad Dievas tarsi išjungia mane iš to bendravimo, kokiu jis mane pagerbė. Aš sunkiai galėjau tęsti savo kelionę, kadangi vidinis sukrėtimas paliko manyje pėdsakus, be to, aš verkiau be pertraukos kelias minutes, mano akys patino, ir nenorėjau, kad pakeleiviai matytų mane tokios būklės. Ekstazė truko turbūt keturias ar penkias minutes, nors paties išgyvenimo metu jis man atrodė žymiai ilgesnis. Mano bendrakeiviai laukė manęs dešimties minučių atstumu nuo tos vietos, bet ašėjau dvidešimt penkias ar trisdešimt minučių, nes, kiek prisimenu, jie pasakė man, kad dėl manęs pavėlavo pusvalandį. Sukrėtimas, kurį patyriau, buvo toks stiprus, kad kildamas į kalną, aš tada galvojau: ar gali būti, kad Mozė ant Sinajaus kalno buvo arčiau Dievo, negu aš? Manau naudinga pridurti, jog Dievas mano ekstazėje neturėjo nei formos, nei kvapo, nei skonio, kitaip sakant, Jo buvimas jausmas nebuvo niekaip

<sup>74</sup> Žr. Poincaré H. *Mathematical Creation. Resonance*, February 2000, p. 85-94.

<sup>75</sup> Cit. iš Nigg W. *Friedrich Nietzsche: regėtojas, pranašas, šventasis*. Vilnius: Tyto alba, 2001. P. 13.

<sup>76</sup> Cit. iš Underhill E. *Mysticism: A study in the nature and Development of Man's Spiritual Consciousness*. London: Methuen and Co.Ltd, 1960. P. 247.

lokalizuotas, viskas įvyko taip, tarsi mano asmenybė pasikeitė aukščiausios dvasios buvimu. Bet kuo daugiau aš stengiuosi surasti žodžių, kad išreikščiau šį vidinį bendravimą, tuo labiau jaučiu, jog šio išpūdzio neįmanoma išreikšti įprastais vaizdiniais. Geriausia tai, ką aš išgyvenau, išreikštų tokie žodžiai: Dievas buvo su manimi, ir nors buvo nematomas ir neprieinamas nė vienam iš mano pojūčių, mano sąmonė Jį suvokė.“<sup>77</sup>

## Invazija

Ketvirta stipriausia sąmonės raiškos forma – invazija. Pagrindinis skirtumas tarp sąmonės atakos ir invazijos – trukmė. Jei ataka yra trumpalaikis reiškinys – jai praėjus, žmogus vėl visiškai kontroliuoja savo ego, tai kokių nors sąmonės turinių invaziją patyręs žmogus ilgam, neretai iki mirties, išlieka jų valdžioje. Invazijos šaltiniu gali būti ir atskiri psichikos elementai (racionalios struktūros, jausmai), ir archetipiniai vaizdiniai ar kompleksai. Priklausomai nuo to, koks archetipinis vaizdinys užgožia ego, galima kalbėti apie socialinių, biologinių ar transcendentinių vaizdinių invaziją. Biologinių archetipinių vaizdinių invazija pasireiškia tais atvejais, kai žmogus tapatina save su koku nors gyvūnu ar augalu. Dažniausiai toks susitapatinimas vyksta prieš žmogaus valią, į jo sąmonę įsibrovus, o vėliau ją ir užvaldžius pašalinei, jam nesuprantamai ir nepavaldžiai jėgai. Socialinė invazija reiškiasi, kai žmogus susitapatina su socialiai reikšmingu vaizdiniu ar kompleksu, transcendentinė – su kokia nors anapusine būtybe: velniu, angelu ir panašiai.

Kartais invazija nepanaikina ego, o tik papildo. Tokios invazijos auka gyvena dviejuose pasauliuose – realiame ir sąmonės sukurtame. Vienas iš ryškesnių pavyzdžių – garsaus matematiko, Nobelio premijos laureato Johno Nasho – likimas. Plačiai visuomenei šio mokslininko gyvenimas žinomas iš filmo „Nuostabus protas“.

Jungas meninį įkvėpimą traktavo kaip invaziją, nes „tarp poetinio įkvėpimo ir invazijos nėra jokio skirtumo. Tai absoliučiai vienas ir tas pats, ir kaip tik todėl aš vengiu žodžio „patologija“<sup>78</sup>. Mūsų manymu, poetinį (kūrybinį) įkvėpimą galima įvardyti kaip vieną iš invazijos rūšių, tačiau sutapatinti šių sąvokų neverta. Invaziją gali patirti ne tik poetai, bet praktiškai visi atviri sąmonei žmonės, ir reiškiasi ji ne tik kaip įkvėpimas, bet ir kaip „apsėdimas“.

Neretai kūrybinė invazija baigiasi beprotybe. Ryškiausias pavyzdys – Nietzsche's likimas. Šios, kaip ir daugelio kitų kūrybingų asmenybių, gyvenimai įkvėpė iki šių dienų nesibaigiančią diskusiją apie genialumo ir beprotybės santykį. Neretai skirtumų tarp genijų, vadinamų normalių žmonių ir bepročių bandoma ieškoti neurofiziologijoje<sup>79</sup>. Mūsų manymu, žymiai svarbesnį vaidmenį šiuo atveju vaidina psichologinės žmonių ypatybės, pirmiausia – atvirumas sąmonei. Talentas – kūrybinės energijos sužadinimas ir įforminimas. Kuo daugiau kūrybinės energijos objektyvuojasi per kokį nors žmogų, tuo geresnių rezultatų jis gali tikėtis savo veiklos srityje, tačiau kuo dažniau prasiveržia kūrybinė energija, tuo didesnis pavojus, kad ji taps nekontroliuojama. Tai reiškia, kad kuo dažniau ir stipriau žmogus patiria įkvėpimą, tuo didesnė tikimybė, kad įkvėpimą, kūrybinį džiaugsmą teikianti energija sugriaus ir taip trapią kūrybinių žmonių pertvarą tarp sąmonės ir sąmonės ir visiškai užvaldys individo ego. Todėl intuityvaus tipo žmonės, netgi jei jų sąmonė objektyvuojasi palyginti rišliais ir anksčiau ar vėliau socialiai sankcionuotais vaizdiniais, retai būna

<sup>77</sup> James W. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*, Pennsylvania State University Electronic Classics Series, 2002 (PDF), p. 65.

<sup>78</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 34.

<sup>79</sup> Žr. Rey C. M. Researches find link between creative genius and mental illness. Standfort report, June 12, 2002.

[http://news-service.stanford.edu/news/2002/june12/crazy\\_genius.html](http://news-service.stanford.edu/news/2002/june12/crazy_genius.html); Marano H. E. Genius and Madness. *Psychology today*. Published on May 07, 2007 – last reviewed on October 27, 2008.

<http://www.psychologytoday.com/articles/200705/genius-and-madness>; Žiūrėta 2009.09. 20; Mostauskis S. *Beprotybės kartografija*. Vilnius: Kronta, 2011.



laimingi. Be to, vienam pripažintam genijui ar talentui tenka šimtai ir net tūkstančiai ne tik kad nepripažintų, bet paprasčiausiai nepažintų žmonių, į kurių sąmones skverbiasi, lenda, o neretai jas ir visiškai užvaldo sunkiai identifikuojami ir dar sunkiau valdomi vaizdiniai, norai, jausmai. Vienintelė kol kas efektyvi santykio su jais forma – užslopinimas. Kūrybingi žmonės – savotiški išrinktieji ir pasmerktieji. Viskas, ką geriausia turi žmonija, sukurta jų dėka. Bet patys jie dažniausiai sudega kūrybos aukure, palikę aplink save ilgai žiojančias plynės.

Religija – specifinė sąmonės raiškos forma. Šios raiškos tikslai, metodai ir būdai yra labai įvairūs. Tai gali būti ir į klaidžius, neretai pavojingus sąmonės labirintus gramzdinantis savo ego šamanas, ir Šventoje giraitėje atnašaujantis aukas žynys, ir tyruose šaukiančiojo balsas: „Taisykite Viešpačiui kelią! Ištiesinkite jam takus!” (Mt 3, 3). Visi šie žmonės turi vieną bendrą bruožą, jie yra atviri sąmonei. Tokie individai visada jaučia, žino, numato šį tą daugiau, negu likusieji, ir bando tai perteikti tiems, kurie arba niekada nepatiria net menkiausio sąmonės dvelksmo, arba patiria jį labai retai ir tolimose nuo religijos ar moralės srityse.

Blake kažkada yra pasakęs: „Egzistuoja du žmonių tipai: besidauginantys ir ryjantys. Religija – bandymas juos sutaikyti.“<sup>80</sup> Perfrazuojant šią mintį galima pasakyti, kad egzistuoja du žmonių tipai: jautrieji ir storaodžiai. Religija – jautriųjų žinia storaodžiams.

## Išvados

Siekiant geriau atspindėti santykių su sąmone įvairovę skyriuje įvedama „atvirumo sąmonei“ sąvoka. Šios sąvokos turinys yra siauresnis nei introversijos (kai kurie introvertai gali labai domėtis savo vidiniu pasauliu, bet tik sąmonės lygmenyje), bet platesnis už intuicijos: visi intuityvaus tipo individai atviri sąmonei, tačiau daugelio sąmonė skleidžiasi ne vien kaip intuicija, bet sunkiai suvokiamais ir dar nelengviau įvardijamais jausmais, vaizdiniais, norais. Būtent atvirumas sąmonei lemia, kad kai kurie žmonės niekada nepatiria jokių iš sąmonės kylančių jėgų poveikio, o kai kurie nuolatos gyvena tarsi sąmonės apsiaustyje.

Pagal iš sąmonės gaunamos informacijos intensyvumą ir kiekį galima kalbėti apie sąmonės dvelksmą, sąmonės spaudimą, sąmonės ataką ir invaziją patiriančius žmones. Sąmonės dvelksmas pasireiškia atvejais, kai tam tikri sąmonės deriniai nestipriai, bet juntamai veikia žmonių sąmonę. Sąmonės spaudimas sklinda kaip kaip silpnesnė ar stipresnė nuolatos žmogaus sąmonę veikianti nuo jo valios nepriklausoma jėga. Sąmonės ataką žmonės patiria tais atvejais, kai į sąmonę įsibrauna kokie nors sąmonės deriniai, kurių veiksmus jie dar gali stebėti, bet negali valdyti. Paprasčiausias pavyzdys – afektai. Ir pagaliau, ketvirta, stipriausia sąmonės raiškos forma – invazija. Pagrindinis skirtumas tarp sąmonės atakos ir invazijos – trukmė. Jei ataka yra ganėtinai trumpalaikis reiškinys – jai praėjus, žmogus vėl visiškai kontroliuoja savo ego, tai kokių nors sąmonės turinių invaziją patyręs žmogus ilgam, neretai iki mirties, išlieka jų valdomas.

Atvirumas sąmonei – būtina bet kokios, taip pat ir religinės, kūrybos sąlyga. Religija šiuo atveju reiškiasi kaip tam tikrų sąmonės turinių objektyvavimas ir sklaida. Kai kurie žmonės tokių turinių poveikį patiria patys, kai kurie išgyvena kitų patirtis.

---

<sup>80</sup> *The Works of William Blake*. Hertfordshire: The Wordsworth Editions Ltd., 1994. P. 185.

## ANTRA DALIS. PAGRINDINĖS RELIGIJOS FUNKCIJOS

### Ketvirtas skyrius. Tobulumo ilgesys: psichoterapinė religijos funkcija

Tarp gausių ir neretai sąmojingų Merfio dėsnių yra ir toks: „*Žmogus negali be religijos, kaip žuvis – be dviračio.*“ Šis aforizmas turi gilesnę prasmę, negu gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Iš tiesų žuvis gali apseiti be dviračio. O žmogus? Taip pat, bet tik tuo atveju, jei yra žuvies išsivystymo lygio. Žmogus kaip civilizacijos produktas be dviračio negali, nes jei nebūtų dviračio, nebūtų ir automobilio, traukinio, lėktuvo, o prieš tai – parako, popieriaus, plūgo. Panašiai yra ir kalbant apie religiją. Žuviai nereikalingas nei dviratis, nei religija. Žmogaus atveju problema žymiai sudėtingesnė.

Religijos vaidmuo žmonių gyvenime pirmiausia priklauso nuo jų psichikos struktūros. Praktiškai kiekvieno gyvenimą veikia dvi pagrindinės jėgų grupės: jo sąmoningas aš, arba ego, ir pasąmonėje slypintys kompleksai. Jeigu dvi šios jėgų grupės veikia viena kryptimi, psichinė žmogaus evoliucija vyksta gana sklandžiai. Jeigu žmogus sąmoningai siekia to, kas prieštarauja pasąmonės veikimo kryptiai, prasideda dvasiniai konfliktai. Jei šie konfliktai rimti, žmogus arba suserga, arba peržiūri savo sąmoningas nuostatas ir padaro didesnes ar mažesnes nuolaidas pasąmonės spaudimui. Antru atveju, visas jo psichinis gyvenimas pasislenka ir jo centru tampa ne ego, o tam tikras hipotetinis taškas tarp ego ir pasąmonės. Analitinėje psichologijoje šis naujas psichinio gyvenimo centras vadinamas *savastimi* (self). Surasti savastį reiškia surasti savo vietą pasaulyje. Suradusių save žmonių psichinis gyvenimas palyginti ramus, bekonfliktinis. Vidinis nerimas, nepasitenkinimas liudija, kad žmogus dar neatrado savasties, jog pasąmonė nėra integruota į jo sąmonę.

Kiekvienas turi savo paskirtį pasaulyje, todėl egzistuoja tiek savasčių, kiek yra žmonių. Vienas atranda save tapęs garsaus orkestro dirigentu, kitas – įsigijęs žinomos įmonės akcijų, trečias – tapęs atsiskyrėliu. Visas realius ir įsivaizduojamus savęs realizavimo variantus galima koku nors būdu sistematizuoti, klasifikuoti, lyginti. Paprasčiausias tokio lyginimo variantas – pagal trukmę. Vienas gali būti patenkintas savimi, jaustis ramus ir laimingas savaitę, kitas – metus, trečias – visą gyvenimą. Natūrali savęs realizavimo trukmės riba – amžinybė. Būtent šį savasties atradimo variantą ir tyrinėja religija. Religija – mokslas, kaip save realizuoti amžinybėje.

Vienas pirmųjų apie psichoterapinę religijos funkciją prabilo Jamesas. Apie įvairius religijos ir psichologijos santykio aspektus rašė Erichas Frommas, Rollo May, Abrahamas Maslow, tačiau išsamiausiai šią problemą analizavo Jungas. Jo idėjomis daugiausia ir remsimės šiame skyriuje. Konkrečiai nagrinėsime psichoterapinę išpažinties, apeigų, mistinio kelio funkcijas. Pagrindinę skyriuje grindžiamą idėją trumpai galima suformuluoti taip. Psichoterapinę religijos funkciją lemia ir ego, ir pasąmonės formavimosi ypatumai. Gera į socialinėje terpėje vyraujančią ar egzistuojančią kolektyvinį kompleksą įkomponuotas ego nepatiria psichinio diskomforto, ir religija tokiu atveju nereikalinga, tačiau tai būdinga tik biologinėje ar socialinėje evoliucijos pakopoje esantiems žmonėms. Kuo aukštesnių tikslų siekia individas, tuo svarbesnį vaidmenį jo gyvenime vaidina religija.

### Psichoterapinė išpažinties funkcija

Psichologinės problemos dažniausiai kyla dėl žmogaus sąmonę veikiančios, o neretai ir griauinančios pasąmonės jėgos. Tam, kad neutralizuotume šių jėgų poveikį, būtina jas integruoti į sąmonę. Kaip rašė Jungas, „apmąstydami nesąmoningumą, mes išsivaduojame nuo jo dominavimo“<sup>81</sup>.

---

<sup>81</sup> Jung C.G. Commentary on „The secret of Golden Flower“. CW, vol. 13, p. 44.

Kartais pasąmonės turinių dominavimo ar bent įtakos galima atsikratyti savistabos būdu. Tačiau dažniausiai žmogus nepajėgia pats susidoroti su iškilusiomis problemomis. Galbūt net nesuvokia, kartais suvokia, bet nesugeba jų išspręsti. Negalėdamos išsilieti pasąmonės jėgos ardo žmogaus psichiką, sukelia nerimą, neurozes, neretai ir fiziologinių sutrikimų. Vienintelis būdas jų atsikratyti – objektyvuoti, pateikti kitų žmonių teismui. Kaip rašė Jungas, „jei nuodėmė kieno nors pripažinta, tada jau galima gyventi. O jei ne – neišvengiami patys liūdniausi padariniai“<sup>82</sup>.

Daug šimtmečių profesionalių nuodėmių klausytojų vaidmenį atlikdavo kunigai. Išpažinties metu žmonės objektyvuodavo juos slegiančias, kankinančias, nerimą keliančias problemas ir tuo bent iš dalies neutralizuodavo pasąmonės spaudimą. Todėl, kaip rašo Jungas, „jei pacientas – praktikuojantis katalikas, aš visada patariu jam eiti išpažinties ir priimti komuniją, kad apsisaugotų nuo tiesioginio išgyvenimo – nes jis gali būti per stiprus“<sup>83</sup>.

Stiprėjant sekuliarizacijai, vis daugiau žmonių kreipiasi į ne į kunigus, o į gydytojus, tačiau terapinis išsikalbėjimo poveikis lieka toks pat. Psichoterapijos seanso metu pacientas yra skatinamas iššniukštinėti tamsiausias savo sielos kerteles, išsakyti visas svarbiomis ir nesvarbiomis laikomas problemas. Kaip rašė Freudas, „jis (pacientas – S.J.) turi sakyti viską, visiškai atsiribojęs nuo kritinės atrankos, viską, kas jam ateina į galvą, net jei jis laiko tą neteisingu, nesusietu su dalyku, beprasmiu, ir ypač atvejais, kai jam nemalonu apie tai galvoti“<sup>84</sup>. Freudas, lyginant su tradicine krikščioniška išpažintimi, berods neatrado nieko naujo. Kaip rašo Jungas, „jo technika yra nuoseklus išpažinties metodo plėtojimas. Jo tikslas yra dirbtinai sukelti introvertinius procesus ir nesąmoningus asmenybės elementus paversti sąmoningais“<sup>85</sup>.

Psichoterapijos sėkmę lemia daugelis faktorių, iš kurių mūsų analizuojamų problemų kontekste minėtini trys. Pirmiausia tai paciento psichikos struktūra. Kaip rašo Jungas, „man puikiai žinomi Freudo nuopelnai, ir aš neketinu jų menkinti. Aš žinau, kad viskas, ką sako Freudas, teisinga daugelio žmonių atžvilgiu, ir aš manau, kad šių žmonių būtent toks psichikos tipas, kokį aprašo Freudas. Adleris, nors jo visiškai kitokios pažiūros, taip pat turi nemažai sekėjų, ir aš įsitikinęs, kad „adleriška“ psichika būdinga daugeliui. Mano sekėjai – jų ne tiek daug, kaip Freudo, – ir jam priklauso „mano“ psichikos tipo žmonės....Tačiau aš turėjau pacientų, kuriems reikėjo atlikti freudistinę analizę ir visą tą mechanizmą, kurį tiksliai aprašė Freudas. Man pasitaikė ir kitų atvejų, reikalavusių adleriškos pažiūros, kadangi buvo kalbama apie valdžios kompleksą ... Freudui pasąmonė iš esmės yra išstumtų turinių talpyklė. Jis žiūri į tai iš vaikystės taško. Man pasąmonė yra beribis istorijos lobynas. Aš suvokiu, kad turėjau vaikystę, bet ji nedidelė lyginant su beribėmis istorijos erdvėmis, kurios nuo pat jaunystės mane domino labiau, negu vaikystė“<sup>86</sup>. Tad nenuostabu, kad bedieviui neverta eiti pas kunigą, o nuoširdžiai tikintis žmogus kažin ar kreipsis į Freudo sekėjus.

Svarbų vaidmenį psichoterapijoje vaidina terapeuto asmenybė. Jungas pagrindinę psichoterapijos taisyklę formuluoja taip: „Tu pats privalai būti tokiu, koku nori padaryti kitą“<sup>87</sup>. Todėl specialaus psichologinio išsilavinimo neturintis, bet geros širdies, sugebantis į kito žmogaus problemas įsijausti dvasininkas gali pranokti psichoterapeuto diplomą turintį, bet ribotą, beatodairiškai vieną kurią teoriją pripažįstantį psichoterapeutą.

<sup>82</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p.119.

<sup>83</sup> Jungas K. G. *Psichologija ir religija*. Vilnius: Aidai, 1998. P. 47.

<sup>84</sup> Фрейд З. О психоанализе. Пять лекций, *Хрестоматия по истории психологии*, Москва: МГУ, 1980. С. 166.

<sup>85</sup> Jung C.G. *Yoga and the West*. CW, vol. 11, p. 534.

<sup>86</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 125.

<sup>87</sup> Jung C.G. *The Practice of Psychotherapy*. CW, vol. 16, p. 71.

Trečias svarbus psichoterapijos sėkmę lemiantis faktorius – tikėjimas. Daug šimtmečių iki Freudo ar Jungo psichoterapeutais buvo burtininkai, šamanai, užkalbėtojai. Kas lėmė ir tebelemia šių „liaudies terapeutų“ sėkmę ar nesėkmę? Jungo manymu, „reikalas tas, kokių metodų kiekvienu konkrečiu atveju tiki pats terapeutas. Lemiamas yra įsitikinimas savo metodo teisingumu. Nuoširdaus tikėjimo atveju jis daro viską, ką gali, ligoniui – ir ši savanoriška jėgų įtampa ir atkaklumas turi gydomąjį poveikį psichinio kolektyvinės sąmonės lygmens ribose“<sup>88</sup>. Tikėjimo srityje dvasininkai gal ir ne pranoksta, bet nenusileidžia terapeutams. Antra vertus, konkurencija – kažin ar konstruktyviausia santykio tarp psichoterapeutų ir dvasininkų forma. Kaip rašo Viktor E. Franklis, „šiuo metu iš psichoterapeutų vis pasigirsta balsų, reikalaujančių, kad psichoterapeutas pranoktų dvasininką. Bet tai būtų tiesiog puikybė. *Reikia griežtai skirti gydytojo funkciją nuo dvasininko misijos*. Nereliginas gydytojas privalo palikti religingam pacientui, ką jis turi, būtent – jo tikėjimą; analogiškai religingas gydytojas privalo palikti dvasininkui, kas šiam priklauso – jo tarnybą“<sup>89</sup>.

Kiek žmonių dabartinėje visuomenėje naudojami psichoterapine išpažinties funkcija? Jei katalikų ir stačiatikių, reguliariai dalyvaujančių apeigose, skaičius yra bent apytiksliai žinimas, apie protestantiškus ar nekrikščioniškus kraštus spręsti žymiai sunkiau. Šia prasme įdomus Jungo dar 1935 metais atliktas eksperimentas:

„Kartą aš išsiuntinėjai nepažįstamiems žmonėms anketą, kurioje paklausiau: „Jei jums kiltų psichologinių problemų, ką jūs darytumėte? Į ką jūs kreiptumėtės; į gydytoją, dvasininką ar pastorių?“ Aš negaliu išvardyti tikslų skaičių, bet prisimenu, kad tik apie dvidešimt procentų protestantų atsakė, kad eitų pas pastorių. Visi likusieji labai primygtinai pasisakė prieš pastorius gydytojų naudai, ir patys atkakliausi buvo pastorių giminaičiai ir vaikai. Buvo kinas, pateikęs puikų atsakymą. Jis pastebėjo: „Jaunystėje aš einu pas gydytoją, senatvėje – pas filosofą“. Tačiau maždaug penkiasdešimt aštuoni ar šešiasdešimt procentų katalikų atsakė, kad jie būtinai eis pas savo dvasininką. Tai, be kita ko, dar kartą patvirtina faktą, kad katalikų Bažnyčia, su savo dvasiniais vadovais ir griežta išpažinties sistema, yra terapinė institucija“<sup>90</sup>.

## Religija ir savęs realizavimas

XX a. bene labiausiai savęs realizavimo teorijai yra nusipelnęs amerikiečių psichologas Maslow. Jo teigimu, „vienas dalykas, atrodo, galėtų būti vienintelė galutinė žmonijos vertybė, tolimasis tikslas, į kurį veržiasi visi. Įvairūs autoriai vadina jį skirtingai: savęs aktualizavimu, savęs realizavimu, integravimu, pradine sveikata, individualizavimu, autonomija, kūrybingumu, produktyvumu. Bet visi jie sutinka, kad tai tolygu realizuoti asmens potencialas, kitaip sakant, tapti visiškai žmogumi, tapti viskuo, kuo asmuo gali tapti“<sup>91</sup>.

Žmogaus gyvenimas – nuolatinis poreikių tenkinimas ir naujų formavimasis. Maslow išskiria penkias pagrindines poreikių grupes: fiziologinius, saugumo, meilės ir priklausomybės, pagarbos, savęs aktualizavimo. Pagrindiniai fiziologiniai poreikiai – maisto, gėrimo, oro, miego ir sekso. Saugumui priklauso poreikis gyventi sąlyginai stabilioje, nepavojuojamoje ir prognozuojamoje aplinkoje. Visi žmonės turi poreikį palaikyti glaudžius santykius su kitais ir priklausyti kokiai nors grupei – priklausymo ir meilės poreikis. Pagarbos poreikis turi du aspektus: Pirmas – jausti savo kompetenciją ir asmeninius pasiekimus; antras – kitų pagarbos poreikis. Savęs aktualizacijos esmę sudaro savo sugebėjimų ir talentų panaudojimas. Tai ir yra pagrindinė žmogiškojo gyvenimo vertybė ir svarbiausias tikslas. Tarp žinomesnių save realizavusių asmenybių jis mini Eleonorą

<sup>88</sup> Ten pat, p. 21.

<sup>89</sup> Frankl V. *Nesąmoningas Dievas*. Vilnius: Vaga, 2000. P. 60–61.

<sup>90</sup> Jung C.G. *The Tavistock Lectures*. CW, vol. 18, p. 129.

<sup>91</sup> Maslow A. Psichologiniai duomenys ir vertybių teorija. *Gėrio kontūrai*. Vilnius: Mintis, 1983. P. 343.

Roosvelt (JAV prezidento Franklino Roosvelto žmoną), Albertą Einsteina ir kitas plačiai visuomenei mažiau žinomas asmenybes.

Maslow manymu, kiekvieno žmogaus gyvenimas susideda iš dviejų dalių: to, kas paprastai įvardijama kaip pilka kasdienybė, ir dvasinio pakilimo momentų, emocinės energijos pliūpsnių. Antro tipo būsenas Maslow apibūdina kaip kuliminacinius išgyvenimus, ar „plato-išgyvenimus“. Jis taip pat išskiria dvi save aktualizavusių žmonių tipus. Pirmajam priklauso daugiau praktinio tipo, antrajam – siekiantys tiesos, grožio, gėrio individai. Pirmo tipo žmonės labiau pragmatiški, jie dažniausiai vadovaujasi patarle „geriau žvirblis saujoj, negu gervė danguje“. Svarbi antro tipo žmonių grupė – tie, kuriuos Maslow vadina *transcenderais*. Minėtini tokie transcenderų bruožai:

1. Kulminaciniai išgyvenimai ir „plato-išgyvenimai“ transcenderams tampa pačiu svarbiausiu dalyku gyvenime, galima sakyti, viršūnėmis, vertinimo kriterijais, labiausiai branginamais elementais.

2. Transcenderai lengvai, normaliai, natūraliai ir nesąmoningai šneka Būties kalba, t.y. poetų, mistikų, aiškiaregių, tikrai religingų žmonių, tų, kurie gyvena Platono idėjų ar Spinozos lygmenyje, paženklintų amžinybe žodžiais. Todėl jie, matyt, geriau supranta alegorijas, metaforas, paradoksus, muziką, meną, neverbalinius signalus ir panašiai.

3. Transcenderai gabūs sakraliniam pažinimui (tai yra šventumo matymui pasaulietiskame). Jie gali lengvai sakralizuoti visa, kas pageidaujama, t.y. suvokti amžinybės požįriui.

4. Jų metamotyvacija sąmoningesnė ir racionalesnė. Būties vertybės (kitai sakant, egzistencija, suvokiama kaip faktas ir vertybė), tai yra tobulumas, tiesa, grožis, gėris, vienybė, pasitenkinimas būtimi ir pan. yra pagrindiniai ir svarbiausi jų motyvai.

5. Jie tam tikru būdu atpažįsta vienas kitą ir beveik akimirksniu, jau pirmame susitikime suartėja ir sutaria. Vėliau jie gali bendrauti ne tik žodžiais.

6. Tokie individai labiau jautrūs grožiui. Jie mato grožį visame, arba regi grožį lengviau, negu kiti, laiko jį svarbiausia vertybe pasaulyje, arba supranta grožį to, kas paprastai nepripažįstama juo

7. Jie labiau holistiški (vientisi) pažindami pasaulį, „tiesiog sveiki“ ar praktiškai, save realizuojantys individai. Jiems egzistuoja vientisa žmonija ir vientisas kosmosas, o tokios savokos kaip „nacionalinis interesas“ ar „mano tėvų religija“, arba „skirtingi žmonių ir jų intelektų lygmenys“ jiems arba visai neegzistuoja, arba lengvai įveikiamos.

8. Susidaro įspūdis, jog transcenderai mažiau laimingi, nei tiesiog „sveiki žmonės“. Jie gali patirti ekstazę, didelį džiaugsmą, pasiekti ypatingų laimės aukštumų, nei tiesiog laimingi ir sveiki žmonės, bet tuo pačiu metu jie linkę išgyventi kosminį ar būties liūdesį dėl žmonių kvailumo, žalos, daromos jų sau patiems, aklumo, žiaurumo vienas kito atžvilgiu, trumparegiškumo.

9. Transcenderai labiau linkę į gilesnį religingumą ar dvasingumą ir teistinę, ir neteistinę prasmę<sup>92</sup>.

Kai kurių transcenderų polinkis į gilesnį religingumą taip ir lieka polinkiu, kiti jį realizuoja. Nereti atvejai, kai žmonės, neišsiklausantys į sąmonės balsą, rizikuoja susirgti lengvesne ar sunkesne neurozės forma. Vienas ryškiausių pavyzdžių – Levas Tolstojus, kurį gyvenimo prasmės paieškos vos neprivedė iki savižudybės. Pats rašytojas išgyvenimus aprašo taip.

„Mano klausimas – tas, kuris mane, penkiasdešimtmetį, vos neprivertė nusižudyti, buvo pats paprasčiausias klausimas, slypintis kiekvieno žmogaus, pradedant kvailu vaiku ir baigiant išmintingiausiu senoliu, sieloje – tai klausimas, be kurio gyvenimas neįmanomas, kaip aš tai ir patyriau. Šis klausimas toks: „Kas bus iš viso to, ką aš dabar darau, ką darysiu rytoj, – kas bus iš viso mano gyvenimo?“

Kitaip suformuluotas klausimas būtų toks: „Kam man gyventi, kam ką nors daryti?“ Dar kitaip šį klausimą galima pakreipti taip: „Ar mano gyvenimas turi prasmę, kuri neišnyks po neišvengiamai

<sup>92</sup> Жг Маслоу А. *Новые рубежи человеческой природы*. Москва: Смысл. 1999. С. 272–280.

manęs laukiančios mirties?“<sup>93</sup>

Baigėsi šie ieškojimai religiniu perversmu:

„Atsimenu, tai buvo ankstyvą pavasarį, aš buvau vienas miške, klausiausi į miško garsų. Juk aš klausiau ir galvojau vis apie tą patį šiuos paskutinius trejus metus. Aš ieškojau Dievo.

„Gerai, nėra jokio Dievo,—sakydavau sau,—nėra tokio, kuris nebūtų mano vaizdinys, bet tikrovė tokia pat, kaip visas mano gyvenimas; to nėra. Ir niekas, jokie stebuklai negali įrodyti jo buvimo, todėl, kad stebuklai bus mano vaizdiniai, be to, dar ir neprotingi“.

„Bet mano supratimas apie Dievą, apie tą, kurio aš ieškau? — klausiau aš savęs. — Šis supratimas iš kur atsirado?“ Ir vėl su šia mintimi manyje pakilo džiaugsmingos gyvenimo bangos. Viskas aplink atgijo, įgavo prasmę. Bet mano džiaugsmas tęsėsi neilgai. Protas tęsė savo darbą. „Dievo supratimas — ne Dievas, — vėl sakiau sau. — Supratimas yra tai, kas vyksta manyje, Dievo supratimas yra tai, ką aš galiu iššaukti ar neiššaukti savyje. Šitai nėra tai, ko aš ieškau. Aš ieškau to, be ko negali būti gyvenimo“. Ir vėl viskas pradėjo mirti aplink mane ir manyje, ir aš vėl panorau nužudyti save.

Ir čia aš pažiūrėjau į save, į tai, kas vyksta manyje; ir aš prisiminiau visus šiuos šimtus kartų manyje vykusius gimimus ir mirimus. Aš prisiminiau, kad aš gyvenau tik tada, kai tikėjau Dievą. Kaip buvo anksčiau, taip ir dabar, pasakiau aš sau; tereikia man žinoti apie Dievą, ir aš gyvenu; tereikia užmiršti, netikėti juo, ir aš mirštu. Kas gi yra šie gimimai ir mirimai? Juk aš negyvenu, kai prarandu tikėjimą Dievo buvimu, juk aš jau seniai būčiau nužudęs save, jei neturėčiau miglotos vilties Jį rasti. Juk aš gyvenu, išties gyvenu tik tada, kai jį jaučiu ir jo ieškau. Tai ko gi aš dar ieškau? — sušuko balsas manyje. — Tai štai Jis. Jis — tai, be ko negalima gyventi. Žinoti Dievą ir gyventi — tas pats. Dievas yra gyvenimas“<sup>94</sup>.

Dauguma žmonių realizuoja save praktinėse, su dvasingumu nieko bendro neturinčiose srityse. Galima būti „pragmatiku“ ir, bent jau retkarčiais, jaustis laimingam. Tačiau tokių individų egzistavimas jokių būdu nepaneigia ir kitų — ilgesnių, patvaresnių vertybių siekiančių ir aukštesnius moralinius reikalavimus keliančių žmonių egzistavimo. Šie reikalavimai nėra sau įteigti ar įsigalvoti — jie neretai vyksta prieš individo valią, dažniausiai yra susieti su nerimu, svarstymais, abejonėmis ir užsibaigia kategorišku „aš negaliu kitaip“. Tai reiškia, kad šių žmonių sąmonėje glūdinčios jėgos kreipia jų gyvenimus nauja, jiems patiems ne visada žinoma ir suprantama linkme. Jei į šias jėgas neatsižvelgiama, žmogus suserga. Kaip rašo Jungas, „psichoneurozė — tai sielos, nerandančios savo prasmės, liga“<sup>95</sup>. Lemiamą vaidmenį ieškant gyvenimo prasmės vaidina religija, todėl „būti religingam, vadinasi rasti atsakymą į klausimą: kokia yra gyvenimo prasmė?“<sup>96</sup>

### Psichoterapinė apeigų funkcija

Kaip rašo Jungas, „religija yra ypatinga žmogaus dvasios nuostata, kurią tiksliausiai apibūdina pradinė termino religio reikšmė — t.y. atsargus domėjimasis ir stebėjimas tam tikrų dinaminių veiksmų, vadinamų „jėgomis“, dvasiomis, demonais, dievais, dėsniais, idėjomis, idealais, žodžiu, vardais, žmogaus suteikiamais veiksniams, kurie pasirodo jam tokie galingi, pavojingi ar išganingi, kad į juos verta rimtai atsižvelgti, arba tokie didingi, gražūs ir prasmingi, jog juos verta nuolankiai garbinti ir mylėti“<sup>97</sup>.

Dvasios, demonai, dievai turi visus pagrindinius kompleksų požymius. Tai autonomiškos kryptingai mūsų sąmonę veikiančios jėgos. Autonomiškumas reiškia, kad panašiai, kaip gera ar bloga

<sup>93</sup> Толстой Л. Н. Исповедь. Собрание сочинений в 22 томах. Том 16. Москва: Художественная литература, 1983. С. 122.

<sup>94</sup> Ten pat. P. 151.

<sup>95</sup> Jung C.G. *Psychotherapist or the Clergy*. CW, vol. 11, p. 497.

<sup>96</sup> Einstein A. Out of my later years, New York, 1950. Cit. iš Frankl V. *Nesąmoningas Dievas*. P. 334.

<sup>97</sup> Jungas C. G. *Psichologija ir religija*. P. 10.

nuotaika, ar nežinia iš kur kylanti baimė, kompleksai nepriklauso nuo mūsų sąmoningų pastangų ir ateina į mūsų psichiką ir išeina iš jos kada ir kaip nori. Kaip rašoma Naujajame Testamente, „vėjas pučia, kur nori; jo ošimą girdi, bet nežinai, iš kur ateina ir kur link nueina. Taip esti ir su kiekvienu, kuris gimė iš dvasios“ (Jn 3, 8). Be to, šios jėgos kryptingai veikia žmones: juos gundo, vilioja, ar, atvirkščiai, gasdina.

Antra vertus, religiniai kolektyviniai vaizdiniai skiriasi nuo mūsų aukščiau nagrinėtų psichinių derinių. Pirmas skirtumas – formavimosi šaltiniai. Jei socialinius ar ideologinius kompleksus formuoja kryptinga žmonių veikla, kuriant bent jau kai kuriuos religinius kolektyvinius kompleksus dalyvauja skirtingose religijose įvairiai įvardijama, tačiau visada nuo žmonių nepriklausoma jėga.

Kitas skirtumas – suvokimo būdas. Pagrindinė religinių kompleksų suvokimo forma – mistinis patyrimas. Religijai kartais priekaišiojama, kad mistinis patyrimas negali būti mokslinio tyrimo objektu, nes prieinamas anaip tol ne visiems. Tačiau ši priekaištą riboti žmonės gali pateikti visoms jų suvokimo ir supratimo galimybes viršijančioms veiklos rūšims. Taip koks nors simfoninės muzikos nemėgstantis ir nesuprantantis klausytojas gali reikalauti, kad sėdintys koncertų salėje žmonės ir jam įdiegtų estetinį jausmą, ar bent jau neapsimetinėtų, kad, klausydami įvairių muzikos instrumentų skleidžiamo *džeržgimo ir cypimo*, patiria malonumą; arba visą gyvenimą sąžiningai rankomis ir nugara duoną pelnęs krovikas visada jaus antipatiją neaišku kuo ir neaišku kam kabinetuose ar laboratorijose užsiimantiems mokslininkams, ir taip toliau. Todėl akivaizdu, kad ne visi vertingi dalykai prieinami visiems..

Pagrindinė mistinio patyrimo sąlyga – atvirumas sąsąmonei. Patyrusiam bent menkiausią sąsąmonės dvelksmą žmogui kyla du pagrindiniai klausimai: kokios jėgos veikia jo sąmonę? Ir kaip su jomis elgtis? Religija pateikia atsakymus į abu šiuos klausimus.

Pirmiausia religija įvardija iš sąsąmonės kylančias jėgas. Labiausiai paplitę religinių vaizdiniai: angelai, velniai, gerosios ir piktosios dvasios, demonai ir pan. Egzistuoja nemažai šiai problemai skirtų kūrinių. Vienas žinomesnių šio žanro veikalų yra Dionisijaus Aeropagito *Apie dangaus hierarchiją*.

Įvardindamos kolektyvinius vaizdinius, religijos juos rūšiuoja. Dažniausiai išskiriamos trys anapusinių jėgų grupės: gerosios, blogosios ir neutralios. Kažin ar verta minėti, kad šis skirstymas yra labai reliatyvus: vienoje religijoje garbinamos dievybės kitos religijos gali būti smerkiamos ir niekinamos, ir atvirkščiai. Pavyzdžiui, pirmieji krikščionių misionieriai Indijoje, matydami vienos iš labiausiai garbinamų dievybių – motinos Kali – atvaizdą, nuoširdžiai manė, kad tai – velnias. Skirtingų religijų atstovai labai dažnai nevienodai įvardija ir vertina aukštesnės jėgos pasireiškimus tame pačiame žmoguje. Gera žinoma Kristaus žodžiai, jog „aš ir Tėvas esame viena“ (Jn 10, 30). Žydų nuomonė šiuo klausimu kitokia: „Jis velnio apsėstas ir šėlsta“ (Jn 10, 20). Kartais ir pačiam žmogui sunku susivokti, kokia – gera ar bloga, jėga jame reiškiasi.

Kai kas mano, kad tokios jėgos, kaip velniai, angelai, piktosios ir gerosios dvasios, kažkada gal ir egzistavo, bet, silpnėjant religijos vaidmeniui žmonių gyvenime, išnyko ar bent jau neatpažįstamai pasikeitė. Iš tiesų, bet kokie vaizdiniai, taip pat ir religiniai, transformuojasi, o kai kurie išnyksta visai. Daugelis animistinėse religijose transcendentinių jėgų poveikių aiškintų reiškinių galima analizuoti natūralių gamtos jėgų veikimu ar sąveika. Neabejotina, kad religingose visuomenėse transcendentinių vaizdinių žymiai daugiau. Martynas Liuteris XV a. viduryje rašė, jog „daugelis regionų yra apnikta velnių, Prūsijoje jų knibždėte knibžda“<sup>98</sup>. Dvidešimt pirmame amžiuje net buvusioje Prūsijos teritorijoje, jau nekalbant apie kitus Europos regionus, pamatyti tradicinį velnią gana sunku. Tačiau ir dabartiniame pasaulyje religinių vaizdinių poveikis dar gana ryškus. Pavyzdžiui, 2000 m. angelų egzistavimu tikėjo 70 proc. Italijos ir Kroatijos, 62 proc. Lietuvos, 58

<sup>98</sup> Erikson. E.H. *Jaunasis Liuteris: psichoanalitinė istorinė studija*. Vilnius: Alma littera, 2003. P. 60.

proc. Suomijos gyventojų<sup>99</sup>. Galima manyti, kad velniai, angelai ir kiti tradiciniai religiniai vaizdiniai egzistuos tol, kol bus bent vienas jais tikintis ir juos savo energija maitinantis žmogus.

Kai kurie žmonės kaltina Bažnyčią, kad ji sukūrė iliuzinį pasaulį ir, apkaltinusi bendravimu su velniu, nužudė tūkstančius nekaltų žmonių. Atsakyti į šį kaltinimą labai paprasta. Pirmiausia, tai, kad kai kuriuos žmones užvaldo, ar bent jau labai didelę reikšmę jų gyvenime vaidina nuo sąmoningų jų pastangų nepriklausomos jėgos, kažin ar kam kelia abejonių. Geriausias įrodymas – užpildytos, neretai ir perpildytos psichiatrinės ligoninės. Nekelia abejonių, kad kai kurie iš šių žmonių kalba ir elgiasi taip, kad visai nenuostabu juos užvaldžiusią jėgą įvardyti kaip „velnias“. Kiek tokių žmonių ir koks inkvizicijos elgesys su jais – atviras diskusijoms klausimas. Nėra jokių abejonių, kad tarp inkvizitorių buvo nemažai žiaurių, kerštingų, paprasčiausiai piktų žmonių, kurie ne visai tinkamai naudojo jiems suteiktus įgaliojimus. Tačiau niekas ir neabejoja, kad tarp jų buvo dorų, pačiais kilniausiais dalykais tikėjusių asmenybių.

Įvardijusi ir surūšiovusi religinius vaizdinius, religija moko, kaip su jais elgtis. Pagrindinė tokio elgesio forma – apeigos. Šiame skyriuje trumpai panagrinėsime tris apeigų funkcijas: apvalomąją, auklėjamąją ir integruojančiąją.

Aristotelis pagrindinį tragedijos tikslą suvokė kaip *katarsį* – apsivalymą. Įsijausdami į tragedijos herojų likimus, išgyvendami jų jausmus, žiūrovai nuo tų jausmų apsivalo. Jų psichikos gelmėse besikaupiantys ar jau susikaupę jausmai – nerimas dėl savo ir artimųjų likimo, ne visada aiškiai paaiškinama baimė, siaubas spektaklio metu sužadinami, koncentruojami, objektyvuojami, ir tokiu būdu žiūrovas nuo jų apsivalo. Individai jaučia kad tai, kas atsitiko tragedijos herojams, jiems jau negresia. Kažkas panašaus vyksta ir religinių apeigų metu. Tada aktyvuojami atitinkami kolektyviniai vaizdiniai ar archetipai, o jų energija nukreipiama apeigose dalyvaujančių žmonių pageidaujama linkme. Todėl veiksmingas apeigas turinčių religijų atstovai nepatiria sąmonės ir sąmonės sąveikos sukeltų konfliktų: jie žino, ką reikia mylėti, ko saugotis ar neapkeisti, kaip elgtis susidūrus su vienokia ar kitokia dvasia, o svarbiausia – kad jie yra nevieniši šiame intriguojančiame, masinančiame, bet neretai ir grėsmingame psichinių jėgų žaidime, kad reikalui esant jie gali kreiptis į tikrus ar tariamus šios srities žinovus, kurie padės, ar bent jau pasistenks padėti išsinarplioti iš sudėtingiausių ir atrodytų, beviltiškų situacijų. Tai ir yra pagrindinė psichoterapinė apeigų funkcija.

Auklėjamoji apeigų funkcija pasireiškia kaip iniciacijos. Kaip rašo Eliade, „iniciacija paprastai suprantama kaip žodinių pamokymų ir apeigų visuma, kurios tikslas – radikalus inicijuojamojo religinio ir socialinio statuso pakeitimas. Filosofiniais terminais įšventinimas tolygu egzistencinės būklės pakeitimui.[...] Įšventinimas įveda neofitą vienu metu ir į žmonių visuomenę, ir į dvasinių vertybių pasaulį“<sup>100</sup>. Šia prasme iniciacija – naujo statuso suteikimas ego: vaiko ego užpildytas vienais turiniais, vyro – kitais, seno žmogaus – dar kitais. Todėl susilpnėjus apeigų reikšmei žmonių gyvenime, daugelio ego sustoja pradinėse raidos pakopose. Nereliginiose visuomenėse apstu dvasinių neūžaugų, žmonių, kurių kūnai subrendę, o sielos vis dar tebėra vaikiškos pakopos. Dvasinė nebranda – svarbi psichinių nesklandumų priežastis.

Trečia apeigų funkcija – integruojančioji. Pirmiausia religinės apeigos yra išbaigčiausia bendravimo su pasauline forma. Įvairios psichoterapinės mokyklos nagrinėja tik tam tikrą pasaulinę slėksnį, religija aprėpia visą pasaulinę turinį. Kaip rašo Jungas, „religinės apeigos įvairiais savo pavidalais atlieka indo, gebančio sutalpinti visą pasaulinę turinį, vaidmenį“<sup>101</sup>.

<sup>99</sup> Halman L. *The European Values Study: A Third Wave*. Source book of the 1999/2000 European Values Study Group. Tilburg University, 2001. P. 93.

<sup>100</sup> Элиаде М. *Тайные общества: обряды, инициации и посвящения*. Киев: София, 2002. С. 12–14.

<sup>101</sup> Jung C.G. *Psychoanalyse and the Cure of Soul*. CW, vol. 11, p. 350..



Kitas svarbus integracinės funkcijos aspektas – religija įkomponuoja ar bent jau siekia įkomponuoti ego į vertingiausiu laikomą kolektyvinį kompleksą ar aukščiausią dvasinės realybės sritį. Į amžinąjį gyvenimą orientuotose religijose dalyvavimas apeigose yra pagrindinė prisilietimo prie amžinybės forma. Kaip rašė metropolitas Antonijus, „liturgija – momentas, kai amžinybė įsiveržia į laiką, kai laikas prasiplečia iki amžinybės ribų, kai mes jau nors akimircai, tą trumpą laiką, kol tęsiasi liturgija, esame amžinybėje“<sup>102</sup>.

## Mistinio patyrimo bruožai

Žmonės, tvirtai pasiryžę siekti amžinojo gyvenimo, eina mistiniu keliu. Mistika – tam tikroje socialinėje kultūrinėje terpėje egzistuojanti aukščiausia dvasinės būsenos teorija ir praktika. Psichologine prasme mistika reiškia, kad ego prisiliečia, skverbiasi ir galų gale susilieja su nepalyginamai galingesniu kolektyviniu kompleksu, praranda skiriamuosius savo bruožus ir tampa neatsiejama to komplekso dalimi. Kaip rašė žinomas XVI a. vokiečių mistikas Johanes Tauleris, mistiko „siela yra tarsi panirusi ir pasimetusi Dievo Bedugnėje ir praradusi gebėjimą skirti kūrinius. Visi daiktai su dieviška palaima surenkami į vieną, ir žmogaus esybė taip persismelkia dieviškąja substancija, kad ji ištirpsta joje, kaip vandens lašas ištirpsta statinėje vyno“<sup>103</sup>.

Konkrečios mistikos formos priklauso nuo istorinės kultūrinės visuomenės sanklodos. Viena iš labiausiai tiek Rytuose, tiek Vakaruose paplitusių Dievo sampratų – Dievas kaip Absoliutas. Priklausomai nuo to, kokie Absoliuto bruožai akcentuojami, egzistuoja įvairios mistikos formos. Jei kartu su Aristotelium Dievą suvokiame kaip „amžiną protą“, turėsime pritarti ir minčiai, kad mąstymas artina žmogų prie Dievo. Jei Dievas suvokiamas kaip meilė – būtina sužadinti savyje meilę.

Klasikiniame indų kultūros veikale Patajalio *Joga sutroje* Dievas suvokiamas kaip Žiūrovas: „Joga – sąmonės veiklos nutraukimas ... Tada Žiūrovas būna savo paties formoje“<sup>104</sup>. Tam, kad nutrauktume sąmonės veiklą, būtina praktikuoti kokią nors iš jogos krypčių, kiekviena iš jų turi savo specifiką. Taip, Radža-joga (Raja-yoga) dalijama į aštuonias pagrindines dalis.

„Pirma – Jama. Tai svarbiausia dalis, turinti vadovauti visam gyvenimui; ją sudaro penki padaliniai:

1. Nekenkimas jokiai būtybei mintimi, žodžiu ar veiksmu (*Ahimsa*).
2. Negeidimas svetimo mintimi, žodžiu ar veiksmu.
3. Minčių, žodžių ar veiksmų tyrumas.
4. Teisingos mintys, žodžiai ar veiksmai.
5. Dovanų neėmimas.

Antra – *Nijama*. Kūno priežiūra, kasdienis prausimasis, dieta ir t.t.

Trečia – *Asana*, laikysena. Šlaunys, pečiai ir galva turi būti laikomi tiesiai, paliekant blauzdas laisvai.

Ketvirta – *Pranajama*, kvėpavimo sulaikymas (*Pranos* arba gyvybinės jėgos kontroliavimui).

Penkta – *Pratyahara*, proto nukreipimas vidun ir jo sulaikymas nuo ėjimo išorėn, dalyko apmąstymas bandant suprasti jį.

Šešta – *Dharana*, susikoncentravimas ties vienu objektu.

Septinta – *Dhyana*, meditacija.

Aštunta – *Samadhi*, nušvitimas, visų mūsų pastangų tikslas“<sup>105</sup>.

<sup>102</sup> Митрополит Сурожский Антоний. Труды. Москва: Практика, 2002. С. 281.

<sup>103</sup> Tauler J. Sermon for Septuagesima Sunday. Cit. Iš Unhill E. *Mysticism: A Study in the Nature and Developement of Man's Spiritual Conciousness*. P. 85.

<sup>104</sup> Классическая йога: йога-сутра Патанджали и Вьяса-бхашия. Москва: Наука, 1992. С. 87, 88.

<sup>105</sup> Swami Vivekananda. *Meditation and its Methods*. Edited by Swami Chetananda. Vedanta Press, Hollywood, California, 1974. P. 75-76).

Kai kurie krikščionių mistikai, tarkim, mokytojas Ekhartas, Jan van Ruysbroeck, šventoji Jėzaus Teresė, šventas Kryžiaus Jonas išskiria septynis dvasinio tobulėjimo etapus. Kaip pavyzdį pateikiame Ruysbroecko išdėstytus dvasinės meilės etapus, arba žingsnius:

1. Susitaikymas su Dievo valia.
2. Savanoriškas neturtas.
3. Kūno ir sielos švara.
4. Nuolankumas ir jo keturios dukterys – dorybės, lyg pavasaris su keturiais upeliais: paklusnumas, romumas, kantrybė, savęs atsižadėjimas.
5. Aukščiausia iš visų dorybių, kova už Dievo garbę vidiniame gyvenime.
6. Pirmoji kontempliatyvaus gyvenimo pakopa - vienybė su šv. Trejybe.
7. Antroji kontempliatyvaus gyvenimo pakopa – išnykimas Dievo esmėje<sup>106</sup>.

Islamiškame misticizme sufizme kalbama apie du mistinio kelio aspektus – „būsenas“ ir „būvas“. Kaip rašo Algis Uždavinys, „būsena yra Dievo siunčiamas laikinas įkvėpimas, emocija, gera nuotaika (iš kur ji beateitų, privalu pasakyti, kad ją siunčia Dievas, tiesioginis visų malonių kuratorius ir skirstytojas). Tuo tarpu būva pasiekiamas savo pastangomis (nors vėl gi ne be Aukščiausiojo valios) ir ji yra pastovi. Tai laiptas, ant kurio užlipama ir kuris tada yra tapatus tam, kuris „stovi“<sup>107</sup>. Skirtingos mokyklos išskiria skirtingą būsenų ir būvų skaičių. Taip Abu Nasras al-Saradžas išvardija septynias būvas: atgaila, susilaikymas, asketizmas, neturtas, kantrybė, pasitikėjimas, užtektinumas<sup>108</sup>.

Uolumas savęs tobulinimo kelyje ne visada baigiasi sėkme, neretai atsitinka priešingai. Kaip rašo Gudaitė, „paradoksalu, bet asmuo pradeda keistis tada, kai priima save tokį, koks jis yra, o ne tada, kai stengiasi kažkuo tapti“<sup>109</sup>. Mūsų manymu, šį paradoksą galima paaiškinti taip. Žmogaus psichika – sąmonės apsuptyje esantis ego. Stengimasis kažkuo tapti dažniausiai reiškiasi kaip sąmoningos pastangos formuoti savo ego pagal paties žmogaus sukurtus arba visuomenėje vyraujančius kriterijus, neatsižvelgiant į sąmonės intencijas. Tokiu atveju praktiškai visa tobulumo siekiančio žmogaus energija eikvojama neutralizuoti sąmonės spaudimą ar kurti utopines psichikos konfigūracijas, ir jos visai nelieta realioms pokyčiams. „Priimti save tokį, koks esi“, vadinasi, sukurti daugiau mažiau realų psichikos žemėlapi, kuriame būtų atsižvelgiama ir į sąmoningas, ir iš sąmonės kylančias jėgas. Vien to neretai pakanka tam, kad žmogus pradėtų dvasiškai tobulėti: anksčiau psichikos struktūros perkeitimui eikvota energija pradeda tekėti natūraliai, ieškodama paprasčiausių ir veiksmingiausių ego integravimosi į savastį kelių.

Kai kuriuos mistiniu keliu žengiančio žmogaus išgyvenimus ir potyrius iliustruosime fragmentais iš garsaus arabų filosofo ir mistiko Al Ghazali autobiografijos:

„Sufijų mokymas siekia išvaduoti sielą nuo visko, kas ne Dievas, ir visą jo gyvenimą paversti tik mąstymu apie Dievą. Teorija pasirodė man lengvesnė, negu praktika, ir aš pradėjau jų doktrinos studijas nuo knygų skaitymo... Ir tai tęsėsi tol, kol nesuvokiau visko, ką galima suvokti studijuojant. Po to aš supratau, kad jų metodo esmė neprieinama studijoms ir ją galima suvokti tik ekstaze, visiškai pakeitus sielos savybes. Ir koks iš tiesų didelis skirtumas tarp mokėjimo apibūdinti sveikatą ir sotumą ir pačiam patirti šias būsenas! Ir koks skirtumas tarp girtumo būsenos ypatybių žinojimo ir girtumo išgyvenimo, nes pastarasis nežino nei savo būklės apibūdinimo, nei to, kuo ji įdomi mokslui, ir dažnai tuo metu iš vis nieko nežino; tuo tarpu gydytojas, pats nepatirdamas nieko panašaus, žino, ir kas tai yra girtumas, ir kokia priežastis jį sukelia. Tokia pat bedugnė tvyro ir tarp susilaikymo, jo esmės, priežasčių ir sąlygų, ir asmeniško susilaikymo išgyvenimo, tai yra sielos,

<sup>106</sup> *The Seven Steps of the Ladder of Spiritual Love by the blessed Jan von Ruysbroeck*. Lacre press, 1943

<sup>107</sup> Uždavinys A. *Sufizmas islamo civilizacijoje*. Kaunas: Atviros visuomenės studijų asociacija, 2007. P. 258.

<sup>108</sup> Ten pat. P. 259.

<sup>109</sup> Gudaitė G. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*. Vilnius: Tyto alba, 2001. P.271.

atsiplėšusios nuo pasaulio, būseną. Man pasidarė aišku, kad sufijai – žmonės, turintis tam tikrą vidinę patirtį, o ne tik žodžius. Aš supratau, kad įsisavinau jų mokyme viską, ką galima įsisavinti mokymusi, o tai, kas liko neįsisavinta, negali būti suvokta kitaip kaip tik ekstaze ir doru gyvenimu. Pamąstęs apie save, pamačiau, kad esu supančiotas daugybe pančių; iš visų pusių mane supa pagundos. Aš pašvenčiau save tiesos pažinimui, tačiau ir tame nebuvau švarus prieš Dievą, nes mano pastangų tikslas buvo išgarsėti. (*Toliau pasakojama apie šešis dvejonių mėnesius, kurių metu jis neturėjo jėgų atsisakyti nuo gyvenimo Bagdade, kol galų gale nesusirgo kalbos paralyžiumi*). Tada, jausdamas savo silpnumą, aš visiškai atsidaviau Dievui, kaip žmogus, patekęs į tokią situaciją, iš kurios nėra kitos išeities. Ir jis išgelbėjo mane, kaip išgelbsti kiekvieną, kas nelaimėje jo šaukiasi.

Ir po to mano širdžiai jau nebuvo sunku atsisakyti šlovės, turtų, savo vaikų. – Aš palikau Bagdadą ir palikęs sau tik tiek nuosavybės, kiek reikėjo egzistavimui, visą kitą išdalinau vargšams. Iš čia aš išvažiavau į Siriją, kurioje praleidau apie dvejus metus, be jokio užsiėmimo, gyvendamas vienvietėje, kovodamas su aistromis, praktikuodamas sielos apsisvalymą, tobulindamas savo charakterį, ruošdamas širdį apmąstymams apie Dievą, vykdydamas viską, ką rekomenduoja sufijų mokymas.

Per šituos metus manyje sustiprėjo noras gyventi vienvietėje ir, išvalius širdį, paruošti ją Dievo stebėjimui. Bet likimo vingiai, šeimos reikalai, būtinumas gauti lėšų tolesniam egzistavimui sugriovė mano gyvenimo vienvietėje planus. Aš nepasiekiau dar pilnos ekstazės, jei neskaityti keleto atskirų valandų; nepaisant to, aš nepraradau vilties ją kada nors pasiekti. Ir jei aplinkybės leisdavo man patirti ekstazę, aš visados būdavau laimingas, ją patirdamas. Tai truko dešimt metų. Mano vienvietėje aš suvokiau kažką tokio, ko neimanoma išreikšti jokiais žmonių žodžiais. Taip aš įsitikinau, kad sufijai eina Dievo keliu. Ir savo veiksmais, ir neveikimu, ir vidiniu, ir išoriniu jie persmelkti iš pranašiško šaltinio sklindančia šviesa. Tam, kad taptum sufijumi reikia išvalyti širdį nuo visko, išskyrus Dievą. Stebėtojiško gyvenimo esmė – nuolankumas ir karšta malda, o taip pat mintys apie Dievą, kurioms širdis turi atsiduoti iki galo. Bet tai tik pirmas sufijaus žingsnis, galutinis jo tikslas – visiška ramybė Dievuje. Stebėjimas ir viskas, kas pradžioje išgyvenama, – tik laipteliai artėjant prie šios būsenos. Apreiškimai, kuriuos patiria sufijai, tokie ryškūs, kad jie mato angelus ir pranašų sielas, girdi jų balsus, patiria jų malonę. Kartais jie pakyla dar aukščiau, tenai, kur nėra vietos nei formoms, nei vaizdams, apie ką negalima žodžiais papasakoti, kad neįpultum į sunkią nuodėmę. Tiems, kas to nepatyrė, pranašiška būseną apsiriboja žodžiais. Jo esmę galima suvokti tik asmeniniu patyrimu ir, kaip pasakoja sufijai, tokiu suvokimu apdovanotas žmogus nusigręžia nuo dalykų, pažįstamų protu; žmonės gi, neturintys tokio suvokimo, nusigręžia nuo dalykų, kurių pažinimui reikalinga pranašiška būseną. Akklasis, pirmą kartą išgirdęs apie spalvas ir formas, nesupras, apie ką kalbama, ir neišmoks jų skirti, nors jam ir atrodytų, jog jis kažką suprato iš pasakojimų. Tačiau Dievas davė žmonėms pranašiškos būsenos supratimą, pagrindiniais bruožais primenančią ją sapno būseną. Jei kas nors niekada nesapnuojančiam žmogui pasakytų, kad yra žmonės, kurie kartais panašūs į mirusius, tačiau, nepaisant to, kad regėjimas, klausia ir kitos jo joslės nefunkcionuoja, jis girdi ir mato net tai, ko pastarasis nepatiria net būdraudamas – jis suabejotų, ar tai įmanoma. Nepaisant to, tikrovė jo abejones paneigia. Panašiai kaip protas yra akis, atsiverianti tam, kad pažintų dalykus, neprieinamus joslėms, taip ir pranašiška akis nutvieks šviesos, kurios dėka ji mato kas paslėpta nuo proto akies. Ir taip pagrindinius pranašiškos būsenos bruožus tie, kas jų neišgyveno, gali suvokti tik labai apytikriai, pagal jo panašumą su sapno būseną. Todėl kad pranašas turi ir tokių savybių, kurių nėra viena tau nepažįstama ir dėl to visos tau nesuvokiamos. Ir kaip gi tu galėtum suvokti tikrą pranašystės prigimtį, jei tu nežinai nė vieno jos bruožo? O tas būdas, kuriuo ji suvokia sufijai, panašus į betarpišką prisilietimą, taip tarsi mes prisiliestume prie mūsų pažinimo objekto ranka“<sup>110</sup>.

<sup>110</sup>James W. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*, p. 402-403.

Kaip matome, tarp mistinių kelių yra nemažai skirtumų. Jei Janas van Ruysbroeckas susitaikymą su Dievo valia laiko pirmu žingsniu kelyje į Dievą, sufizme absoliutus pasitikėjimas Dievu yra septintasis sustojimas. Jogoje didelis dėmesys skiriamas meditacijai, krikščionybėje meilei, sufizme visiškai ištirpimui dieviškume (*fana*) ir pastoviam gyvenimui Dievuje (*baqa*). Įvairios mokyklos skirtingai apibūdina mistinio kelio pabaigą: nirvana, pranašiška būseną, „išnykimas Dievo esmėje“. Nepaisant to, neturime pagrindo abejoti, jog eidami bet kuriuo iš šių kelių mistikai pasiekia savo tikslą. Tai leidžia teigti, kad etapai ir jų seka mistiniame patyrimo vaidina antraeilį vaidmenį. Žengimas mistiniu keliu labiau primena meninės kūrybos procesą, o ne geografinę ekspediciją, šioje kūryboje vieni naudojami kitų atrastais metodais, kiti kuria patys.

Ateityje mistikos reikšmė religijose turėtų tik didėti. Kaip rašo žinomas dvidešimto amžiaus telogas Karlas Rahneris, „ateities tikintysis turės būti ‚mistikas‘, tai yra tas, kuris kažką ‚patyrė‘, kitaip jo visiškai nebus“<sup>111</sup>.

Dvasinė žmogaus evoliucija neretai lyginama su kilimu į kalną. Vienas pagrindinių švento Kryžiaus Jono darbų vadinasi „Kilimas į Karmelio kalną“. Kuo į aukštesnę dvasinę pakopą pakyla žmogus, tuo platesni horizontai jam atsiveria. Medicinoje gerai žinoma terapinė fizinės erdvės funkcija. Sergantiems įvairiomis neurozės formomis individams gydytojai neretai rekomenduoja išvažiuoti prie jūros, į kalnus, kartais – į dykumą. Seniai pastebėta, kad atsiverianti žvilgsniui fizinė erdvė raminausiai veikia žmogaus nervus. Tai tinka ir dvasinei erdvei patirti. Fizinė erdvė ramina nervus, dvasinė gydo sielą. Dvasinės erdvės praplėtimas – būtina psichinės sveikatos sąlyga. Jei žmogus apsiriboja tik biologinių ar socialinių poreikių tenkinimu – geria, valgo, dauginasi, stengiasi turėti gražesnę ir patogesnę būstą, gerai dirba, siekia pripažinimo – anksčiau ar vėliau jis prieina ribą, jo psichinė energija, cirkuliuodama vis tuose pačiuose plotuose, pradeda drumztis ir sekti. Tam, kad atrastume gyvenimo skonį, reikia praplėsti dvasinį horizontą, už laikinų daiktų ir reiškinių įžvelgti amžinybės blyksnius. Pagrindinis dvasinės erdvės praplėtimo būdas – religija. Todėl religija nėra viena iš galimų dvasinio gyvenimo formų. Jos reikalingumas glūdi pačioje psichikos prigimtyje. Kaip rašo Jungas, „religinis aktyvumas – aukščiausia dvasingumo forma, tai giliausios ir natūraliausios psichikos funkcijos išraiška“<sup>112</sup>.

## Išvados

Dvasinė žmogaus evoliucija – ego užsipildymas vis naujais turiniais. Žmogus kaip biologinė būtybė gali visą gyvenimą tenkinti tik biologinius poreikius, individo kaip socialinės būtybės gyvenime pagrindinį vaidmenį vaidina tarpasmeninės vertybės, žmogus kaip transcendentinė būtybė siekia transcendentinių vertybių – gėrio, grožio, tiesos. Psichoterapinė religijos funkcija reiškiasi pirmiausia tuo, kad ji suformuoja aukščiausius ir žmogaus, ir visuomenės vystymosi tikslus ir pateikia jų realizavimo priemones. Todėl religijos vaidmuo žmogaus gyvenime priklauso tik nuo jo išsivystymo. Žmogui-žuviai religija nereikalinga. Žmogui – Dievo kūriniui – religija būtina ne tik kaip visaverčio, bet paprasčiausiai normalaus gyvenimo sąlyga.

Kai kurių žmonių ego yra gerai integruotas į vieną socialinėje terpėje vyraujančių ar bent jau egzistuojančių kolektyvinių kompleksų, todėl jie nepatiria psichinio diskomforto. Diskomfortas visada yra konfliktas tarp ego ir kokių nors iš sąmonės išplaukiančių jėgų. Bene dažniausia priežastis – psichinė trauma. Dalį traumų galima paaiškinti tam tikrais biografijos faktais, kai kurių priežastys glūdi šeimos, socialinės grupės ar tautos istorijoje. Antru atveju, konflikto priežastis – tam tikrų socialinių ar moralinių tabu pažeidimas. Bet kuriuo atveju pirmiausiai būtina išvilkti iš sąmonės veiklą trikdančias jėgas ir jas integruoti į sąmonę. Kartais psichinio diskomforto pavyksta išvengti savistabos ir savęs analizės būdu, tačiau dažniausiai to neužtenka – būtina šiuos

<sup>111</sup> Rahner K. *Schriften zur Theologie. Bd. VII. Einsiedeln*, 1966. S. 22.

<sup>112</sup> Jung C.G. *Contributions to Analytical Psychology*. London: Methuen and Com., 1967. P. 200.

trikdžius objektyvuoti, pateikti juos vertinti kitiems. Pagrindinė tokio objektyvavimo priemonė – išpažintis. Išpažintis pralaužia ego sieną ir suteikia galimybę išsiveržti ten susikaupusiai ar besikaupiančiai neigiamai sąmonės darbą trikdančiai energijai. Todėl išpažintis vaidino ir tebevaidina svarbų vaidmenį religijoje. Visuomenei sekuliarizuojantis, terapinė išpažinties funkcija perima psichoterapinės mokyklos patirtis, todėl galima teigti, kad psichoterapija – sekuliarizuota religijos forma.

Nereti atvejai, kai tik pralaužti ego sieną neužtenka – būtina ją „nuglūdinti“, įrašyti į socialiai reikšmingą kontekstą. Tam taikomi įvairūs grupinės terapijos metodai. Religijoje grupinės terapinės vaidmenį atlieka apeigos. Terapinė religinių apeigų funkcija pasireiškia tuo, kad apeigos apvalo sąmonę, išskiria ir įtvirtina pagrindinius dvasinės raidos etapus, sukuria socialinės bei ontologinės integracijos modelius.

Pagrindinis ontologinės integracijos tikslas – ego prisilietimas, bendravimas, ištirpimas amžinybėje. Priklausomai nuo istorinio kultūrinio konteksto, amžinybė atsiskleidžia žmogui įvairiais aspektais. Konkrečius ego kelionės link aukščiausių kokioje nors visuomenėje vertybių variantus pateikia įvairios mistikos kryptys. Mistika nėra privaloma kiekvieno žmogaus dvasinės raidos pakopa, bet jos egzistavimas – būtina visuomenės dvasinės sveikatos sąlyga.

## Penktas skyrius. Atsakomybės filosofija: moralinė religijos funkcija

Aiškinant religijos ir moralės santykį galima išskirti dvi priešingas pažiūras. Vienos šalininkai mano, kad religija – neatsiejama moralės dalis, kitos – religija ir moralė praktiškai nesusietos. Taip Dostojevskis *Darbo sąsiuvinuose* rašo: „Bet kokia moralė kyla iš religijos, arba religija yra tikrai moralės formulė“<sup>113</sup>.

Antra vertus, netgi kasdieniniame gyvenime kiekvienas gali surasti pavyzdžių, kai nereliginiai žmonės tokie pat moralūs, kaip religingi, ar net moralesni už pastaruosius. Kokį vaidmenį žmonių moralei vaidina ir gali vaidinti religija? Tai – pagrindinė skyriuje sprendžiama problema.

Archetipinės psichologijos požiūriu moralės vaidmuo žmonių gyvenime pirmiausia priklauso nuo jų psichikos struktūros, konkrečiai – santykių tarp sąmonės ir ego. Sąlyginai galima išskirti du pagrindinius ego tipus. Pirmą pavadinkime monolitiniu, antrą – suskaldytu. Monolitinis ego visiškai pajungtas kokiam nors kolektyviniam kompleksui, ir jo turėtojas nepatiria jokių dvasinių abejonių: jis visą laiką mąsto, jaučia, daro tik tai, ko iš jo reikalauja jo socialinis vaidmuo. Pavyzdžiui, komunistas gali būti visas persismelkęs komunizmo idėjomis, neabejoti nė viena dogma ir aršiai kovoti su bet kokiais bandymais pasikėsinti į jo dvasinį vientisumą. Rusų poetas Nikolajus Tichonovas apie tokio tipo žmones rašė: „Viniis reik daryt iš tokių žmonių – nebūtų pasauly vinių tvirtesnių“<sup>114</sup>.

Monolitinis ego – palaima jų turėtojams ir pasibaisėjimas aplinkiniams – palyginti retai pasitaikantis reiškinys. Daugumai netgi labai siekiančių apsiriboti kokia nors ideologija žmonių anksčiau ar vėliau kyla tam tikros abejonės, į jų psichiką pradeda veržtis ar bent jau skverbti „svetimkūniai“ – kiti dvasiniai deriniai. Paprastą ir vaizdingą tokios situacijos aprašymą aptinkame Vytauto Rimkevičiaus pjesėje „Vandens lelija“. Pjesės herojus – visa siela pritariantis marksizmo idėjoms komjaunuolis. Pagal marksistinį mokymą, visuomenė susideda iš dviejų antagonistinių klasių: išnaudotojų ir išnaudojamųjų. Ši atrodytų nepriekaištinga schema pradeda svyruoti, vos susidūrusi su gyvenimu, konkrečiai – jo klasėje besimokančia buožės dukra – „mergaite geltonomis kasomis“. Šio pjesės herojaus psichika jau ne vientisa – į ją braunasi svetimos, netgi priešiškos jo sąmoningam ego mintys, norai, jausmai. Iš tokio žmogaus vinies jau nenukalsi.

Pagrindinis suskaldyto ego požymis – moralinis konfliktas. Psichologine prasme moralinis konfliktas visada reiškiasi kaip priešara tarp sąmonės ir pasąmonės. Sąmoningai žmogus stengiasi paisyti vieno moralinių nuostatų, bet pasąmonė šioms nuostatoms priešinasi ar siūlo alternatyvą. Todėl būtina moralinio konflikto sąlyga – atvirumas pasąmonei. Uždaros pasąmonės žmonės palaiko jau egzistuojančių kompleksų stabilumą, atviri – jų kaitą. Įvairių ego užpildančių turinių kaitą galima interpretuoti kaip moralinį dvasinį individo augimą ar, atvirkščiai, nuopuolį.

Jungas dvasinį augimą apibūdina „individuacijos“ sąvoka: „Individuacija reiškia tapimą vientisa visaverte būtybe, ir kadangi ‚individualumas‘ slepia savyje mūsų giliausią, tobuliausią ir su niekuo nepalyginamą unikalumą, individuacija dar išreiškia ir mūsų pačių savasties laukimą. Tokiu būdu mes galėtume interpretuoti individuaciją kaip ‚kelį į asmenybę‘, arba savęs realizaciją“<sup>115</sup>. Šiame skyriuje nagrinėjamas moralinis individuacijos proceso aspektas. Moralinė evoliucija jame suvokiama kaip pasąmonės turinių kaita, perėjimas nuo vienos moralės formos prie kitos. Konkrečiai jame išskiriamos ir nuodugniau nagrinėjamos aštuonios moralės formos. Keturios jų būdingos pasaulietiskai, keturios – tik religinei moralei. Pagrindinę skyriuje grindžiamą idėją trumpai galima suformuluoti taip. Moralės vaidmuo konkrečių žmonių gyvenime priklauso ir nuo

<sup>113</sup> Dostojevskis F. *Mintys*. Kaunas: Vada, 2000. P. 100.

<sup>114</sup> Тихонов Н. С. *Баллада о звездах*. <http://www.litera.ru/stixiya/authors/tixonov/spokojno-trubku-dokuril.html>. Žiūrėta 2010.06. 18 d.

<sup>115</sup> Jung C. G. *Two Essays on Analytical Psychology*. CW, vol.7. P. 171.

socialinės aplinkos, ir nuo istoriškai bei kultūriškai determinuotų sąmonės struktūrų. Uždaros sąmonės žmonės orientuojasi į juos supančioje socialinėje terpėje vyraujančias moralės normas, atviros – ir į tam tikras iš sąmonės kylančias jėgas. Kurioje nors dvasinės evoliucijos pakopoje žmogaus moralė neišvengiamai tampa religine.

### Pasaulietiškos moralės bruožai

Žemiausioje dvasinės raidos pakopoje žmogus vadovaujasi tais pačiais principais, kaip ir gyvulys ar žvėris. Jų lozungas – *viskas leista*. Anot Nietzsche'š herojaus, „nėra juk nieko tikra, viskas leista“<sup>116</sup>. Pagrindinė tokių žmonių savivalei išskylanti grėsmė – kitų žmonių siekiai. Paprasčiausias konfliktų sprendimo būdas – jėga. Klasikinis tokios nuostatos pavyzdys – vieno Platono *Valstybės* herojų pozicija: „teisingumas yra tai, kas naudinga stipresniajam“<sup>117</sup>. Akivaizdu, kad tokiai teisingumo sampratai pritartų visi gyvuliai: vieni – stipresni – didžiutūsi, kiti – silpnesni – apgailestautų. Iš jėgos pozicijų santykius sprendžia ir biologinėje evoliucijos pakopoje esantys žmonės.

Dvasiškai labiau subrendę žmonės vadovaujasi ne tik jėga, bet ir įstatymais. Jiems moralė sutampa su teise. Platono *Valstybėje* ši pozicija formuluojama taip: „Kiekviena prigimtis siekia naudoti sau ir laiko ją gėriu, ir tik įstatymas jėga priverčia gerbti lygybę“<sup>118</sup>. Kasdieniame gyvenime tokie žmonės vadovaujasi principu „leidžiama viskas, kas nedraudžiama“.

Trečiam nereliginės moralės tipui priklauso racionalios moralės atstovai. Vienu pagrindiniu šios moralės atstovu pelnytai vadinamas Sokratas. Viena frazė jo moralinį mokymą galima išreikšti taip: *Elkis, kaip tau liepia protas*. Būna tik stebėtis, kaip Sokratas sugebėdavo proto pagalba išnarplioti, atrodytų, neprotingiausias situacijas.

Jausminio tipo žmonės santykius su kitais grindžia užuojauta, gailestingumu, meile. Atviri sąmonei intuityvaus tipo žmonės vadovaujasi vidiniu balsu, nuojauta, sąžine. Tai ketvirtas, aukščiausias, pasaulietinės moralės tipas. Kaip rašė Henry Thoreau, „jei klausaisi vos girdimo, bet pastovaus savo sielos balso, kuris niekuomet neklysta, niekada nežinai, į kokius kraštutinumus, o gal net beprotybę jis gali tavę nuvesti; tačiau kaip tik šis kelias ir yra tikrasis kelias, kuriuo tu turi eiti, sukaupęs ryžtą ir pasitikėjimą“<sup>119</sup>.

Bent jau kai kurių žmonių gyvenime svarbi pareiga. Pareiga – viena iš mįslingiausių žmogaus savybių. Viena vertus, ją galima pagrįsti protu, todėl ją gali vadovautis ir racionalaus tipo asmenybės. Kita vertus, ji reiškiasi kaip tam tikras jausmas, kaip iš sąmonės kylanti jėga, todėl ją gali vadovautis ir jausminio tipo asmenybės. Kaip rašė Kantas, „**Pareiga!** Tu prakilnus, didis žodi, tavyje nėra nieko patrauklaus, kas žmonėms įsiteiktų, tu reikalauji paklusti ...kas gi yra tavasis tavęs vertas šaltinis ir kur glūdi šaknys tavo taurios kilmės, išdidžiai neigiančios bet kokią giminystę su polinkiais, ir iš kokios šaknies išauga būtina sąlyga tos vertės, kurią tik žmonės gali sau suteikti?“<sup>120</sup>.

Visos pasaulietinės moralės koncepcijos žmogų traktuoja kaip sąlyginai autonomišką reiškinį, o moralę – kaip specifinę jo veiklos rūšį. Pagrindinis skiriamasis religinės moralės bruožas yra tai, jog

<sup>116</sup> Cit. iš Nigg W. *Friedrich Nietzsche: regėtojas, pranašas, šventasis*. P. 262.

<sup>117</sup> Platonas. *Valstybė*. Vilnius: Mintis, 1981. P. 38.

<sup>118</sup> Ten pat. P. 64.

<sup>119</sup> Toro H. *Voldenas, arba gyvenimas miške*. Vilnius: Vaga, 1985. P. 155.

<sup>120</sup> Kantas I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987. P.106.

ji žmogų įkomponuoja į būties struktūrą, padaro atsakingą ne tik už savo ar artimųjų, bet viso pasaulio likimą.

### **Chaosas ar harmonija? Pagrindinės religinės moralės prielaidos**

Dvasinis žmogaus tobulėjimas – nuolatinis žengimas nuo chaoso harmonijos link. Skurdus ir nenusipėjamas primityvus individo pasaulis, tobulas žmogus gėrį ir grožį mato visur. Tam tikroje dvasinės evoliucijos pakopoje graikai puošnaus, apeigų metu dėvimo drabužio pavadinimą – *kosmos* – pradėjo taikyti visam regimam pasauliui apibūdinti. Taip jie išreiškė požiūrį, kad regimasis pasaulis – ne atsitiktinių, tarp savęs nesusietų ar mažai susietų įvykių ir reiškinių visuma, o kažkas puošnaus, gražaus, didinga. Panašios idėjos susiformavo ir Kinijoje. Dar II a. pr. m. e. pasirodžiusiame kūrinyje *Huai-nan Thu* skaitome: „Gamtoje viskas paprastai ir natūraliai persmelkta gėrio bei tvarkos, kiekvienas daiktas ramiai džiugės, nesipuikuodamas įgyja harmoniją. Daiktų ir reiškinių skirtingumus lemia jų prigimtis. Protinga tvarka pasireiškia ir rudens voratinklio siūle, ir viso didžiulio kosmoso vientisume“<sup>121</sup>.

Ypatinga pasaulio harmonizavimo forma – mokslas. Dažniausiai minima ir išskiriama pažintinė jo funkcija. Pažinimas galimas tik tuo atveju, jei objektai ir reiškiniai išdėstyti ne chaotiškai, atsitiktinai, o paklūsta tam tikriems dėsningumams. Dėsniai visada remiasi priežasties—pasekmės ryšiais. Todėl, anot Aristotelio, mokslas – tai priežasčių pažinimas. Pažindamas priežastis, mokslas daro tvarką pasaulyje ir harmonizuoja anksčiau chaotiškomis laikytas sritis.

Viena sunkiausiai pažįstamų sričių – žmogaus psichika. Gana lengva kurti hipotezes apie planetų judėjimą, kadangi jos vienodais intervalais brėžia danguje tas pačias trajektorijas, bet kaip tirti psichines būsenas, kurios nuolat kinta ir praktiškai niekada nebūna tokios pačios? Ir vis dėlto norint pažinti psichinius reiškinius, nėra kitos išeities, kaip ieškoti priežasčių ir dėsningumų. Priežasties ir pasekmės santykiai – pagrindinė mokslo prielaida ir sąlyga. Jei pripažįstame, kad kažkokioje tikrovės srityje natūrali ir vienintelė egzistavimo forma yra chaosas, tiesiog išbraukiame šią sritį iš mokslinio pažinimo sferos. Todėl Freudas dar XX a. pradžioje teigė, kad „psichikos srityje vyrauja griežčiausias, jokių išimčių nepripažįstantis determinizmas“<sup>122</sup>.

Pripažinus psichinių reiškinių determinuotumą, atsiveria dvi santykio tarp psichinio ir vadinamojo materialiojo pasaulio galimybės. Pagal vieną jų, psichinis ir fizinis pasauliai – skirtingos egzistencijos bei pažinimo sritys, todėl vienoje veikiančios dėsningumai netaikytini kitai. Ši pažiūra turėjo ir tebeturi šalininkų, tačiau tiek Rytų, tiek Vakarų filosofijoje bei moksle vyravo ir tebevyrauja monistinės teorijos, teigiančios šių pasaulių panašumą ar net vienybę. Monizmas taip pat yra dviejų pagrindinių rūšių – materialistinis ir idealistinis.

Materialistinis monizmas pripažįsta materialiojo pasaulio prioritetą prieš dvasinį. Ši pozicija bene geriausiai išreiškta Karlo Marxo fraze *būtis lemia sąmonę*. Mokslinė metodologinė prasme tai reiškė, kad psichinio gyvenimo būsenų ir transformacijų priežasčių stengiamasi ieškoti išoriniame pasaulyje, gyvenimo sąlygose, aplinkoje. Žmogus suvokiamas kaip gamtos, geriausiu atveju – kaip visuomenės dalis. Ypatinga šio tipo mokslininkų susidomėjimo sritis – smegenys. Kadangi kai kurios psichinės būsenos priklauso nuo smegenų, psichinio gyvenimo paslapčių ieškoma smegenų struktūroje ir funkcionavimo ypatybėse. Nemenkinant šių tyrinėjimų reikšmės, norėtusi priminti dar beveik prieš keturis šimtus metų Gotfriedo Wilhelmo Leibnitzo išdėstytus samprotavimus: „Jei, tarkime, yra mašina, kurios sandara įgalina ją mąstyti, just, suvokti, bus galima ją įsivaizduoti tiek padidintą, išlaikant visus santykius, jog į ją bus galima įeiti kaip į malūną. Padarę tokią prielaidą, apžiūrinėdami vidų, rastume tikrai dalis, stumdančias viena kitą, ir niekada nerastume ničnieko, kuo

<sup>121</sup> Ж. Померанцева Л. Е. *Поздние даосы о природе, обществе и искусстве*. Москва: МГУ, 1979. С. 110.

<sup>122</sup> Фрейд З. О психоанализе. Пять лекций, *Хрестоматия по истории психологии*. С. 182.



būtų galima paaiškinti suvokimą<sup>123</sup>. Juo labiau nerastume joje ničnieko, kuo būtų galima paaiškinti religiją ar moralę.

Kitas santykio tarp materialiojo ir idealaus variantas – būtų lemia tam tikra dvasinė jėga. Ši jėga filosofijoje įvardijama įvairiai: Absoliuti Dvasia, Amžinasis Protas, kūrybinė galia. Dauguma pasaulio religijų šią jėgą vadina Dievu.

„Tėve mūsų, kurs esi danguje“, – meldžiasi kasdien tūkstančiai krikščionių. Natūrali ir beveik visuotinai pripažinta Dievo buveinė – dangus. Dangus yra žymiai didesnio darinio, dažniausiai įvardijamo kaip anapusinis pasaulis, dalis. Todėl bandydami dar labiau praplėsti pažinimo sritį, neišvengiamai susiduriame su vadinamuoju anapusiniu pasauliu. Kai kurie žmonės linkę neigti jo egzistavimą, o susidūrę su kokiomis nors jo apraiškomis, apsiriboja neutralia fraze, jog *mokslas kol kas negali to paaiškinti*. Tačiau dėl to, kad kažkas kažko paaiškinti negali, vadinamieji nepaaiškinami dalykai nenustoja egzistavę, dirginę ir jaudinę žmonių protų, veikę, o neretai ir lėmę jų gyvenimus. Ir tada iškyla dilema: arba mes atsisakome šių reiškinių pažinimo ir užveriname sau ištiesą realybės sritį, ar pripažįstame, jog priežasties ir pasekmės santykiai, sudarantys bet kokio pažinimo esmę, būdingi ir anapusiniam pasauliui.

Esminis religinės pasaulėžūros bruožas – ji paskleidžia determinizmo principą ir materijai, ir psichikai, ir regimam, ir neregimam pasauliui. Religijai būdinga tai, ką galima pavadinti totaliniu determinizmu. Jo esmė, – gamta, visuomenė, psichika, materialusis ir anapusinis pasauliai traktuojami kaip milžiniška, kupina paslapčių, bet iš esmės atvira pažinimui vienovė, kurioje niekas nevyksta atsitiktinai, viskas yra susipynę, susimaišę ir paklūsta bemaž tiems patiems dėsniams. Religija – išbaigčiausia determinizmo teorija, galutinė harmonijos pergalė prieš chaosą.

### **Dievo valia ar moralinis dėsnis?**

Pagrindinė žmogaus priedermė pasaulio harmonijos atžvilgiu – jos nesuardyti. Bet kokia žmogaus veikla gali padaryti žalą jį supančiam pasauliui, todėl, pasak kai kurių mąstytojų, geriausia veiklos forma – neveikimas, arba atsidavimas natūraliai įvykių tėkmei. Bene išsamiausiai ši pažiūra pagrįsta daoizmo. Kai kurios pasaulio religijos pirmenybę natūraliai įvykių eigai pakeičia ar papildo atsidavimu Dievo valiai. Religinas žmogus ramiai, galima sakyti, nuolankiai priima likimo siunčiamus smūgius, suvokdamas, kad jie – iš esmės gero Dievo plano dalis. Tokios nuostatos pavyzdžių apstu visose religijose. Pateiksime tik vieną iš budizmo.

Jatakuose (pasakojimuose apie ankstesnius Budos įsikūnijimus) yra toks epizodas. Vienam brahmano sūnui įkrito kobra ir jis mirė. Kai kūnas imtas deginti, pro šalį ėjęs dievas Šakra nustebo pamatęs, kad nieks iš artimųjų negedi, neliūdi. Paklaustas, kodėl nerauda, jaunuolio tėvas atsakė:

„Gyvatė keičia odą, žmogus keičia kūną.

Kai gyvenimo laikas baigiasi, jis išeina neatsigręždamas.

Kūnas dega lauže ir negirdi aimanų.

Tai kam man kankintis? Juk ašarom likimo nepakeisi.“

Paklausta to paties jaunuolio motina atsakė:

„Jis atėjo pas mus neklausdamas ir išėjo neatsisveikinęs.

Gyvenimas ateina ir išeina, argi verta dėl to liūdėti?

Kūnas dega lauže ir negirdi aimanų.

Tai kam man kankintis? Juk ašarom likimo nepakeisi.“

Sesers atsakymas:

---

<sup>123</sup> Leibnias G. V. *Monadologija, Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas. Antra dalis*, Vilnius: Mintis, 1986. P. 442.

„Jeigu verksiu, tapsiu negraži, o kokia iš to nauda?  
Giminaičius, draugus ir artimuosius geriau išlydėti abejingai.  
Kūnas dega lauže ir negirdi aimanų.  
Tai kam man kankintis? Juk ašarom likimo nepakeisi.“

Panašiai savo elgesį apibūdino ir žmona:  
„Mažas vaikas kartais verkia: man paduokit mėnulį nuo dangaus.  
Kas verkia mirusiųjų, tas pasieks ne daugiau.  
Kūnas dega lauže ir negirdi aimanų.  
Tai kam man kankintis? Juk ašarom likimo nepakeisi.“

Ir paskutinė kalbėjo tarnaitė:  
„Jeigu sudaužiau puodą, šukių vėl nesuklijuosi.  
Aimanos negali sugrąžinti gyvybės mirusiems.  
Kūnas dega lauže ir negirdi aimanų.  
Tai kam man kankintis? Juk ašarom likimo nepakeisi.“

Išklausęs šių atsakymų, Šakra gausiai apdovanojo mirusio jaunuolio giminaičius ir grįžo į dangų<sup>124</sup>.

Galimi du pagrindiniai Dievo raiškos pasaulyje variantai: arba Jis yra visiškai laisvas, nevaržomas jokių nei vidinių, nei išorinių įsipareigojimų, arba Jo veiklai būdingi tam tikri dėsningumai ir principai. Pirmas daugiau būdingas religijai, antras – filosofijai. Pagrindinis pirmo varianto privalumas – Dievas gali duoti daugiau, negu iš Jo tikimasi, t. y. apreikšti savo malonę. Pagrindinis tokio požiūrio trūkumas – labai susiaurėja Dievo veiklos pažinimo ir aiškinimo galimybės. Priėmus šią prielaidą, žmogus niekada negali būti tikras, parodys Dievas malonę ar ne, pasigailės ar pasmerks, apdovanos ar nubaus. Todėl daugelis religinių mąstytojų linkę pritarti antram variantui. Jo esmė yra ta, kad Dievas pasaulyje veikia per moralinį dėsni ar moralinius dėsnius. Panašiai kaip ir gamtos, moraliniai dėsniai yra objektyvūs, nekintami, veikia savaime. Žinomas amerikiečių poetas, transcendentalizmo filosofijos šalininkas Ralphas Emersonas rašo: „Šie dėsniai realizuoja save patys be jokio tarpininkavimo. Jie anapus laiko, anapus erdvės ir nepavaldūs kitimui. Žmogaus širdyje yra teisingumas, tuojau pat sukeliantis atpildą. Tuo pačiu darantis gera, išaukštinamas. Nuodėmingojo nuopuolis glūdi pačioje jo nuodėmėje. Nusukantis savo veidą nuo neteisumo vien tik tuo atsigręžia į teisumą. Žmogus, besiveržiantis į teisingumą, Dievas; dieviškoji malonė, nemirtingumas ir didybė atsiranda žmoguje kartu su Teisingumu. Kai jūs veidmainiaujate ir meluojate, – meluojate tik sau, kartu toldami nuo savo esmės pažinimo. Visa, paslėpta širdyje, anksčiau ar vėliau taps akivaizdu, akmenys apskelbs nuodėmę. Vagystė nepratartina, aukojimas nenuskurdina žmogaus. Mažiausias melo šešėlis – nors tai būtų tik noras sudaryti gerą įspūdį ir palenkti individus į savo pusę, suterš jūsų žodžius. Tačiau sakykite tiesą – ir jums atsilieps visas pasaulis; žolių šaknys po žemėmis sukils liudyti už jus. Nes visą sukurta vienos Dvasios, kuriai, įvairiomis jos apraiškomis, mes duodame Meilės, Tiesos arba Gėrio vardus. Okeanas turi daug vardų, atsižvelgiant, kokius krantus jis skalauja. Jeigu žmogus nutolsta nuo šių krantų, jis praranda jėgas ir paramą. Jo dvasinė būtis susiaurėja, jam vis mažiau įmanoma bendrauti su Aukščiausiuoju, ir jo nuopuolis baigiasi mirtimi.

Šių dėsnių suvokimas mūsų širdyje sukelia jausmą, kurį įvardijame religiniu, jis ir veda mus į laimės aukštumas. Nuostabi jo galia vilioti ir vadovauti. Šis jausmas mums kalnų oras; jame pasaulio jėgų gaivumas. Didingame dangaus ir kalnų keterų grožyje, nebyliame žvaigždžių šlovinime pasklidęs neregimas jo buvimas. Jame žmogaus sielos palaima, jis suteikia jai begalybės jausmą. Kai žmogus sako: „Tai mano pareiga“; kai meilė užvaldo jį; kai, paklusęs balsui iš

<sup>124</sup> Повести о мудрости истинной и мнимой, Москва: Наука, 1981. С. 111–112.

aukštybių, jis ieško gerų ir didingų darbų, tuomet jo širdžiai suprantama gili aukščiausiojo pažinimo harmonija. Tuomet jis turi jėgų tikėti; ir jo tikėjimas augs ir stiprės. Kuo grynesnės šio jausmo apraiškos, tuo jos šventesnės. Jos pasaulyje mums pačios brangiausios, – ir vis dar gaivi mums senovės išmintis, kuri labai vertino religingumą.“<sup>125</sup>

Kai kurie žmonės visą gyvenimą nugyvena taip ir nesuvokę, jog iš pirmo žvilgsnio chaotiška ir nenuosekli jų gyvenimo tėkmė pakluso kokiems nors dėsningumams, dalis apie tai susimąsto, gavę eilinį likimo smūgį, o yra ir tokių, kurie, įsitikinę aukštesnės moralinės jėgos egzistavimu ir norėdami išvengti klaidų, įdėmiai seka visus savo žodžius ir veiksmus. Pastariesiems priklausė ir Strindbergas: „Aptikęs nematomą ranką, rikiuojančią mano pėdas dygiame take, nebesijaučiu vienišas ir sergsčiu savo veiksmus bei žodžius itin dėmesingai, nors ne visada sėkmingai. Bet vos tik nusidedu, mane sučiumpa nusikaltimo vietoj ir bausmę įvykdo taip kruopščiai ir rafinuotai, kad nelieka jokio abejonės – įsikišo pašalinė jėga, baudžianti dėl tobulumo.“<sup>126</sup>

Jei pagrindinė moralinio dėsno funkcija – palaikyti tobulą pasaulio tvarką, savaime iškyla klausimas: kaip ši funkcija dera su daugeliui akivaizdžiu pasaulio netobulumu?

Bene skausmingiausia šio netobulumo apraiška—nepelnyta kančia. Daugelis žmonių kenčia pelnytai – už savo klaidas, nužengimus, nuodėmes. Tačiau negalima neigti ir to fakto, kad neretai kančia, bent jau išoriškai, atrodo nepelnyta ar jos mastas gerokai viršija ją sukėlusią priežastį. Nepelnytos kančios problema – viena pagrindinių *Jobo knygos* problemų. Visiškai fiziškai ir morališkai sugniuždytas Jobas sako:

„Bent dabar supraskite,  
Kad Dievas yra mano prispaudėjas  
Ir aš esu jo tinkle.  
Štai aš rėkiu, kentėdamas prievartą, ir niekas neklauso;  
Aš noriu teisingumo, bet teismo nėra.  
Jis pastatė mano kelyje sieną, kurios aš negaliu apeiti,  
Ir paskleidė tamsą aplink.  
Nuplėšė man garbę  
Ir nuėmė vainiką man nuo galvos.  
Neturėdamas kuo gintis, aš žūnu,  
Ir kaip iš išrauto medžio jis atėmė iš manęs viltį.“ (Job 19, 6-10)

Pasaulio neteisingumo idėja artina prie ateizmo. Arba Dievas sukūrė šį neteisingą pasaulį; tada Jis negeras, Jo nereikia; arba jis nepakankamai galingas, tada tai ne Dievas.

Norint išsaugoti tobulo pasaulio ir teisingo Dievo įvaizdį, būtina priimti keletą papildomų prielaidų. Kai kurias jų dabar ir panagrinėsime.

### Atsakomybės filosofija

Paprasčiausias ir bene dažniausiai religijų pateikiamas atsakymas į teisingumo problemą – tada, kai teisingumas neįvykdomas šiame pasaulyje, įvykdomas kitame. Egzistuoja du pagrindiniai gyvenimo pratęsimo variantai: arba žmogaus siela po fizinio kūno mirties tęsia egzistavimą kitame kūne, arba ji gauna atpildą pati. Abiem atvejais remiamasi ta pačia prielaida: žmogaus gyvenimas nesibaigia fizine mirtimi, o pomirtinį sielos likimą lemia šiame gyvenime atlikti veiksmai. Vadinasi, Dievo sukurtas pasaulis iš esmės yra teisingas, tik jo horizontai žymiai platesni, negu atrodo prie įprastinės dienos šviesos įpratusiai akiai.

<sup>125</sup> Emerson R, *Miscellanies*, Boston, 1868. P. 120.

<sup>126</sup> Strinberg A. *Pragaras. Juodosios vėliavos*. P. 19.

Kita religinės moralės pagrindimo kryptis – moralės subjekto praplėtimas. Jo esmė ta, kad žmogus atsako ne tik už savo, bet ir kitų padarytas nuodėmes. Pateiksime keletą paprasčiausių pavyzdžių. Pasaulyje gerai žinoma prancūzų rašytojo Maurice Druono knygų serija *Prakeiktieji karaliai*. Kiekvienas šios serijos tomas iliustruoja XIII a. įtartinomis aplinkybėmis nuteisto ir sudeginto tamplierių ordino generolo Jacques'o de Moleso tuometiniam Prancūzijos karaliui Pilypui Gražiajam mestą prakeikimą. Šiuo atveju nesvarbu, buvo ar ne Pilypas prakeiktas iš tikrųjų ir ar buvo tragiški jo palikuonių likimai šio prakeikimo pasekmė, svarbu, kad realių istorinių įvykių interpretacijos pagrindu paimtas principas iš esmės atitinka mūsų teisingumo sampratą. Vadinasi, jei kokio nors žmogaus nuodėmės labai didelės, jos gali slėgti ne tik jį, bet ir jo vaikus ar tolimesnius palikuonis. Krikščionybėje šis principas įtvirtintas gerai žinomais Jėzaus Kristaus žodžiais: „Štai kodėl Dievo išmintis yra pasakiusi: „Aš siųsiu pas juos pranašų ir apaštalų, o jie vienus žudys, kitus persekios, kad iš šios kartos būtų pareikalauta visų pranašų kraujo, pralieto nuo pasaulio sutvėrimo, pradedant Abelio krauju iki kraujo Zacharijo, kuris buvo nužudytas tarp altoriaus ir šventyklos. Taip! Aš sakau, jog bus pareikalauta jo iš šios kartos“ (Lk 11, 40-42). Čia Kristus kalba jau net ne apie šeimos ar giminės, o apie tautos atsakomybę. Vienas žinomesnių tokio tipo atsakomybės pavyzdžių – vokiečių kančios Antrojo pasaulinio karo pabaigoje nuo Sąjungininkų aviacijos bombardavimų. Nėra jokios abejonės, kad bombarduojant žuvo, kentėjo, tapo luošiais ir taikūs, galbūt nacizmo idėjoms net nepritariantys gyventojai. Tačiau negalima būti nekaltam, jei kalta tauta. Šiuo atveju galima kalbėti tik apie skirtingas kaltės sąvokas ir nevienodus kaltės laipsnius, kaip tai ir daro Karlas Jaspersas savo veikale *Kaltės klausimas*.

Dar platesnis moralinės kaltės subjektas – žmonija. Tarkim, žmogus įkvėpė radioaktyvių dulkių ir susirgo vėžiu. Šiuo atveju gali būti nekaltas nei jis, nei šeima, nei tauta – galbūt radioaktyviasias dulkes atnešė vėjas iš tolimos ir asmeniui net nežinomos šalies. Tačiau jis yra žmonijos, suskaldžiusios atomą, taigi sukūrusios galimybę atsirasti radioaktyviosioms dulkėms, dalis ir, kaip jos narys, atsako už kitų žmonių jam pritarant ar nepritarant, smerkiant ar pateisinant, žinant ar nežinant, atliktus veiksmus. Jaspersas šią kaltės rūšį pavadino *metafizine kalte*. Jos esmę sudaro tai, kad „tarp žmonių, kaip žmonių, esama solidarumo, kuris kiekvieną daro atsakingą už visas pasaulio neteisybes ir skriaudas, ypač už nusikaltimus, daromus jam matant ar žinant“<sup>127</sup>.

Pagal Dostojevskį, metafizinės kaltės suvokimas yra aukščiausia moralinės žmogaus raidos pakopa. Kaip teigia romano *Broliai Karamazovai* herojus senolis Zosima, „žinokit, mielieji, kad kiekvienas iš mūsų yra neabejotinai kaltas dėl visų šioje žemėje, ne tiktai todėl, kad mes visi esame kalti, bet ir kad kiekvienas atskirai yra kaltas dėl visų žmonių ir dėl kiekvieno atskirai šioje žemėje. Šitas supratimas yra vainikas vienuolio kelyje, ir ne tik vienuolio, bet ir kiekvieno žmogaus žemėje“<sup>128</sup>. Mes negalime paaiškinti visų moralinio dėsnių veikimo atvejų. Galbūt Kristus ar Buda galėjo. Bet mums užtenka keletą pavyzdžių (antrame skyriuje aprašytas Jungo pacientas, Raskolnikovas), kad pasakytume, jog šis dėsnis bent kartais veikia. Tada, jei priimame visuotinio priežastingumo dėsni, mums atsiveria dvi galimybės: arba manyti, kad vienais atvejais veikia moralinio atpildo, o kitais – fiziniai ar biologiniai dėsniai, ir kad įmanomos situacijos, kad kažkam, kaip žinomam W. Shakspearo pjesės herojui, kruvini kūdikėliai sapnuojasi todėl, kad jis žudė vaikus, o kitam – todėl, kad vaikystėje jis nukrito nuo dviračio, ar kad moralinis įstatymas veikia visur ir visada, tik mes ne visada žinome jo veikimo mechanizmą.

Teisingumo idėja reikalauja, kad už nusižengimą atsakytų jo subjektas. Antra vertus, akivaizdu, kad nusikaltęs žmogus ne visada atsako už savo poelgį. Vadinasi, tikrasis moralinės veiklos subjektas yra ne žmogus, o žmonija, arba Transcendentinis Žmogus. Religinė moralė, iš dalies remdamasi asmeniniu kai kurių žmonių patyrimu, iš dalies teoriniais samprotavimais, gerokai praplečia

<sup>127</sup> Jaspersas K. Kaltės klausimas, *Gėrio kontūrai*. P. 262.

<sup>128</sup> Dostojevskis F. *Broliai Karamazovai*. T. 1. P.176.

moralinės veiklos subjekto sampratą. Pagrindinis tikslas – išsaugoti pasaulio harmoniją. Tikintis žmogus save suvokia kaip didelės harmoningos visumos dalį ir, kaip šios visumos dalis, jaučiasi esąs atsakingas už viską, kas vyksta pasaulyje: jis kenčia kartu su kenčiančiais, džiaugiasi su besidžiaugiančiais, liūdi su liūdinčiais. Religija – atsakomybės už pasaulį priėmimas.

## Kančios apologija

Vienas sunkiausių, bet ir garbingiausių atsakomybės aspektų – kančia. Jei pasaulyje niekas nevyksta atsitiktinai, kiekviena kančia – kažkieno nuodėmių, ar, platesne prasme, blogų darbų pasekmė. Teisingumas reikalauja, kad už kiekvieną nuodėmę būtų atkentėta. Kadangi nusideda dažniausiai tie, kas tikisi išvengti, o neretai ir iš tikrųjų išvengia atsakomybės, už juos turi kentėti kiti. Daugelis žmonių kenčia priverstinai, nesuvokdami, nei kodėl, nei už ką turi kentėti. Kitaip suvokia tikintieji. Jie yra tikri, kad kančia niekada nebūna beprasmė, ir nuolankiai priima likimo jiems siunčiamus išbandymus ir smūgius. Religija – savanoriškas kančios priėmimas.

Ypač svarbi kančia krikščionybėje. Jėzus Kristus prabylo XIV a. mistiko Taulerio žodžiais taip: „Kas gali būti malonesnio ir kilnesnio negu pasidaryti man panašiausiu? Tai įmanoma tik per kančią. Žiūrėk, kam dar buvo duotas toks kupinas kančios gyvenimas kaip man?”

Žinok, kad dieviškoji mano prigimtis kilniausiai pasireiškia žmogaus prigimtyje per kančią; ir kadangi kančia tokia paveiki, ji siunčiama iš didelės meilės<sup>129</sup>. Todėl kiekvienas gali save laikyti krikščioniu tiek, kiek jis priima kančią. Ir nesvarbu, už ką kenčia vienas ar kitas religingas žmogus. Už ką bekentėtų tikintysis, jis kenčia už tikėjimą.

Kai kurie žmonės ne tik nuolankiai priima likimo jiems siunčiamą kančią, bet ir aktyviai jos ieško. Tai religiniai mazochistai – žmonės, kuriems poreikis kentėti už pasaulio nuodėmės yra pagrindinis gyvenimo principas. Vienas tokių asmenų Vakarų kultūroje – palaimintasis Heinrichas Seuse. Šis XIV a. gyvenęs vienuolis, be kita ko, naktimis mūvėdavęs vinių prismaigstytas pirštines, o dienomis nešiodavęs dygliuotą diržą, kurį nuolat pasiverždavo, kad spygliai giliau smigtų į kūną; atrodęs ir jausdavęsis kaip atvira niekada neužgyjanti žaizda, jis guldavosi miške ant žemės ir, vabzdžių kandžiojamas, „raivydavosi it adata prismeigtas kirminas“<sup>130</sup>.

Kam nors tokio tipo žmonės gali kelti nuostabą, kai kam – pasibaisėjimą, bet religinių mazochistų egzistavimas – natūrali teisingumo apraiška, būtina pasaulio darnos, tvarkos, harmonijos sąlyga. Jei pasaulyje yra hedonistų, jame privalo būti ir mazochistų.

Požiūris į kančią – savotiškas religingumo barometras. Sąmoningai ar ne religingi žmonės stengiasi išlaikyti pasaulio pusiausvyrą, neleisti neatsakingumui, beprasmybei, blogiui įsivyrėti pasaulyje kartą ir visiems laikams, nugalėti galutinai ir negrįžtamai. Teisė stengiasi prievarta priversti žmones atsakyti už jų padarytus nusižengimus. Morale reikalauja, kad individas pats atsakytų už savo veiksmus ir, jei reikia, nevengtų bausmės. Tikintis žmogus pasirengęs kentėti ne tik už savo, bet ir kitų nuodėmės. Ne atsitiktinai Kierkegaardas kančią laikė vyraujančia aukščiausios – etinės religinės asmenybės dvasinės evoliucijos pakopos kategorija. „Kas neskausminga – ne gyvenimas“, – teigė serbų rašytojas, Nobelio premijos laureatas Ivo Andričius<sup>131</sup>. Galima teigti, kad religija prasideda ten, kur prasideda nepelnyta kančia.

## Aukščiausia moralė

„Štai vienas jaunuolis prisartino prie Jėzaus ir paklausė: „Mokytoja, ką gero turiu daryti, kad įgyčiau amžinąjį gyvenimą?“ Jis atsakė: „Kam manęs klausi apie gerą? Vienas tėra Gerasis. O jei

<sup>129</sup> Tauler J. *Kazania*. Poznan: W drodze, 1985. S. 86.

<sup>130</sup> Henryk Suchocki. *Życie*. Poznan: W drodze, 1990. S. 59.

<sup>131</sup> Andrius I. Kelio ženklai, *Naujas židinys/Aidai*, 1992, Nr. 12, P. 53.

nori įeiti į gyvenimą, laikykitės įsakymų“. Tas paklausė: „Kokių?“ Jėzus atsakė: „Nežudyk, nesvetimauk, nevok, melagingai neliudyk, gerbk savo tėvą ir motiną, mylėk savo artimą kaip save patį“. Jaunuolis tarė: „Aš viso to laikyčiau. Ko dar man trūksta?“ Jėzus atsakė: „Jeigu nori būti tobulas, eik parduok, ką turi, išdalyk vargšams, tai turėsi lobį danguje. Tuomet ateik ir sek paskui mane“ (Mt 19, 16–21). Tiems, kurie Jėzus sekė, Kristus kalbėjo: „Iš tiesų sakau jums: jeigu neatsiversite ir nepasidarysite kaip vaikai, neįeisite į dangaus karalystę“ (Mt 18, 3).

Tapimas vaiku šiame kaip ir kituose panašiuose kontekstuose rodo visišką savo valios, norų, pastangų atsisakymą. Tokioje dvasinės evoliucijos pakopoje esantis žmogus perkopia biologinę bei socialinę vystymosi pakopas ir paskandina savo ego jo kultūrinėje terpėje vyraujančiame kolektyviniame komplekse. Kaip rašoma viename taoizmo traktate „Ar sugebi tapti kūdikiu? Juk kūdikis juda, nežinodamas kam; eina, nežinodamas kur; kūnu panašus į sudžiuvusią šakelę, širdimi panašus į užgesusius pelenus. Štai pas tokį neateis nelaimė, neateis ir laimė. Kas žmogiškieji vargai tam, kam neegzistuoja nei nelaimė, nei laimė!“<sup>132</sup>

Yra didelis skirtumas tarp buvimo *dar* kūdikėliu ir buvimo *jau* kūdikėliu. Biologinis kūdikėlis – pasaulio centras. Visi – pradedant tėvais – tarnauja jam, tenkina jo poreikius, norus, įgeidžius. Transcendentinis kūdikėlis pats tarnauja visiems ir tuo tampa Dievo, ar kuriančios jėgos talkininku, pagalbininku, bendraautoriumi. Ryškiausias pavyzdys literatūroje – Tolstojaus apysakos *Tėvas Sergijus* herojus. Zen budizme tai būtų dešimtą, aukščiausią, dvasinės evoliucijos pakopą pasiekęs žmogus<sup>133</sup>.

## Išvados

Religijos vaidmuo moralėje priklauso ir nuo psichologinių žmogaus ypatybių, ir nuo socialinėje kultūrinėje aplinkoje vyraujančių elgesio normų. Uždaros sąmonės žmonės vadovaujasi tik asmeninėmis ar socialinėmis moralės normomis, atviri – pirmenybę teikia tam tikroms iš sąmonės kylančioms jėgoms, pasireiškiančioms kaip pareiga, sąžinė, savaip suvokiama ir interpretuojama Dievo valia.

Skyriuje išskiriami keturi pasaulietiškos ir keturi religinės moralės tipai. Pirmam pasaulietiškos moralės tipui priklauso jėga, antram – įstatymais, ar platesne prasme, teise besivadovaujantys žmonės. Trečiam tipui priklauso racionalistinės moralės atstovai: jie nepasitenkina paklusnumu įstatymams, nes bando protu pagrįsti ar paneigti elgesio normas. Ketvirtoje pakopoje esantys individai savo elgesį grindžia jausmais: artimo meile, užuojauta, gailestingumu, sąžine, kartais – pareigos vykdymu. Jei pirmų trijų pasaulietiškos moralės tipų atstovai gali nepatirti jokių iš sąmonės kylančių jėgų poveikio, ketvirtam priklauso tik atviros sąmonės žmonės.

Pirmoji religinės moralės forma – harmonija su pasauliu. Priklausomai nuo to, kaip suvokiama pasaulį tvarkanti ar harmonizuojanti jėga, galimi keturi pagrindiniai moralinės veiklos principai: neveikimas, žalos nedarymas, paklusnumas moraliniam dėsniui; paklusnumas Dievo valiai. Kita religinės moralės pakopa – atsakomybės už pasaulyje pasitaikantį, o neretai ir vyraujančią blogį prisiėmimas. Kadangi pasaulį valdanti jėga yra gera, ar bent jau morališkai indiferentiška, blogis kyla tik iš žmonių. Pagrindinis trečioje religinės moralinės evoliucijos pakopoje esančių individų veiklos principas – kitų padarytos žalos atlyginimas, kuris gali pasireikšti labai įvairiai: nuo ligonių slaugymo iki nepelnyto sėdėjimo kalėjime. Faktiškai tai reiškia savanorišką kančios priskirimą sau. Ir pagaliau aukščiausią dvasinės evoliucijos pakopą pasiekusiam žmogui tampa nesvarbus skirtumas tarp gėrio ir blogio, melo ir tiesos, grožio ir bjaurumo. Viskas, ką daro tokią dvasinės evoliucijos pakopą pasiekęs žmogus yra gėris, grožis, tiesa.

<sup>132</sup> Померанцева Л. Е. Поздние даосы о природе, обществе и искусстве. С. 256.

<sup>133</sup> *Entering the Stream: An Introduction to the Buddha and his Teaching*. Ed. S. Berholz. Boston: Shambala, 1993. P. 211, 222.

## Šeštas skyrius. Tikėtini mitai: pasaulėžiūrinė religijos funkcija

Rollo May knygoje simptomatišku pavadinimu *Mitų šauksmas* rašo apie Vakarų visuomenę ištikusią vertybių krizę, kurios pagrindinė priežastis – mitų stoka. Autoriaus manymu, „mitus galima palyginti su namo perdengimais: jie nematomi iš išorės, bet tai pagrindinės konstrukcijos, kurių dėka žmonės gali name gyventi“<sup>134</sup>. Panašių minčių aptinkame ir lietuvių autorių darbuose. Kaip teigia Gintaras Beresnevičius, „valstybė privalo turėti savo mitologiją, piliečiai – deramus pavyzdžius sekti, ką puikiai suvokė romėnai, savo istoriją visiškai supynę su mitais. Kiekvienas imperatorius buvo Cezaris, o Cezaris, kaip ir Augustas, buvo Romulas, o visi piliečiai sekė praeities didvyrių pavyzdžiais, žinodami, kad valdžios vyrai taurumu ir sąžiningumu nenusileidžia legendiniams valstybės pionieriams. Tęstinumo sąvimonė yra būtina, ji teikia pilietinį komfortą, leidžia išlaikyti tvirtą valstybinę jauseną, žinoti, kad gyveni realybėje, kurios ištakos tvirtos ir patikimos, nes glūdi paskutinėje, galutinėje ir neredukuojamoje realybėje – mite“<sup>135</sup>. Kokį vaidmenį žmonių pasaulėžiūroje vaidina mitai apskritai ir religinė mitologija konkrečiai? Tai pagrindinė šiame skyriuje nagrinėjama problema.

Mitų vaidmuo pasaulėžiūroje priklauso ir nuo pasaulėžiūros, ir nuo mito sampratos. Kaip rašo Eliade, „XVIII a. kalba ‚mitais‘ buvo laikoma viskas, kas išėjo už ‚realybės‘ ribų“<sup>136</sup>. Šnekamoje kalboje ši mito samprata išliko ir iki mūsų dienų. Spauldoje neretai skaitome apie eurointegracijos ar estrados žvaigždžių gyvenimus gaubiančius mitus, o apie kokias nors oponentui abejonių keliančias pažiūras paprasčiausiai pasakoma, kad „tai – iš mitų srities“. Mokslinės mito sampratos žymiai griežtesnės, bet ne mažiau įvairios. Pasak vieno garsiausių XX a. mitologų Josefo Campbello, „mitologiją šiuolaikiniai mąstytojai suvokė kaip primityvų, nemokšišką būdą paaiškinti natūralų pasaulį (Frazeris); kaip ikiistorinių laikų poetinės fantazijos produktą, neteisingai vėlesnių epochų suprastą (Mülleris); kaip alegorinių nurodymų talpyklę, suteikiančią galimybę individui egzistuoti savo grupėje (Durkheimas); kaip kolektyvinį sapną, simptomatinę archetipinių paskatų išraišką, išeinančių iš žmogaus sielos gelmių (Jungas); kaip tradicinį giliausių metafizinių žmogaus įžvalgų reiškėją (Coomaraswami) ir kaip Dievo Apreiškimą Savo vaikams (Bažnyčia)“<sup>137</sup>.

Nesunku pastebėti, kad visos čia paminėtos sampratos atspindi skirtingus tų pačių mitų aspektus ar funkcijas. Kaip toliau rašo autorius, „mitologija – visa tai. Skirtingus vertinimus lemia vertintojų žiūros taškai, nes, jei nagrinėti ją ne kategorijomis to, kas ji yra, o kategorijomis to, kaip ji funkcionuoja, koku būdu ji tarnavo žmonijai praeityje, mitologija pasirodo tiek pat įtakojama vyraujančių idėjų ir asmenybės, tautos, epochos reikalavimų, kiek pats gyvenimas“<sup>138</sup>. Priklausomai nuo teorinių ir praktinių tyrimo tikslų galima analizuoti pažintinę ar auklėjamąją, estetinę ar kompensacinę mitų funkcijas ir pateikti skirtingas jų klasifikacijas. Dažniausiai kalbama apie kosmologinius ir antropologinius, kreatyvinis ir evoliucionistinius, kultūrinių protėvių ir herojų mitus<sup>139</sup>.

Mūsų manymu, tikslinga išskirti dvi pagrindines mitų rūšis – etninius ir bendražmogiškuosius. Etniniais laikysime kokius nors tautai ar, platesne prasme, etnosui būdingus, bendražmogiškais – daugelio skirtingų etnosų atstovų palaikomus ir propoguojamus mitus. Lietuvoje etninių mitų tyrinėtojai: Pranė Dundulienė, Norbertas Vėlius, Rita Repšienė, Beresnevičius. Bendražmogiškieji

<sup>134</sup> May R. *The Cry for Myth*. New York: Norton. 1991. P. 34.

<sup>135</sup> Beresnevičius G. *Imperijos darymas: lietuviškos ideologijos metmenys. Europos Sąjungos ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje*. Vilnius: VU TSPMI, 2003. P. 56.

<sup>136</sup> Eliade, M. *Myth, Dreams and Mysteries*. REFL-Book, 1996. P. 22.

<sup>137</sup> Кэмпбелл Д. Изменяющая облик. Психология религиозности и мистицизма. Минск, Москва: Харвест АСТ. 2001. С. 63–64.

<sup>138</sup> Ten pat. P. 64.

<sup>139</sup> Токарев С., Мелетинский Е. Мифология. Кн. Мифы народов мира. Энциклопедия. Москва: Советская энциклопедия. 1991. С. 11–12.

- religiniai, filosofiniai, socialiniai, psichologiniai mitai nagrinėti tik fragmentiškai. Būtent šių mitų analizė ir sudaro skyriaus turinį. Pagrindines jame grindžiamas idėjas trumpai galima suformuluoti taip. Mitų vaidmuo pasaulėžiūroje priklauso nuo pasaulėžiūros apimties. Kuo platesnė pasaulėžiūra, tuo daugiau joje mitologinių elementų. Religinė mitologija kuria išsamiausią, išbaigčiausią pasaulėvaizdį, nurodo žmogaus vietą jame ir suformuoja esminius jo veiklą lemiančius imperatyvus.

## Pagrindinės mitų funkcijos

### *Orientacinė mitų funkcija*

Kaip jau minėjome, žmogaus gyvenimą veikia dvi pagrindinės jėgų grupės: sąmoningos pastangos ir tam tikri sąmonėje glūdinys psichiniai deriniai. Ypač svarbų vaidmenį sąmonė vaidina kūryboje. Tam, kad atsirastų meno kūrinys, gerų norų neužtenka; būtina, kad menininko sąmonė bent trumpam užvaldytų kokia nors nuo jo pastangų nepriklausoma jėga, dažniausiai įvardijama kaip įkvėpimas. Kaip rašė Platonas, poetai „kuria ne išmintimi, bet kažkokiu įgimtu gabumu, Dievo įkvėpti kaip ir pranašai ir tie, kurie ripuote ripuoja žiniuonių žosmę“<sup>140</sup>.

Mitai – specifinė kūrybos forma, tam tikroms žmonių grupėms, tautoms, o neretai ir visai žmonijai būdingų sąmonės struktūrų objektyvavimasis. Išskirtinį šios kūrybos formos vaidmenį lemia tai, kad mitai – pirmoji, archajiškiausia ir fundamentaliausia sąmonės raiškos forma. Jie žymi žmonijos perėjimą nuo bandos prie visuomenės. Bandoje kūrybinė gamtos galia reiškiasi per instinktus. Kiekvienas gyvūnas gali elgtis ir elgiasi gana laisvai, t.y. jiems įgimtų instinktų rėmuose: jis gali rinktis pulti ar nepulti auką, įsirengti guolį po medžiu ar krūmu, tačiau jis negali rinktis, bėgioti ar šliaužioti, daugintis ar nesidauginti, būti plėšrūnu ar žolėdžiu. Žmonėse instinktų galia silpnėja. Reikalingi nauji elgesio modeliai. Šių naujų modelių vaidmenį ir atlieka mitai.

Pirmoji iš instinktų gnaužtų besivaduojančio žmogaus pasaulėžiūra dažniausiai įvardijama kaip totemizmas. Visos toteminės religijos tarnauja žmogaus ir gamtos vienybei pateisinti ir įtvirtinti. Tokią pat funkciją atlieka ir toteminiai mitai. Žmogui išsiskiriant iš gamtos, mituose atsiranda, stiprėja, o vėliau ir išivyrėja socialiniai ar transcendentiniai motyvai. Bet kuriuo atveju mitai – naujo, tik žmogui būdingo elgesio teorija ir praktika. Kaip rašo Eliade, „mitai – žmogaus elgesio modelis ir, iki tam tikro laipsnio, pateisinimas“<sup>141</sup>.

Mitai visada yra pasakojimai. Juose galima išžvelgti tam tikrų daugeliui mitų bendrų ir iš mito į mitą pasikartojančių motyvų: įvairias kliūtis įveikiančio herojaus, teisingos visuomenės, motinos-žemės ir pan. Šie motyvai konkretizuojami tam tikromis imperatyvinėmis veiklos schemomis, ar, naudojant Jungo terminiją, archetipais. Jo manymu, būtent archetipai atlieka instinktų pakaitalo vaidmenį, tai yra lemia konkrečių žmonių, grupių ar ištisų tautų elgesį. „Archetipai yra nesąmoningi pačių instinktų atvaizdai, kitaip tariant, instinktyvaus elgesio modeliai“<sup>142</sup>.

Taigi mitai – specifinė orientacijos pasaulyje forma, gamtos kūrybos tęsinys žmonėse. Kantas pagrindiniu meninės kūrybos subjektu laikė genijų: „Genialumas – įgimtas sielos gabumas (*ingenium*), kuriuo gamta nustato meno taisyklę.“<sup>143</sup> Mitai – pirmoji ir pagrindinė kūrybinės gamtos galios raiška žmonėse. Ta prasme galima teigti, kad kolektyviniai mitų kūrėjai – giminės, gentys, tautos – yra didžiausi genijai, nes jų kūriniai ne tik žmones žavėjo, stebino, įkvėpė kilnioms mintims ar darbams, mitai valdė, o neretai ir tebevaldo žmonių gyvenimus.

<sup>140</sup> Platonas. *Sokrato apologija*. Kritonas. P. 9.

<sup>141</sup> Eliade, M. *Myth, Dreams and Mysteries*. REFL-Book. 1996. P. 22.

<sup>142</sup> Jung C.G. On the concept of the Collective Unconscious. CW, vol. 9.1, p. 44. Žr. taip pat *Archetipai ir kolektyvinė sąmonė*. Vilnius: Margi raštai, 2015.

<sup>143</sup> Kantas I. *Sprendimo galios kritika*. Vilnius: Mintis, 1991. P. 161.



### *Integracinė mitų funkcija*

Vienas iš pagrindinių klausimų, anksčiau ar vėliau iškylantis iš instinktų gnaužtų besivaduojančiam žmogui, yra tapatybė. Bendriausia prasme šį klausimą galima suformuoti taip: jei aš ne gyvulys, kas aš? Atsakymas į šį klausimą pirmiausia priklauso nuo konkretaus istorinio kultūrinio konteksto, tačiau dažniausiai apibrėžiant tapatybę nurodoma žmogaus vieta kokiam nors socialiniame derinyje, pvz., „tu – irokėzų genties karys“, „tu – nepriklausomo Gdanskio miesto auksakalių gildijos narys“, „tu – brahmanas“ ir pan. Žmogus jaučiasi tuo saugesnis ir jo tapatybė tuo stipresnė, kuo geriau jis į šį derinį integruotas.

Integracinė mitų funkcija reiškiasi trejopai. Pirmiausia, mitai neleidžia iš instinktų gnaužtų besivaduojantiems žmonėms tapti vienišų klajoklių paderme, pasklisti po žemę kaip vabzdžiams, o sujungia juos į tam tikras grupes, tik jau ne instinktų, o bendrų vaizdinių, tikslų, jausmų, idėjų pagrindą. Šie nauji visuomenės narių skirtingai suvokiami ir ne visiems žinomi vaizdiniai sudaro biologinio, socialinio, religinio gyvenimo pagrindą.

Antra, mitai vienija įvairias geografiškai ir istoriškai nutolusias žmonių grupes į vieną rūšį. Tai pačiai rūšiai priklausančios gyvūnų grupės skiriasi vienos nuo kitų, bet ir turi tam tikrų bendrų bruožų, leidžiančių jas atskirti nuo kitų rūšių. Taip Europos, Tasmanijos ar Pietų Amerikos vilkai skiriasi vieni nuo kitų, bet turi ir bendro, kas juos sieja su vilkais. Panašiai gamta elgiasi ir žmonių atžvilgiu: ji nekuria kiekvienai atskirai žmonių grupei būdingų veiklos schemų, o objektyvuoja tuos pačius mitologinius motyvus įvairiose vietose ir skirtingu laiku, todėl tautų mitai turi nemažai bendrų motyvų ar archetipų.

Ir pagaliau mitai nurodo bendrus įvairioms individų grupėms integracijos objektus ir tikslus. Sąlyginai galima išskirti tris pagrindines tokių objektų grupes: biologines, ontologines ir socialines. Tik ištrūkusiam ar bandančiam ištrūkti iš gamtos viešpatijos žmogui svarbiausia yra biologinė integracija. Šią integraciją pagrindžia ir pateisina beveik visi toteminiai mitai. Ontologinės integracijos tikslas – vienybės su būtimi ar jos pagrindą sudarančia jėga (Dievu, Dao, Absoliučia Dvasia) siekimas. Socialinės integracijos tikslas – įkomponuoti žmones į tam tikras socialines struktūras, iš kurių svarbiausios būtų grupė, tauta, tarptautinė bendrija. Visų šių tapatybės formų pagrindimui taip pat egzistavo ir tebeegzistuoja tam tikri mitai ar mitų sistemos.

Pirmoji istoriškai susiklosčiusi socialinės tapatybės forma – grupinė. Svarbus šios tapatybės požymis yra profesija. Būtent profesija dažniausiai nurodoma kaip pagrindinis, o neretai ir vienintelis tapatybės požymis. Socialiniai mitai nurodydavo tam tikros profesinės grupės vietą socialinėje visuomenės struktūroje, o religiniai mitai įkomponuodavo šią grupę į būties struktūrą. Tipiškas tokio mito pavyzdys – indų mitas apie kastų kilmę iš įvairių Purušos kūno dalių.

Kelioms gentims susijungus į tautas, susiformuoja tautos tapatybę grindžiantys ir palaikantys mitai. Pagrindinis tautos vienybę formuojančių ir akcentuojančių mitų motyvas – savo tautos ypatingumo, išskirtinumo pabrėžimas. Bene ryškiausias pavyzdys – žydų tautos išskirtinumą paaškinanti ir pabrėžianti Senojo Testamento mitologija.

Atsiradus pasaulio religijoms, pagrindiniu integracijos ir tapatybės objektu tampa tarptautinė religinė bendruomenė. Kaip rašė apaštalas Paulius, „nėra skirtumo tarp žydo ir graiko, nes tas pats visų Viešpats, turįs turtą visiems, kurie jo šaukiasi“ (Rom 10,12).

Tarptautinė tikinčiųjų bendruomenė – plačiausias, tačiau greičiau hipotetinis tapatybės objektas. Krikščionybėje nėra skirtumo tarp žydo ir graiko, bet egzistuoja neretai į kruviną priešišumą peraugdavę skirtumai tarp katalikų ir protestantų; panašiai priešiškumas tarp įvairių islamo pakraipų neretai pranoko ir tebepranoksta priešiškumą tarp musulmonų ir krikščionių. Todėl dažniausiai

tikintieji identifikuoja save ne su religijomis, o religinėmis nominacijomis. Jei, pavyzdžiui, tikintį lietuvį ar lenką paklaustume, kuo jis save pirmiausiai laiko: krikščionimi ar kataliku, dauguma nedvejodami atsakytų, kad kataliku ar bent jau krikščioniu kataliku. Tas pats tinka ir kitoms tautoms bei religijoms. Religinėje denominacijoje susilieja tarptautinė ir tautinė tapatybės, todėl jos vaidmuo tikinčiųjų gyvenime didžiausias.

### **Pasaulėžiūrinė mitų funkcija**

Pasaulėžiūra – žmogaus, grupės, visuomenės pažiūrų į save, gamtą, pasaulį visuma. Turbūt galima teigti, kad egzistuoja tiek pasaulėžiūrų, kiek yra žmonių. Tam, kad kažkaip susiorientuotume šioje pasaulėžiūrų gausybėje, visas mums žinomas ar teoriškai įmanomas pasaulėžiūras galima tam tikru būdu klasifikuoti. Paprasčiausi kriterijai – kiekybė ir kokybė. Pasaulėžiūros kiekybė – jos aiškinamų reiškinių aibė. Kas nors, pavyzdžiui, gali domėtis tik savo šeimos reikalais, kas nors nuolatos aptarinėti politinę šalies padėtį, o dar kas nors gali turėti savo nuomonę apie būtį, jos raidos dėsningumus, pasaulio pabaigą ir pradžią. Natūralu manyti, kad kuo didesnę reiškinių aibę bando suvokti ir paaiškinti žmogus, tuo jo pasaulėžiūra platesnė.

Pasaulėžiūros kokybė – jos teisingumas ar teisingumo patikrinimo galimybės. Kai kurios pasaulėžiūros yra arba bent jau pretenduoja būti mokslinės. Pavyzdžiui, marksizmą jo šalininkai visada laikė ne viena iš galimų teorijų, o moksline pasaulėžiūra. Kitos pasaulėžiūros į moksliskumą nepretenduoja, tik priskiria save mitų sričiai. Pagrindinis skirtumas tarp mokslinės teorijos ir mito – verifikacijos galimybės ir laipsnis. Kai kurie mitai neverifikuojami visai, kai kurie tik iki tam tikro laipsnio. Jei kokius nors teiginius galima visiškai verifikuoti, tai jau būtų ne mitai, o faktai ar mokslinės teorijos.

Mitų vieta pasaulėžiūroje priklauso tik nuo jos apimties. Išbaigta pasaulėžiūra turi atsakyti į tris pagrindinius klausimus: kas yra pasaulis? Kas yra visuomenė? Kas yra žmogus? Individas gali atsakyti tik į dalį šių klausimų, todėl jo pasaulėžiūra gali būti grynai mokslinė. Į bendresnius klausimus atsakyti tik mokslo pagalba neįmanoma. Pirmiausia verifikacijos galimybės įvairiose pažinimo srityse skiriasi. Palyginus lengva verifikuoti gamtamokslines hipotezes. Patikrinti socialines visuomenės ar visos žmonijos evoliuciją nagrinėjančias teorijas žymiai sunkiau. Kaip, pavyzdžiui, verifikuoti vokiečių nacistų aršiai propoguotą hipotezę apie arijų pranašumą ir kitų rasių nevisavertiškumą? Dar sunkiau verifikuoti hipotezes apie gyvybės atsiradimą Žemėje. Vieni teigia, kad gyvybė atsirado atsitiktinai, kiti – kaip materijos vystymosi rezultatas, dar kiti – kad gyvybė sukurta Dievo. Visos šios hipotezės turi argumentų savo teisingumui pagrįsti. Todėl individas gali rinktis: arba į kai kuriuos klausimus neatsakyti, arba atsakyti į juos pasitelkus mitus. Plati pasaulėžiūra neišvengiamai apima ir mitologinius elementus, ir tų elementų tuo daugiau, kuo daugiau klausimų bandoma išnarplioti. Taigi pasaulėžiūros srityje egzistuoja dėsningumas: kuo platesnė pasaulėžiūra, tuo daugiau joje mitologinių elementų.

Jei individas gali apseiti be mitų, visuomenė – niekada. Taip yra todėl, kad klausimų, į kuriuos privalo atsakyti visuomenė, žymiai daugiau, negu tenka individui. Tam, kad orientuotumėmės pasaulyje, turime sukurti tam tikrą objektų ir reiškinių hierarchiją. Dalis šios hierarchijos kuriama remiantis protu ir sudaro vadinamą mokslinę pasaulėžiūrą, dalį pagimdo kolektyvinė sąmonė mitų forma. Jei mokslinė pasaulėžiūra yra daugiau instrumentinio pobūdžio, mitai nusako pagrindinius visuomenės uždavinius, tikslus, raidos dėsningumus ir kryptį. Kaip rašo May, „mitai yra pasakojimai, suteikiantys mūsų egzistencijai prasmę“<sup>144</sup>.

Sąlyginai galima išskirti keturias pagrindines bendražmogiškų mitų rūšis: mokslinius, socialinius, filosofinius ir religinius. Visų rūšių mitai atlieka pasaulėžiūrinę funkciją, tačiau skirtingai. Religiniai mitai kalba apie pasaulio pradžią ir pabaigą, apie pagrindinius būties tapsmą lemiančius dėsnius, filosofiniai nagrinėja būties struktūrą, socialiniai daugiausiai dėmesio skiria visuomenės

---

<sup>144</sup> May R. *The Cry for Myth*. P. 15.

sąrangai, moksliniai nagrinėja tam tikrus pasaulio, būties fragmentus. Moksliniai mitai pasiekia sąmonę labiausiai nusekė ir turiniu, ir forma. Antra vertus, moksliniai mitai glaudžiai susieti su jusliniu pasauliu, socialiniai – mažiau, filosofiniai mažiausiai, o religiniai – pavyzdžiui, Nekalto pradėjimo mitas, gali net prieštarauti susiklosčiusioms pažiūroms į jusliniame pasaulyje vykstančius procesus. Skiriasi ir įvairių rūšių mitų verifikacijos galimybės. Mokslinius mitus visada galima verifikuoti, socialinius – sunkiau, filosofinius – sunkiausia, daugelį religinių mitų neįmanoma verifikuoti išvis.

### *Mokslinių mitų ypatybės*

Galima išskirti dvi mokslinių mitų rūšis: profesinius ir populiarius. Profesiniai mitai gimsta, siekiant praplėsti pažinimo galimybes ir ribas. Šie mitai mokslininkų retai suvokiami kaip mitai, dažniau – kaip hipotezės, tyrimo prielaidos, paradigmos. Tipiškas tokios mitologijos pavyzdys – įvairiausios alchemikų veiklą pagrindžiančios ir reglamentuojančios teorijos. Vystantis mokslui, kai kurie profesiniai mitai numiršta, kai kurie tampa mokslinėmis teorijomis ar jų dalimis.

Pasaulėžiūrinė mokslinių mitų funkcija reiškiasi tuo, kad mitai praplečia mokslinį pasaulėvaizdį, kartais jį papildo, kartais – jam net prieštarauja. Kaip teigė Aristotelis, visi žmonės siekia pažinti; tačiau ne mažiau svarbus žmogui ir kitas – nepažintumo, paslapties poreikis. Būtent šį poreikį ir tenkina populiarius moksliniai mitai. Jie iškelia žmogų virš kasdienybės, suteikia gyvenimui neįprastumo, paslapties, intrigos.

Dabartinėje Vakarų visuomenėje labiausiai paplitę skraidančių lėkščių, Nesės, Sniego žmogaus, parapsichologiniai mitai. Jungo manymu, neatpažintų skraidančių objektų (NSO) mito populiarumas aiškintinas, viena vertus, su vis labiau sąmoningame dabarties žmogaus gyvenime įsivyravjančiu chaosu, kita vertus, su sąmonės bandymu sugrąžinti žmogaus psichikai vientisumą: „NSO – tai įspūdingas *vientisumo* vaizdinys: paprasta apvali šių vaizdinių forma sėkmingai įkūnija archetipą, vaidinantį, kaip mes žinome, pagrindinį vaidmenį iš pirmo žvilgsnio apjungiant nesuderinamas priešybes; štai kodėl NSO forma geriausiai kompensuoja dabartinio gyvenimo netvarką ir susiskaldymą. Šis archetipas netgi turi principinę reikšmę, nes jis sutvarko chaotiškas būsenas ir suteikia asmenybei maksimaliai įmanomą vienybę ir vientisumą. Jis kurią vaizdinį didžiosios asmenybės, Dievažmogio, pradinio žmogaus (*Urmensch*) ar Antroposo, šen-žen'io (kiniškai „tikrasis“ ar „vientisas žmogus“), Elijaus, šaukiančio dangiškąją ugnį ir kylančio į dangų ugninėmis vėžėčiomis<sup>145</sup>, mesijo (dogmatiškai tapatinamo su Kristumi, kurio pirmtakas laikomas Elijas) ir pagaliau musulmoniškojo Hadio<sup>146</sup>, kuris lygiagretus su Elijumi, kadangi jis nužengia į žemę kaip Alacho personifikacija“<sup>147</sup>.

Pasaulėžiūrinę mitų funkciją perimant mokslui, pastarieji slenka į mažiau ištirtas ir sunkiau griežtam moksliniam pažinimui prieinamas sritis. Viena iš tokių sričių – žmogaus psichika, todėl psichologinių mitų vaidmuo Vakarų visuomenėje nesilpsta. Jacques Lacanas apie Freudo kūrinį *Tabu ir totemas* rašo, jog tai „knyga, visų dabarties etnologų aukštinama kaip tikras, mūsų akyse išaugęs mitas“<sup>148</sup>. Labai abejotina, kad visi dabarties etnologai aukštintų šią knygą kaip tikrą, mūsų akyse išaugusį mitą, bet nekelia abejonių tai, kad ji suvaidino ir tebevaidina reikšmingą vaidmenį psichoanalitikų terpėje. Tarp reikšmingesnių psichologinės mitologijos kūrimo variantų galima paminėti ir kai kurių transpersonalinės psichologijos atstovų – Keeno Wilberio, Roberto Assagioli –

<sup>145</sup> Svarbu pažymėti, kad Elijas taip pat pasirodo erelio pavidalu, iš viršaus stebintis žemėje kuriamas neteisības (C. G. Jungo pastaba).

<sup>146</sup> Viena populiariausių musulmoniškos tradicijos figūrų, nemirtingas išminčius ir jūreivių globėjas, paprastai tapatinamas su „Alacho vergu“; pasak padavimo, buvo daugelio pranašų, taip pat ir Mahometo, mokytoju (žr. Koranas 18, 59–81) (C. G. Jungo pastaba).

<sup>147</sup> Jung C.G. *Flying Sources: A Modern Myth of Things Seen in the Sky*. CW, vol. 10. P. 423.

<sup>148</sup> Лакан Ж.. *Инстанция буквы в бессознательном или судьба разума после Фрейда*. Москва: Логос, 1997. С. 76.

darbus. Štai tradicine mitologine ir dabarties psichologine terminija perpinta ištrauka iš Wilberio knygos *Atmano projektas*: „Išorinio Lanko istorija – tai Herojaus istorija. Tai žiauraus mūšio, siekiant išsivaduoti nuo sąmonės miego, istorija... Išorinio Lanko istorija – tai taip pat ego istorija, nes *ego* ir yra Herojus... Tačiau Išorinis Lankas, judėjimas nuo sąmonės prie savęs suvokimo – tai tik pusė sąmonės evoliucijos istorijos... Už ego savęs pažinimo, išminčių-mistikų teigimu, yra sugrįžimo į amžinybę kelias ir amžinybės psichologija – Vidinis Lankas“<sup>149</sup>.

### *Socialiniai mitai*

Jei moksliniai mitai daugiausiai domina ir su jais dažniausiai susiduria palyginti siauros specializacijos žmonės, socialiniai aktualūs visai visuomenei, todėl jie žymiai labiau paplitę ir gyvybingesni. Tam, kad visuomenė normaliai funkcionuotų, ji turi žinoti, kur vystytis, ko siekti. Todėl pagrindinė socialinių mitų funkcija – pasaulėžiūrinė. Kai kurie mąstytojai idealios visuomenės modelio ieškojo praeityje, kai kurie – ateityje. Taip pat galima kalbėti apie į praeitį ar ateitį nukreiptus mitus. Į praeitį orientuoti visi *Aukso amžiaus* mitai. Pagrindinis jų turinys – kažkada egzistavusios idealios visuomenės aprašymas. Kitų mąstytojų manymu, ideali visuomenė ne egzistavo praeityje, o bus ateityje, ir ją būtina sukurti. Tipiškas tokios mitologijos pavyzdys – marksizmas. Jungo manymu, „komunistinis pasaulis turi vieną didelį mitą (kurį mes vadiname iliuzija ir veltui viliamės, kad vertindami jį iš aukšto priversime išnykti). Tai laiko išbandymus pakėlusį archetipinę svajonę apie Aukso amžių (arba Rojų), kur kiekvienas turi visko iki valiai, o didis, teisingas ir išmintingas vadas valdo žmonijos vaikystę. Šis galingas archetipas savo infantiliuotu pavidalu pavergė žmones, ir jis niekada neišnyks iš žemės, nors ir kaip atsainiai jį vertintume. Mes jį netgi palaikome savo vaikiškumu, nes mūsų Vakarų civilizaciją yra pavergusi ta pati mitologija. Nesąmoningai mes puoselėjame tas pačias nuostatas, viltis ir lūkesčius. Tikime klestinčios gerovės valstybe, visuotine taika, žmonių lygybe, amžinosiomis žmogaus teisėmis, teisybe ir teisingumu, ir (gal net pernelyg stipriai pasakyta) Dievo karalyste žemėje“<sup>150</sup>.

Žlugus socializmo mitui, Lietuvoje, kaip ir kitose pokomunistinėse valstybėse, atsirado tam tikras ideologinis vakuumas, o bandymai jį užpildyti kartais išsilieja į hipertrofuotą savo reikšmės suvokimą, spalvingas, pasakytume fantamasgoriškas, ateities vizijas. Ryškiausias pavyzdys Beresnevičius knygoje *Imperijos darymas* išdėstytos pažiūros. Kaip rašo autorius, „mes turime įeiti į ES kaip demokratiška imperija, veikdami plotuose, kurie gal pranoks pačios ES teritoriją. Mes iš to turime padaryti nuotykį. Mes dar žinome, pažįstame skurdą, vargą, apleistumą, ir dėl viso šito pažinimo tebesame labai stiprūs. Mums tereikia panaudoti, kaip sakoma, savo svertus. Ukraina, Baltarusija, Užkaukazė – regionai, jaučiantys mums simpatiją iš bendros praeities; o tai dabar strateginiai pasaulinės geopolitikos regionai. Mes galime susikurti didelį egzistencinį nuotykį, kuris, be kita ko, be politinių dividendų tiesiogiai turėtų duoti ir ekonominių dividendų, padarančių mus Baltijos tigrą. Politiniu ir ekonominiu“<sup>151</sup>.

Nepaisant akivaizdaus naujos, taip pat ir ideologinės mitologijos reikalingumo, tokie bandymai vertintini labai santūriai. Pirmiausia mitų negalima sukurti sąmoningomis, tegul ir labai geranoriškomis pastangomis. Mitai išreiškia, apibendrina daugelio žmonių mintis, svajones, lūkesčius, idealus. Beresnevičiaus siūloma imperialistinė mitologema per daug drastiška ir sunkiai suderinama su lietuvišku mentalitetu. Jei naudotume biologines paraboles, Lietuva paskutiniaisia savo istorijos šimtmečiais greičiau primena prastai ganomą ir dažnai kerpamą avelę, o ne grėsmingą Žemaitijos miškuose snaudžiantį tigrą. Paversti lietuvišką avelę Baltijos tigrą nėra paprasta. Antra vertus, tik neigiamai vertinti panašius bandymus negalima. Kaip rašo Neringa Klumbytė, „knygą

<sup>149</sup> Wilber, K., *The Atman Project*. Wheaton, IL: Quest. 1980. P. 4.

<sup>150</sup> Jung C.G. *Žvelgiant į sąmonę*, p. 90.

<sup>151</sup> Beresnevičius, G. *Imperijos darymas: lietuviškos ideologijos metmenys. Europos Sąjungos ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje*. P. 7.

negalima atmesti kaip trivialią. Ji apibendrina kaip elitui, taip ir plačiosioms masėms būdingus jausmus valstybės, tautos, kasdieninio gyvenimo atžvilgiu. Ji atliepia neišbaigtumo, netikrumo, provincialumo ir antrarūšiškumo jausmus ES. Ji išreiškia susirūpinimą tapatybe, tautiškumu, valstybiškumu. Ji taip pat gali tarnauti platforma plačiai paplitusiam euroskepticizmui. Ji savotiškai paaiškina, kodėl lietuviai jaučiasi nelaimingi ir dažnai žudosi bei kitas socialines deviacijas. Ji nubrėžia šalies vidaus ir užsienio politiką 21 amžiuje<sup>152</sup>.

Ypatinga socialinių mitų rūšis – istoriniai mitai. Istoriniai mitai – „išgryninta“ istorija, tam tikrai žmonių grupei priimtina realių praeities įvykių interpretacija, Realiose istoriniuose įvykiuose susipina gausybė siekių, paskatų, idėjų, norų, kilnių jausmų ir niekšingų užmačių. Mitologija nuo to atsiriboja. Ji palieka vieną ar keletą reikšmingiausių motyvų ir istorinį įvykį interpretuoja jų aspektu.

Istorinių mitų vaidmuo Vakarų visuomenėse tik didėja. Istorijos sureikšminimas gali reikšti, kad, nematanti idealų ateityje, Vakarų visuomenė bando juos atrasti praeityje. Susidomėjimas praeitimi gali būti traktuojamas ir kaip vienas iš artėjančios Vakarų civilizacijos pabaigos požymių. Eliade rašo: „Daugelyje religijų ir netgi Europos tautų folklоре mes aptinkame tikėjimą, jog mirties akimirka žmogus iki didžiausių smulkmenų prisimena visą savo praėjusį gyvenimą ir kad jis negali numirti iki to laiko, kol neprisimins ir naujai nepergyvens visą savo asmeninę istoriją. Atminties ekrane mirštantis dar kartą peržvelgia savo praeitį. Šiuo požiūriu istoriografijos aistra dabarties kultūroje būtų požymis, rodantis jos greitą pražūtį. Mūsų Vakarų civilizacija, prieš nuskęsdama, paskutinį kartą prisimintų savo praeitį – nuo priešistorės iki totalinių karų“<sup>153</sup>.

### *Filosofinių mitų ypatybės*

Klasikinis filosofinio mito pavyzdys – Platono *Timajas*. Kaip rašo Naglis Kardelis, „šis dialogas – tai vienintelis Platono veikalas, skirtas ne kuriai nors konkrečiai temai (dorybei, laimei, meninei kūrybai ir pan.), o tiesiog „viskam“, Visybei (*to Meta*), t. y. visų objektų totalybei“<sup>154</sup>. Pats Platonas šiame dialoge išdėstytas pažiūras vadina „tikėtinu mitu“<sup>155</sup>. Kadangi Visybės pažinimo galimybės ribotos, nebūtų labai klaidinga visą bent šiokių tokių ontologinių aspiracijų turinčią filosofiją priskirti tikėtinų mitų sričiai.

Aristotelis išskyrė dvi pagrindines filosofijos rūšis: teorinę ir praktinę. Tikėtiniais mitais grindžiama teorinė filosofija daugiausiai atliko pasaulėžiūrinę, praktinė – orientacinę, jos abi – integracinę funkcijas. Ypač pasaulėžiūrinė filosofijos reikšmė išaugo Naujaisiais laikais. Pasak Alberto Schweitzerio, „visa XVIII a. ir XIX a. pradžioje filosofija formavo viešąją nuomonę ir jai vadovavo. Ji nagrinėjo klausimus, kurie iškildavo žmonėms ir epochai, ir dėl to puoselėjo nuolatinį domėjimąsi kultūra. Anais laikais buvo būdinga elementariai filosofuoti apie žmogų, visuomenę, tautą, žmoniją ir kultūrą, o tai savo ruožtu kurstė viešąją nuomonę, vertė entuziastiškai domėtis populiariąja filosofija“<sup>156</sup>.

Vienas iš ryškesnių orientacinių filosofinių mitų pavyzdžių – Platono dialoge *Valstybė* pateiktas „šaunaus vyro Ero, Armenijos sūnaus, kilusio iš Pamfilijos“, pasakojimas apie jo nuotykius anapusinėje erdvėje<sup>157</sup>.

<sup>152</sup> Klumbyte N. The geopolitics of provincialism and the political economy of the Orient in post-EU Lithuania. P. 14. (Published 2007). Available from: <http://www.princeton.edu/~restudy/soyuz-papers/klumbyte.pdf> [cited 4 September 2009].

<sup>153</sup> Элиаде М. Мифы современного мира. В *Психология религиозности и мистицизма*. Минск, Москва: Харвест АСТ., 2001. С. 49.

<sup>154</sup> Kardelis N. Išdrįsęs aprėpti Visybę. Kn. Platonas. *Timajas*. *Kritijas*. P. 10.

<sup>155</sup> Platonas. *Timajas*. *Kritijas*. P. 66.

<sup>156</sup> Šveiceris A. *Kultūra ir etika*. Vilnius: Mintis, 1989. P. 37.

<sup>157</sup> Platonas. *Valstybė*. P. 363 – 370.

Integracinės filosofinių mitų funkcijos specifiką bene paprasčiausia pailiustruoti kitu Platono pavyzdžiu. Teorinė Platono filosofija atskleidžia būties pagrindą – amžinas, nekintančias idėjas. Praktinė filosofija visą žmogaus gyvenimą orientuoja tas idėjas pažinti. Pažindamas idėjas, žmogus su jomis integruojasi ir pasiekia aukščiausią gyvenimo tikslą – nemirtingumą: „O ką pasakysime apie žmogų, kuriam pasisektų regėti patį grožį – gryną, tyrą, be priemaišų, nepalietą nei žmogaus kūno, spalvų, nei kitų gausių marijų niekų, bet galėtų išvysti patį dievišką vienalytį grožį. Manau, kad ten žvelgiančio, reikiamu [įrankiu] į tai žiūrinčio ir su juo esančio žmogaus gyvenimas būtų menkas? Ar nepagalvoji, kad tik čia, regėdamas grožį tuo, kuo jis regimas, žmogus galės gimdyti ne dorybės pamėkles, bet tikrą dorybę, kadangi lies ne pamėklę, bet tikrovę; o pagimdęs ir išmaitinęs dorybę, jis turėtų tapti mielas dievams ir – veikiau negu kuris kitas žmogus – nemirtingas?“<sup>158</sup>

Dvidešimtame amžiuje, stiprėjant pozityvizmui ir nihilizmui, filosofinių mitų reikšmė silpnėja. Kaip rašo Rita Šerpytytė, „galiausiai nihilizmas tampa tuo horizontu, kuris savaip išryškina esminius Vakarų filosofinio mąstymo bruožus, raktu, kuriuo atrakinama tai, ką galima įvardyti kaip Vakarų mąstymo tradicija“<sup>159</sup>. Ontologinės problematikos palaipsniui atsisakoma, o bandymai ją rutulioti ar pagrįsti net filosofinėje terpėje neretai sutinkami skeptiškai. Pavyzdžiui, amerikiečių filosofas Walteris Kaufmannas Martino Heideggerio kūrybą vertina taip:

„Jis nebuvo lengvai išjudinamas aibės neigiančių pavyzdžių, kadangi apsistatinėjo tokia nežmoniška kalba, kad dažniausios reakcijos į jo prozą buvo keturių tipų:

1. Ignoravo visiškai neskaitę, kaip žmonijos dauguma.
2. Truputį paskaitė, palaikė ypač nesuprantama, kaip savaime aiškų dalyką skaitytojas kaltę prisiėmė sau, manydamas, kad autoriaus teiginiuose turi būti ko nors daugiau, negu iš pažiūros yra, ypač jei pats Heideggeris dažnai sakydavo, kad jie yra ne antropologiniai, o ontologiniai – ne žmogaus, bet būties tiesos.
3. Skaitė, palaikė nesuprantamu, užsispyrę ilgus metus studijavo ir kas gi lieka daryti po ištisų metų tokių studijų, gal tapti filosofijos dėstytoju, ginti savo triušą „aiškinant“ Heideggerį studentams, atremiant kaltinimus, kad ir tokiomis pastabomis: „Taip, yra daug dalykų, kurių kol kas nesuprantu, bet visą savo gyvenimą paskirsiu tam, kad suprasčiau truputį daugiau“.
4. Šitas tipas plinta tarp Amerikos intelektualų. Jis Heideggerio iš viso neskaito, bet yra girdėjęs apie jį ir jo įtaką, todėl mano, kad jis vertas didelės pagarbos.

Tokių, kurie žinotų jo darbus ir jų nevertintų, mažai, kadangi kritiškai skaitytojai greitai nustato, kad jo toliau skaityti neverta“<sup>160</sup>. Kažin ar reikia pridurti, kad pastariesiems priklauso ir pats Kaufmannas.

Iš kitokių pozicijų filosofijos likimą vertina Algis Mickūnas ir Arvydas Šliogeris. Situacijoje, kai akademinėse institucijose ir idėjų rinkoje „džiaugsmingai skelbiama ir švenčiama neabejotina „filosofijos mirtis“<sup>161</sup>, šie mąstytojai pateikia optimizmu ir viltimi dvelkiančią filosofijos viziją. „Ar filosofija gali sugrižti?“ – klausia Šliogeris. Ir atsako: „Taip, aš tuo nė kiek neabejoju“. Ir pratęsia: „Tačiau esama vienos būtinos ir net pakankamos sąlygos: mirtingasis turi padaryti tą patį judesį, kurį pirmą kartą yra padarę judėjai – pabėgti iš Egipto ir įsišaknyti savo Pažadėtoje Žemėje“<sup>162</sup>. Kaip apibendrinamas abiejų autorių pozicijas rašo Kardelis: „Algio Mickūno ir Arvydo Šliogerio veikalus vienija didele filosofinio mąstymo patirtimi pagrįstas įsitikinimas, kad pamatiniai orientyrai, kuriais turėtume vadovautis gyvendami ir mąstydami, yra aptinkami paprasčiausioje kasdienybėje, tiesioginės patirties lauke, kuriame kasdien regime sau *artimus* žmonės iš *arti*, tiesioginio mąstymo zonoje esančius jusliškai patiriamus daiktus. Ribota erdvėje ir

<sup>158</sup> Platonas. *Puota, arba apie meilę*. Vilnius: Aidai, 2000. P. 58.

<sup>159</sup> Šerpytytė R. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. P. 9.

<sup>160</sup> Kaufmann W. Egzistencializmas ir mirtis. In *Kultūros prigimtis* (sud. Ž. Beliauskas ir S. Juknevičius). Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993. P. 417.

<sup>161</sup> Mickūnas A. Filosofijos pradžia. Kn. Mickūnas A., Šliogeris A. *Filosofijos likimas*. Vilnius: Baltos lankos, 2008. P. 13.

<sup>162</sup> Šliogeris A. Filosofijos sugrižimas. *Filosofijos likimas*. P. 540.

laike, vienkartiška – ir dėl to unikali, individuali bei nepakartojama – mirtingojo žmogaus patirtis, anot abiejų autorių, savo būtiškuoju intensyvumu pranoksta visus *tolimų*, amžinų ir begalinių, inteligibilių ir anapusinių, dieviškų ir šėtoniškų pasaulių gundymus, kuriems nepajėgdavo atsispirti dauguma praeities ir nemaža dalis dabarties mąstytojų.<sup>163</sup> Belieka tik pridurti, kad vargšas Platonas, kaip ir dauguma didžiųjų praeities ir dabarties mąstytojų, tokiame gundyme atsispirti nepajėgė.

## Religinių mitų ypatybės

Religiniai mitai skiriasi nuo kitų apimtimi, šaltiniu ir specifine religingų žmonių nuostata jų atžvilgiu. Pagal apimtį religiniai mitai platesni už visas kitas mitų rūšis, jie kalba apie tai, *aukščiau ko*, naudojant Anzelmo Kenterberiečio terminiją, *nieko negali būti*. Atskiroms žmogaus gyvenimą jie įkomponuoja į visuomenės raidą, o šios raidą traktuoja kaip vieną iš būties kelio aspektų. Be to, jei filosofiniai tikėtini mitai dažniausiai kuriami sąmoningomis jų autorių pastangomis, religinių mitų šaltinis yra apreiškimas.

Pirmiausia religiniai mitai nusako kiekvieno konkretaus žmogaus vietą ir paskirtį pasaulyje. Visoms agnostikų, skeptikų dvejonėms, dejonėms ir abejonėms jie priešpriešina tvirtą žinojimą. Lygindamas Omaro Chajamo ir krikščionišką pasaulėjautas, Gilbertas Keithas Chestertonas rašo: „Chajamo vynas – vaistai, o ne paslaptis. Jis puotauja, nes gyvenimas nelinksma, jis geria, kai jaučiasi nelaimingas. „Gerk, sako jis, nes tu nežinai, iš kur atėjęs ir kam. Gerk, nes nežinai, kada išeisi ir kur. Gerk, nes žvaigždės žiaurios ir pasaulis eina perniek. Gerk, nes nėra kuo tikėti ir nėra už ką kovoti. Gerk, nes viskas vienodai nuodėminga ir beprasmiška.“ Taip jis stovi, laikydamas taurę rankoje. Bet šalimais altoriuje stovi Kitas, taip pat su taure rankoje. Gerk, sako jis, nes visas pasaulis raudonas it vynas, turintis viešpaties meilės ir įniršio atspalvį. Gerk, nes trimitai jau kviečia į mūšį. Štai taurė, išgerk prieš kovą. „Gerkite iš jos visi, nes tai yra mano kraujas – naujosios sandoros kraujas, kuris už daugelį išliejamas nuodėmių atleidimui“ (Mt 26, 27-28). Gerk, nes žinau, iš kur atėjai ir kam. Gerk, nes žinau, kur eisi ir kada.“<sup>164</sup>

Pagrindinė religinių žmogaus likimą lemiančių mitų idėja – permaininga gėrio ir blogio kova. Dievas sutvėrė žmogų gerą, tačiau „žaltys buvo gudresnis už visus žemės gyvulius, kuriuos Viešpats Dievas buvo padaręs. Jis tarė moteriškai: Kodėl Dievas judviejim įsakė, kad nevalgytumėt iš visų Rojaus medžių?“ (Pr 3,1). Adomo ir Ievos istorija atsikartoja kiekviename žmoguje. Gėrio ir blogio kova vyksta nuolatos, ir šios kovos baigtis lemia ne tik žemiškąją, bet ir pomirtinį likimą. Krikščionybėje ši idėja atspindėta žinomame Kristaus palyginime apie ožius ir ožkas: „Ir tars karalius stovintiems dešinėje: „ateikite, mano Tėvo palaimintieji, paveldėkite nuo pasaulio sukūrimo jums paruoštą karalystę!

Nes aš buvau išalkęs, ir jūs mane pavalgydinote,  
Buvau ištroškęs, ir mane pagirdėte,  
Buvau keleivis, ir mane priglaudėte,  
Ligonis – mane aplankėte,  
Kalinys – atėjote pas mane”.

Tuomet teisieji klaus: „Viešpatie, kada gi mes tave matėme alkaną ir pavalgydinome, trokštantį ir pagirdėme? Kada gi matėme tave keliaujantį ir priglaudėme ar nuogą ir aprengėme? Kada gi matėme tave sergantį ar kalinį ir aplankėme?“ Ir atsakys jiems karalius: „Iš tiesų sakau jums, kiek kartų tai padarėte vienam iš mažiausiųjų mano brolių, man padarėte“ (Mt 25, 35-40).

Kaip matome iš šio palyginimo, elgesys kitų žmonių atžvilgiu – pagrindinis žmogaus vertę nusakantis ir pomirtinį jo likimą lemiantis veiksnys. Tokiu būdu, religiniai atskiroms individo likimą

<sup>163</sup> Kardelis N. Pratarmė. Ten pat. P. 8.

<sup>164</sup> Čestertonas G.K. *Rinktinė*. Sudarė A. Juozaitis. Vilnius: Mintis, 1989. P. 160, 161.

lemiantys mitai perauga į santykius tarp žmonių analizuojančius, t. y. socialinius mitus. Religiniai socialiniai mitai gali kalbėti apie žmonių grupių, tautų ar visos žmonijos kilmę, esmę ir istorinį likimą. Ryškiausias tokio tipo mitologijos pavyzdys – Senajame Testamente atpasakota žydų tautos istorija. Tarp žmonijos istoriją atspindinčių mitų ryškumu ir įtaiga išsiskiria šv. Jono „Apokalipsė“.

Daugelyje religinių ar religinių-filosofinių mitų žmogus traktuojamas ne kaip tam tikros socialinės grupės, tautos, o žmonijos dalis. Žmonija suvokiama ne kaip socialinis, o greičiau ontologinis derinys. Įvairios religinės, filosofinės koncepcijos ar mitai šį derinį vadina skirtingai, tačiau visos jos sutinka, kad tai – aukščiausia mūsų pažinimo ir suvokimo esybė. Kaip rašoma Rigvedoje, „didis Puruša, jis apima visą regimą pasaulį ir dar dešimt pirštų už jo“<sup>165</sup>. Vakarų filosofijoje šią idėją rutuliojo daugelis mąstytojų, tačiau bene ryškiausiai išreiškė Paracelsas: „Jei mes bandysime suvokti vidinio žmogaus ištakas ar kūną, būtina pažymėti, jog visi vidiniai kūnai yra ne kas kita, kaip vienas kūnas, ir jis vienintelis visiems žmoniemis, nors ir padalintas į dalis, skiriančias vieną kūną nuo kito. O jei juos visus sudėtume į vieną, tai bus ne kas kita, kaip viena šviesa ir vienas protas“<sup>166</sup>.

Kadangi konkretus žmogus yra Transcendentinio Žmogaus dalis, bet koks jo veiksmas atsiliepia visumai. Kaip rankos negali kenkti kojoms, nepakenkdamos visam kūnui, o tuo pačiu ir sau, taip ir žmonės negali daryti blogio kitiems, nepakenkdami tuo pačiu sau. Ir atvirkščiai – bet kokia kitų labai nukreipta veikla stiprina visumą ir teigiamai atsiliepia konkreto individo likimui. Tokiu būdu visų žmonių vienybės supratimas – galutinis religinės moralės ir mitologijos tikslas, tik tai, kas religinėje moralėje traktuojama kaip moralinės veiklos prielaida, mitologijoje traktuojama kaip faktas.

Kita religinių-filosofinių mitų rūšis, netgi pakopa – ne tik visų individų, bet Dievo ir žmogaus vienybę grindžiantys mitai. Apie Dievo ir žmogaus vienybę kalbama visose pagrindinėse pasaulio religijose. Bhagavadgitoje skaitome: „Aš vienodas visiems pasauly: neapkenčiantiems ir mylintiesiems; tie, kas garbsto mane džiaugsmingai, jie - Many, Aš - juose gyvenam“<sup>167</sup>. Garsus sufijus Husayn Mansūr Al-Hallaj rašė:

„Dėl Tavęs aš skubėjau per žemę ir vandenį, perėjau lygumas ir kopiau į kalną, ir nuo visko, ką sutikdavau, aš nusukdavau savo veidą, kol nepasiekiau tos vietos, kur esu vienas su Tavimi.

Aš esu Jis, kurį myliu, Jis, kurį myliu, yra aš.

Mes esame dvi dvasios, gyvenančios kūne.

Kai tu matai mane, tu matai Jį,

Ir kai tu matai Jį, tuomet matai mus abu“<sup>168</sup>.

Nesvetima Dievo ir žmogaus vienybės idėja ir krikščionybei. Kristus ne tik save tapatina su Dievu, („aš ir Tėvas esame viena“), bet ir meldžiasi už tai, kad ši vienybė taptų pasiekiamą kitiems:

„Ne tik už juos meldžiu,

bet ir už tuos,

kurie per jų žodį mane įtikės:

tegul visi bus viena!

Kaip tu, Tėve, manyje, ir aš tavyje,

Tegul ir jie bus viena mumyse,

kad pasaulis įtikėtų, jog tu esi mane siuntęs“ (Jn 17, 20-21).

<sup>165</sup> Rigveda, 10,90.

<sup>166</sup> Paracelsus. Liber de generatione hominis. VIII, p. 172. Cit. iš: Юнг К. Г. *О природе нсих.*. Рефл–бук, Ваклер, 2002. С. 41.

<sup>167</sup> Senovės Rytų poezija. Vilnius: Vaga, 1991. P. 425.

<sup>168</sup> Readings from the Mystics of Islam by Margaret Smith. London, Lurac Company CTH, 1950, p. 37.



Mitų, kaip ir bet kokios kitos kūrybos šaltinis yra įkvėpimas. Religinio įkvėpimo pagautas žmogus skelbia apreiškimą. Kai kurie apreiškimai reikšmingi tik tam tikrai žmonių grupei, kai kurie visai žmonijai. Faktiškai apreiškimas reiškia, kad sąmonėje susikaupė daug psichinės energijos, kuri ieško išeities. Kaip biologinės evoliucijos eigoje gamta išbando naujas gyvybės formas, taip ir dvasinės evoliucijos kelyje ji bando naujus dvasinės raidos variantus. Apreiškimai – sąmonės desantai į niekieno žemę. Jais gamta nurodo žmonijai naujus dvasinės evoliucijos kelius.

Religija, kaip ir mokslas, remiasi tam tikrais neįrodomais teiginiais – aksiomomis ir postulatais. Religijoje – tai dogmos. Sąlyginai galima išskirti dvi dogmų rūšis: pagrindines ir išvestines. Pagrindinės dogmos visada remiasi kieno nors mistiniu patyrimu, išvestinės atsiranda siekiant sukurti pilnesnę ir sklandesnę religinę sistemą.

Naujaisiais laikais prasidėjusi sekuliarizacija pakirto religinio pasaulėvaizdžio ir religinės mitologijos šaknis. Tokioje situacijoje kai kurie mąstytojai bandė kurti naujus, naujausiais mokslo laimėjimais paremtus mitus. Bene ryškiausias bandymas šioje srityje priklauso žinomam mokslininkui paleontologui, Jėzaus ordino nariui Teilhard'ui de Chardinui. Jo knygoje *Žmogaus fenomenas*<sup>169</sup> išdėstyta XX amžiaus moksliniais pasiekimais paremtas krikščioniškasis mitas susilaukė tam tikro intelektualų dėmesio ir simpatijų, tačiau nepelnė platesnio pripažinimo.

Dideles viltis su krikščionybės atgimimu siejo Jungas. Kai Freudas pasiūlė jam sujungti psichoanalizę su vienu iš tuo metu besikuriančiu etiniu ordinu, Jungas atsisakė. Laiške Freudui jis savo atsisakymą motyvavo taip: „Aš manau, kad psichoanalizė turi žymiai puikesnę ir didingesnę uždavinį, negu susiliesti su etiniu ordinu. Psichoanalizei, mano manymu, reikia duoti laiko, kad ji galėtų iš daugelio centrų prasiskverbti į tautų sąmonę, vėl pažadinti inteligentijos skonį mitams ir simboliams, atsargiai grąžinti Kristui pranašaujančio vynuodžio Dievo įvaizdį, koku jis kažkada buvo, ir tokiu būdu prisipildyti ekstatine krikščionybės energija, viską suvesti į vieną pabaigą, padaryti iš kulto ir švento mito tai, kuo jie buvo, o būtent, svaiginančią džiaugsmingą šventę, kurioje etinis ir gyvuliškas pradas žmoguje susilieja į vieną. Būtent tame ir slypi pagrindinė senosios religijos paskirtis.

Religiją gali pakeisti tik religija.

Etinė seksualinės laisvės problema neaprepiama ir verta visų sąžingų mokslininkų pastangų. Du tūkstančiai krikščionybės metų turi gauti tinkamą pakaitalą (tokio pat galingo masinio judėjimo pavidalu).

Tik išminčiai per savo intelektualinę puikybę žino, kas yra etika, kitiems žmonėms neapseiti be amžinai tikro mito“<sup>170</sup>.

Praėjęs šimtmetis nepatvirtino Jungo optimizmo. Tradiciniai krikščioniškieji mitai vaidina vis menkesnį vaidmenį žmonių gyvenime, naujais – tokiais, kaip *Žmogaus fenomenas* – tiki tik negausus entuziastų būrys. Tą galime pasakyti ir visas kitas mitų rūšis. Pagrindinė priežastis – vis stiprėjantis Vakarų visuomenės individualizmas. Mitai negali klestėti individualizmą skatinančioje visuomenėje, nes pagal savo prigimtį yra kolektyvinės sąmonės kūriniai.

Svarbus religinių mitų bruožas – imperatyvinis jų pobūdis. Jie ne tik aiškina pasaulį, bet ir suponuoja tam tikrą veiklą. Pagal turinį jie artimiausi tikėtiniams mitams. Tačiau, skirtingai nuo Platono *Timajaus*, kurį perskaičius su kai kuriais teiginiais galima sutikti, su kai kuriais – ne, tačiau bet kuriuo atveju toliau užsiiminėti kasdieniniais rūpesčiais ir darbais, religija reikalauja atsivertimo, gyvenimo perkeitimo. „Kam vadinate mane: ‘Viešpatie, Viešpatie’, o nedarote, ką

<sup>169</sup> Tejaras de Šardenas P. *Žmogaus fenomenas*. Vilnius: Mintis, 1995.

<sup>170</sup> Jung C. G., *The Freud/Jung Letters*. London: Hogarth Press and Routledge and Kogan Paul, 1974. 1910 m. vasario 11 d. laiškas.

sakau?!” (Lk 6, 46). Religija – savanoriškas tikėtinų mitų priėmimas ir gyvenimas pagal jų keliamus reikalavimus.

Pakeisti gyvenimą pagal mitų reikalavimus galima tik tikint jų teisingumu. Religiniai mitai tikinčiųjų žmonių niekada nesuvokiami kaip mitai, o kaip tiesa. Tikėjimas paverčia mitus tiesa. Tai ir yra specifinė nuostata šios rūšies bendražmogiškų mitų atžvilgiu. Apie tikėjimo vaidmenį formuojant religinius vaizdinius ir jų sklaidą kalbėsime kitame skyriuje.

## **Išvados**

Mitai – specifinė naratyvo forma, kurianti bemaž integralų pasaulio paveikslą, nurodanti žmogaus vietą šiame paveiksle, aiškinanti, kodėl vienoje ar kitoje situacijoje žmogus privalo elgtis taip, o ne kitaip. Mitai visuomenėje atlieka įvairias funkcijas, iš kurių šiame skyriuje šiek tiek plačiau panagrinėtos trys: orientacinė, integracinė ir pasaulėžiūrinė. Orientacinė funkcija reiškiasi tuo, jog mitai vaidina svarbesnį ar menkesnį vaidmenį grindžiant ir teorinę, ir praktinę žmogaus veiklą. Integracinė funkcija pasireiškia tuo, jog mitai nurodo žmogaus vietą socialiniuose ar ontologiniuose deriniuose ir pagrindines integracijos į tuos derinius formas bei būdus. Pasaulėžiūrinė reiškiasi tuo, kad mitai sudaro didesnę ar mažesnę pasaulėžiūros dalį.

Įvairios mitų rūšys skirtingai atlieka pasaulėžiūrinę funkciją. Moksliniai mitai aiškina tik nedidelę pasaulio dalį, būties fragmentą, socialiniai mitai įrašo žmogaus gyvenimą į visuomenės ir/ar žmonijos kontekstą. Filosofiniai mitai byloja apie būties kilmę, esmę, raidos dėsningumus. Religiniai mitai aprėpia ne tik regimą, bet ir viršjuslinę būtį. Nuo kitų mitų rūšių jie skiriasi pagal apimtį, šaltinį, specifinę nuostatą. Religiniai mitai yra plačiausios apimties. Atskiro žmogaus gyvenimą jie įkomponuoja į visuomenės raidą, o jos kelią traktuoja kaip vieną iš būties raidos aspektų. Religinių mitų šaltinis – apreiškimas, tikėjimas yra specifinė jų atžvilgiu egzistuojanti nuostata.

## Septintas skyrius. *Esat dievai: ontologinė religijos funkcija*

Žymaus XVII a. vokiečių poeto mistiko Angelus Silesius *Cherubiniškose klajonių eilėse* skaitome: „Jei Dievui nepadėsiu aš, nė kirminas neatsiras.“<sup>171</sup> Kitame dvieilyje ši mintis suformuluota dar kategoriškiau: „Ką Dievas be manęs darys? Jei mirsiu aš – išnyks ir Jis.“<sup>172</sup> Kas tai - pretenzingos poeto klejonės, ar ypatinga, daugumai mirtingųjų ne tik kad neprieinama, bet net nesuprantama patyrimo forma? Kuo reiškiasi žmogaus pagalba Dievui? Ir svarbiausia: koks turi būti pasaulis, kad žmogus jame jaustųsi ne tik Dievo kūrinium, bet ir pagalbininku ar net bendraautoriumi? Tokios pagrindinės šiame skyriuje svarstomos problemos.

Galimi trys svarbiausi žmogaus ir Dievo santykio aspektai. Pagal pirmą žmogus ir Dievas yra visiškai skirtingos, pagal antrą – iš dalies sutampančios, pagal trečią – tapačios esybės. Visi šie variantai nuodugniai išnagrinėti atitinkamoje filosofinėje ir religinėje literatūroje. Jei Dievas suvokiamas kaip visiškai ar bent jau iš dalies nuo žmogaus nepriklausoma esybė, Jis tampa pagrindiniu, o neretai ir vieninteliu pasaulio darnos, tvarkos, harmonijos šaltiniu. Tačiau tada Jam tenka atsakomybė ir už visą pasaulyje egzistuojantį, o neretai ir vyraujantį blogį. Be to, toks pasaulėvaizdis sumenkina kūrybines žmogaus pastangas, jo gebėjimą kurti arba bent jau reikšmingai veikti aplinką. Todėl daugelis religinių mąstytojų ir filosofų grindė teorijas, teigiančias, kad Dievas ir Žmogus iš esmės yra tas pats.

Kai kam Dievo ir Žmogaus vienybės idėja gali pasirodyti jei ne šventvagiška, tai bent jau keista. Atrodytų, sugretinami ir netgi tapatinami du iš pirmo žvilgsnio nepalyginami dalykai: viena, Dievas, ne tik dangaus ir Žemės, bet ir visų kada nors egzistavusių ar egzistuosiančių pasaulių kūrėjas, antra – žmogus, kurį sunaikinti, anot Pascalio, „*nereikia apsiginkluoti visai Visatai: garų, vandens lašo pakanka jam užmušti*“<sup>173</sup>. Ir vis dėlto būtent ši idėja geriausiai pagrindžia žmogaus vietą ir reikšmę pasaulyje, iš pasyvaus pasaulio dramos stebėtojo paverčia jį aktyviu jos dalyviu ar net autoriumi.

Išskirtinį žmogaus vaidmenį būties struktūroje grindžiančių idėjų galima aptikti daugelio religinių mąstytojų, pirmiausia Ibn Arabi, Svamio Vivekanandos, Fichtes kūrinuose. Lietuvoje religinio tikėjimo specifika tyrinėta Arvydo Šliogerio<sup>174</sup>, Tomo Sodeikos<sup>175</sup>, Nerijos Putinaitės<sup>176</sup> darbuose. Šiame skyriuje ontologinė religijos funkcija nagrinėjama patyrimo, vaizduotės, kalbos ir tikėjimo sąvokų pagalba. Pagrindinę jame grindžiamą idėją trumpai galima suformuluoti taip. Žmogiškasis pasaulis yra vaizduotės pasaulis. Tikėjimas – pagrindinė vaizduotės turinius atrenkanti, rūšiuojanti, organizuojanti jėga. Valdydamas vaizduotės turinius, tikėjimas valdo pasaulį.

### Pagrindinės sąvokos

Žmogaus santykis su pasauliu prasideda, o neretai ir užsibaigia jusliniu suvokimu. Nepaisant to, kad absoliuti dauguma turi tas pačias penkias jusles, žmonių juslinis suvokimas yra labai skirtingas. Žmogiškojo suvokimo ypatybės priklauso nuo psichologinio asmenybės tipo (kažin ar reikia įrodinėti, jog jausminio tipo žmogus pasaulį suvokia kitaip, negu racionalaus) ir nuo jos patyrimo. Sąlyginai galima išskirti dvi pagrindines patyrimo rūšis: išorinę ir vidinę. Išorinę lemia juslinis suvokimas, vidinę – sąmonėje vykstantys procesai. Būtina vidinio patyrimo sąlyga – atvirumas sąmonei. Jei uždaros sąmonės žmonių didžiąją patyrimo dalį formuoja išoriniame pasaulyje

<sup>171</sup> Angelus Silesius. *Wonderlieder*. 1, 96. *Selections*. Translated with an Introduction by S.E. Crawford Flesh. London: George Allen and Unwin Ltd., 1932.

<sup>172</sup> Ten pat.

<sup>173</sup> Paskalis B. Mintys. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas*. P. 356.

<sup>174</sup> Šliogeris A. *Alfa ir Omega*. Vilnius: Pradai, 1999.

<sup>175</sup> Sodeika T. Apie tikėjimo prasmę, *Naujasis židinys-Aidai*, 1993, Nr. 1.

<sup>176</sup> Putinaitė N. (sud.) *Tikėjimo prieigos*. Vilnius: Aidai, 2003.

vykstantys ar vykę įvykiai ir reiškiniai, atviriems pasauliui individams išorinė aplinka tėra pasauliui vykstančių procesų išraiška ir sklaida.

Ypatinga pasaulio raiškos forma – vaizduotė. Paprasčiausiai vaizduotę galima apibrėžti kaip psichinę funkciją, generuojančią vaizdus. Kartais tą generavimą gali sukelti kokie nors išoriniai dirgikliai – pavyzdžiui, matydami nemalonų mums žmogų, galime vaizduotėje pripiešti jam asilo ausis, bet neretai psichika generuoja vaizdus nepriklausomai nuo mūsų pastangų. Taip tremtyje esantį žmogų gali nuolatos persekioti gimtųjų vietų vaizdai. Tolstojus *Vaikystėje* aprašo vieną žiauriausių jam kažkada skirtų bausmių – stovėti kampe ir negalvoti apie baltą mešką. Nepaisant herojiškų vaiko pastangų, baltos meškos paveikslas vis šmėkščiojo jo vaizduotėje, o kartais užvaldydavo ją visiškai.

Kita vaizduotės raiškos sritis – jausmai. Vaizduotės dėka mes galime ne tik kažką matyti, bet ir išgyventi. Pavyzdžiui, vizito pas dantų gydytoją bijantis žmogus gali vaizduotėje patirti visus nemalonius su šia procedūra susijusius jausmus. Antra vertus, apie šlovę svajojantis žmogus vaizduotėje gali matyti save draugų, pažįstamų, žiniasklaidos dėmesio centre. Taigi dalis vaizduotės susieta su jausmėmis – pirmiausia su regėjimu, dalis – su jausmais. Egzistuoja ir kitos, sunkiau identifikuojamos vaizduotės formos, kai jausmai glaudžiai susipina su vaizdiniais, realybė su fantazijomis.

Vaizduotė – labai individualus dalykas, tačiau tam tikromis sąlygomis žmonių vaizduotės turiniai gali būti labai panašūs ar net sutapti. Pavyzdžiui, mokytojas klasėje gali paprašyti mokinių aprašyti įsivaizduojamą drakoną. Kiekvienas drakoną įsivaizduoja savaip, bet svarstydami ir aptarinėdami jie gali sukurti gal ir ne visiems, tačiau daugumai priimtina drakono vaizdą. Panašiai atsiskleidžia jausmai. Kitoje pamokoje mokytojas gali paprašyti įsivaizduoti, ką mokiniai jaustų, sutikę drakoną, ir gauti panašų rezultatą. Taigi šalia individualių vaizduotės turinių galima kalbėti ir apie tam tikroms grupėms būdingus, ar kolektyvinius vaizduotės turinius. Kolektyvinė ir individuali vaizduotė gali reikštis kaip vaizdiniai, jausmai, idėjos.

Norėdami kurti kolektyvinį vaizdinį, mes turime perteikti savo įsivaizdavimą kitiems. Pagrindinė ir praktiškai vienintelė tokio perteikimo forma – kalba. Jau Kantas pabrėžė išskirtinį sąvokų vaidmenį organizuojant juslinį suvokimą. Dar svarbesnis kalbos vaidmuo formuojant, struktūruojant pasaulį. Gera žinoma Lacano teiginys, kad „pasaulis (nesąmoningumas) struktūruotas kaip kalba“<sup>177</sup>. Šis teiginys teisingas tuo atveju, jei, kaip mokė Parmenidas, „tas pats yra kalba ir tai, apie ką kalba“. Tačiau kalbos galimybių struktūruojant pasaulį negalima pervertinti. Ribotos kalbos galimybės išplaukia iš to, kad net būdama lanksti ir daugiareikšmė kalba, yra ženklų sistema, pastarieji esti sustingę. Pasaulis – dinaminis pradas. Kuo stabilesnis objektas ar reiškinys, tuo lengviau jį struktūruoti. Ganėtina lengva „bformų granito luitą“ paversti skulptūra. Sunkiau struktūruoti vandenį. O kaip struktūruoti vėją? Sustabdytas vėjas – jau ne vėjas. Todėl bet koks struktūravimas yra laikinas. Į pasaulį nuolat veržiasi neįvardyti, nestruktūruoti turiniai, į kuriuos turime atsižvelgti, ir kurie anksčiau ar vėliau verčia pakoreguoti egzistuojančią verbalinę sistemą, pervardijant jau egzistuojančias ar nusakant naujas pasauliui besiformuojančias jėgas. Vienas ryškesnių pavyzdžių – dievo Indros transformacijos indų mitologijoje.

Taigi, kuo sudėtingesni pasauliui vykstantys procesai ir reiškiniai, tuo silpnesnė galimybė juos išreikšti žodžiais, o kuo silpnesnė jų verbalizacijos galimybė, tuo svarbesnį vaidmenį vaidina tikėjimas. Iš daugelio tikėjimo sampratų išskirsime keturias reikšmingiausias mūsų nagrinėjamų problemų kontekste.

Pirmiausia tikėjimas gali reikšti specifinę nuostatą kokių nors esą teisingų teiginių atžvilgiu. Kaip rašė Kantas, „jei teisingumas pripažįstamas tik subjektyviai ir kartu laikomas objektyviai nepakankamu, tai jis vadinamas tikėjimu“<sup>178</sup>. Martinas Buberis išskyrė dvi tikėjimo formas: „Viena

<sup>177</sup> Lacan J. La science et la verité. *Cahiers pour analyse*. Paris: Seuil, 1966. P. 247.

<sup>178</sup> Kant, I. Grynojo proto kritika. P. 562.

tikėjimo forma pasireiškia tuo, kad aš pasitikiu kuo nors, nors neturiu „pakankamo pagrindo“ pasitikėti tuo žmogumi. Kita tikėjimo forma pasireiškia tuo, jog aš taip pat be pakankamo pagrindo pripažįstu kieno nors teisingumą<sup>179</sup>. Abiem šiais atvejais tikėjimas iškyla kaip žinojimo trūkumas. Tikime todėl, kad nežinome. Jei žinotume, nereiktų tikėti.

Kitas tikėjimo aspektas – tikėjimas kaip reikšmės suteikimas. Mes žinome daug ką, bet ne viskuo, ką žinome, tikime. Šia prasme tikėjimas yra aukštesnė už žinojimą pažinimo forma. Kaip rašė Fichte: „Tikėjimas patvirtina žinojimą ir tuo pakelia iki tikrumo bei įsitikinimo tai, kas be jo galėtų būti tik apgaulė. Tikėjimas – tai ne žinojimas, bet valios sprendimas suteikti žinojimui reikšmę.“<sup>180</sup>

Trečia tikėjimo samprata – tikėjimas kaip pagrindinė ego bei kitus kompleksus formuojanti jėga. Įvairios filosofinės, religinės, ideologinės koncepcijos pateikia skirtingas žmogaus sampratas. Kas yra žmogus „iš tikrųjų“? Dvikojis besplunksnis, kai manė kai kurie senovės graikai? Socialinių santykių visuma, kaip tvirtino Marxas? Gyvulys, besimaitinantis transcendentu, kaip teigė Jacques Maritainas? Pagal tai, kokias pažiūras pasirenka vienas ar kitas žmogus, formuojasi jo ego. Bet kuriuo atveju individas tampa tuo, kuo tiki esąs. Bhagavadgitoje ši mintis suformuluota taip:

„Tu supraski būtybių viltys

atitinka vidinę jų esmę;

žmogus – tai, ką jis tiki, kuo vilias,

nes tikėjimas sukuria žmogų.“<sup>181</sup>

Ketvirtas tikėjimo aspektas – tikėjimas kaip specifinė psichinės energijos rūšis, pagrindinė ne tik ego, bet ir būtį formuojanti jėga. Žinoma Tibeto religijos tyrinėtoja Alexandra David-Neel rašo, kad „tikėjimas pats savaime yra milžiniška judinanti jėga. Ji veikia nepriklausomai nuo vidinių garbinimo objekto savybių. Dievas gali būti akmeniu, dvasinis vadovas – pačiu paprasčiausiu žmogumi, ir vis dėlto tikėjimas jais ir jų garbinimas gali pažadinti tikinčiajam neregėtą energiją ir anksčiau užslėptus gebėjimus“<sup>182</sup>. Tikėjimo kaip specifinės energijos rūšies samprata nesvetima ir Šliogerui: „Tikėjimo judesys – tai visų pirma didžiulės energijos pliūpsnis, susilydantis į tikėjimo objektą, taigi tą objektą būtent *išskiriantis* iš sąmonės ir išorės pasaulio srauto neapibrėžtybės, tikybos stichijos.“<sup>183</sup>

## **Ikireliginės kūrybos formos**

### *Mokslinės kūrybos kontūrai*

Paprasčiausiai mokslą galima apibūdinti kaip pasaulio pažinimą sąvokų pagalba. Visos moksle naudojamos sąvokos griežtai apibrėžtos ir suprantamos kiekvienam mokslinės bendrijos nariui. Šių sąvokų ar terminų pagalba kuriamas mokslinis pasaulėvaizdis. Be abejo, jis nuolat kinta: vieni terminai papildo ar keičia kitus, vienos paradigmos išstumia kitas, tačiau pats kūrybos procesas nenutrūksta ir niekada nesibaigia. Sąvokų pagalba kuriamas mokslinis pasaulėvaizdis yra kolektyvinės mokslininkų kūrybos rezultatas, arba kolektyvinė vaizduotė.

Tikėjimo reikšmė moksle dvejopa. Viena vertus, tikėjimas – būtina pažinimo sąlyga. Be tikėjimo aksiomomis ar postulatais neįmanomas joks mokslas. Kitas aspektas – tikėjimas ne kokiomis nors tiesomis, o mokslu apskritai. Tikėjimas jei ne mokslo visagalybe, bent jau jo jėga – svarbus, o neretai pagrindinis mokslinės kūrybos stimulus.

### *Socialinės bei politinės kūrybos ypatybės*

<sup>179</sup> Бубер М. *Два образа веры*. Москва: Республика, 1995. С. 234.

<sup>180</sup> Fichte J. G. *Žmogaus paskirtis*. P. 129.

<sup>181</sup> *Senovės Rytų poezija*. P. 456.

<sup>182</sup> Давид-Неель А. *Посвящения и посвященные в Тибете*. Москва: Гелиос, 2003. С. 46.

<sup>183</sup> Šliogeris A. *Alfa ir Omega*. P.34.

Svarbus mokslinio tikėjimo bruožas – abejingumas tikėjimo tiesoms. Mokslui nesvarbus tikėjimo objektas, tarkim, jei nepatikėtume, kad dvi lygiagretės tiesės susikirs plokščiame paviršiuje, patikėtume, kad jos susikirs sferiniame, jei netikime, kad visi kūnai traukia vieni kitus, patikėsime, jog erdvės ir laiko kontinuume kai kurių kūnų trajektorijos anksčiau ar vėliau susikirs ir pan. Kitaip yra socialiniame ir politiniame gyvenime. Svarbų, o neretai lemiamą vaidmenį kuriant, vertinant, priimant ar atmetant socialines teorijas, vaidina jausmai. Kaip teigė Marxas, „pažeminimas – revoliucijos emocija“<sup>184</sup>. Apie vieno žinomiausių XX a. marksizmo teoretikų ir praktikų Levo Trockio gyvenimo kelią nulėmusius jausmus galima spręsti iš šio autobiografijos fragmento: „Pirmą reikšmingą savo gyvenimo kryžkelę aš priėjau politiškai nepasirengęs netgi savo septyniolikai metų. Per daug klausimų kilo man iš karto, be jokio eiliškumo ar nuoseklumo. Aš blaškiausi. Nepaisant to, galima drąsiai tvirtinti, kad gyvenimas į mano sąmonę jau buvo įdėjęs didelį socialinio protesto kiekį: Kas jį sudarė? Užuojauta skriaudžiamiesiems ir pasipiktinimas neteisingumu. Antras jausmas buvo, ko gero, stipriausias. Pradedant ankstyvąja vaikyste, visuose mano buitiniuose įspūdžiuose neteisingumas reiškėsi pačiomis grubiausiomis ir labiausiai apnuogintomis formomis, neteisingumas neretai reikšdavosi kaip įžūlus nebaudžiamumas, žmogiškasis orumas buvo trypiamas kiekviename žingsnyje. Užtenka prisiminti valstiečių plakimus. Visa tai aš suvokiau labai aštriai dar prieš bet kokią teoriją ir visa tai kaupė manyje didelės sprogstamosios galios įspūdžius.“<sup>185</sup>

Taigi tam tikri nepriimtini socialinio gyvenimo aspektai kaupia sąmonėje neigimą energiją, ar Trockio žodžiais tariant, „didelės sprogstamosios galios įspūdžius“. Šie „įspūdžiai“, ar, platesne prasme, psichinė energija, anksčiau ar vėliau objektyvuoja. Galimi trys sąmonėje susikaupusios socialiai reikšmingos psichinės energijos objektyvavimo variantai. Pirmiausia sąmonėje susikaupusi energija gali prasiveržti stichiškai, be jokio teorinio pagrindimo ar apmąstymų. Tai tinka ir atskiriems individams, ir žmonių grupėms ar masėms. Tam tikriems jausmams pasiekus kritinę masę, kyla maištai, kurių apstu kiekvienos tautos istorijoje. Kolektyvinėje sąmonėje susikaupusiai energijai slūgstant, maištai rimsta, kol neužgęsta visai. Kitas sąmonėje susikaupusios energijos objektyvavimosi variantas – kryptingi arba valdomi maištai. Sėkmės susilaukia ar bent jau gali tikėtis tik tvirtos valios vadas, toks, kuris sugeba suvienyti, suburti, sujungti įvairiausių interesų, pažiūrų žmonės vienam bendram tikslui. Valia, anot Jungo, – psichinės energijos suma<sup>186</sup>. Vadinasi, kuo didesnė sąmonėje susikaupusi psichinė energija veržiasi pro kokio nors žmogaus sąmonę, tuo tvirtesnė jo valia. Savo pačių protu, polinkiais ar jausmais besivadovaujantys vadai dažniausiai užbaigia savo karjerą jos net nepradėję. Ir, pagaliau, pagal trečią variantą sąmonėje susikaupę jausmai pirmiausia objektyvuoja tam tikrų racionalių schemų – teorijų – pavidalu. Šios teorijos, viena vertus, atskleidžia egzistuojančios visuomenės trūkumus, kita vertus, kuria idealios visuomenės modelį ir jos pasiekimo būdus. Kolektyvinė vaizduotė šiuo atveju reiškiasi kaip daugelio žmonių vaizduotėje egzistuojantis tobulos visuomenės modelis.

Kolektyvinė vaizduotė visada kuriama kalbos pagalba. Kartais ideali visuomenė aprašoma kasdiene kalba, kaip Thomo Moro „Utopijoje“, kartais vartojama speciali terminija. Pavyzdžiui, vietoj meilės, neapykantos, prievartos Marxo teorija vartoja eksploatacijos, klasių kovos, susvetimėjimo sąvokas. Tačiau specialios kokios nors teorijos terminija galioja tik šia teorija tikintiems žmonėms. Kiti jos atžvilgiu yra abejingi arba laiko ją klaidinga.

Svarbų vaidmenį socialiniame politiniame gyvenime vaidina simboliai. Simbolis – emocionaliai užkoduotas ženklas. Simbolio sąvoka naudojama ir moksliniame pažinyje – pavyzdžiui, matematikoje, tačiau skirtinga, negu socialiniame gyvenime, prasme. Tam, kad naudotumėmės

<sup>184</sup> Cituojama iš J. Gilligan. *Smurtas: apmąstymai apie nacionalinę epidemiją*. Vilnius: ALF/Vaga, 2007. P. 199.

<sup>185</sup> Троцкий Л. *Моя жизнь*. <http://www.zhurnal.ru/magister/library/trotsky/trotl026.htm> [žiūrėta 2010.02.16].

<sup>186</sup> Jung C.G. *Psichologiniai tipai*, p. 581..

matematiniais simboliais, užtenka žinoti jų reikšmę, politiniai simboliai visada susieti su tam tikrais išgyvenimais. Tas pats objektas ar reiškinyss vieniems žmonėms gali būti tik ženklas, kitiems – simbolis. Pavyzdžiui, paminklas sukilimo dalyviams gali reikšti, jog valdžia rūpinasi istorine atmintimi ir skiria tam lėšų, kitiems individams tai bus tautos heroizmo, pasiaukojimo simbolis.

Dalis socialinių teorijų pasitenkina visuomenės raidos analize, kita visuomenės raidą bando įkomponuoti į būties raidą. Antru atveju socialinės teorijos pereina į filosofines.

### *Filosofinės kūrybos bruožai*

Jei pasaulio mokslininkai naudoja tas pačias sąvokas, filosofinė pasaulėžiūra visiškai priklauso nuo istorinio-kultūrinio konteksto. Senovės indų kultūros pagrindą sudaro vienos, kiniečių – kitos, graikų – trečios sąvokos. Dažniausiai filosofinės sąvokos kuriamos suteikiant naują prasmę jau anksčiau vienoje ar kitoje kultūroje egzistavusioms sąvokoms. Lao Zi skaitome: „Yra toksai, kuris į vieną daiktą susiliejęs, anksčiau už dangų atsiradęs ir už žemę. Bekūnis, nebylus, - būtų jis nuo kitų atsiribojęs ir niekada nepasikeis; jis nuolatos kely ir niekada nestabtelės atokvėpio. Jis gali būti laikomas gimdytoju dangaus ir visko, kas po dangumi. Aš nežinau, kuo jis vardu. Man tenka jį vadinti Dao...“<sup>187</sup>

Pradžioje dao pamatė savo vaizduotėje vienas žmogus, po to – daugelis, dar vėliau jis tapo kertine kinų filosofijos ir kultūros kategorija. Remiantis šia ir kitomis kategorijomis kuriamas būties modelis, kuris ir yra kinams būdinga kolektyvinės vaizduotės forma.

Kai kurios filosofinės kolektyvinės vaizduotės formos turi atitikmenis kitose kultūrose, tačiau nemažai ir tokių, kurios suprantamos tik kokios nors vienos konkrečios kultūros rėmuose. Vienių ar kitų sąvokų supratimo galimybės priklauso nuo jų turinio. Paprasčiausia suprasti intelektualinį patyrimą išreiškiančias sąvokas, todėl mokslinė kalba suprantama visiems mokslinės bendrijos nariams. Palyginti nesunku išversti ir suprasti konkrečius objektus reiškiančias sąvokas. O kaip paaiškinti jausmą išreiškiančią sąvoką niekada to jausmo nepatyrusiam žmogui? Net jei toks paaiškinimas ir įmanomas, jis niekada nepakeis patyrimo. Kaip mūsų cituotoje ištraukoje rašė Al Ghazali, yra milžiniškas skirtumas tarp žinojimo, kas yra girtumas, ir patyrimo. Tačiau būtent specifinis patyrimas dažniausiai ir lemia filosofinės sistemos ir ja grindžiamos kultūros esmę. Tą specifinį patyrimą lemia sąmonės struktūros, kurios, savo ruožtu, formuojamos sąmoningomis tos kultūros narių pastangomis. Vadinasi, neegzistuoja objektyvios visai žmonijai būdingos sąmonės struktūros. Skirtingai nuo planetų, kurios nekeičia savo trajektorijų priklausomai nuo to, kokios teorijos ir kaip aiškina jų judėjimą, sąmonės turiniai visada yra istoriškai kultūriškai determinuoti. Ausdami sąmonę struktūruojantį sąvokų tinklą, audžiame būtį.

Dėl didelio kalbos vaidmens struktūruojant būtį kyla pagunda ją sutapatinti su būtimi. Būtent tuo keliu nueina Heideggeris, teigdamas, kad „kalba yra būties namai. Jos prieglobstyje gyvena žmogus. Mąstytojai ir poetai yra šio prieglobsčio sargai“<sup>188</sup>. Tačiau tai labai rizikingas bandymas. Pirmiausia kalba, bent jau poezijoje, dažniausiai yra tik priemonė kažkam už kalbos esančiam – tarkime, estetiniam jausmui išreikšti ar sukelti. Galima manyti, kad ir filosofiniai tekstai sukelia kažką panašaus – savotišką „būties pojūtį“. Gali būti, kad kas nors visą tai patiria skaitydamas Heideggerio tekstus, tačiau tai būdinga toli gražu ne visiems. Šliogeris rašo: „įsiklausęs į kalbą žmogus atranda tik nieką.“<sup>189</sup>

<sup>187</sup> Lao Zi. (Iš senosios kinų kalbos vertė Dalia Švambarytė). Vilnius: Vaga, 1997. P. 55.

<sup>188</sup> Heideggeris M. Apie humanizmą. *Gėrio konturai*. P. 225.

<sup>189</sup> Šliogeris A., Martynas Heideggeris: kaukė ir būtis. Kn. Heideggeris M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992. P. 22, 23.

Pats Šliogeris atstovauja filosofijos kryptį, jo paties įvardijamai ontotopija. Pratęsdamas polemiką su Heidegeriu, jis rašo: „Tad ne kalba, o daiktai ir daiktiškai artikuliuota vietovė yra mirtingojo būties namai. Ir ne klausia, o būtent žiūra, atverianti tiesiogiai regimus, artimus ir pažįstamus daiktus, yra tikriausias saitas, mirtingąjį surišantis su būtimi... Tik tuose daiktuose mes galime surasti absoliučią metafizinę vietą, kur yra ir tiesa, ir gėris, ir grožis. Transcendencija atsiveria čia ir dabar, kaip daiktų artuma ir artimų daiktų būtis-anapus-žmogaus. Visos kitos transcendencijos yra tarsi-būties fantomai, pseudotranscendentai, žmogų pasmerkiantys metafizinei vienatvei ir jokių ribų, jokio saiko nepripažįstančios savivalės siautėjimui [...] Vadinasi, mirtingojo laisvės ir būties vieta yra substancinių individų kosmosas. Mirtingojo santykis su šiuo kosmosu yra nuostaba, tiesiogiai mąstančios matančios patirties ribose atverianti jusliškai akivaizdžius dalykus. Tik daiktai yra absoliučios transcendencijos vieta. Daiktai be žmogiškųjų kaukių. Daiktai kaip būties fenomenai.“<sup>190</sup>

Šiame fragmente paminėti trys pagrindiniai filosofinio patyrimo sklaidos aspektai: mąstymas, matymas ir jausmas (nuostaba). Filosofijos tikslas – specifinės žiūros ugdymas, vieno ar kelių šių aspektų skleidimas. Jei filosofas kuria tik intelektualinį pasaulio vaizdą, kaip, pavyzdžiui, Hegelis, tam, kad suvoktume jo pasaulį, reikalingos intelektualinės pastangos. Jei filosofinį pasaulėvaizdį kuria poetas – pavyzdžiui, Rumi – jo suvokimui reikalingas estetiškas jausmas. Sunkiausia išugdyti specifinį juslinį suvokimą. Norėdami išgirsti dangaus sferų muziką, pitagoriečiai turėjo dėti nemažai intelektualinių, moralinių ir net fizinių pastangų.

### *Meninės kūrybos ypatybės*

Meninės kūrybos procesas pirmiausia reiškiasi kaip tam tikrų vaizduotės struktūrų gimimas ir atranka. Kiekvieną dieną per menininko sąmonę praplaukia dešimtys, šimtai minčių, sumanymų, idėjų. Sąmonė – scena, kurioje sąmonėje gimusios idėjos stoja prieš menininko teismą. Šio teismo nuosprendis gali būti dvejopas. Dauguma idėjų išnyksta, nepalikusios menininko sąmonėje gilesnio pėdsako, bet apie kai kurias jis sau pasako: „Stop. Tai gera idėja. Reikia ją užrašyti ar bent jau prisiminti“. Kuo remdamasis jis tą daro? Gal jis žino, kad tai gera idėja. Gal jis tiki, kad tai gera idėja. Pirmas atvejis dažniausiai pasireiškia tada, kai nauja idėja gerai dera prie jau egzistuojančio meno konteksto. Antras atvejis pasireiškia, kai tokio konteksto nėra, bet menininkas tiki, kad toks gali, netgi turi būti sukurtas. Tiksliau, kurdamas netradicinius kūrinius, menininkas kuria ir kontekstą. Čia vėl turime prisiminti Kanto mokymą apie talentą ir genijų. Jei talentas gali remtis žinojimu („visi nusimanantys apie dailę žmonės pasakys, kad tai geras kūrinys“), tai genijus tik tikėjimu – tikėjimu savo jėgomis, pašaukimu, tuo, kad tai, ką jis daro, yra gerai, nors visas pasaulis tvirtina priešingai.

Meninė kūryba – vaizduotės ir tikėjimo sąveika. Vaizduotė be tikėjimo – tuščios fantazijos, sąmonės žaismas. Vaizduotės turiniai priklauso nuo kultūrinio istorinio konteksto, nes logiškai įrodyti, kad koks nors menininko vaizduotėje gimęs meno kūrinys ar jo fragmentas yra geras, neįmanoma. Visų tautų ir laikų meną vienija tikėjimas. Tai reiškia, kad tikėjimas nėra tik vaizduotės įtvirtinimas; greičiau vaizduotė yra tikėjimo raiškos forma; vaizduotės dėka tikėjimas skina sau kelią į sąmonę ir objektyvuojasi meno kūrinių pagalba.

Pagrindinė meninių idėjų ikūnijamo priemonė – kalba. Kiekviena meno šaka turi specifinę kalbą – garsus, spalvas, formas, kūno judesius. Juslinio pasaulio vaidmuo meninėje kūryboje, lyginant su filosofine, dar labiau sumenkėja. Dažniausiai menininkas nepasitenkina egzistuojančia juslių medžiaga – jis kuria savą. Dailininkas nenaudoja gamtos spalvų – jis kuria savas. Kompozitorius nenaudoja gamtos garsų – jis kuria savus. Pagrindinis skiriamasis meninės kalbos bruožas,

---

<sup>190</sup> Ten pat.



pirmiausia mokslinės kalbos, yra rūšinis, t.y. sąvokos vaidina antraeilį vaidmenį, o neretai nevaidina jokio. Neatsitiktinai Kantas vienu iš estetinio sprendinio bruožų laikė tai, kas patinka „be sąvokos“<sup>191</sup>.

Menininkas specifinės kalbos pagalba kuria naują realybę, kurią galima pavadinti meniniais vaizdais. Meninis vaizdas – tai, kas sugeba sukelti estetinį atsaką. Šis atsakas gali būti jausmai, emocijos, mintys. Kai kurios iš meno kūrinių sukeltų emocijų nesunkiai identifikuojamos – žiūrėdami kokį nors spektaklį, mes galime patirti liūdesį, džiaugsmą, pyktį, tačiau dažniausiai estetinio išgyvenimo apibūdinimui sunku, kartais net neįmanoma, surasti atitikmenų. Paprastumo dėlei šios realybės apibūdinimui naudosisime estetikoje paplitusį terminą „estetinis jausmas“. Tokiu būdu, menininkas patiria tam tikrą estetinį jausmą ir nori jį perteikti kitiems.

Kokia nors vaizduotėje gimusi, tikėjimo išskirta struktūra tampa meno kūriniu tuo atveju, jei ją pripažįsta ir kiti. Pagrindinė tokio pripažinimo sąlyga – patyrimas. Šis daugelio ar bent keleto žmonių išgyvenamas patyrimas ir yra kolektyvinė vaizduotė, egzistuojanti tik tol, kol kas nors sugeba savo vaizduotėje patirti menininko užkoduotus jausmus ar prasmes. Kada individas nebepatiria to, kūrinys išnyksta. Neegzistuoja niekieno neatliekamų ir niekieno nesuvokiamų meno kūrinių.

Tad mene kolektyvinė vaizduotė gyvuoja kaip specifinė, žmogaus sukurta ir valdoma tikrovės sritis. Būtina jos egzistavimo sąlyga – tikėjimas, o pagrindinė sukūrimo ir įtvirtinimo priemonė – kalba. Valdydamas kalbą, menininkas valdo kolektyvinę vaizduotę.

### **Religinės kūrybos bruožai**

Nei mokslinė, nei socialinė, nei filosofinė ar meninė kūryba negali įforminti viso sąmonės spaudimo. Žmogus nėra tik „žaidžiantis žmogus“ ar „socialinis gyvulys“. Jausmai, emocijos, idėjos, vaizdiniai, kurie netelpa į mokslinės, meninės, moralinės ar filosofinės kūrybos rėmus, randa savo išraišką religinėje kūryboje.

Būtina religinės, kaip ir bet kokios kitos kūrybos sąlyga – vaizduotės egzistavimas. Vaizduotė atlieka tarpininko tarp sąmonės ir sąmonės vaidmenį: kažkieno sąmonėje gimę psichiniai turiniai vaizduotės dėka stoja prieš sąmonės teismą. Tie turiniai gali būti labai įvairūs: teiginiai, vaizdiniai, emocijos, jausmai. Religinės kūrybos tikslas – subjektyvių vaizduotės turinių pavertimas kolektyviniais ar objektyviais.

Kartais atviras sąmonei žmogus gali patirti kokio nors religinio kolektyvinio komplekso poveikį, nepriklausomai nuo savo pastangų. Nemažai krikščionių tvirtina ir jaučiasi esą apsėsti piktybių dvasių, nors sąmoningai to kažin ar kas siekė. Tačiau dažniausiai tam, kad prisijungtų prie kolektyvinėje sąmonėje egzistuojančių psichinių struktūrų, reikalingos tam tikros pastangos. Šios pastangos ir sudaro religinės kūrybos esmę.

Gausias ir įvairias religinės kūrybos priemones galima klasifikuoti pagal kūrybos subjektą, tikslus, priemones, rezultatus ir daugelį kitų parametrų. Panagrinėsime kai kuriuos iš jų.

Pagal subjektą religinė kūryba gali būti individuali ir kolektyvinė. Kiekvienas siekia religinio patyrimo individualiai, tačiau jo siekimo tikslas visada yra kolektyvinės kūrybos rezultatas. Nors išskirtinės asmenybės suvaidino nemenką vaidmenį praktiškai visų religijų istorijoje, religinės kūrybos prigimtis yra kolektyvinė kūryba. Tuo ji iš esmės skiriasi nuo anksčiau nagrinėtų kūrybos formų. Mokslą dažniausiai kuria individai, o kiti – neretai visa žmonija – tampa pasyviais jų kūrybos rezultatų naudotojais. Meno kūrinio suvokimas – aktyvus procesas, tačiau menininkas – kūrėjas ar atlikėjas – dominuoja šiame procese. Religinėje kūryboje kolektyvinės pastangos kuria, sutvirtina, skleidžia kolektyvinius vaizdinius, kurie, savo ruožtu, veikia atskirų žmonių sąmones.

---

<sup>191</sup> Kantas I. *Sprendimo galios kritika*. P. 63.

Religinės kūrybos tikslai gali būti naujų vaizduotės struktūrų kūrimas, jau egzistuojančių sutvirtinimas arba skleidimas. Taip, viskas krikščionybėje, ko nėra Evangelijose, – vėlesnių kartų krikščionių kūrybos vaisiai. Paprasčiausias jau egzistuojančių vaizduotės struktūrų sutvirtinimo pavyzdys – sutvirtinimo sakramentas. Pagrindinis misionieriškos veiklos tikslas, bent jau teoriškai, yra egzistuojančių vaizduotės struktūrų skleidimas.

#### *Religinės kūrybos priemonės*

Religinės kūrybos priemonės lemia jos tikslai. Šiame skyrelyje šiek tiek plačiau panagrinėsime tris priemonių grupes: fizines, verbalines ir mentalines. Fizinės priemonės dažniausiai gyvuoja kaip imitacija, verbalinės – kaip uolumas, mentalinės – kaip valia.

Imitacija šiame kontekste vadinsime fizinius veiksmus, kurių tikslas – sukelti tam tikrus jausmus ar dvasines būsenas. Jei kolektyvinėje sąmonėje egzistuoja kokia nors psichinės energijos rūšis, nepatiriantys šios energijos poveikio, bet atliekantys tuos pačius veiksmus, kaip ir ją patiriantys žmonės, gali pradėti ją patirti. Pavyzdžiui, užuojautos ar meilės kupini individai gali atlikti daug veiksmų: slaugyti ligonius, lankyti kalinius ir pan. Darydamas tą patį meilės neturintis žmogus gali palaipsniui ją persismelkti. Įdomų pastebėjimą apie imitacijos vaidmenį ugdant tikėjimą randame Pascalio *Mintyse*. Ką daryti žmonėms, kurie pripažįsta tikėjimo svarbą, tačiau, jų pačių žodžiais tariant, „yra taip sutverti, kad negali tikėti“? Pascalis pataria tokiems individams imituoti tikinčiųjų elgesį: imti švento vandens, užsakinėti mišias ir pan. Filosofo manymu, „jau tai savaime privers jus patikėti“<sup>192</sup>.

Iš gausių ir įvairių verbalinės kūrybos variantų minėsime teologiją, maldą, kūrybą simbolių pagalba ir „energetinį Žodį“. Paprasčiausia iš šių kūrybos formų paremta žodžių prasmių žinojimu ir praktiškai nesiskiria nuo mokslinės ar filosofinės kūrybos – tai teologija. Visų religijų istorijose apstu tokios kūrybos vaisių. Kadangi ši kūrybos forma paremta tik intelektualiniu patyrimu, jos vaidmuo, kuriant kolektyvinės sąmonės struktūras, gana menkas. Neatsitiktinai Tomas Akvinietis gyvenimo pabaigoje visą intelektualinę savo kūrybą pavadino „šiaudais“.

Kitas verbalinės kūrybos variantas – malda. Maldos reikšmė pabrėžiama visose religijose. „Reikia melstis ir nepaliauti“ – mokė Jėzus Kristus (Lk 18,1). Dažniausiai malda suvokiama kaip bendravimo su kažkuo, esančiu už maldos, forma, tačiau neabejotina ir tai, kad dažnai ir nuoširdžiai kartojama malda sukuria autonomišką psichinę energiją, kuri daugiau ar mažiau veikia atskirų žmonių psichiką, veiklą, gyvenimo būdą. Kai kurie mąstytojai tą jėgą įvardija Dievu. „Dievas yra malda“, – sakė chasidas rabis Pinchasas iš Koreco<sup>193</sup>.

Imitacija gali vaidinti tam tikrą vaidmenį verbalinėje kūryboje, tačiau žymiau svarbiau šiuo atveju uolumas. Šimtų, tūkstančių žmonių kasdien kartojami žodžiai sąmonėje sukaupia tam tikrą energijos kiekį, kuris veikia atskirų individų sąmones. Tam, kad tai įvyktų, reikalingos dvi sąlygos: sąmonėje turi būti susikaupęs pakankamas tokios energijos kiekis ir riba tarp sąmonės ir sąmonės būti gana trapi. Jei abi šios sąlygos įvykdytos, žmonės maldoje atranda dvasinę pusiausvyrą, ramybę, džiaugsmą. Ypač dažnai tai būna bažnyčiose, kurios pelnytai vadinamos maldos namais.

Trečias verbalinės kūrybos variantas – kūryba simbolių pagalba. Kiekvienas simbolis atlieka savo funkciją tik tuo atveju, jei sulaukia kūrėjo intencijoms adekvatų atsaką. Taip moksliniai simboliai atlieka savo funkciją tuo atveju, jei žinoma jų prasmė. Socialiniai simboliai atlieka savo funkciją tik tada, jei sukelia socialiai reikšmingus jausmus. Menas neretai traktuojamas kaip simbolių kalba. Religiniai simboliai atlieka savo funkciją tik tuo atveju, jei sulaikia religinio atsako: pagarbos, meilės, šventumo jausmo. Jei tokio atsako nėra, religiniai simboliai praranda savo prasmę, iš religinių tampa intelektualiniais: mes suprantame, ką simbolis reiškia, bet nepatiriame atsako. Tam, kad to neįvyktų, reikalingos pastangos, kurių tikslas simbolių pakrovimas energija. Svarbų, o neretai pagrindinį vaidmenį šiame procese vaidina apeigos.

<sup>192</sup> Pascal B. *Mintys*. P. 81.

<sup>193</sup> Cit. Iš Wiesel E. *Liepsnojančios sielos: chasidų mokytojų portretai ir legendos*. Vilnius : Alma littera, 2002. P. 10.

Apeigos yra savotiški energetiniai mainai, kurių metų jose dalyvaujantys žmonės, viena vertus, kuria objektyvias vaizduotės struktūras, kita vertus, pasipildo jose sukaupta energija. Bhagavadgitoje šis procesas aprašomas taip:

„Aukomis jūs dievus maitinkit,  
O dievai tegul jus maitina;  
taip, visad remdami vienas kitą,  
jūs Aukščiausią Palaimą pasieksit“<sup>194</sup>.

Kalba taip pat gali būti traktuojama kaip svarbi, o neretai vienintelė pasaulio kūrimo priemonė. Ne atsitiktinai „pradžioje buvo Žodis. Tas Žodis buvo Dievo ir Žodis buvo Dievas“ (Jn 1, 1). Pasak šv. Bernardo, Dievas – „energetinis Žodis“<sup>195</sup>. Ypač svarbi kūrybinė kalbos funkcija Rytų religijoms, pirmiausia Indijoje<sup>196</sup>.

Ketvirtą, paskutinę religinės kūrybos formą įvardijome mentaline. Panašiai kaip išskiriamos dvi teologijos kryptys: apofatinė ir katafatinė galima kalbėti apie dvi mentalinės kūrybos kryptis – teigiamą ir neigiamą. Pirmos krypties tikslas – sąmonės išvalymas. Ši kūrybos kryptis remiasi prielaida, kad pašalinus iš psichikos visus nereikalingus turinius atsiskleidžia sielos, kuri kartu yra ir būtis, esmė. Tam tarnauja daugelis Rytų meditacinių praktikų, pirmiausia joga. Daoizme tai įvardijama kaip „širdies išvalymas“. Nesvetima ši kūrybos forma ir Vakarams. Böhme rašo: „Jei tu sugebėsi valandai nutildyti visus savo norus ir jausmus, tai išgirsi neišreikštus Dievo žodžius [...] Dievas per tave matys ir girdės: tavo paties girdėjimas, norėjimas ir matymas trukdo tau matyti ir girdėti Dievą“<sup>197</sup>.

Teigiamos mentalinės kūrybos tikslas – vaizduotės struktūrų kūrimas. Arabų filosofijoje šiai kūrybos rūšiai apibūdinti naudojama „himmah“ sąvoka. Kaip rašo Uždaviny, „himmah - dvasinė valia, koncentruota intencija, sprendimo galia, šventiesiems Dievo bičiuliams suteiktas pajėgumas daryti stebuklus, veikti mokinius bei aplinką“<sup>198</sup>. Rusų mokslininko Andrejaus Smirnovo manymu, tai „veikla, uolumas, veržlumas, energija“<sup>199</sup>. Kadangi „uolumo“ sąvoka jau taikome verbalinei kūrybai apibūdinti, mentalinę kūrybą nusakysime sąvoka „valia“. Mentalinė kūryba sklinda kaip tam tikroms vaizduotės struktūroms sukurti būtina psichinė energija, ar valia.

Kuo daugiau psichinės energijos objektyvuojama per kokio nors žmogaus sąmonę, tuo stipresnė individo valia. Didžiausia psichinės energijos koncentracija pasižymintys žmonės – „šventieji Dievo bičiuliai“ ar, naudojant Ibn Arabi terminiją, „žinantys“ kuria vaizduotės pasaulį su savo Dangumi, pragaru ir visais kitais religinio pasaulėvaizdžio atributais. Kadangi žmonės nepažįsta jokio kito pasaulio, išskyrus savo sukurtąjį, kartais kyla pagunda šių žmonių kūrybą prilyginti Dievo. Tačiau tai klaidingas kelias. Kaip rašo Ibn Arabi, „bet koks žmogus vaizduotės pagalba kuria iliuzijas, kurios neegzistuoja už jo vaizduotės ribų; žinantis sukuria savo valia tai, kas egzistuoja ir už šio valios buveinės, ir šia valia savo kūrinių nuolatos palaiko; ir jam nesunku palaikyti tai, ką ji sukūrė. Jeigu gi žinantis staiga tampa nerūpestingu savo kūrinių atžvilgiu, šis kūriny išnyksta nebūtyje ... Dievas nebūna nerūpestingas, žinantis gi neišvengiamai apleidžia savo kūrinių dėl kitko. Kadangi jis sukūrė kažką, toks žmogus gali pasakyti: „Aš – Dievas“. Tačiau jis neišsaugo savo kūrinių, kaip išsaugo Dievas“<sup>200</sup>.

Iš šios religinės kūrybos sampratos išplaukia dvi svarbios išvados. Pirmiausia, Dievas atsiskleidžia žmogui tikrai jo tikėjimo forma ir jokia religija negali pretenduoti į tiesos monopolį ar išskirtinumą.

<sup>194</sup> Senovės Rytų poezija. P. 394.

<sup>195</sup> Žr. Underhill E. *Mysticism*. P. 331.

<sup>196</sup> Daugiau apie tai žr. Beinorius A. On the Linguistical and Psychological in Indian Religion. *Imagining otherness: Postcolonial perspective to Indian Religious Culture*. P. 118–170.

<sup>197</sup> Беме Я. Christosophia или Путь ко Христу. СПб.: А-Cad, 1994. С. 101.

<sup>198</sup> Uždaviny A. *Sufizmas islamo civilizacijoje*. P. 462.

<sup>199</sup> Смирнов А. В. Великий шейх суфизма: опыт парадигмального анализа философии Ибн Араби. Москва: Наука, 1993. С. 93.

<sup>200</sup> Смирнов А. В. Великий шейх суфизма: опыт парадигмального анализа философии Ибн Араби. С. 178–179.

Kadangi visų įsivaizduojamų pasaulių architektonika yra istoriškai kultūriškai determinuota, visos religinės kūrybos formos yra lygiateisės, ir neigti kokią nors religiją reikštų neigti joje atsikleidusį Dievą. Tačiau būtent taip elgiasi aršūs kurios nors vienos religinės doktrinos gynėjai ar, Ibn Arabi žodžiais tariant, „doktrinieriai“: „Kiekvienas žmogus neišvengiamai kažkoku būdu įsivaizduoja savo Viešpatį ir, priklausomai nuo to vaizdinio, į Jį kreipiasi ir nori Jį matyti; jei Dievas jam taip ir pasirodo, žmogus Jį pažįsta, jei pasirodo kitaip – žmogus Jį neigia ir nuo Jo gelbėdamasis bėga: taip blogai žmogus elgiasi Jo atžvilgiu, manydamas, jog elgiasi gerai. Ir kiekvienas doktrinierius Dievu laiko tik tai, ką jis pats savo sieloje sukūrė“<sup>201</sup>.

Kita išvada būtų tokia. Dievu įvardijama psichinė struktūra atsiranda sąmonėje tik tuo atveju, jei yra kuriama, palaikoma, organizuojama. Jei nieks nieško, nešaukia, ir negarbina Dievo, jis išnyksta, tiksliau, net neatsiranda. Ibn Arabi manymu, „atsiliepiantis yra tik tada, jei yra šaukiantis“<sup>202</sup>. Paprastai ir gražiai dabartine kalba panašią mintį formuluoja italų rašytojas Erri de Luca. Kaip teigia vienas romano *Montedidijus* herojus, „mes savo atkaklumu priverčiame Dievą būti, iš mūsų maldų sudarytos jo ausys, dėl mūsų ašarų mato jo akys, iš mūsų džiaugsmo atsiranda jo šypsena“<sup>203</sup>. Išnykus religingiems žmonėms, pasitrauks ir Dievas. Štai kodėl „jei mirsiu aš – išnyks ir Jis“.

Sąmonė – aktyvi, dinamiška, tačiau betikslė ir beprasmė psichikos sritis. Šia prasme teisus buvo Schopenhaueris, teigęs, kad pirminis pasaulio pradas – „valia būtent kaip proto ir tvarkos, tikslo, prasmės ir sakralumo priešingybė“<sup>204</sup>. Neklysta jis ir nurodydamas, kad per estetinį stebėjimą mes galime išsivaduoti iš jos dominavimo<sup>205</sup>. Tačiau estetinis stebėjimas – tik vienas sąmonės harmonizavimo variantų. Kaip rašo Fichte, „valia yra veikiantis ir gyvas pasaulio pradas, kaip judėjimas yra veikiantis ir gyvas jutimais suvokiamo pasaulio pradas. Aš esu viduryje tarp dviejų visai priešingų pasaulių [...] tai mano valia juos abu apima“<sup>206</sup>. Priklausomai nuo to, kokia kryptimi ir kaip nukreipiama žmogaus valia, kuriamas vienoks ar kitoks pasaulio vaizdas.

Psichinę energiją galima nagrinėti ir kiekybiniu, ir kokybiniu aspektais. Kiekybinį psichinės energijos aspektą išreiškia valia: kuo daugiau psichinės energijos objektyvuojama per kokio nors žmogaus sąmonę, tuo tvirtesnė jo valia. Kokybinis psichinės energijos aspektas – jos taikymo sritis. Kažin ar kam kyla abejonių, kad mokslininkai, menininkai ar filosofai skiriasi ne tik valios kiekiu, bet ir specifika. Kiekvienoje veiklos srityje valia objektyvuojama skirtingomis vaizduotės struktūromis. Religijos specifika ta, kad joje valia objektyvuojama kaip tikėjimas. Faktiškai visos fizinės, verbalinės ar mentalinės pastangos turi vieną tikslą – sukurti, palaikyti ir sutvirtinti tikėjimą. Kaip mokė Sri Ramakrishna „jei žmogus turi tikėjimą, jis pasiekė viską. Nėra nieko didesnio už tikėjimą“<sup>207</sup>. Šia prasme galima teigti, kad religija – mokslas apie tikėjimą kaip specifinę psichinės energijos rūšį.

### *Religinio tikėjimo ypatybės*

Pirmiausia tikėjimas religijoje, kaip ir kitose pažinimo bei veiklos srityse, gali egzistuoti kaip žinojimo trūkumas. Kažkas tiki sielos nemirtingumu, dangų ar pragarą, nes nežino, kaip yra iš tikrųjų. Antra tikėjimo samprata – kaip reikšmės suteikimas – taip pat tinka religijai. Daugelis

---

<sup>201</sup> Ten pat. P. 198.

<sup>202</sup> Ten pat. P. 253.

<sup>203</sup> Erri de Luca. *Montedidijus*. Vilnius: Tyto alba. 2005. P. 57.

<sup>204</sup> Šliogeris A. Artūro Schopenhauerio filosofija. Kn. Schopenhauer A. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. Vilnius: ALK, Pradai, 1995. P. 8.

<sup>205</sup> Schopenhauer A. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. P. 284–292.

<sup>206</sup> Fichte J. G. *Žmogaus paskirtis*. P. 164.

<sup>207</sup> *The Gospel of Sri Ramakrishna*. Sri Ramakrishna Math Mylapore, Madras-4,. P. 87.

bedieviams beprasmių apeigų ar reiškinių tikintiems žmonėms yra kupini gilios prasmės. Trečią tikėjimo sampratą – tikėjimą kaip pagrindinę psichinius kompleksus formuojančią jėgą – panagrinėsime nuodugniau. Pradžioje pateiksime keletą pavyzdžių.

Maxo Frischo dramos „Andora“ herojus – Antrojo pasaulinio karo metais kalnų kaimelyje augantis berniukas. Kadangi jo gimimo aplinkybės buvo ne visai aiškios, kaimo gyventojai jį laikė žydu. Nebūdamas tikras dėl savo kilmės, vaikinai slapčia pradėjo atlikinėti kai kurias žydų apeigas. Kaimelį užėmus vokiečiams, jį nužudo vienas kaimynas. Greitai po šio įvykio atsirado gimimo dokumentai, iš kurių paaiškėjo, kad vaikinai nebuvo žydas.

Kitas pavyzdys apie „leopardinius žmones“, jis paimtas iš Schweicerio knygos *Tarp vandenų ir džunglių*. Kaip rašo autorius, „leopardiniai žmonės nesiskiria nuo kitų, tik juos apsėdusi beprotiška mintis, jog jie esą leopardai ir kaip tokie turi žudyti žmones. Tai darydami jie stengiasi elgtis kaip leopardai: vaikšto keturpėdžiais, prie rankų ir kojų prisiriša leopardo ar geležinius nagus, kad pėdsakai liktų kaip leopardo; savo aukoms perplėšia kaklo arterijas, irgi kaip leopardai.

Stebėtina ir šiurpu yra tai, kad dauguma leopardiniais žmonėmis tampa ne savo valia. Patys nieko nežinodami, jie paverčiami tokiais leopardinių žmonių organizacijos. Iš nužudyto žmogaus kraujo jo kaukolėje paruošiamas burtų gėrimas. Jo slapta įmaišoma į gėrimą ir duodama iš anksto numatytam asmeniui. Kai žmogus išgeria, jam pasakoma, jog štai, girdi, paragavai burtų gėrimo ir dabar priklausai mūsų organizacijai. Ir niekas neprieštarauja, nes visi tiki, kad burtų gėrimas turi stebuklingą jėgą, kuriai priešintis nėra prasmės. Apgirdytieji tampa klusniais vykdytojais“<sup>208</sup>.

Šiuose pavyzdžiuose aprašomas ego pakeitimas. Nuo ko priklauso tokio pakeitimo galimybės? Tik nuo tikėjimo jėgos. Tam patikėti, jog esi žydas, nereikia ypatingų pastangų. Frischo dramos herojus tikėjo esąs žydas, ir jo ego prisipildė žydams būdingo psichinio turinio. Tam, kad patikėtumei, jog esi leopardas, reikia gerokai galingesnio, dabarties Vakarų žmogui praktiškai neprieinamo tikėjimo. Tačiau jei Schweicerio aprašyti žmonės patikėjo esąs leopardai – jų psichika prisipildė šiems gyvūnams būdingo turinio. Tad tikėjimas pirmiausia sklinda kaip gebėjimas įsileisti į savo psichiką kitiems kompleksams priklausančius psichinius turinius.

Sąlyginai galima išskirti tris santykių tarp ego variantus: supratimas, pasitikėjimas ir tikėjimas. Būtina supratimo sąlyga – bendros kalbos egzistavimas. Kalba nebūtinai turi būti verbalinė – susikalbėti galima gestais, mimika, ženklais. Bet kuriuo atveju tam, kad galėtume su kuo nors bendrauti, turi egzistuoti bendra ženklų sistema. Jei tokios sistemos nėra, žmogus išprotėja ar bent jau kitų laikomas pamišusiu. Beprotis – nuo kitų izoliuotas, tik iš sąmonės besimaitinantis ego. Kaip teigė Jungas, jei beprotis jaučia, kad jį supranta bent vienas žmogus, jis pasveiksta<sup>209</sup>. Ką reiškia suprasti žmogų? Tai reiškia surasti bendrą ženklų sistemą, kurį sulaužytų sieną tarp jo ir kitų ego. Jei beprotį kažkas supranta, jo ego jau nėra izoliuotas, ir į jį iš karto įsilieja kiti socialiai sankcionuoti psichiniai turiniai.

Kita santykių tarp ego pakopa – pasitikėjimas. Šiuo atveju mes ne tik suprantame kitą žmogų, bet manome, kad jo mums teikiama informacija yra teisinga ar kad jo veiksmai, bent jau sąmoningai, neatneš mums žalos. Būtina pasitikėjimo sąlyga – panašaus psichikos sluoksnio egzistavimas. Mes pasitikime žmonėmis, kurių psichinė struktūra artima mūsų. Visų neapkenčiantis žmogus nepasitikės visais, paprasčiausiai todėl, kad užuojauta, gailestis, simpatija kaip specifinės psichinės energijos rūšys jam nežinomos.

Tikėjimas – dar glaudesnis ryšys tarp ego. Tai bendro psichikos sluoksnio egzistavimas. Pasakyti „Aš tikiu tavimi“, – vadinasi atverti savo ego duris, įsileisti kito ego dalį. Pavyzdžiui, jei mes patikėjome, kad karo nebus – teiginys „karo nebus“ tapo mūsų ego dalimi. Patikėjome Kristumi – ir Kristus apsigyveno mūsų psichikoje. Kaip rašė apaštalas Paulius, „aš gyvenu, tačiau nebe aš, o gyvena manyje Kristus“ (Gal 2, 20).

<sup>208</sup> Šveiceris A. *Tarp vandenų ir džunglių*. Vilnius: Vaga, 1979. P. 129.

<sup>209</sup> Жг. Лейнг Р. *Расколное „Я“*. Санкт Петербург, 1995. С. 175.

Tikėjimas vaidina lemiamą vaidmenį ne tik formuojant ego, bet ir kolektyvinius kompleksus. Šiuo atveju tikėjimas reiškiasi kaip specifinė sąmonę struktūruojanti jėga. Pagrindinė bendravimo su sąmonės turiniais sąlyga – jų pažinimas, pagrindinė pažinimo sąlyga – įvardijimas. Įvardydami tam tikras sąmonės struktūras, išskiriame jas iš sąmonės srauto ir suteikiame joms autonomišką egzistavimą. Tai ne aitvarai, bildukai ar goblinai lenda į mūsų sąmonę, tai mes struktūruojame sąmonę į aitvarus, bildukus ar goblinus. Pagrindinė ir praktiškai vienintelė šio struktūravimo veiksmingumo sąlyga – tikėjimas jo teisingumu.

Tikėjimo vaidmuo ypač ryškus Naujajame Testamente pateikiamuose dvasių išvairo pavyzdžiuose. Kristus įsakė demonams išeiti iš žmogaus kūno – ir demonai išėjo (Mt 8, 28–32). Kas lėmė šio veiksmo efektyvumą – žodžiai, už jų slėpti jėga? Be abejo, antra. Kaip komentuodamas šį ir panašius atvejus rašo J. Boehme, „ne garsas buvo jėga, o ta jėga, iš kurios išėjo šis žodis. Jeigu tai padarytų išorinis žmogaus balsas, ir kiti žmonės galėtų tą patį daryti“<sup>210</sup>. Kažin ar kam kyla abejonių, kad ta jėga yra tikėjimas. Kai mokiniai klausia Kristaus, kodėl jiems nepavyko pagydyti berniuko lunatiko, jis atsako: „Dėl silpno tikėjimo“ (Mt 7, 20). Tikėjimas sukuria dvasias, tikėjimas jas ir valdo.

Ir pagaliau tikėjimas struktūruoja ne tik tam tikras sąmonės dalis, išskirdamas ir valdydamas kolektyvinius vaizdinius, bet ir sąmonę. Šiuo atveju tikėjimas gyvuoja kaip specifinė psichinė energija, lemianti jusliniame pasaulyje vykstančius procesus.

Sąmonė – sąmonės projekcija, todėl sąmonėje suformuotos vaizduotės struktūros lemia juslinį suvokimą, pirmiausiai matymą. Tai nesunku pastebėti jau moksle: mokslininkas mato tai, ko nemato tolimas šiai veiklai žmogus – tarp įvairių iš pirmo žvilgsnio nesusietų reiškinių egzistuojančius priežasties ir pasekmės ryšius. Socialiniame politiniame gyvenime šie skirtumai dar didesni. Pavyzdžiui, žiūrėdamas į fabrikę triūsiančius darbininkus, liberalas mato laisvus, laimingus, sąžiningu darbu sau pragyvenimui uždirbančius žmones, o marksistas eksplotaciją, niekšą samdinių prakaitu puntantį fabrikantą ir vargšus užguitus, išnaudojamus darbininkus. Sanskrito kalba filosofija *darshana* – matymas. Priklausomai nuo to, kaip suformuota sąmonė, funkcionuoja sąmonė. Štai kodėl vienas pasaulyje mato Dao, kitas – beprasmiškos valios siautėjimą, o dar kažkas – Absoliučią Dvasią, sėdinčią ant žirgo<sup>211</sup>. Dar ryškesnis vaizduotės vaidmuo mene. Blake rašė: „Aš žinau, jog šis pasaulis – vaizduotės ir matymo pasaulis. Viską, ką piešiu, aš matau šiame pasaulyje, bet ne visi taip mato. Skurdžiaus akiai ginėja žymiai gražesnė, negu saulė, o pinigų kapšo proporcijos jam žymiai gražesnės, negu vynuogių kekės. Medis, galintis kažką sujaudinti iki džiaugsmo ašarų, kitų akyse tėra tiktai ant kelio stovintis žalias daiktas. [...] Kažkam gamta atrodo juokinga ir beformė, bet dėl jų aš nekeisiu savo proporcijų; kažkas galbūt gamtos nemato iš viso. Bet turinčio vaizduotę žmogaus akiai gamta pati yra vaizduotė. Koks žmogus, taip jis mato. Kaip akis formuojama, tokios jos galios.“<sup>212</sup>

Natūralu manyti, kad jei žmogaus sąmonėje yra Dievas, jis Jį ir mato. Kaip rašė arabų mistikas:

„Turguje, vienuolyne – tik Dievą aš mačiau.

Slėnyje, kalnuose – tik Dievą aš mačiau.

Jį mačiau šalia savęs varge

Malonėje ir sėkmėje – tik Dievą aš mačiau.“<sup>213</sup>

Tokiu būdu, nepamatysi Dievo pasaulyje, jei jo nėra tavoje. Ir atvirkščiai – priklausomai nuo to, kaip formuojamas matymas, formuojasi ir žmogaus sąmonė. Evangelijoje pagal Pilypą ši mintis

<sup>210</sup> Беме Я. *Christosophia или нуть ко Христу*. С. 161.

<sup>211</sup> Hegelis apie Napoleoną Bonapartą po Jenos mūšio.

<sup>212</sup> *The Complete Poetry and Prose of William Blake*. University of California Press, 2008. P. 702.

<sup>213</sup> Baba Kuhl of Shiraz. *Selections. The Sufi Path of Love. An Anthology of Sufism*. Compiled by Margaret Smith. London: Lurac and Company LTD, 1954. P. 23.

skamba taip: „Neįmanoma, kad kas nors matytų kažką amžiną, jei jis netaps panašus į tai. Tiesoje ne taip kaip žmogui, kuris pasaulyje. Šis mato saulę, nors jis ne saulė, jis mato dangų, žemę ir kitus dalykus, nebūdamas visu tuo. Bet tu pamatei kažką ten – tu tapai tuo. Tu pamatei dvasią, tu tapai dvasia, tu pamatei Kristų, tu tapai Kristumi, tu pamatei Tėvą, tu tapsi Tėvu. Todėl čia tu matai kiekvieną daiktą, bet tu nematai pačio savęs. Matai gi tu save ten, nes tu tapsi tuo, ką matai“<sup>214</sup>.

Šiame kontekste paaiškėja Kristaus žodžių prasmė: „Kas yra matęs mane, yra matęs Tėvą!“ (Jn 14, 9). Metropolitai Antonijus cituoja savo dvasinio mokytojo žodžius, jog niekas negali atsakyti žemiško gyvenimo ir įeiti į amžinąjį gyvenimą, jei nepamatys nors vieno žmogaus akyse ar veide amžinojo gyvenimo šviesos<sup>215</sup>. Tikėjimas tarsi uždeda akinius, pro kuriuos kiekvienas pasaulyje mato savo sąmonės turinius. Be to, jis kuria nematomą, transcendentinį, pasaulį, ir jusliniame pasaulyje vykstančius procesus traktuoja kaip transcendentinio projekciją.

### **Tikėjimas kaip ketvirta pagrindinė psichinė funkcija**

Kuo svarbus tikėjimas psichikos struktūroje? Atsakymas į šį klausimą pirmiausia priklauso nuo to, kokias psichines funkcijas išskirsime ir kaip apibūdinsime santykius tarp jų. Jungas, kaip jau minėjome, išskiria keturias pagrindines funkcijas: jutimus, protą, jausmus bei intuiciją ir taip nusako santykius tarp jų: „*Jutimas* (t.y. suvokimas jausmų) praneša, kad kas nors egzistuoja; *mąstymas* pasako, kas tai yra; *jausmas* pasako, ar tai priimtina, ar ne; *intuicija* pasako, iš kur tai ateina ir kur nueina“<sup>216</sup>. Ši schema gerai paaiškina individualų patyrimą, bet netinka kolektyvinio patyrimo ir kolektyvinės kūrybos aiškinimui. Pirmiausia taip atsitinka dėl intuicijos vietos psichikos struktūroje.

Nesunku pastebėti, kad Jungo pateiktas intuicijos apibūdinimas (idėjų gimimas, nežinant nei kaip, nei iš kur jos atsiranda) labiau tinka vaizduotei nei intuicijai. Tai vaizduotės turiniai – mintys, idėjos, jausmai – gimsta mumyse, nežinant nei kaip, nei iš kur jie atsiranda. Tačiau anaistolis ne visi turiniai mums įdomūs ir reikšmingi, ir tik intuicija pasako, kurie iš šių turinių ko nors verti, o kurie – ne. Todėl intuicija šiuo atveju reiškiasi ne kaip idėjų gimimas, o atranka. Taip intuicija sutampa su viena iš tikėjimo sampratų – tikėjimu kaip reikšmės suteikimu. Užuoat sakę „aš tikiu, jog ši idėja reikšminga“ galime pasakyti „intuicija man sako, kad ši idėja reikšminga“. Šiame kontekste intuicijos sąvoką galima pakeisti tikėjimo. Tačiau tikėjimo funkcija psichinių turinių sklaidoje reikšmės suteikimu neužsibaigia, o greičiau tik prasideda. Tikėjimas sukuria naują, į kitas realybės sritis nesuvedamą būties matmenį ir taip stoja į vieną gretą su kitomis trimis pagrindinėmis psichinėmis funkcijomis – jutimais, protu ir jausmais.

Sąlyginai galima išskirti tris pagrindinius pasaulio matmenis, ar pjūvius: juslinį, racionalų ir emocinį.

Juslinis pasaulio vaizdas priklauso nuo juslių skaičiaus ir kokybės. Jainistai išskiria penkis būtybių tipus: su viena, dviem, trimis, keturiomis ir penkiomis jausmėmis. Šiuolaikiniai biologai pasiginčytų dėl tokios klasifikacijos, bet mums šiuo atveju svarbu, ar gamtoje egzistuoja skirtingų juslių būtybių hierarchija, o pasaulio pusiausvyrą lemia ir juslių skaičius, ir specifika. Slieko pasaulis vienoks, bitės – kitoks, paukščio – trejopas. Mūsų pasaulio paveikslą lemia penkios jausmės. Bet nesunku įsivaizduoti, kad juslių galėtų būti ir šešios, ir aštuonios ar dar daugiau. Koks būtų tokios būtybės pasaulio vaizdas? Mums to neįmanoma įsivaizduoti, kaip sliekas negali įsivaizduoti žuvies pasaulio, ar žuvis – žmogaus.

Antras pasaulio pjūvis – racionalus. Pirmiausia būtent protas praplečia pasaulio horizontus. Juslių galimybės gana ribotos; mes galime suvokti nuo 20 iki 20 000 oro virpesių į sekundę ir nuo 7700 iki 3900 angstromų šviesos bangos ilgio. Proto dėka mes sužinome, kad pasaulis žymiai platesnis ir įvairesnis. Be to, protas suteikia jausmėms suvokiamam pasauliui daugiau objektyvumo. Užuoat sakę

<sup>214</sup> *The Gnostic Bible*. Boston and London: Shambala, 2009. P. 290–291.

<sup>215</sup> Антоний митрополит Сурожский. *Труды*. С.180.

<sup>216</sup> Jungas K. G. *Žvelgiant į sąmonę*. Vilnius: Taura, 1994. P. 57.

*tamsia -rudai geltona* spalva, mes galime nurodyti šviesos bangos ilgį. Ir pagaliau, protas įvardija, rūšiuoja, organizuoja juslių teikiamą medžiagą, yra pagrindinė mokslinio pažinimo sąlyga ir prielaida. Racionalaus pasaulio pjūvio viršūnė – Aristotelio Dievas kaip Amžinasis protas.

Trečias pasaulio pjūvis – emocionalus. Jausmai ne tik vaidina svarbų, o neretai lemiamą vaidmenį visose gyvenimo srityse, bet ir sudaro kompleksų pagrindą. Visi kompleksai yra arba jausmai – baimė, meilė, neapykanta, džiaugsmas – arba emocionaliai nuspalvinti psichiniai deriniai. Kai kurių mąstytojų manymu, emocionalus pasaulio pjūvis egzistuoja objektyviai, nepriklausomai nuo kitų dviejų. Blake'as kalba apie „dieviškuosius srautus“, kurie žmoguje reiškiasi kaip amžinos sielos būklės. Kinta gamta, žmogus, bet „dvasinės sielos būklės“ yra amžinos. Žmogaus gyvenimas tokiu atveju primena laikino kūno kelionę po amžinų jausmų ar būklių pasaulį: „Kaip praeina piligrimas, bet šalis lieka visada, taip praeina žmonės; bet būklės lieka visada.“<sup>217</sup> Šio pasaulio pjūvio viršūnė – Dievas kaip jausmas, jausmas tampa ir pagrindiniu žmogų ir Dievą siejančiu ryšiu. Kaip rašė Vivekananda: „Jausk kaip Kristus ir tapsi Kristum, jausk kaip Buda ir tapsi Buda. Tai jausmas yra gyvenimas, energija ir jėga, be kurios jokia intelektualinė veikla negali pasiekti Dievo.“<sup>218</sup>

Ketvirtą pasaulio matmenį sukuria tikėjimas. Kaip nauja juslė ar protas atveria naujus pasaulio horizontus, taip ir religinis tikėjimas suponuoja naują patyrimo rūšį. Per šį patyrimą įgauna prasmę ir reikšmę anksčiau chaotiškais ar beprasmišiais atrodę įvykiai ar reiškiniai, kinta vertybių hierarchija, formuojasi nauji, dar nepatirti jausmai. Kiekvienoje kultūrinėje istorinėje epochoje religiniai vaizdiniai yra kitokie, bet dėl to jų esmė nesikeičia. Būtent religiniame tikėjime stipriausiai reiškiasi pagrindinė būtį sukūrusi, palaikanti ir įprasminanti jėga. Jei teisinga, kad „Dievas yra meilė“ (1 Jn 4, 8), dar teisingiau, jog „Dievas yra tikėjimas“.

Taigi trys Jungo išskirtos funkcijos – juslės, protas, jausmai – sukuria specifinius, į kitokius nesuvedamus matmenis, ir tik intuicija to nepadaro. Intuicija vaidina labai svarbų vaidmenį visose gyvenimo srityse. Praktinėse veiklos srityse – versle, politikoje – ji gali reikšti kaip nuojauta; moksle, mene, filosofijoje ar religijoje ji gimdo naujas idėjas; Kūrybinį procesą galima suvokti kaip intuicijos sklaidą. Tai tinka visoms kūrybos rūšims ir religijai. Tačiau intuicija bejėgė paaiškinti kolektyvinę kūrybą. Jei kas nors netiki pomirtiniu gyvenimu, joks intuicijos pliūpsnis šio įsitikinimo nesukurs. Pradžioje kas nors turi patikėti pomirtinį gyvenimą esant, o jau paskui kurti, tikslinti, dailinti jo architektoniką.

Tikėjimas – specifinė psichinės energijos objektyvavimo forma, kūrybinės gamtos galios raiška žmonėse; Tikėjimas užbaigia žmogiškojo pasaulio formavimą. Jis nepaneigia kitų psichinių funkcijų, kaip protas nepaneigia juslių, ar jausmai – proto, bet prideda ką nors nauja. Tas naujas – tai specifinis, į kitus būties lygmenis nesuvedamas pjūvis. Tai tikėjimas pasako, „iš kur tai ateina ir kur nueina“, bet ne tik konkrečių objektų ar reiškinių, o viso pasaulio atžvilgiu. Todėl ne intuicija, o tikėjimas turėtų būti laikomas ketvirta pagrindine psichine funkcija.

### **Religinės vaizduotės bruožai**

Vaizduotė vaidina lemiamą vaidmenį ir juslių, ir jausmų, ir proto sklaidoje. Tai, kad proto sukurtas mokslinis pasaulėvaizdis egzistuoja tik vaizduotėje, kažin ar kam kelia abejonių. Tačiau vaizduotė yra pagrindinė ir juslių skleidimosi forma. Sliekas ir paukštis, asilas ir žmogus gyvena visiškai skirtinguose pasauliuose. Gyvūnų pasaulis – instinktų organizuotos ar sutvarkytos juslės. Atsiradus naujai juslei, atsiskleidžia naujas būties matmuo, kuris nepaneigia, o greičiau papildo anksčiau egzistavusius. Panašiai ir jausmai. Meilę ir neapykantą, šventumą ir *numinosum*, kaip ir visus kitus žmogiškuosius jausmus koks nors individas kada nors patyrė pirmą kartą. Išgyveno jie tai savo

<sup>217</sup> *The Works of William Blake*. P. 306.

<sup>218</sup> <http://www.englishforums.com/English/SwamiVivekananda/npcrr/post.htm>. Žiūrėta 2010.05.26.



vaizduotėje. Patyręs naują jausmą, žmogus neprarado savo ankstesnio patyrimo. Jo joslės ir protas funkcionuoja taip pat, jis išgyvena visus jau patirtus jausmus. Tačiau jo pasaulis pasipildo ir pasipildo ne kokia nors neaiški ir nežinoma jo dvasinio pasaulio dalis, o vaizduotė. Jausmai gimsta vaizduotėje, ten jie ir lieka.

Šnekamoje kalboje populiarius jausmų skirstymas į „tikrus“ ir „įsivaizduojamus“. Pirmą kartą įsimylėjusiam paaugliui tėvai gali pasakyti, kad jis iš tikrųjų nemyli, o tik įsivaizduoja mylįs. Faktiškai toks skirstymas neturi jokio rimtesnio pagrindo. Jausmus galima lyginti pagal trukmę ir intensyvumą, tačiau šie požymiai turi mažai ar neturi nieko bendro su jų tikrumu ar netikrumu. Jei, tarkim, kas nors myli sutuoktinį ilgai ir stipriai, galima pasakyti, kad meilė tikra, o jei pradėjo neapkęsti praėjus tik mėnesiui po vedybų, galima manyti, kad tik įsivaizdavo, jog myli savo būsimą sutuoktinį. Tačiau nėra jokio pagrindo manyti, kad trumpa meilė buvo netikra.. Kai kurie – tarkim, estetiški jausmai – visada trumpalaikiai, o laikyti intensyvumą jų tikrumo kriterijum beprasmiška. Visi jausmai yra tikri ir visi įsivaizduojami. Tikri jie todėl, kad viskas, kas egzistuoja, tikra, įsivaizduojami todėl, kad vaizduotė – vieninteliai jų namai.

Vakarų pasaulyje gyvuoja prietaras, kad egzistuoja „tikras“ ir vaizduotės pasaulis. Avens parodė nemažai išradingumo, įrodinėdamas, kad „vaizduotė taip pat realybė“<sup>219</sup>. Faktiškai egzistuoja tik įvairiai įvardijami, suvokiami, klasifikuojami psichiniai turiniai, kurių vienintelė buveinė – vaizduotė. Jungas rašė: „Kiekviena mintis, kiekvienas jausmas, kiekvienas stebėjimas tėra psichiniai vaizdiniai, ir pasaulis egzistuoja savyje būtent tiek, kiek mes įstengiame sukurti jį savo vaizduotėje.“<sup>220</sup> Todėl problema ne ta, kaip atskirti „tikrą“ ir vaizduotės pasaulį, o kaip sąveikauja skirtingose pažinimo ir veiklos srityse kuriami ir palaikomi vaizduotės turiniai. Religija – tai plačiausių, patvariausių ir veiksmingiausių vaizduotės struktūrų kūrimas.

Religija yra plačiausių vaizduotės struktūrų kūrimas, nes apima ne psichikos fragmentą, o visą psichiką ir sujungia visas kitas kūrybos sritis. Religija gali reikštis kaip grynai intelektualinė kūryba, pavyzdžiui, teologija. Socialinės politinės teorijos vaidina didesnę ar menkesnę vaidmenį kiekvienoje išbaigtoje religinėje sistemoje. Meninė kūryba – neatsiejama religinės kūrybos dalis. Be to, religinė vaizduotė sukuria kažką naujo – Amžinos medžioklės plotus, Eliziejaus laukus, Dangaus karalystę ir pan. Kadangi juslinis pasaulis – vaizduotės pasaulio dalis, šios naujos, tik religijai būdingos vaizduotės struktūros lemia jusliniame pasaulyje vykstančius procesus, suteikia reikšmę ir prasmę visoms kūrybos rūšims.

Religija yra patvariausių vaizduotės struktūrų kūrimas, nes kinta lėčiausiai. Nėra nieko laikinesnio ir nepatvaraus už juslinį suvokimą. Juslių teikiama medžiaga nuolat kinta, vienos formos pereina į kitas, neatsitiktinai indų filosofija juslinio pasaulio apibūdinimui naudoja „maja“ – iliuzijos–sąvoką. Šiek tiek tvirtesnės atminties sukurtos ar išsaugotos formos. Kada nors vaikystėje mums įstrigęs peizažas galėjo persimainyti tūkstančius kartų, neatpažįstamai pasikeisti ar išnykti visai, bet mūsų atmintyje jis išliko nepakitęs – kaip kažkas žavinčio ir nuostabaus. Dar tvirtesnės vaizduotės struktūras kuria menas. Gimsta ir sensta tautos, kuriasi ir žlunga imperijos, o meno kūriniai išlieka. Religiniai vaizdiniai mažiausiai susieti su jusliniu pasauliu, todėl kinta lėčiausiai. Religija kuria tvirčiausias vaizduotės struktūras, įpina žmogaus gyvenimą į galutinių prasmų ir reikšmių tinklą, atveria amžinybės vartus. Štai kodėl „dangus ir žemė praeis, o mano žodžiai nepraeis“ (Lk 21, 33).

Religija yra veiksmingiausių vaizduotės struktūrų kūrimas, nes per ją objektyvuoja pagrindinė sąmonė, o tuo pačiu ir būti įforminti jėga – tikėjimas. Vaizduotė ir tikėjimas nėra dvi skirtingos psichinės funkcijos – religinė vaizduotė yra pagrindinė, o neretai ir vienintelė tikėjimo sklaidos forma. Pastarąją pažiūrį grindžiančių idėjų galima aptikti pagrindinėse pasaulio religijose, tačiau bene ryškiausiai ši mintis suformuluota budizmo: „Tikėjimas nėra kažkas, kas pridedama prie

<sup>219</sup> Avens R. *Imagination Is Reality: Western Nirvana in Jung, Hillman, Barfield and Cassirer*.

<sup>220</sup> Jung C.G. *Psychology and Religion: West and East*. Collected Works. Vol. 11 (Second Edition). Princeton University Press. P. 479.

pasaulietiškos sąmonės – tikėjimas yra Budos sąmonės prigimties išraiška. Tas, kas supranta Budą, ir yra Buda, tas, kas tiki Budą, ir yra Buda.“<sup>221</sup>

Tikėjimas atlieka panašią funkciją vaizduotės turinių atžvilgiu kaip logika – proto. Protas – sugebėjimas operuoti sąvokomis ir sprendiniais. Operuodami sąvokomis ir sprendiniais galime prikurti daug ir įvairių teorijų, hipotezių, filosofinių sistemų, ir tik logika pasako, kurie santykiai tarp sąvokų – sprendiniai ar išprotavimai – turi mums reikšmę, tai yra teisingi, o kurie – ne. Logikos nedomina konkretūs sprendiniai ir išprotavimai – ji užsiima forma. Panašiai vaizduotė teikia labai daug ir įvairių turinių, ir tik tikėjimas pasako, kad vieni iš jų turi mums reikšmę, kiti – ne. Tikėjimas yra vaizduotės forma, panašiai kaip logika – proto. Mokslas, remdamasis logikos galia, sukūrė pasaulėvaizdį, leidžiantį teigti, kad pasaulį valdo Protas. Religija, remdamasi tikėjimo galia, sukūrė pasaulėvaizdį, atskleidžiantį, kad pasaulį valdo Tikėjimas.

Egzistuoja daug ir įvairių kūrybos formų: meninė, mokslinė, filosofinė. Visų jų esmė ta pati: kuriant iš sąmonės išvelkamos ir pateikiamos kitų teismui tam tikros idėjos, formos, vaizdai. Kai kurios idėjos turi reikšmę tik pačiam kūrėjui, kai kurios – jo artimiesiems ar draugams, kitos keičia tautų istorijas. Religija – specifinė kūrybos forma, tam tikrų sąmonės struktūrų objektyvavimas ir sklaida. Tuo ji artima kitoms kūrybos rūšims. Nuo kitų kūrybos formų ji skiriasi savo reikšmingumu: kūrybos formos daro įtaką tik tam tikram būties aspektui, o religija kuria būtį. Štai kodėl „jei Dievui nepadėsiu aš – nė kirminas neatsiras“.

### Religinio patyrimo ypatybės

Religija kartais kaltinama „aklo“ tikėjimo ugdymu. Ar Jėzus tikėjo Dievą? Ar princas Gautama, būsimasis Buda, tikėjo nušvitimą? Užtenka šiuos klausimus suformuluoti, kad įsitikintume kokie jie beprasmybiški. Jėzus netikėjo, o žinojo, kad Dievas yra: „Aš jį pažįstu, nes esu iš jo atėjęs ir jis yra mane siuntęs“ (Jn 7, 29). Princas Gautama netikėjo nušvitimu, o pats jį patyrė. Tad religinis, kaip ir mokslinis pažinimas prasideda ir baigiasi patyrimu, skiriasi tik jo interpretacijos. Pasak Kanto, mokslinio pažinimo esmę sudaro sprendiniai, išreiškiantys visuotinumą ir būtinumą. Religinis pažinimas, priešingai, remiasi išskirtinumu ir laisve. Išskirtinumas reiškia, kad kuo subtilesnis patyrimas, tuo mažesniai žmonių skaičiui jis prieinamas. Anaipol ne visi žmonės geba suvokti meną. Dar rečiau sutinkame moralinį imperatyvą patiriančių žmonių. Kaip rašė Baruchas Spinoza, „viskas, kas didinga ir kilnu, labai reta, ir sunkiai pasiekama“<sup>222</sup>. Religinį tiesų suvokimas reikalauja išskirtinių pastangų ir specifinės dvasinės konstitucijos. Kaip teigiama Sukhavativyuha sutroje, „sunku sutikti mokytoją, kuris paaikšintų Dharma; dar sunkiau sutikti Budą; tačiau sunkiausia patikėti jo mokymu“<sup>223</sup>.

Laisvė reiškia, kad kuo aukštesnėje dvasinės evoliucijos pakopoje yra žmogus, tuo platesni jo laisvės horizontai. Žmogus, kaip biologinė būtybė, gali mėgautis laisve instinktų jam nubrėžtose ribose, socialiniame gyvenime jis jau gali rinktis profesiją, politines pažiūras, gyvenamą vietą ir pan. Dar aukštesnėje dvasinės evoliucijos pakopoje individas gali rinktis įvairias filosofines, moralines, religines koncepcijas. Pagal daugumą hinduistinių mokyklų, išsivadavimas (moksha) yra pagrindinis religinio gyvenimo tikslas. Panaši nuostata būdinga ir vakarietiškam mąstymui. Apibūdindamas krikščioniškąjį tikėjimą, Eliade rašė: „Nereikia užmiršti, kad Abraomo tikėjimas apibrėžiamas žodžiais, jog Dievui viskas įmanoma, o krikščioniškasis tikėjimas implikuoja, kad ir žmogui viskas įmanoma. Turėkite tikėjimą Dievu! Iš tiesų sakau jums: kas pasakytų šitam kalnui: „Pasikelk ir meskis į jūrą, ir savo širdyje nesvyruotų, bet tikėtų įvyksiant, ką sako, – taip jam ir

<sup>221</sup> Mahāparinirvāṇa-Sūtra. Cituojama iš *The Teaching of Buddha*. Tokyo: Society for the promotion of Buddhism., 2001. P.358.

<sup>222</sup> Cit. iš Штейнер Р. *Мистика на заре духовной жизни Нового времени*. Ереван: Ной, 1993. С.23.

<sup>223</sup> Sukhavativyūha-sūtra, vol. 2. Cit iš *The Teaching of Buddha*. P.354.



juslinį suvokimą. Religinio žmogaus juslinis pasaulėvaizdis priklauso tik nuo tikėjimo stiprumo. Galutiniame tikėjimo evoliucijos etape vaizduotės struktūros visiškai suformuoja individo juslinį suvokimą, ir jis mato, girdi, jaučia tik vaizduotės darinius. Be to, tikėjimo pagalba jis gali performuoti sąlyginai pastovias kitų vaizduotėje egzistuojančias juslines struktūras – judinti kalnus, įsakinėti vėjui ir pan. Bet tai įmanoma tik tuo atveju, jei tikėjimas yra pagrindinė būtį įforminanti ir palaikanti jėga.

## TREČIA DALIS. SEKULIARIZACIJA IR JOS PASEKMĖS DABARTINEI VAKARŲ KULTŪRAI

Aštuntas skyrius. **Apokalipsės atšvaitai: Vakarų kultūros raidos tendencijos ir bruožai**

Kiekvieną dieną įvairiose pasaulio scenose vyksta tūkstančiai spektaklių. Tarkim, kad kokio nors vaidinimo metu į sceną išeina teatro direktorius ir praneša, jog dėl kokių nors nuo administracijos nepriklausančių priežasčių – trūkusio vandentiekio vamzdžio, gaisro pastato rūsyje ar staiga susirgusio pagrindinio vaidmens atlikėjo – spektaklis nutraukiamas. Žiūrovai, kad ir suprasdami situaciją, skirstytųsi nelabai patenkinti. Jie taip ir nesužinotų, kuo baigėsi viena ar kita siužetinė linija, ką reiškė vienas ar kitas epizodas ir ko galų gale siekė spektaklio autoriai. Netikėta pabaiga niekais paverstų visus spektaklio autorių sumanymus ir darbus.

Panašioje situacijoje, materialistiškai angažuotų žmonių manymu, nuolatos gyvena žmonija. Pasaulio drama, anot jų, gali nutrūkti bet kada ir bet kaip – Žemei susidūrus su asteroidu, kilus termobranduoliniam karui, globaliniam atšilimui ar, atvirkščiai, atšalimui. Tačiau tai mažai ką stebina ar jaudina. Žmonės nemėgsta beprasmybės mažuose spektakliuose, bet mielai taikstosi su ja dideliame.

Pagal požiūrį į pasaulio, ar, siauresne prasme, žmonijos istoriją galime skirti tradicines religines ir moderniąsias materialistines pasaulėžiūras. Kai kurie materialistinės orientacijos mąstytojai tik taikstosi su gyvenimo, istorijos, pasaulio beprasmybe, kiti tokį egzistavimą laiko savotiška norma, dvasinės sveikatos požymiu. Kaip teigė Freudas, „jei kas nors klausia apie gyvenimo prasmę ar vertę – jis ligonis“<sup>225</sup>.

Skirtingai nuo ateistų, religinės pasaulėžiūros atstovai pasaulio ir žmonijos istoriją įsivaizduoja kaip prasmingą pradžią ir pabaigą turintį vyksmą. Pasaulis neatsirado atsitiktinai ir atsitiktinai nežus. Pasaulio pabaiga neišvengiama, bet ji ateis ne dėl nuo žmogaus nepriklausančių aplinkybių, o kaip religinio ir moralinio žmonijos nuosmukio rezultatas. Žmonija neišlaikė jai duoto egzamino ir bus pašalinta nuo pasaulio scenos. *Ir bus naujas dangus ir nauja žemė* (Apr. 21, 1). Tačiau žmonijos likimas nėra tragiškas, kaip tai gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Jei neapsiribosime tik regimuoju pasauliu, o pabandysime aprėpti visą būtį, jei pasistengsime suvokti Režisieriaus sumanymus ir darbus, situacija radikaliai pasikeis. Pralaimėjimas laike reiškia pergalę amžinybėje. Todėl visos religinės pasaulėžiūros iš esmės yra optimistinės. „Bet jūs būkite drąsūs: aš nugalėjau pasaulį“ (Jn 16, 33).

Bene nuosekliausiai apie religinį ir moralinį žmonijos nuosmukį bylojama Puranų mokyme apie keturis žmonijos evoliucijos amžius ir keturias juos atitinkančias žmonių kartas. Jei pirma karta vadovavosi tik dorybe, dabartinė, ketvirtoji, teturi tik ketvirtadalį dorybės<sup>226</sup>. Nedvelkia optimizmu ir musulmoniška ateities vizija: „Kartą naktį pranašas nuėjo į Medinos kapines, kreipėsi į Allahą, prašydamas atleidimo tiems, kas ten palaidotas, ir pasakė: „Ramybė jums, gulintiems kapuose! Džiaukitės, kad jūs jau gulite kapuose ir nepamatysite to, ką pamatys kiti, nes artėja neramumai, panašūs į tamsios nakties dalis, kurios seks viena po kitos, ir kiekviena sekanti bus blogesnė už prieš tai buvusią.“<sup>227</sup>

Krikščioniškoji pasaulio pabaigos versija ryškiausiai ir vaizdingiausiai piešiama šv. Jono apreiškime (Apokalipsėje). Turbūt neperdedant galima teigti, kad Apokalipsės liepsna, prigęsdama ir vėl įsiliepsnodama, nušvietė visą krikščioniškosios kultūros kelią. Ką nauja apie Vakarų kultūros krizės koncepciją gali pasakyti archetipinė psichologija? Tai – pagrindinė skyriuje svarstoma problema.

<sup>225</sup> Freud S. *Briefe 1873 – 1939*. Frankfurt am Main: S. Fischer-Verlag, 1960. Cit. pagal Франкл В. *Человек в поисках смысла*. Москва: Прогресс, 1990. С. 311.

<sup>226</sup> Višnu purana.

<sup>227</sup> *Жг. Жизнь Пророка*. Москва: Умман, 2003. С. 600.

Kultūros raidos problemos jame analizuojamos psichologinės įtampos, poreikio ir vertybių sąvokų pagalba. Pagrindinę skyriuje grindžiamą idėją trumpai galima suformuluoti taip: bet kokia sistema funkcionuoja tol, kol egzistuoja joje vykstančius procesus palaikančios įtampos. Vakarų kultūros krizė pirmiausia reiškia psichologinių įtampų mažėjimą. Silpnėjant įtampoms, menkėja poreikiai, menkėjant poreikiams, nyksta vertybės. Vertybių krizė, viena vertus, reiškiasi kaip vertybių vaidmens žmonių gyvenime menkėjimas, kita vertus – vertybių, o tuo pačiu ir kultūros, jusliškėjimas.

### Teorinės tyrimo prielaidos

Nuo pat atsiradimo žmonija bandė ir tebebando įminti būties mįslę. Iš ko susideda pasaulis ir kas yra varomoji būties jėga? Viena populiariausių tiek Rytų, tiek Vakarų intelektualinėje tradicijoje yra dvinarė būties struktūra, pabrėžiant šių dalių neišskiriamumą. Kaip rašoma Evangelijoje pagal Pilypą, „šviesa ir tamsa, gyvenimas ir mirtis, dešinė ir kairė – broliai vienas kitam. Jų negalima atskirti vieną nuo kito. Todėl ir geri – ne geri, ir blogi – ne blogi, ir gyvenimas – ne gyvenimas, ir mirtis – ne mirtis“<sup>228</sup>. Hegelio manymu, priešybių vienybės ir kovos dėsnis – vienas iš trijų pagrindinių (šalia kiekybės perėjimo į kokybę ir neigimo neigimo) dialektikos dėsnių. Panašiai mąstė ir Jungas, tik rėmėsi ne Hegelio, o Herakleito pažiūromis: „Senovės Herakleitas, kuris buvo iš tiesų didis išminčius, atrado nuostabiausią iš visų psichologinių dėsnių, būtent reguliuojančią priešybių funkciją. Jis pavadino tai enantiodromija, bėgimu priešais, turėdamas galvoje, kad viskas kada nors pereina į savo priešybę“<sup>229</sup>.

Bene lengviausia enantiodromijos dėsnio veikimą stebėti gamtoje. Jei kokiame nors regione pradeda dominuoti viena rūšis, gamta įjungia apsauginį mechanizmą ir sukuria ar padidina natūralų šios rūšies priešą, kuris ima stabdyti šios rūšies plitimą. Pavyzdžiui, jei kur nors atsiranda daug graužikų, ten padidėja ir jais mintančių plėšrūnų skaičius. Panaši reguliacija vyksta ir žmogaus kūne, ir psichikoje. Kaip rašo Jungas, „psichinis yra save reguliuojanti sistema, palaikanti pusiausvyrą taip pat, kaip tai daro kūnas. Bet koks kraštutinis iš karto įjungia kompensacinį mechanizmą, be kurio neįmanoma nei normali psichika, nei normali medžiagų apykaita. Šia prasme mokymą apie kompensaciją reikia pripažinti pagrindiniu psichinės veiklos dėsniu“<sup>230</sup>. Jungo teigimu, panašiai kaip teigiamas ir neigiamas elektros krūviai sukuria elektros srovę, psichikoje egzistuojančios įtampos sudaro psichinės energijos pagrindą: „Tikros priešybės negali būti nesuderinamos; jei jos bus nesuderinamos, jos niekada netaps vienybe [...] Nepaisant viso prieštaravimo, jos nuolatos demonstruoja polinkį vienybei, ir Nikalojus Kuzietis patį Dievą apibrėžė kaip *complexio oppositorum*“<sup>231</sup>.

Taigi įtampų egzistavimas – pagrindinė psichinio gyvenimo sąlyga. Sužinoti apie įtampų egzistavimą gana paprasta – individui jos visada yra kaip kaip tam tikras diskomfortas, nepasitenkinimas, neatitikimas tarp to, kas egzistuoja, ir to, kas turėtų būti. Nepasitenkinimas – neigiama dvasinė būseną. Ji suponuoja savo priešybės – pasitenkinimo būsenos egzistavimą. Tiltas tarp pasitenkinimo ir nepasitenkinimo yra poreikis. Poreikio egzistavimas reiškia, kad žmogus patiria tam tikrą fiziologinį ar psichologinį diskomfortą ir nori jį įveikti. Tai, kas gali patenkinti poreikį, yra vertybė. Vertybės – materialinės ar dvasinės tam tikrus poreikius tenkinančios struktūros. Tad pagrindinis vertybių pokyčio šaltinis – kintantys poreikiai. Poreikiai, savo ruožtu, atsiranda ir kinta dėl įtampų kaitos. Įtampų egzistavimas ar, kaip Hegelis tai įvardijo, priešybių vienybė ir kova – fundamentalus gamtos, visuomenės, psichikos egzistavimo ir raidos dėsnis.

Dažniausiai žmonės susiduria su keturiomis įtampų, jų gimdomų poreikių ir vertybių grupėmis: biologinėmis, socialinėmis, moralinėmis ir religinėmis. Biologinė įtampa – žmogui kaip biologinei

<sup>228</sup> The Gnostic Bible. P. 281.

<sup>229</sup> Jung C.G. *Two Essays on Analytical Psychology*. CW, vol. 7, p. 108.

<sup>230</sup> Jung C.G. *The Practical Use of Dream-Analysis*. CW, vol. 16, p. 153.

<sup>231</sup> Jung C.G. *On the Nature of the Psyche*. CW, vol. 8, p. 206.

būtybei būdinga nepasitenkinimo rūšis. Biologinė įtampa išsilieja į tai, ką Maslow vadino baziniais poreikiais. Šių poreikių patenkinimui tarnaujančias vertybes – maistą, būstą, miegą – galima laikyti biologinėmis vertybėmis. Socialinė įtampa – žmogui kaip socialinei būtybei būdinga įtampos rūšis. Socialinė įtampa gimdo poreikį keisti socialinius santykius ar visuomenę apskritai. Šio poreikio realizavimas gimdo socialines ar socialines-politines vertybes: įstatymus, valstybę, demokratiją. Moralinė įtampa – žmogui kaip moralei būtybei būdinga įtampos rūšis. Moralinė įtampos rūšis suponuoja moralinio tobulėjimo poreikį, kuris, savo ruožtu, kuria naujas, skirtingas nuo socialinių politinių vertybes – dorybę, pareigą, sąžinę, moralinius dėsnius ir pan. Ir pagaliau religinė įtampa – tarp individo ir būties egzistuojanti įtampa. Ši įtampos rūšis gimdo poreikį įkomponuoti ir individo, ir visuomenės gyvenimą į būties struktūrą. Praktiškai visos pasaulio religijos – atsakas į šį poreikį. Tokiems poreikiams realizuoti kuriamos religinės vertybės – amžinasis gyvenimas, pomirtinis atpildas, tikėjimas, mistinis kelias.

Be jau minėtų, svarbesnį ar menkesnį vaidmenį ir individo, ir visuomenės gyvenime vaidina įtampa tarp idealo ir tikrovės, individo ir visuomenės, tradicijos ir novatoriškumo. Viena iš pastarosios atmainų – vadinamasis kartų konfliktas: vyresnės kartos žmonės, paprastai, stengiasi išsaugoti tradicijas, jaunesnės – jas sugriauti. Įtampa – platesnė sąvoka, nei poreikis. Taip visuomenėje keletą dešimtmečių gali tvyroti įtampa tarp vietinių gyventojų ir emigrantų, ir tik jai pasiekus tam tikrą pakopą, atsiranda poreikis ką nors keisti.

Archetipinės psichologijos požiūriu, Vakarų kultūros krizė pirmiausia reiškiasi kaip psichologinių įtampų mažėjimas. Šis mažėjimas turi du aspektus: viena vertus, mažėja įtampų skaičius, kita vertus – silpnėja jų amplitudė. Įtampų skaičiaus mažėjimas reiškia, jog kai kurios įtampų rūšys – pirmiausia religinės ir moralinės – dabartinio Vakarų žmogaus gyvenime beveik nieko nereiškia. Amplitudės silpnėjimas rodo, kad netgi egzistuojančios dabartinio žmogaus psichikoje įtampos nuolatos silpnėja. Tad biologiniai poreikiai patenkinami labai lengvai, daugeliui net nespėję tapti įtampomis, socialinė ar politinė visuomenių atmosfera normalėja. Silpnėjant įtampoms, menkėja poreikiai, menkėjant poreikiams, nyksta vertybės. Vakarų kultūra išnyks, kai išseks visos jos gyvybingumą palaikančios įtampos.

## Kultūra ir vertybės

Wilhelmas Windelbandas dar XIX a. pabaigoje tvirtino, kad filosofija atsidūrė Shakespeare'o karaliaus Lyro padėtyje; savo turtus atidavusi vaikams (pozityviesiems mokslams) ji privalės eiti pasaulin su elgetos lazda, jei neras naujos, tik jai pačiai tinkamo dalyko teritorijos. Šia teritorija, anot jo, turėjo būti bendros ir visuotinai galiojančios vertybės<sup>232</sup>. Šį požiūrį perėmė ir Windelbando sekėjas, įtakingiausias Badeno mokyklos atstovas Heinrichas Rickertas. Jis taip pat pripažino, kad vertybės sudaro kultūrinės realybės pagrindą, nes kultūra atsiranda kaip įvykių, kylančių atsižvelgiant į jas, ir jų pateisinimų rezultatas. Vadinasi, atskiri žmonių veiksmai, jų rezultatai ir net patys individai „peržengia“ savo atsitiktinumą ir įgyja bendrą vertę, kai bendros ir būtinos vertybės įtarpina jų prasmę bei reikšmę. Tokia vertybių samprata leido Rickertui filosofiją laikyti mokslu apie kultūrą<sup>233</sup>.

Gana greitai filosofinę vertybių analizę papildė sociologinė. Daugelio autorių nuomone, vertybių turėjimas susijęs su vertinimais to, kas manoma esant gera ir pageidaujama bei, kas manoma, esant bloga ir nepageidaujama. Dalis sociologų vertinimą laiko aktyvumu (veikla). Šiuo atveju remiamasi prielaida, kad individų pripažįstamos vertybės suteikia jiems kriterijų rinktis iš alternatyvių elgesio būdų. Pirmenybės, teikiamos vienam elgesio būdai prieš kitą, numano emocinę reakciją, be to, vertybės priskiriamos motyvuojančioms savybėms (siekiame vertybių, kurias puoselėjame, ir atstumiamo tas, kurias niekiname). Kaip rašo Gordonas Allportas, „žmogų pažįstame geriausiai, jei

<sup>232</sup> Windelband W. *Praeludien*, Bd. 2. Tübingen, 1915.

<sup>233</sup> Rickert H. *System der Philosophie*. Erste Teil. Tübingen, 1928.

žinome, kokia bus jo ateitis, o jo ateities kūrimas visų pirma priklauso nuo jo asmeninių vertybių“<sup>234</sup>.

Trečias vertybių analizės aspektas – psichologinis. Didesnį ar mažesnį dėmesį vertybių analizei skyrė Maslow, May, Erichas Frommas. Ypač svarbų vaidmenį vertybių sąvoka vaidina archetipinėje psichologijoje. Hillmanas rašė: „Archetipinę psichologiją mes suvokiame kaip vertybių psichologiją.“<sup>235</sup>

Dabarties humanitariniai ir socialiniai mokslai kultūrą dažniausiai apibrėžia kaip individo ar grupės žmonių pripažįstamą vertybių sistemą, jos suponuotą veiklą ir veiklos rezultatus. Priklausomai nuo to, kokios vertybės dominuoja vienoje ar kitoje kultūroje, galima kalbėti apie įvairius kultūrų tipus. Pavyzdžiui, jei kokioje nors visuomenėje vyrauja socialinės vertybės, galima kalbėti apie socialiai orientuotą kultūrą, jei moralinės – moralinio tipo kultūrą ir pan. Paprasčiausia apie vertybių vaidmenį konkrečioje visuomenėje spręsti pagal joje vyraujančią ideologiją. Tad, jei visuomenėje vyrauja religinė ideologija, natūralu manyti, kad pagrindinį vaidmenį šios visuomenės kultūroje vaidina religinės vertybės. Kitas vertybių svarbos visuomenės ar konkrečių žmonių gyvenime nustatymo būdas – sociologinės apklausos.

Paskutiniaisiais dešimtmečiais vertybinei kultūros sampratai neretai priešpriešinama kultūros kaip simbolinių formų repertuaro ar sistemos samprata. Vytautas Kavolis rašė: „Suvokiant kultūrą kaip vertybių sistemą, ji atrodo vientisa, uždaryta, homogeniška, visiems privaloma, pastovi nekintanti. O suprantant ją kaip simbolinių formų ir praktikų repertuarą, atsiranda daug galimybių, iš kurių tos kultūros nariams galima rinktis pagal savo interesus, beveik viskas toje kultūroje tampa galima. Kultūros kaip simbolinių formų ir praktikų repertuaro samprata leidžia kultūroje egzistuoti prieštaraujančioms ir besivaržančioms vertybėms, ji nereikalauja homogeniškumo, koherencijos, ji leidžia kultūrai priimti naujas idėjas, neprarandant savo tapatybės. Kultūra – atviras dalykas – tik imk ir naudokis pagal savo pasiryžimą ir interesus.“<sup>236</sup>. Panašių minčių aptinkame Antano Andrijausko darbuose. Jo manymu, „postmodernizmo ideologijos ir kitų neeuropinių civilizacijų kultūros poveikis išklubino dar neseniai kultūros moksluose tvirtas pozicijas turėjusių aksiologinę kultūros sampratą, kuri šiandien dar išlieka empiriniuose sociologiniuose tyrimuose [...] Nuo aksiologinės kultūros, kaip ‚vertybių sistemos‘ interpretacijos, pereinama prie naujos, atspindinčios komparatyvistinės kultūros, kaip ‚atviros simbolinių formų sistemos‘, sampratos“<sup>237</sup>.

Mūsų manymu, lyginant simbolinę ir vertybinę kultūrų sampratas būtina atkreipti dėmesį, kad vertybės samprata yra platesnė nei simbolio. Visi simboliai yra vertybės, bet ne atvirkščiai. Simboliai turi prasmę tik tiek, kiek jie išreiškia užkoduotus jausmus, prasmes, idėjas, o visa tai traktuojama kaip vertybės. Ką, pavyzdžiui, reiškė vadinamos socialistinės Lietuvos kultūros transformacija į vakarietišką – simbolių ar to, ką jie simbolizuoja – kaitą? Akivaizdu, kad simbolių kaita – tik pakitusių vertybių, nuostatų, idealų atspindys. Kultūra niekada nebuvo, nėra ir nebus kuriama tik kaip simbolių sklaida ar seka. Jei mes apsiribosime tik simbolių analize, turėsime tokį paviršutinišką kultūros vaizdą, apie kurį neverta nė kalbėti. Jei bandysime atskleisti simbolių prasmę, anksčiau ar vėliau prieisime prie vertybių. Todėl simbolinė kultūros samprata gali sėkmingai funkcionuoti kai kuriose pažinimo srityse, pavyzdžiui, kultūrinėje antropologijoje, tačiau ji aiškiai nepakankama, norint tiksliau suvokti kultūros srityje vykstančius procesus.

Kitas vertybinės teorijos pranašumas yra tas, kad ji nepasitenkina pasirinkimo galimybės konstatavimu, o svarsto vieno ar kito pasirinkimo padarinius. Praktiškai niekam nekyla abejonių,

<sup>234</sup> Allport G. *Pattern and growth in Personality*. New York: Holt, Reinehart and Winston, 1961. P.16.

<sup>235</sup> Hillman J. *An Inquiry into Image*. P. 83.

<sup>236</sup> Kavolis V. *Kultūros dirbtuvės*. Vilnius: 1996. P. 32–33.

<sup>237</sup> Andrijauskas A. Kultūros universumas: morfologinės analizės prolegomenai. *Kultūrologija*, t. 6. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2000. P. 19.



kad „kultūra – atviras dalykas“, ir kiekvienas joje „ima ir naudojasi pagal savo pasiryžimą ir interesus“. Rimtesni tyrimai prasideda tada, kai svarstoma, kas iš to, jog kiekvienas „ima ir naudojasi pagal savo pasiryžimą ir interesus“. Pailiustruosime pavyzdžiu.

Vokietijos Federacinės Respublikos prezidentas Johannes Rau savo knygoje pateikia vieno žurnalisto samprotavimus, jog Vakarų žmogus pagaliau pasiekė emancipaciją nuo prasmės kategorijos. Anot šio šmaikštuolio, „gerti alų ir žiūrėti bereikšmių pokalbių šou yra galbūt aukščiausia išsilaisvinimo pakopa, kurią žmogus gali pasiekti“<sup>238</sup>. Iš tiesų visuomenėje, kurioje kultūra yra „simbolinių formų ir praktikų repertuaras“, alus ir beprasmių pokalbių šou gali reikšti „aukščiausią išsilaisvinimo pakopą“. Tačiau kas laukia šią pakopą pasiekusio žmogaus? O laukia tai, kad jo alus anksčiau ar vėliau baigsis ir beprasmių pokalbių šou mėgėjas turės eiti jo nusipirkti, o tam, kad nusipirkti, reikės užsidirbti pinigų. Tokiu būdu jam teks susidurti su darbo vertybėmis. Jeigu jis užsidirbs ir kitokiais būdais gaus pakankamai pinigų, jis turi būti pasirengęs tam, kad dėl kokios nors priežasties – tarkim sustreikavus televizijos kompanijos darbuotojams – ekranas užges, o kai įsižiiebs vėl, nebus jo mėgiamos bereikšmių pokalbių šou laidos. Tam, kad to neatsitiktų, jis turės pasidomėti socialinėmis politinėmis vertybėmis, dalyvauti rinkimuose ir balsuoti už partiją, kurį savo programoje įsipareigos uždrausti streikus ir įkurti valstybinę televizijos kompaniją, kuri per visus kanalus transliuos tik beprasmių pokalbių šou laidas. Labai tikėtina, kad vieną dieną į jo būstą įsiverš grupelė pareigūnų, kurie įkiš jį į uniformą, pakabins ant kaklo automata ir pasiųs į tolimą šalį ginti jo teisės gerti alų ir žiūrėti mėgiamas pramogines laidas. Jei jam ne tas pats, kiek kaimų kartu su taikiais gyventojais teks vardan to sudeginti, jis pradės domėtis moralės, o galbūt ir religijos klausimais. Ir tada tai, ką jis kažkada deklaravo kaip „aukščiausią išsilaisvinimo pakopą“ taps žemiausia, o gal ir išnyks visai.

Bet koks simbolinės kultūros šalininkas į tokio tipo samprotavimus pasipiktinęs atsakys, kad jo visai nedomina pasirinkimo padariniai. Jis esąs mokslininkas, o ne politikas, todėl ir neatsako už kitų daromus ar nedaromus veiksmus. Iš čia išplaukia trečias ir turbūt esmingiausias skirtumas tarp vertybinės ir simbolinės kultūrų sampratų. Vertybinė kultūros samprata yra moraliai užangažuota. Moralinė mokslininko pozicijos svarbi, nes priklausomai nuo to, kokios kultūros teorijos diegiamos vienoje ar kitoje visuomenėje, formuojama ir jos kultūra. Praktinių kokios nors teorijos padarinių svarstymo vengimas reiškia atsakomybės už kultūros likimą nepaisymą. Jau Schweitzeris pagrūdine Vakarų kultūros krizės priežastimi laikė „filosofų negalią“, pasireiškiančią tuo, jog jei anksčiau filosofija kultūros vertybes ne tik apmąstydavo, bet ir pateikdavo jas visuomenei kaip veiksmingas idėjas, nuo XIX a. antrosios pusės „jos tapo vien saugomu, bet pasyviu kapitalu“<sup>239</sup>. XX a. šia kryptimi žengiamas dar vienas reikšmingas žingsnis: palaipsniui atsisakoma vertybes ne tik diegti, bet net svarstyti. Vertybių, o tuo pačiu ir kultūros likimas atiduodamas į trumpalaikius, neretai egoistiniams ar net nusikalstamais interesais besivadovaujančių politikų rankas. Tokioje situacijoje visiškai bent menkiausių dvasinių aspiracijų turinčios kultūros žlugimas – tik laiko klausimas. Kaip teigė populiarios nacistinėje Vokietijoje Hannso Johsto pjesės herojus, „kai aš girdžiu „kultūra“, atlaužiu revolverio gaiduką“<sup>240</sup>.

Kaip jau minėjome, simboliai – vienas iš kultūros aspektų, ir simbolinė kultūros teorija, kaip ir bet kuri kita, turi teisę egzistuoti. Blogis prasideda tada, kai jos atstovai savo pažiūrų plėtrą pateikia kaip mokslo pažangą, o vertybių teorijai priskiria visus įmanomus trūkumus ir bėdas. Faktiškai „aksiologinės teorijos išklabinimas“ ir perėjimas prie „atviros simbolinių formų sistemos“ atspindi ne pažinimo progresą, o tolesnį humanitarinių mokslų ir kultūros nuosmukį. Vertybės per sunki našta dabarties Vakarų žmogui, ir jis vis dažniau bevelija kalbėti apie simbolių ar simbolinių formų sistemas, kuriose „kiekvienas renkasi ką nori“.

<sup>238</sup> Rau J. *Kultūrų dialogas, dialogo kultūra: tolerancija vietoj nureikšminimo*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2005. P. 83.

<sup>239</sup> Šveiceris A. *Kultūra ir etika*. P. 37–39.

<sup>240</sup> [http://de.wikiquote.org/wiki/Hanns\\_Johst](http://de.wikiquote.org/wiki/Hanns_Johst)

## Vakarų kultūros vertybių raidos tendencijos

Skirtingos vertybių sampratos suponuoja jų klasifikacijas. Dažniausiai dabarties socialiniuose moksluose išskiriamos ir nagrinėjamos penkios vertybių grupės: religinės, moralinės, socialinės-politinės, darbo ir šeimos. Be to, Miltonas Rokeachas skiria asmenines ir tarpasmenines, tikslo (pavyzdžiui, socialinis pripažinimas, meilė, išsigelbėjimas) ir priemonių (buvimas logišku, išauklėtu) vertybes<sup>241</sup>. Mūsų manymu, šalia tikslo ir priemonių vertybių galima kalbėti ir apie sąlygų vertybes. Akivaizdu, kad ta pati vertybė (pavyzdžiui, pinigai) konkrečiame kontekste gali būti ir tikslas, ir priemonė, ir sąlyga. Svarbią vietą individo ar visuomenės vertybių hierarchijoje užima aukščiausios tikslo vertybės – idealai. Šią vertybių grupę nagrinėsime atskirai.

### *Pagrindinės krikščioniškos vertybės*

Pagrindinė krikščioniškoji tikslo vertybė – dangaus (Dievo) karalystė. Net paviršutiniško žvilgsnio į Evangelijas užtenka, kad įsitikinti, jog Jėzus savo misiją pirmiausia suvokė kaip Dievo karalystės skelbimą: „Kai Jonas buvo suimtas, Jėzus sugrįžo į Galilėją ir ėmė skelbti gerąją Dievo naujieną, kad atėjo metas ir prisiartino Dievo karalystė: „Atsiverskite ir tikėkite Evangeliją!“ (Mk 1, 14 - 15). Kai žmonės bandė jį sulaikyti Kapernaume, Kristus sakė: „Ir kitiems miestams turiu skelbti gerąją naujieną apie Dievo karalystę, nes tam esu siųstas“ (Lk 4, 43). Išsiųsdamas apaštalus, Jis sakė: „Eikite ir skelbkite, jog prisiartino dangaus karalystė“ (Mt 10, 7).

Nors apie Dievo karalystę rašė daugelis iškilių krikščionių, vienintelis dalykas, dėl kurio daugumos rašiusiųjų nuomonės sutampa – tai, jog dangaus karalystė ir Dievo karalystė Kristaus mokyme reiškė tą patį. Pažiūros į Dievo karalystės esmę gerokai skyrėsi. Pateiksime keletą pavyzdžių. Tarkim apaštalas Paulius akcentavo subjektyvų Dievo karalystės aspektą: „Iš tiesų Dievo karalystė nėra valgis ar gėrimas, o teisumas, ramybė ir džiaugsmas Šventojoje Dvasioje“ (Rom 14, 17). Šis apibūdinimas patvirtina Kristaus žodžius, kad 'Dievo karalystė yra jumyse', tačiau sunkiai suderinama su jo žodžiais, jog Dievo karalystė yra „tarp jūsų“ (Lk 17, 21) ir „šalia jūsų“<sup>242</sup>. Mokytojas Ekhartas iškėlė objektyvų Dievo karalystės aspektą: „Juk Dievo karalystė – tai pats Dievas visoje savo pilnatvėje“<sup>243</sup>. Tačiau šis apibrėžimas nesiderina su tokia Dievo karalystės savybe kaip sugebėjimas didėti, augti (Mt 13, 31–33). Sunku įsivaizduoti Dievą, augantį kaip garstyčios medelis ar kaip raugas tešloje. Egzistuoja ir kristologinė Dievo karalystės samprata: „Dievo karalystė yra žmoguje, kurį palietė Dievo pirštas ir kuris sutiko tapti Dievo sūnumi [...]. Taigi atsakymas apie Dievo karalystę yra Sūnus“<sup>244</sup>. Tačiau Kristus mokė ne tai, kad Dievo karalystė atėjo Jo asmenyje, o kad priartėjo, t. y. tapo pasiekiamą jei ne visiems, bent daugeliui. Kristus nurodo sąlygas, būtinas, kad į ją „įeiti“ (Jn 3,5; Mk 10, 15). Žmonės, įėjusius ar įeisiančius į Dievo karalystę, jis vadina „karalystės vaikais“.

Trumpą, bet imlų Dangaus karalystės apibūdinimą pateikė „Evangelijos pagal Pilypą“ autorius: „Buvo Tėvas Sūnuje ir Sūnus Tėve, tokia yra Dangaus karalystė“<sup>245</sup>. Dangaus karalystė – žmogaus ir Dievo vienybė. Šios vienybės suvokimą lydi tam tikri subjektyvūs išgyvenimai – „teisumas, ramybė ir džiaugsmas Šventojoje Dvasioje“. Pagrindinis šios vienybės narys – „Dievas visoje savo pilnatvėje“. Vakarų istorijoje pirmas tokią vienybę patyrė ir išgyveno Jėzus Kristus: „Aš ir Tėvas esame viena“ (Jn 10, 30). Tačiau šią vienybę gali patirti ir kiti žmonės (Jn 17, 20-21). Daugelis mistikų bylojo apie tokios vienybės galimybę.

<sup>241</sup> Rokeach M. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, 1973.

<sup>242</sup> Evangelija pagal Tomą. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. P. 57.

<sup>243</sup> Mokytojas Ekhartas. Žinokite, kad Dievo karalystė arti. *Naujasis Židinys*, 1991, Nr 5. P. 4.

<sup>244</sup> Ratzinger J. *Eschatologija: mirtis ir amžinasis gyvenimas*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996. P. 64, 67.

<sup>245</sup> *The Gnostic Bible*. P. 306.

Psichologiškai Dangaus karalystė reiškia, kad žmogus pasiekė tokį išsivystymo laipsnį, kai jo savastimi gali tapti Dievas. Dangaus karalystė nėra žemiškoji karalystė, ir bet kokie bandymai ieškoti jos žemiškųjų atitikmenų beprasmiški ir beviltiški<sup>246</sup>. Dangaus karalystė – tai kažkas, esančio žmoguje („jumyse“) ir už žmogaus („šalia jūsų“), tai, kas suvokiama jauslėmis, ką galima pamatyti. Tokiu būdu, Dangaus karalystė – tikėjimo kupinas žmogus, matantis Dievą visur ir visada.

Krikščionybė neretai traktuojama kaip meilės religija. Tai nėra visai teisinga. Meilės vaidmenį akcentavo jau žydai. Kaip mokė Jėzus Kristus, Dievo ir artimo meilės įsakymais remiasi visas Įstatymas ir Pranašai (Mt 22, 40). Įstatymas ir Pranašai – žydų religijos pagrindas. Kristaus žinia pasauliui šiek tiek kitokia – nepaneigdamas meilės reikšmės, jis iškelia tikėjimo svarbą. „Geroji naujiena“ faktiškai skelbia tris dalykus: pirmiausia, kad prisiartino nauja, iki tol nežinoma psichinė būklė – „Dangaus karalystė“; antra – tam, kad ją suvoktume, reikia persikeisti; trečia – kad tikėjimas yra pagrindinė ir praktiškai vienintelė to persikeitimo sąlyga ir priemonė. Dangaus karalystė – tikėjimo perkeistas pasaulis.

Dievo karalystės prisiartinimas – kuliminacinis dvasinės žmonijos evoliucijos taškas, geriausių jos lūkesčių ir vilčių išsipildymas: „Iš tiesų sakau jums: daugel pranašų ir teisųjų troško išvysti, ką jūs matote, bet neišvydo, ir išgirsti, ką jūs girdite, bet neišgirdo“ (Mt 13,17). Tam, kad priartėtų Dievo karalystė, buvo reikalingos daugelio žmonių ir kartų pastangos: „Aš pasiunčiau jus nuimti derliaus, į kurį jūs neįdėjote darbo. Kiti pasidarbavo, o jūs įstojote į jų darbą“ (Jn 4, 38). Dievo karalystės prisiartinimas perskyrė žydų tautos ir visą Vakarų istoriją į dvi dalis: „Iki Jono buvo įstatymas ir pranašai; nuo jo skelbiama geroji naujiena apie Dievo karalystę, ir kiekvienas į ją veržiasi“ (Lk 16, 16).

Dievo karalystė užbaigia ne tik dvasinę žmogaus evoliuciją, bet ir kūrybinę Dievo veiklą: „Mano darbas – vykdyti valią to, kuris mane siuntė, ir baigti jo darbą“ (Jn 4, 34). Dievo darbo užbaigimas – amžinybės atvėrimas žmogui: „Argi jūs nesakote: „Dar keturi mėnesiai, ir ateis pjūtis“? Jau pjovėjas uždarbį gauna ir renkasi vaisių amžinajam gyvenimui, kad lygiai džiaugtųsi sėjėjas ir pjovėjas“ (Jn 4, 35-36). Laikinas pasaulis gali būti užbaigtas tik amžinybe. Amžinasis gyvenimas – buvimo Dievo karalystėje pasekmė. Kuo aiškiau žmogus suvokia savo vienybę su Dievu, tuo jis arčiau amžinybės.

Vadinasi, Dangaus karalystė vainikuoja krikščioniškąją vertybių sistemą. Jėzus Kristus Dangaus karalystę lygina su „brangių perlu“ (Mt 13, 45), „paslėptu lobiu“ (Mt 13, 44), „raugu maišyme“ (Lk 13, 20-21). Artėjimą prie Dangaus karalystės lydi tam tikri subjektyvūs išgyvenimai, kurie taip pat gali būti laikomi krikščioniškomis tikslo vertybėmis: tai ramybė ir džiaugsmas. Ramybės linkėjimas yra tradicinis krikščioniškas pasveikinimas (Lk 10, 5). Evangelija, kaip ir kiekviena gera naujiena, turėtų būti sutinkama džiaugsmingai (Jn 15, 11).

Evangelijose minimos dvi pagrindinės patekimo į Dangaus karalystę sąlygos. Pirmiausia tai būtų Dievo valia: „Nieks neateis pas mane, jei mane pasiuntęs tėvas jo nepatrauks“ (Jn 6, 44). Jei kokio nors žmogaus ego yra labai toli nuo Dievo, ar ji gaubiančioje kolektyvinėje sąmonėje net nėra Dievu įvardijamos psichinės struktūros – tokiam žmogui patekti į Dangaus karalystę labai sunku. Antra patekimo į Dangaus karalystę sąlyga – sąmoningos žmogaus pastangos: „Prašykite, ir jums bus duota; ieškokite ir rasite; belskite, ir jums bus atidaryta“ (Lk 11, 9). Todėl nuoširdžiai Dievo ieškančio žmogaus pastangos anksčiau ar vėliau sėkmingai vainikuojamos: „Nebijok, mažoji kaimene: Tėvas panorėjo atiduoti jums karalystę“ (Lk 12, 32).

Tikėjimas krikščionybėje gali būti suprantamas ir kaip priemonė (Jn, 6, 29), ir kaip sąlygos (Jn 5, 24) vertybė. Svarbiomis priemonėmis, padedančiomis patekti į Dangaus karalystę, Kristus laikė atgailą (Mk 1, 15), maldą (Lk 18, 1), atsidavimą Dievo valiai (Jn 6, 38), Dievo įsakymų laikymąsi

<sup>246</sup> Meier J.P. *The Marginal Jew: Rethinking the historical Jesus. Vol.2.* New York ant all, : Doubleday, 1994. P. 243–264.

(Mk 19, 17-19), gerus darbus (Mt 25, 31-46). Mt 23,25 teigiami: teisingumas, gailestis, ištikimybė, neturtas, Įstatymas.

Krikščioniškųjų vertybių hierarchijoje išskirtina yra meilė: „Aš jums duodu naują įsakymą, kad jūs vienas kitą mylėtumėte: kaip aš jus mylėjau, kad ir jūs taip mylėtumėte vienas kitą! Iš to visi pažins, kad esate mano mokiniai, jei mylėsite vieni kitus“ (Jn 13, 34-35). Apaštalas Jonas meilę laikė pagrindiniu Dievo atributu (1 Jn 4, 8). Meilė – artimiausias ir patikimiausias kelias į Dievą: „Dieviškoji meilė traukia tuos, kuriuos ji pagauna prie savęs. Ir ta trauka tokia didelė, kad tie žmonės daugiau nepriklauso sau, o meilės Objektui.“<sup>247</sup>

Krikščioniškąjį idealą galima analizuoti trimis pagrindiniais požiūriais: transcendentiniu, moraliniu ir socialiniu. Transcendentinis krikščionybės idealas yra žmogus, pasiekęs tokį dvasinį tobulumą, kai gali valdyti fizinį ir dvasinį pasaulį. „Jėzus tarė: Ieškantysis tenesiliauja ieškojęs, kol nerastas, o kai rastas, bus sukrėstas, o sukrėstas bus nustebintas ir ims viešpatauti virš visko“<sup>248</sup>. Moralinis krikščionybės idealas – žmogus, suvokiantis savo atsakomybę už moralinę pasaulio būklę ir savanoriškai prisiimantis kitų žmonių kaltes. Socialinis krikščionybės idealas yra visų žmonių tarnas: „Jei kas trokšta būti pirmas, tebūnie paskutinis ir visiems tetarnauja“ (Mk 9, 35).

Taigi pagrindinis Jėzaus Kristaus mokymo dėmesys skiriamas transcendentinėms (religinėms) ir moralinėms vertybėms. Socialinės ir politinės vertybės krikščionio gyvenime neturėtų būti svarbios. Kaip rašė Martinus Lutheris, „jeigu visą pasaulį sudarytų tikri krikščionys, tai yra tikri tikintieji, tai jokie kunigaikščiai, karaliai, valdovai, kalavijai ar įstatymai nebūtų nei reikalingi, nei naudingi (kam jiems jų reikėtų?); jie turi širdyse Šventąją dvasią, kuri juos moko ir su džiaugsmu pakelia kiekvieno jiems daromą skriaudą ir net mirtį“<sup>249</sup>. Panašus Kristaus požiūris ir į šeimos vertybes. Tikroji krikščionio šeima – „tie, kurie klausosi Dievo žodžio ir jį vykdo“ (Lk 8, 21). Santykiuose su tėvais ar sutuoktiniais būtina laikytis Įstatymo, teisingai jį interpretuojant (Mt 15, 3-6; Mt 5, 31-32).

Daugelis Jėzaus Kristaus mokymo aspektų jau amžininkams atrodė keisti ir neįgyvendinami: „Kietį jo žodžiai, kas gali jų klausytis“ (Jn 6, 60). Todėl pagrindinė krikščioniškų vertybių raidos kryptis tapo jų prieinamumo didinimas. Jau apaštalo Pauliaus laiškuose pagrindine tikslo vertybe tampa ne Dangaus karalystė, o išsigelbėjimas, pagrindinė išsigelbėjimo sąlyga – tikėjimas Jėzaus prisikėlimu (Rom 10, 9). Priemone, padedančia ne tiek pasiekti išsigelbėjimą, kiek jo tikėtis, tampa viltis (Rom 8, 26), akcentuojama Bažnyčios svarba (1 Tim 3, 15). Šalia atsidavimo Dievo valiai svarbi vertybė – paklusnumas tiek pasaulietinei valdžiai (Rom 13, 1-2), tiek Bažnyčiai (Žyd 13, 17). Šeimos vaidmuo padidėja (1 Tim 5,8), o neturto sumažėja (1 Kor 9, 11).

Krikščioniškosios vertybės vėliau buvo dar labiau supaprastintos ir supopuliarintos. Apie tai, kaip krikščionybę suvokia kai kurie šiuolaikiniai teologai, galima spręsti iš šios ištraukos: „Svarbiausius bažnyčios teologinius principus, apibrėžtus teologų, iš esmės sudaro trys paprasti teiginiai: Kristus yra tikras Dievas ir tikras žmogus; Kristus buvo nukryžiuotas, idant būtų atleistos mūsų nuodėmės; žmonės yra nusidėjėliai, kuriuos Dievas myli ir kuriems teikia naują gyvenimą. Dvasininkija šiems principams vieningai pritarė ir iš dalies dėl privalomo pamokslų temų tvarkaraščio, akcentavo juos iš sakyklos“<sup>250</sup>.

Krikščioniškų vertybių nuosmukiui buvo priešinamasi dviem pagrindinėmis kryptimis. Viena vertus, pačioje krikščionybėje nuolat atsirasdavo mokymų ir judėjimų, raginančių grįžti prie tikros, pirmaprados krikščionybės. Antra vertus, moralinės vertybės pamažu išsiskiria iš religinių ir įgauna savarankišką reikšmę. Pierre de Charou dar 1601 m. išleistame veikale *Apie išmintį* teigė, kad

<sup>247</sup> *The Works of Dionysius the Aeropagite*. Oxford: 1807. P. 463.

<sup>248</sup> Evangelija pagal Tomą. *Filosofijos istorijos chrestomatija*. Viduramžiai. P. 56.

<sup>249</sup> Luteris M. Apie pasaulietinę valdžią, kiek privaloma jai paklusti, *Filosofijos istorijos chrestomatija*. Renesansas. Pirmą dalis, Vilnius: Mintis, 1984. P. 303.

<sup>250</sup> Withnow R. *Šventybės atgavimas: religija šiuolaikinėje visuomenėje*. Vilnius: Aidai, 1996. P. 108.

moralė pranoksta tradicinę religiją ir jos atžvilgiu gali laikyti save nepriklausoma, nepakenkdama nei savo esmei, nei reikšmei. Ypač sekuliarizuotos moralės reikšmė išaugo Naujaisiais laikais.

### **Moralinės Vakarų vertybės**

Gausias Vakarų moralines koncepcijas galime klasifikuoti pagal tai, kas jose laikoma aukščiausia vertybe. Tokia gali būti transcendentinė realybė, gyvybė, žmonija, žmonių grupė ar individas. Į transcendentinę realybę orientuotos religinės filosofinės koncepcijos (Platonas, Plotinas), į gyvybę - religinės etinės (Schweitzeris). Pagrindiniu moralinės veiklos atskaitos tašku Kantas laikė žmoniją. Į žmonių grupes (valstybę, šeimą) orientuotos vadinamosios socialinės moralės koncepcijos (Jeremija Benthamas, Hegelis). Individo laimę ar malonumą aukščiausia vertybe laiko kai kurios eudemonistinės bei hedonistinės koncepcijos.

Praktiškai visos koncepcijos pagrindine objektyvia vertybe laiko gėrį, pagrindine subjektyvia vertybe moralumą. Religinėse filosofinėse koncepcijose akcentuojamas absoliutus ir transcendentinis gėris (Platono Gėrio idėja, Plotino Vienis). Pagrindinės priemonės, leidžiančios tokį gėrį pasiekti arba bent jau jo siekti, yra savęs tobulinimas ir atsižadėjimas. Kadangi savęs atsižadėti sugeba nedaugelis žmonių, religinėse-filosofinėse koncepcijose buvo svarbi moralinio įstatymo samprata. Šiuo atveju Dievas, ar Absoliutus gėris, suvokiamas ne kaip moralinės veiklos tikslas, o sąlyga, moralinio įstatymo kūrėjas ir palaikytojas. Juk jeigu moralinio įstatymo nėra, tada, Nietzsche žodžiais tariant, „viskas leista“.

Religinėse etinėse koncepcijose moralumas suvokiamas kaip veikla, palaikanti arba bent nedaranti žalos gyvybei visomis jos pasireiškimo formomis. Pagrindinės tokios veiklos sąlygos yra pagarba, užuojauta, atsakomybės jausmas. Schweitzeris suformulavo principą, kuris jungia savęs tobulinimo ir aukojimo etikas: „Pagrindinis etiškumo principas, logiškai būtinas, turįs savo turinį, nuolat, gyvai ir dalykiškai polemizuojantis su tikrove, suformulavus skamba taip: aukotis gyvenimui iš didžios pagarbos gyvenimui.“<sup>251</sup>

Filosofinėse etinėse koncepcijose moralė galutinai atskiriama nuo religijos. Dievas tampa arba hipoteze, reikalinga neapsišvietusios liaudies moralei palaikyti (Voltaire), arba dorovinės pasaulio tvarkos egzistavimo postulatu (Kantas). Kanto etikoje pagrindinė moralumo sąlyga yra valios laisvė, pagrindinis praktinio proto dėsnis: „elkis taip, kad tavo valios maksima visada galėtų kartu būti visuotinio įstatymų leidimo principas.“<sup>252</sup>. Jo etika neretai vadinama pareigos etika, nes „pareiga ir priedermė – tik taip mes turime vadinti savo santykį su moralės dėsniu“<sup>253</sup>. Moralės veikimo sritis apribojama žmonija. Pagarba doroviniam dėsniui – tai pagarba „žmonijai manyje ir kituose“<sup>254</sup>.

Didėjant asmeninei atsakomybei už savo veiksmus, didėja sąžinės svarba žmonių gyvenime. Sąžinė gali būti traktuojama ir kaip priemonė, leidžianti atskirti dorą veiksmą nuo nedoro, ir kaip moralinio gyvenimo sąlyga. Jau Kantas sąžinę vadino „nuostabiu mūsų sugebėjimu“<sup>255</sup>, tačiau jos reikšmę ypač išaukštino Fichte: „Sąžinė neklysta ir negali klysti, nes ji yra tiesioginis suvokimas mūsų grynojo pirminio Aš, už kurio ribų neišsina jokia sąmonė; ji (sąžinė) negali būti patikrinta ir pateisinta jokios kitos sąmonės; ji pati yra visų įsitikinimų teisėjas ir nepripažįsta aukštesnio teisėjo.“<sup>256</sup>

<sup>251</sup> Šveicer A. *Kultūra ir etika*. P. 323.

<sup>252</sup> Kant I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987. P. 95.

<sup>253</sup> Ten pat. P. 102.

<sup>254</sup> Ten pat. P. 107.

<sup>255</sup> Ten pat. P. 119.

<sup>256</sup> Fichte J.G. *Werke, Ausgewählt in Sechs Banden*. Leipzig, 1908. P. 98.

Socialinėse moralės koncepcijose etinės vertybės glaudžiai susipina su socialinėmis ir teisinėmis. Pagal Benthamą, įstatymai ir dorovės normos turi būti kuriami vadovaujantis maksimaliai galimos laimės principu ir kuo didesniai žmonių skaičiui. Laimė, šiuo atveju, suprantama kaip malonumų didinimas ir skausmo mažinimas: „Taigi malonumas ir skausmo vengimas yra tikslai, kurių įstatymų leidėjas nepaleidžia iš akių: jam būtina suprasti jų galą, kuri, kitaip tariant, yra jų vertė.“<sup>257</sup> Teisininkai ir moralistai siekia to paties tikslo, bet skirtingomis priemonėmis: pirmieji gali naudoti įstatymo numatytos prievartos formas, antrieji apsiriboja visuomenės narių įtikinėjimu.

Moralinės ir teisines vertybes Benthamas suartina, o Hegelis praktiškai sutapatina. Pagrindinis moralinės veiklos tikslas – valstybės gerovė, pagrindinis reguliatorius – įstatymai. Ne atsitiktinai etinės Hegelio pažiūros išsamiausiai išdėstytos jo veikale *Teisės filosofija*.

Kiekviena moralinė koncepcija ar koncepcijų grupė turėjo savo idealus. Religinių filosofinių koncepcijų idealas žmogus, savo pastangomis kuo labiausiai priartėjęs prie transcendentinės realybės. Krikščioniškojoje moralėje tai būtų šventasis. Idealas panašiai suprantamas ir religinėse etinėse koncepcijose, tačiau jei šventasis gali gyventi ir tik kontempliuoti pasaulį, religinis etinis idealistas gyvenimą suvokia kaip nuolatinį aukojimąsi kitų žmonių ar visų gyvų būtybių labui. Moralių filosofinių koncepcijų idealas būtų žmogus, griežtai vykdamas savo pareigas ir niekada nenusižengiantis sąžinės reikalavimams. Kadangi pagrindinė filosofo pareiga tarnauti tiesai, idealus Fichtes žmogus save suvokia taip: „Aš - tiesos žynys, aš tarnauju jai, išipareigoju dėl jos padaryti viską: ir rizikuoti, ir kentėti, jei dėl jos būčiau persekiojamas ir nekenčiamas, jeigu mirčiau jos tarnyboje, ką ypatinga padaryčiau tuomet, ką padaryčiau be to, ką tiesiog privalau padaryti.“<sup>258</sup>

Moralių socialinių koncepcijų idealas žmogus, įkūnijantis socialiai reikšmingas dorybes: garbę, ištikimybę, sąžiningumą, teisingumą ir pan. Apibūdindamas garbės troškimo reikšmę, Frydrichas Didysis rašė: „Garbės troškimas – tai įgimta puikiųjų sielų savybė, užtenka tik sužadinti ir sudirginti ją, ir žmonės, iki tol vegetavę, dabar šio laimingo instinkto uždegti, pasidaro pusdieviai.“<sup>259</sup>

Utilitarinėse koncepcijose dorybės siekimas neatsiejamas nuo naudos: „Sąžiningumas naudingas, nes jis sukelia pasitikėjimą; tas pat ir dėl punktualumo, darbštumo, taupumo, ir būtent dėl to šios savybės yra dorybės.“<sup>260</sup> Kraštutinėse moralinėse socialinėse koncepcijose, tarkim Hegelio, idealus žmogus suvokiamas visų pirma kaip idealus pilietis.

### **Socialinių vertybių specifika**

Pagrindine socialine tikslo vertybe galima laikyti tobulą visuomenę. Pagal tai, kaip šis tobulumas suvokiamas ir kokiomis priemonėmis bandoma jo siekti, galima skirti socialines moralines, socialines politines, socialines teisines vertybių grupes ir jas grindžiančias koncepcijas.

Socialinėse moralinėse koncepcijose pagrindine tobulos visuomenės egzistavimo sąlyga laikoma dora, išsilavinusi tauta, todėl būtinos sąlygos tokiai visuomenei sukurti yra švietimas, moralinis, religinis auklėjimas. Šių koncepcijų grupei galima priskirti krikščioniškojo socializmo teoriją. Kuriant tobulą visuomenę svarbus buvo protas. „Turėk drąsos pats naudotis savo protu! Toks yra švietimo šūkis“, – rašė Kantas<sup>261</sup>. Augustas Comtes įveda altruizmo, kaip pagrindinio moralaus

<sup>257</sup> Bentham J. *The Principles of Moral and Legislation*. London:,1789. P. 105.

<sup>258</sup> Fichte J. G. *Die Bestimmung des Menschen*. Leipzig: 1978. P. 71.

<sup>259</sup> *Oeuvres de Frederic le Grand*, vol. 9. Paris: 1814. P. 98.

<sup>260</sup> Franklin B. *Selected Works*. Vol. 2. Washington: 1910. P. 161.

<sup>261</sup> Kant I. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996. P. 48.

žmogaus ir doro piliečio veiklos motyvo, sąvoką. Šio tipo teorijose ir praktikoje derama vieta tenka filantropijai.

Pagrindinėmis socialinėmis politinėmis vertybėmis Kantas laikė laisvę, lygybę, asmenybės savarankiškumą. Išskirtinę vertę įgauna demokratija ir socialinis teisingumas. Visos šios vertybės gali būti tikslo (jei jas įgyvendinti dar tik siekiama) ir tobulos visuomenės egzistavimo sąlygos. Pagrindinė socialinių politinių vertybių įgyvendinimo priemonė būtų kova, tačiau tam tikromis aplinkybėmis kai kurios iš jų gali būti įgyvendintos ir reformomis.

Socialinėse politinėse koncepcijose tam tikros tradicinės vertybės įgavo naują prasmę. Tai pirmiausia pasakytina apie laisvę. Kristaus mokyme laisvė suprantama kaip laisvė nuo nuodėmės. Pagrindinė tokios laisvės sąlyga yra tiesos pažinimas: „Tiesa padarys jus laisvus“ (Jn 8, 32). Reformacijos epochoje itin vertinama sąžinės laisvė, etika daugiausia dėmesio skiria valios laisvei. Socialinių politinių vertybių sistemoje svarbi žodžio ir veiklos laisvė.

Panašių transformacijų patyrė ir kovos samprata. Religijoje kova visų pirma suvokiama kaip kova tarp gėrio ir blogio: „Vyksta kova – nuolatinė kova tarp Dievo ir velnio, o tos kovos arena – žmonių širdys.“<sup>262</sup> Moralė kovoja su ydomis. Klasicizmo epochoje ypatingą reikšmę įgijo kova tarp pareigos ir jausmo. Politikoje požiūris į kovą keičiasi iš esmės. Be abejo, politinės kovos būdai labai įvairūs, bet visada tai esti žmonių kova su žmonėmis.

Kai kuriose socialinėse politinėse doktrinos nuo religinių vertybių tiek nutolstama, kad pradedama net kovoti su jomis. Religija neretai suprantama kaip kliūtis tobulai visuomenei kurti: „Religija – liaudies opijus.“<sup>263</sup> Moralinės vertybės taip pat praranda savarankišką reikšmę ir traktuojamos kaip politikos dalis.

Demokratinėse Vakarų valstybėse šalia socialinių politinių vertybių darosi vis reikšmingesnės socialinės teisinės. Pagrindinės socialinės teisinės vertybės užfiksuotos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. Tai teisė į asmeninį saugumą, minties, sąžinės ir religijos laisvė, teisė į darbą, poilsį, išsilavinimą ir t. t.

„Laimė – tai kova“, – teigė Marxas. Socialinių ir politinių koncepcijų idealas žmogus, visas jėgas, o neretai ir gyvybę aukojantis kovai už savo tautos laisvę, nepriklausomybę, socialinį teisingumą, „šviesią žmonijos ateitį“. Vienas populiariausių sovietmečio literatūrinių herojų Pavlas Korčiaginas gyvenimo prasmę suvokė taip: „Brangiausia žmoguje gyvenimas. Jis duodamas jam vieną kartą, ir nugyventi jį reikia taip, kad nebūtų kankinamai skaudu dėl be tikslo nugyventų metų, kad nedegintų gėda dėl niekingos bei smulkmeniškos praeities ir kad mirdamas galėtum pasakyti: visas gyvenimas ir visos jėgos atiduoti puikiausiam pasaulyje – kovai už žmonijos išlaisvinimą.“<sup>264</sup>

Teisinėse valstybėse idealų reikšmė mažėja, jų vietą užima teigiami, o neretai ir neigiami herojai arba pavyzdžiai. Religinės, moralinės ir net socialinės politinės vertybės nuvertinamos. Vakarai artėja prie situacijos, aprašytos Haldoro Laksneso romane „Pasaulio šviesa“: „Na, klausyk, savo sąjungoje jie privertė visus balsuoti, norėdami nuspręsti, kuriuo žmogumi iš visų žmonių, kada nors gimusių pasaulyje, labiausiai verta sekti. [...] Beveik iš dviejų šimtų balsų šešiasdešimt vieną balsą gavo Joanas Tabakius, o Pjeturas Triarklis – tik šešiasdešimt. Napoleonas gavo septyniolika balsų, Juelis Juelis – penkiolika, valdytojas – penkis, o Jėzus Kristus tegavo vieną balsą.“<sup>265</sup>

Joanas Tabakius yra tobuliausias, „tikrųjų islandų“ manymu, iš visų kada nors gimusių pasaulyje žmonių, tiesiog darbštumo įsikūnijimas. Atskirų žmonių ar žmonių grupių gyvenime darbo vertybės buvo ir tebėra labai svarbios, tačiau vyraujančia visuomenėje vertybių grupe, skirtingai nuo religinių ar socialinių politinių, jos niekad nebuvo. Tai galima paaiškinti tuo, kad darbas praktiškai

<sup>262</sup> Dostojevskis F. *Broliai Karamazovai*. P. 118.

<sup>263</sup> Marksas K. Dėl Hėgelio teisės filosofijos kritikos. Įvadas. *Kn.*: K. Marksas, F. Engelsas. *Apie religiją*. Vilnius, 1958. P. 32.

<sup>264</sup> Островский Н. *Как закалялась сталь*. Ленинград, 1971. С. 227.

<sup>265</sup> Laksnesas H. *Pasaulio šviesa*. Vilnius: Vaga, 1979. P. 478.

niekada nebūna tikslo, o tik priemonės ar sąlygos, vertybė. Vieniems darbas tėra galimybė užsidirbti pinigų, kitiems – įgyvendinti savo siekius, tretiems – proga pabendrauti su įdomiais žmonėmis, tačiau labai abejotina, ar kam nors darbas yra pats savaime vertybė.

Šeimos vertybės yra paskutinė iš kolektyvinių, arba tarpasmeninių, vertybių grupių. Kristaus mokyme šeima kliūtis patekti į Dangaus karalystę, o šiuolaikinėje į hedonizmą linkstančioje visuomenėje šeima tampa bemaž svarbiausia vertybe.

Pagrindinę vertybių raidos tendenciją Vakaruose galima apibūdinti taip: nuo religinių vertybių judama prie moralinių, nuo moralinių prie socialinių-politinių, nuo socialinių-politinių einama link šeimos, nuo šeimos – prie asmeninių. Šioje vertybių raidoje tarpasmeninių vertybių reikšmė mažėja, todėl galima teigti, kad Vakarų kultūros istorija yra žmogaus vienišėjimo istorija. Aukščiausia krikščioniškoji vertybė – Dangaus karalystė – skatina žmogų ne tik vienytis su kitais individais, bet ir su Dievu. Moralinėse vertybėse siekti vienybės su Dievu nebūtina, tačiau, bent jau kai kuriose koncepcijose, pagrindinis moralinės veiklos atskaitos taškas yra žmonija. Socialinės politinės vertybės turi reikšmę tik tam tikrai žmonijos daliai, todėl jos dažniau individus supriešina, negu vienija. Šeimos vertybės būtų mažiausiam žmonių skaičiui svarbi vertybių grupė, tačiau netgi šeima daugeliui žmonių jau yra kliūtis siekiant saviraiškos, savęs realizavimo ir kitų asmeninių vertybių. Akivaizdus įrodymas – vis gilėjanti šeimų krizė<sup>266</sup>.

Vienoms vertybių grupėms keičiant kitas ankstesnės praranda reikšmę arba išnyksta visai. Į daugelį religinių vertybių – neturtą, skaistybę, atsidavimą Dievo valiai – šiuolaikinis pasaulis nekreipia jokie dėmesio, arba jos tik toleruojamos. Panašus likimas ištiko ir moralines vertybes. Moralinio įstatymo ar savęs tobulinimo sąvokos daugumai žmonių yra tuščios. 14 proc. Vakarų Europos gyventojų sąžinė negrauzia niekada, o 26 proc. retai<sup>267</sup>. Tiesa, atsiranda naujų vertybių, tarkim svarbi švari gamta, taika pasaulyje ir pan., tačiau jos ne tokios reikšmingos, kokios kadaise buvo religinės ar socialinės-politinės.

Vertybių nykimas daugiau rodo kiekybinę vertybių dinamiką, o kokybės atžvilgiu Vakarų vertybių raidą galima apibūdinti kaip nenutrūkstamą ir nuoseklų jų jusliškėjimą. Jusliškėja ir tikslo, ir priemonių, ir sąlygų vertybės, ir idealai.

Tikslo vertybių jusliškėjimas reikštų visų pirma jų nutranscendentinimą. Pagrindinė religinė tikslo vertybė, Dangaus karalystė, yra grynai transcendentinė. Bandymai sukurti „Dangaus karalystę žemėje“ liudija tikrai gerus jų autorių norus, bet su Kristaus mokymu neturi nieko bendra. Moralinės tikslo vertybės gali būti grynai transcendentinės (pavyzdžiui, Absolutus Gėris) arba bent iš dalies jusliškos (sakykim, laimė). Socialinės-politinės vertybės iš esmės yra jusliškos, tačiau kartais jos dar gali turėti gal ir ne transcendentalumo, tai bent idealizmo (pavyzdžiui, tobulos visuomenės kūrimas). Šeimos ir darbo vertybės iš esmės yra jusliškos.

Priemonių vertybės jusliškėja todėl, kad tikslo vertybės įgyvendinamos vis paprastesnėmis, prieinamesnėmis priemonėmis. Pasiiekti politinę laisvę gerokai paprasčiau negu religinę, šeimai sukurti nereikia tiek pastangų, kiek ją paaukojant aukštesniems moraliniams interesams (užtenka prisiminti pareigos ir jausmo konfliktą klasicizmo tragedijose).

Paprastėjimas ir jusliškėjimas – pagrindiniai idealų raidos bruožai. Religiniai, o neretai ir moraliniai idealai daugeliui dabarties žmonių net nesuprantami. Amerikiečių filosofė Susana Wolf straipsnyje „Moraliniai šventieji“ rašo: „Moraliniai šventieji gali būti be galo malonūs. Svarbu, kad jie nebūtų įkyrūs. Bėda ta, kad galiausiai jie paprastai būna niūrūs ar be jūmoro jausmo, ar perdėtai švelnūs“<sup>268</sup>. Tai tas pats, jei kas nors apie Liudviką van Bethoveną pasakytų: „Neblogas buvo

<sup>266</sup> Žr. Juknevičius S. *Skirtingumo dimensijos: Lietuvos gyventojų vertybės europiniame kontekste*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002. P. 8-20.

<sup>267</sup> <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/surveys/survey-1981.html> Žiūrėta 2010.04.12 d.

<sup>268</sup> Wolf G. *Moral Saints. Vice and Virtue in Everyday Life*. New York: Harcourt Brace Jannovich College Publishers, 1993. P. 508.



žmogus, tiek šiek tiek stambokas ir blogai girdėjo kaire ausimi.“ Panašus likimas ištiko ir daugumą socialinių ar politinių idealų. Daugiausia, ko gali tikėtis šiuolaikinis idealų turintis žmogus - iš aukšto pareikšto atlaidumo.

Jusliškėjant atskiroms vertybėms ar jų grupėms, tokia virsta ir kultūra. Amerikiečių mokslininkas Pitirimas Sorokinas Vakarų kultūros raidą traktavo kaip nuolatinę per šimtmečius vykstančią dviejų jos formų – idealistinės ir jutiminės – kaitą. XX amžiuje jutiminė kultūra eilinį kartą pasiekė savo apogėjų ir turėtų pradėti transformuotis į idealistinę. Dar 1937 m. jis numatė neišvengiamas jutiminės kultūros žlugimo sąlygas ir pateikė tryliką prognozių:

1. Dėl materializmo ir objektyvizmo, glūdinčių jutiminėje kultūroje, skirtumai tarp gėrio ir blogio, gražaus ir bjauraus bei kitų abstrakčių žmogaus vertybių bus vis mažiau reikšmingi. Kaip pasekmė įsivyras moralinė, socialinė ir estetinė anarchija.

2. Žmonės taps nuvertinti. Jie vis dažniau bus vadinami mechaniniais ir materialiniais terminais. Dvasiniai ilgalaikiai žmogaus vertės pagrindai bus pamiršti.

3. Išnykus universalioms vertybėms, nebus ir vienijančio susitarimo, kurį pakeis daugybė oponuojančių pažiūrų.

4. Sutartys ir įsipareigojimai praras savą integracinę galią ir didingas sutartimis paremtas sociokultūrinėmis pastatas, kurį pastatė Vakarų visuomenė per paskutinius šimtmečius, sugrius.

5. Moralinė tvarka bus palaikoma prievarta ir apgavyste. Vertybės, kaip kontrolės veiksniai, taps neefektyvios, ir mes įžengsime į amžių, kuriame teisingumą įgyvendins jėga.

6. Laisvė bus tik tariama ir naudojama nevaldomos vyraujančios mažumos kaip kontrolės mitas.

7. Valdžia virs nepastovia ir daugiau linkusia naudoti jėgą.

8. Šeima, atsisakiusi universalių vertybių ir priėmusi jutimines, toliau dezintegruosis.

9. Jutiminė kultūra taps beformė, nes vartotojams bus pateikiama vis daugiau neišbaigtų, bet jusliškai patrauklių kultūros elementų.

10. Kokybę išstums gigantomanija, palailpsniui įsivyras idėja „kuo didesnis, tuo geresnis“. Mėgdžiojimas bus vertinamas labiau negu autentiškumas, sistemos kūrybingumas silpnės.

11. Didėjant anarchijai ir mažėjant kūrybingumui, šių dienų jutiminėje kultūroje vis labiau plis depresija ir blogės gyvenimo lygis.

12. Taip pat sumažės saugumas. Savižudybių, psichinių ligų ir nusikaltimų skaičius didės. Nuovargis apims vis didesnę ir didesnę gyventojų dalį.

13. Gyventojai pasiskirstys į dvi dalis. Vienoje bus godūs hedonistai, kurie ieškos malonumų, kitoje – tie, kurie bus priešiški jutiminėms vertybėms<sup>269</sup>.

Ir amžininkų, ir vėlesnės kartos mokslininkų šios prognozės buvo vertinamos nevienareikšmiai. Mes pritariame nuomonei, kad „jos dažniau teisingos nei klaidingos“<sup>270</sup>. Pirmiausia tai pasakytina apie skirtumo tarp tiesos ir melo, grožio ir bjaurumo nykimą, šeimos krizę. Richardo Rorty teigimu, šiuolaikinėse visuomenėse tiesos ieškančius „metafizikus“ palaipsniui išstums laisvai įvairiais žodynais operuojantys „ironikai“<sup>271</sup>. Ribos tarp grožio ir bjaurumo išnykimas mene – įvykęs faktas. Kaip rašo Taseusz Pawlowskis, „pozityvios vertybės: grožis, patrauklumas, simetrija, aiškumas, darna, gebėjimas sukelti malonumą“ užleido vietą negatyvioms vertybėms, kurios „paveikia žiauriai, šiurkščiai, sukrečia, gniuždo, kartais sukelia šleikštulį“<sup>272</sup>. Tačiau mes nemanome, jog šiuolaikinė jutiminė kultūra bus pakeista idealistine. Jei Vakarų kultūra ir vystosi sinusoide, tos sinusoidės amplitudė nuolatos mažėja, kol galų gale virs (jei dar nevirto) tiesia žemyn pakrypusia linija.

<sup>269</sup> Sorokin P. *Social and Cultural Dynamics*. New York: 1937. P. 320–360.

<sup>270</sup> Cuzzort R.P., King E.W. *Twentieth Century Social Thought*. New York: Harcourt Brace College Publishers, 1995. P.166.

<sup>271</sup> Rorty R. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

<sup>272</sup> Pawlowski T. *Wartosci estetyczne*. Warszawa: 1987. P. 240.

## Išvados

Analizuodami Vakarų kultūros raidos tendencijas, rėmėmės prielaida, kad pirminis bet kokių pokyčių šaltinis yra įtampų kaita. Įtampa – fundamentali sąvoka, žmogaus gyvenimą įkomponuojanti į visuomenės, visuomenės – į gamtos, gamtos – į būties raidos kontekstą. Vienoms įtampų rūšims keičiant kitas, keičiasi žmogaus poreikiai. Nuolat kintantiems poreikiams patenkinti kuriamos vertybės. Apie kultūroje vykstančius pokyčius galima spręsti pagal bet kurio parametro kaitą. Šiame skyriuje daugiausiai dėmesio buvo skiriama vertybiniam kultūros aspektui. Vertybės sąvoka, viena vertus, pakankamai bendra, kad ją galima būtų taikyti praktiškai visų kultūrų analizei, kita vertus – pakankamai konkreti, kad pagal jų pokyčius galima būtų spręsti apie kultūroje vykstančius procesus.

Praktiškai kiekvienoje visuomenėje funkcionuoja bent penkios vertybių grupės: religinės, moralinės, socialinės-politinės, darbo, šeimos. Įvairiais Vakarų istorijos tarpsniais šios vertybių grupės vaidino skirtingą vaidmenį žmonių gyvenime. Viduramžias buvo svarbios religinės vertybės. Naujaisiais laikais aktualėjo moralinės vertybės: garbė, šlovė, pareiga. Švietimo epochoje akcentuojamos socialinės-politinės vertybės. Pagrindiniais Didžiosios prancūzų revoliucijos šūkiais, kaip žinoma, buvo *laisvė, lygybė, brolybė*. XX a. daugumai Vakarų gyventojų svarbiausia tampa šeima. Silpnėjant šeimos vertybėms, stiprėja individualistinės.

Vertybių raidos požiūriu Vakarų kultūros krizė reiškiasi, viena vertus, kaip vertybių nykimas, kita vertus kaip kultūros jusliškėjimas. Naujaisiais laikais prasidėjusi sekuliarizacija pakirto religinės, o paskui ir net nespėjusios susiformuoti moralinės pasaulėžiūros šaknis. Prasidėjo vertybių griūtis, kuriai nesugebėjo pasipriešinti nei tariamai idealistiniai totalitariniai režimai, nei liberalizmo propoguojama laisvė. Nesant aiškos vertybių sistemos, laisvė vis dažniau panaudojama jusliškai patraukliems objektams ir reiškiniams pasirinkti, visiškai negalvojant apie tokio veiksmo padarinius nei visuomenei, nei sau.

## Devintas skyrius. *Protaujantys gyvūnai: moraliniai sekuliarizacijos padariniai*

Senovės romėnų poetas Horacijus dar I mūsų eros amžiuje rašė:

„Tėvai, prastesnė už senolius karta,  
Pagimdė mūsų – dar menkesnę,  
Greit pagimdysiančią ydingiausią ...“<sup>273</sup>

Šios eilutės kartais cituojamos norint pademonstruoti kalbą apie moralės nuosmukį nepagrįstumą: per praėjusius nuo Horacijaus laikų du tūkstančius metų žmonės ne tik nedegradavo, bet netgi tapo tobulesniais individais. Faktiškai požiūris į moralės raidą priklauso tik nuo šios raidos analizei taikomų kriterijų.

Dabartinės Vakarų visuomenės būklė dažniausiai analizuojama remiantis dviem pagrindinėmis paradigmų grupėmis. Pagal pirmą, Vakarų visuomenės vystymąsi galima palyginti su nuolatos aukštyn kylančia kreive. Kai kurių mąstytojų manymu, ši linija, bent jau ideologijos srityje, pasiekė aukščiausią tašką. Amerikiečių mokslininkas Francois Fukuyama, atgaivindamas kai kurias Hegelio ir Marxo istorijos filosofijos idėjas, teigia, kad liberalioji demokratija gali būti „galutiniu žmonijos ideologinės evoliucijos tašku“, taigi gali reikšti „istorijos pabaigą“<sup>274</sup>. Vakarietiškos civilizacijos pasiekimai mokslo ir technologijų srityje taip pat kažin ar kam kelia abejonių. Pagal kitą paradigmų grupę, Vakarų kultūra išgyvena gilią krizę. Pesimistinėmis paradigmomis dažniausiai remiasi religiniai mąstytojai. Visos pagrindinės dabarties religijos kalba apie pasaulio pabaigą, ir visos jos sutinka, kad ši pabaiga ateis kaip moralinio dvasinio žmonijos nuosmukio rezultatas. Neigiamas religinių mąstytojų požiūris į dabartinę Vakarų visuomenę ir kultūrą nereiškia, kad jie nemato ar nevertina šios civilizacijos pasiekimų. Jie tiesiog atkreipia dėmesį į tai, kad laimėjimai vienoje – mokslo ir technologijų – srityje neišvengiamai veda prie praradimų kitoje – moralės srityje. Pirmas Vakarų filosofijoje šia mintį dar aštuonioliktame amžiuje suformulavo J.J. Rousseau, bet neprarado ji savo aktualumo ir šiandien. Kaip teigia Belgijos vyskupų konferencijos pirmininkas Godfriedas Danneelsas: „Vakarų Europos kultūros raida turi žemėjančios kreivės formą. Kraštutinis individualizmas ir hedonizmas neturi ateities. Tačiau niekas negali numatyti, kiek ji dar egzistuos ir kada žlugs.“<sup>275</sup> Kaip sekuliarizacijos procesas paveikė ir veikia žmonių moralę? Tai – pagrindinė šiame skyriuje sprendžiama problema.

Šalies mokslinėje spaudoje religijos ir moralės santykis nagrinėtas Rūtos Žiliukaitės<sup>276</sup>, Eglės Laumenskaitės<sup>277</sup>, Jono Dagio<sup>278</sup> ir kitų autorių darbuose. Penktame skyriuje nagrinėjome pagrindinius moralės tipus ir pabandėme atskleisti jų ryšį su religingumu. Šiame skyriuje gvildenamos moralės funkcijos, analizuojama jų raida Vakarų visuomenėje ir Lietuvoje. Pagrindines jame grindžiamas idėjas trumpai galima suformuluoti taip: moralės krizė – natūrali vertybių krizės pasekmė, besireiškianti kaip visų moralės funkcijų – ontologinės, integracinės, orientacinės ir reguliuojamosios – nuosmukis. Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą, ši tendencija stiprės, o greitai taps vyraujančia ir Lietuvoje.

<sup>273</sup> Horacijus. *Lyrika*. Iš lotynų kalbos vertė H. Zabulis. Vilnius: Vaga, 1977. P. 128.

<sup>274</sup> Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press, 1992. P. 3.

<sup>275</sup> „Godfried Danneels on individual autonomy: ‘This extreme individualism and hedonism has no future,’“ interview by Marga van Zundert, in *The Cultural Diversity of European Unity*, eds. Wil Arts, Jacques Hagenars, & Loek Halman. Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2003. P. 18.

<sup>276</sup> Žiliukaitė R. Lietuvos gyventojų religinė tapatybė ir socialinės-politinės vertybės: skirtumai tarp kartų. *Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos: vertybiniai virsmai* (sudarytoja Rūta Žiliukaitė). Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007. P. 49–69.

<sup>277</sup> Laumenskaitė E. *Vertybinių orientacijų pokyčiai Lietuvoje ir nauji iššūkiai*. <http://www.religija.lt/content/view/23/45/> [žiūrėta 2010 m. kovo 5 d.].

<sup>278</sup> Dagys J. Moralė be Dievo baimės. *Santalka*. Vilnius: Technika, 2008, t. 16, Nr. 3. P. 23–26.

## Pagrindinės moralės funkcijos

Vienas pagrindinių skirtumų tarp religinės ir ateistinės pasaulėžiūros glūdi požiūryje į žmogaus esmę. Ateizmas traktuoja žmogų kaip duotybę, religija – kaip galimybę. Religijos niekada nedomino klausimas, kas yra žmogus. Tiksliau, atsakymas į jį visada buvo gerai žinomas: žmogus yra puolusi, į malonumus linkusi būtybė. Pagrindinis klausimas, į kurį visada ieškojo atsakymo religiniai mąstytojai – kuo žmogus gali būti. Visais laikais vienu iš pagrindinių religijos tikslų buvo pakylėti žmogų bent šiek tiek aukščiau moralinių aplinkos ir epochos standartų, praplėsti jo horizontus, sukelti nepasitenkinimą savimi ir savo vieta pasaulyje ir tuo pačiu norą tapti bent šiek tiek tobulesniam. Šis tobulumo poreikis išplaukia ne tik ir ne tiek iš susirūpinimo savimi, savo žemiškuoju ar pomirtiniu likimu, kiek iš atsakingo požiūrio į gyvenimą, gamtą, būtį apskritai. Reikalas tas, kad, tobulindamas save žmogus tobulina pasaulį. Ir šiuo atveju kalbama ne apie savaime suprantamą ir akivaizdų gamtos pertvarkymą ar įtaką aplinkinių žmonių pasaulėžiūrai ar charakteriams, o apie regis nepastebimą, bet pastovų poveikį materialiniame pasaulyje vykstantiems procesams ir reiškiniams. Ši pažiūra būdinga visiems tradiciniams mokymams, tačiau bene nuosekliausiai ji buvo išplėtotą senovės Kinijoje. Kinams ir į galvą negalėjo ateiti mintis, kad žmogaus siela ir gamta – dvi skirtingos, tarp savęs nesusietos pažinimo ir veiklos sritys. Viskas pasaulyje susiję, ir bet kokie pokyčiai žmogaus sieloje veikia gamtą, pasaulį, būtį. Bendriausia prasme šis principas suformuluotas Dao De Dzing:

„Tobulink Dao savyje.

Ir De taps tikru;

Tobulink Dao šeimoje

Ir De pagausės;

Tobulink Dao kaime.

Ir De paplis;

Tobulink Dao šalyje,

Ir De atneš vaisių;

Tobulink Dao pasaulyje,

Ir De bus visur.“<sup>279</sup>

Moralinė žmogaus kūryba apima ne tik juslinį, bet ir anapusinį pasaulį. Pirmiausia, anapusinio pasaulio architektoniką lemia istoriniai-kultūriniai kiekvienos tautos ar epochos ypatumai, šiame gyvenime puoselėti moraliniai standartai ir idealai. Kokias vaizduotės struktūras sukuria ir tikėjimu sutvirtina vienos ar kitos bendruomenės nariai, į tokias po biologinės mirties ir įsilieja jų siela. Bhagavadgytoje rašoma:

„Eina pas senolius, kas juos garbsto,

Pas dvasias – kas aukoja dvasioms;

Pas dievus – kas dievams atnašauja,

Pas Mane – Man aukojantys bhaktai.“<sup>280</sup>

Tam tikroje dvasinės evoliucijos pakopoje pagrindiniu žmogaus gyvenimo tikslu tampa amžinasis gyvenimas. Vakaruose lemiamą vaidmenį atskleidžiant amžinybę žmogui suvaidino krikščionybė. „Iki Jono buvo Įstatymas ir pranašai; nuo jo skelbiama geroji naujiena apie Dievo karalystę, ir kiekvienas į ją veržiasi“ (Lk 16, 16).

Taigi pagrindinė moralės funkcija – būties, kurioje žmogui garantuota amžinybė, kūrimas ir palaikymas. Šią funkciją pavadinsime ontologine. Ontologinė moralės funkcija remiasi dviem pagrindinėmis prielaidomis: visuotinio determinizmo ir dvasinio prado prioriteto prieš materialinį.

<sup>279</sup> Lao Dze. Dao De Dzing (iš vokiečių kalbos vertė Zita Mažeikaitė). *Metai*, 1991. N 1. P. 109.

<sup>280</sup> *Senovės Rytų poezija*. P. 425.

Visuotinis determinizmas reiškia, kad pasaulyje nieko nevyksta atsitiktinai, o viskas turi savo priežastis ir pasekmes. Dvasinio prado prioritetas prieš materialinį reiškia, kad šioje priežasčių ir pasekmių grandinėje vyraujanti vaidmenį vaidina ne fizinės, cheminės ar biologinės, o moralinės ar, platesne prasme, dvasinės priežastys. Ne žmogaus psichika taikstosi su materialiu pasauliu, o materialus pasaulis vystosi pagal moralės dėsnius. Vakarų filosofijoje šią pažiūrą bene geriausiai išreiškė Fichte. Jo knygoje *Žmogaus paskirtis* skaitome:

„Iškylu iki to požiūrio ir tampu nauja būtybe, o mano santykis su esamu pasauliu pasikeičia. Gijos, kurios iki šiol siejo mano dvasią su šiuo pasauliu ir savo nepastebimu judėjimu nukreipdavo mane pagal visus šio pasaulio pasikeitimus, visiems laikams nutrauktos, ir aš pats, pats sau kuriantis savo pasaulį, esu laisvas, tylus ir ramus. Jau ne širdimi, bet tik akimis suvokiu daiktus ir susieju save su jais, o pačios akys laisvėje praskaidrėja ir per klaidas bei ydas įžvelgia tiesą ir grožį, atspindinčius grynoje ir švelnioje šviesoje, panašiai kaip nesudrumstame vandens paviršiuje atspindi formos.“<sup>281</sup>

Antra moralės funkcija – integracinė. Moralė visada traktuoja žmogų kaip tam tikro socialinio, biologinio ar ontologinio derinio – šeimos, tautos, gamtos, Dievo sukurto pasaulio dalį. Vienybės su šiuo deriniu suvokimo ugdymas ir siekimas – svarbi moralės užduotis. Jei žmogus traktuoja save kaip Dievo kūrinį, jis sieks vienybės su Dievu, jei kaip gamtos dalį – vienybės su gamta, jei kaip pilietį – su visuomene, ir pan. Bet kuriuo atveju žmogus integruojasi su tuo, ką jis gyvenime laiko svarbiausiu, vertingiausiu. Angelus Silesius rašė: „Tu tapsi tuo, kas tau mieliausia; tapsi Dievu, jei jis tau brangiausias, ir žeme, jei ji tau mieliausia...“<sup>282</sup>

Trečia moralės funkcija – orientacinė. Moralė padeda žmogui susiorientuoti pasaulyje, nustato veiklos tikslus, kryptis, svarsto įvairius gyvenimo prasmės variantus. Vienam individui gyvenimo prasmė gali būti tarnavimas Dievui, kitam – aplinkinių pagarba ir pripažinimas, trečiam – malonumas.

Ir, pagaliau, ketvirta moralės funkcija – reguliuojamoji. Ji pasireiškia tuo, kaip moralė reguliuoja žmonių santykius, taip pat su gamta, Dievu. Šis veiksmas gali būti arba nuoseklus, besiremiantis tam tikra vertybių sistema, arba fragmentiškas, liečiantis tik tam tikras gyvenimo ar veiklos sritis.

Visos keturios funkcijos atspindi skirtingus moralės aspektus, todėl tam tikra prasme jos lygiavertės. Antra vertus, potencialios jų galimybės skirtingos. Ontologinė moralės funkcija aprėpia visas gyvenimo sritis, teorinės ir praktinės veiklos galimybes. Bene geriausiai tai atspindi indiškoje tradicijoje. Terminas *dharma* (moralė, religija, įstatymas) šaknis *dhr* reiškia *tai, ko reikia tvirtai laikytis*. Tvirtai laikytis būtina visose gyvenimo srityse – santykiuose su Dievu, gamta, žmonėmis. Integracinė moralės funkcija gali būti siauresnė. Be abejo, jei žmogus siekia vienybės su Dievu, skirtumas tarp ontologinės ir integracinės funkcijų nedidelis. Tačiau jei kas nors siekia integruotis tik su kolektyvu ar šeima, jo moralinės veiklos sritis yra siauresnė, negu žmogaus, siekiančio kurti ir palaikyti būtį. Dar siauresnė orientacinė moralės funkcija. Gyvenimo tikslas gali būti ne tik palaikyti būtį, integruotis su Dievu, bet ir malonumas. Malonumų galima siekti labai įvairiai, todėl moralinių interesų sritis gali apsiriboti tik miegamuoju ar valgomuoju. Ir potencialiai siauriausia yra reguliuojamoji moralės funkcija. Žmogus gali iš padorumo prisilaikyti tam tikrų moralės normų nė karto nesusimąstęs nei apie gyvenimo prasmę, nei apie gėrio ar blogio problemas, neturėdamas nė mažiausio noro į ką nors integruotis ir juo labiau nesiekdamas vienybės su Dievu. Šia prasme galima kalbėti apie moralės funkcijų hierarchiją. Taigi plačiausia yra ontologinė moralės funkcija, siauriausia – reguliuojamoji.

### Ontologinės moralės funkcijos nuosmukis

<sup>281</sup> Fichte J. G. *Žmogaus paskirtis*, P. 200.

<sup>282</sup> Angelus Silesius. *Selections from The Cherubic Wanderer*, trans. with an introduction by J. E. Crawford Fritch. London: George Allen and Unwin, 1932. I. 97.

Ontologinė moralės funkcija realizuojama kaip tam tikra į pasaulio, ar, platesne prasme, būties išsaugojimą, organizavimą, pertvarkymą nukreipta veikla ir tikėjimas tos veiklos efektyvumu. Daugumoje pasaulio religijų moralinės veiklos kvintesencija yra apeigos, aukojimai, ritualai. Kaip rašo Eliade, „kiekvienas aukojimas yra Pasaulėkūros akto atkartojimas“<sup>283</sup>. Žinomo Senojo Testamento tyrinėtojo Franko Gormano manymu, ritualas tai „įbūtinimas (*bringing into being*), kūrimo tvarkos tęsinys“<sup>284</sup>. Tradicinėse kultūrose būties įforminimui ir įprasminimui tarnauja ne tik apeigos ar ritualai, bet ir kasdieninė veikla, tai, ką galima pavadinti uolumu. Religinas žmogus įsiklauso į kiekvieną žodį, mintį ar veiksma, tarsi svarstydamas, kokį poveikį tai turės aplinkai, pasauliui, būčiai. Visa ši veikla yra persmelkta tikėjimu jos efektyvumu.

Ontologinės moralės funkcijos nuosmukis Vakarų kultūroje pirmiausia reiškiasi dalyvavimo apeigose ir asmeninio pamaldumo silpnėjimu. Kaip rašo Peter Ester, Loek Halman ir Ruud de Moor, „sekuliarizacija visuomenėje sklinda trimis pagrindiniais būdais: individualaus elgesio srityje kaip bažnyčios lankymo mažėjimas, sumenkęs religijos vaidmuo kasdieniame gyvenime (*laicization*) ir, pagaliau, ortodoksiškumo silpnėjimu“<sup>285</sup>. Panagrinėsime kiekvieną sekuliarizacijos raiškos būdą konkrečiau.

Dalyvavimas apeigose Vakarų visuomenėje lėtai, bet nuosekliai mažėja. Pasirodo, kad žmonių, dalyvaujančių apeigose kartą per savaitę ir dažniau, skaičius Vakarų Europoje 1981–1990 m. sumažėjo 20 proc.<sup>286</sup> Lietuvoje, kaip ir kitose Rytų Europos šalyse, bažnyčios lankymas nepriklausomybės metais išaugo, tačiau yra vis tiek žemesnis, negu daugumoje Europos valstybių. Taip, 1999 metais kartą per mėnesį ir dažniau religinėse apeigose dalyvaudavo 87 proc. Maltos, 67 proc. Airijos ir tik 32 proc. Lietuvos gyventojų.<sup>287</sup> 2008 metais šis skaičius sumažėjo iki 27 proc. Paskutiniame XX a. dešimtmetyje praktiškai visose Europos valstybėse sumažėjo žmonių, besimeldžiančių namuose kasdien ar bent kartą per savaitę, skaičius. Praktiškai visose Europos valstybėse mažėja žmonių, besimeldžiančių namuose, skaičius. Lietuvoje 2008 metais namuose kasdien ar bent kartą per savaitę meldėsi apie 30 proc. gyventojų.

Vienas pagrindinių moralės pasaulietiško bruožų – moralinio atlaidumo didėjimas. Moralinis atlaidumas (*permissiveness*) – sąvoka, apibūdinanti individų nuostatą tam tikro moralinio elgesio atžvilgiu. Praktiškai visi moralinio atlaidumo aspektai prieštarauja dešimčiai Dievo įsakymų, todėl jo didėjimas neabejotinai demonstruoja ontologinės moralės funkcijos nuosmukį.

Dar aštuntame praeito amžiaus dešimtmetyje moralinio atlaidumo didėjimas buvo ne toks akivaizdus. „Kaip pasikeitė moralinis atlaidumas devintame dešimtmetyje? Bendras vaizdas yra toks, kad jis padidėjo. Kai kuriose šalyse padidėjimas labai ryškus. Tačiau Didžiojoje Britanijoje moralinio atlaidumo lygis stabilizavosi, Danijoje ir šiek tiek mažiau Švedijoje moralė tapo netgi griežtesnė“<sup>288</sup>. Paskutiniame dvidešimto amžiaus dešimtmetyje moralinė tolerancija padidėjo praktiškai visose Europos valstybėse. Taip, žmonių, manančių, kad homoseksualizmas niekada nepateisinamas, skaičius sumažėjo nuo 42 proc. iki 25 proc. Didžiojoje Britanijoje, nuo 44 proc. iki 21 proc. Danijoje, nuo 86 proc. iki 78 proc. Lietuvoje. 2008 metais homoseksualizmo nepateisino 71% Lietuvos gyventojų. Panašiai žmonių, nepritariančių eutanazijai, sumažėjo nuo 24 proc. iki 12

<sup>283</sup> Eliade M., *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*. P. 14.

<sup>284</sup> Gorman F. *Chaos and Harmony*. London: Methuen, 1990. P.16.

<sup>285</sup> Ester P., Halman L., and de Moor Ruud, eds. *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*. Tilburg, The Netherlands: Tilburg University Press, 1993. P. 10.

<sup>286</sup> Harding S. and Phillips D. with Fogarty M. *Contrasting Values in Western Europe: Unity, Diversity and Change*. P. 124.

<sup>287</sup> Inglehart R., Basáñez M., Díez-Medrano J., Halman L. and Luijkx R. eds. *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook Based on the 1999-2002 Values Surveys*. Mexico City: Siglo XXI Editores, 2004. Table F 028.

<sup>288</sup> Ester P., Halman L., and Ruud de Moor, eds. *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*. P. 59.

proc. Prancūzijoje, nuo 56 proc. iki 49 proc. Airijoje, nuo 45 proc. iki 26 proc. Lietuvoje<sup>289</sup>. 2008 m. eutanazijos nepateisino 22 proc. Lietuvos gyventojų.

Ar moralinio atlaidumo stiprėjimas reiškia, kaip tai neretai manoma, tik moralinių nuostatų kaitą, ar moralės krizę? Mūsų manymu, teisingesnis antras atsakymas. Pateiksime keletą tokią nuomonę patvirtinančių argumentų.

Žmogus visada yra kokio nors derinio – šeimos, tautos, žmonijos, gamtos dalis. Į įvairius derinius orientuotos moralės yra skirtingos, bet nevienareikšmės. Priklausymas kokiam nors aukštesniam deriniui apriboja žmogaus veiklą žemesniame. Taigi kurdamas šeimą, jis turi paaukoti dalį savo viengungiškų įpročių, kaip pilietis jis privalo aukoti kai kuriuos savo šeimos interesus. Kaip žmonijos narys jis privalo aukoti ir nacionalinius interesus. Kuo platesniame kontekste vertiname žmogų, tuo daugiau savo laisvės jam tenka aukoti. Šio aukojimo tikslas – aukštesnio derinio išsaugojimas ir įtvirtinimas. Jei šeimoje kiekvienas elgsis kaip nevedęs ar netekėjusi, šeima iširs, jei piliečiai nesilaikys moralinių normų, visuomenė žlugs. Todėl jei yra prieštaravimas tarp įvairių moralinių sistemų, pirmenybė visada teikiama aukštesnio ar platesnio derinio išsaugojimui skirtai moralei. Nes jei kokia nors šeima išnyks, tauta liks, bet jei išnyks tauta, neliks ir visų ją sudarių šeimų. Panašiai yra ir tautos, ir žmonijos moralės atvejais. Išnykus tautai, žmonija išliks, tačiau išnykus žmonijai, išnyks ir visos ją sudarančios tautos.

Praktiškai visų pasaulio religijų – krikščionybės, budizmo, islamo moralės reikalavimai nukreipti išsaugoti ir vystyti žmonijai. Moralinis atlaidumas smerkiamas ne todėl, kad jis prieštarauja religinei moralei, kieno nors užgaidoms ar nuomonei, bet todėl, kad prieštarauja žmonijos interesams. Homoseksualizmas yra smerkiamas, nes kelia grėsmę žmonijos egzistavimui – pirmoji homoseksualistų karta bus paskutinė žmonijos karta. Panašiai yra dėl eutanazijos. Natūrali eutanazijos raida – nepagydomai sergančių, po to – neįgalių, vėliau – visų nusivylusių gyvenimu ir galop visų bijančių mirties savanoriška mirtis. Kadangi mirties bijo beveik visi, eutanazija tampa naturalia gyvenimo pabaiga. Richardas Fenigsenas rašė: „Eutanazijos sąjūdis yra protesto prieš mirties reiškinį sąjūdis. Mirtis privalo būti panaikinta ir pakeista eutanazija. Bijodami mirties, visi privalome vienas kita išžudyti.“<sup>290</sup> Todėl vienos ar kitos moralinės sistemos pasirinkimas – ne skonio, polinkių, kaprizų, o tik moralinės dvasinės brandos klausimas. Pagrindinis moralinės brandos kriterijus šiuo atveju – atsakomybė. Moralinio atlaidumo šalininkai galvoja apie padarinius tik sau, geriausiu atveju – artimiesiems, priešininkai – apie padarinius žmonijai.

Taigi moralinio atlaidumo šalininkai traktuoja žmogų tik kaip tam tikros socialinės kultūrinės grupės, bet ne žmonijos narį. Tai moralinis trumparegiškumas. Arba pripažista visai žmonijai būdingų moralės normų egzistavimą, bet daro sau išimtis. Tai amoralumas. Todėl būdingą Lietuvai ir Vakarams bendrai moralinio atlaidumo stiprėjimo negalime traktuoti tik kaip moralinių koncepcijų kaitą, o kaip neabejotiną moralinį nuosmukį.

Panašūs procesai vyksta ir tikėjimo srityje, tik šiuo atveju galbūt tikslingiau kalbėti ne tiek apie tikėjimo silpnėjimą apskritai, o apie jo deformaciją. Taip, Lietuvoje per du nepriklausomybės dešimtmečius žmonių, tikinčių Dievą skaičius padidėjo nuo 50 proc. iki 87 proc., pomirtinį gyvenimą – nuo 47 proc. iki 69 proc., o reinkarnaciją – nuo 24 proc. iki 37 procentų. Kaip pažymi jau cituoti olandų mokslininkai, „žmonės vis labiau tiki tuo, kuo jie nori tikėti, o ne tuo, kuo juos moko tikėti Bažnyčia“<sup>291</sup>.

<sup>289</sup> Inglehart R., Basáñez M., Díez-Medrano J., Halman L. and Luijkx R. eds. *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook Based on the 1999–2002 Values Surveys*. Tables F118; F122.

<sup>290</sup> Fenigsen R. *Eutanazija*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2000. P. 116.

<sup>291</sup> Ester P., Halman L. and de Moor Ruud, eds. *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*. P. 10.

Taigi Vakarų žmogus vis labiau iškrenta iš būties konteksto, vis dažniau atsisako dalyvauti kuriant sakralinį būties modelį. Religinėse apeigose dalyvaujame vis rečiau, o ir pats dalyvavimas tampa vis formalesnis. Silpnėja tikėjimo ortodoksiškumas, stiprėja moralinis atlaidumas Bažnyčios smerkiamų reiškinių atžvilgiu. Pagrindinį vaidmenį religiniame Vakarų gyvenime vaidina ne tikėjimas, ne uolumas, o mėgdžiojimas. Neaplenkia šie procesai ir Lietuvos. Netgi atvirkščiai – moralinės tolerancijos didėjimo ir tikėjimo erozijos tempai Lietuvoje yra bemaž ryškiausi Europoje.

### *Integracinės moralės funkcijos nuosmukis*

Integracinės moralės funkcijos nuosmukis Vakaruose reiškiasi, viena vertus, tuo, kad istorijos eigoje nuolatos smulkėja, menkėja integracijos objektai, antra vertus, – stiprėja dezintegracijos tendencijos ir daugėja jos krypčių.

Religija kreipia žmogų siekti vienybės su aukščiausiąja vertybe, anot Anzelmo Kenterberiečio, su Tuo, aukščiau kurio „nieko daugiau negalima sugalvoti“<sup>292</sup>. Bene ryškiausiai žmogaus ir Dievo vienybės idėja išreikšta vedanta advaitoje, bet nesvetima ji ir kitoms religijoms. Didelis dėmesys vienybės su Dievu pasiekimui – *fana* – ir buvimui Dievuje – *baka* – skiriamas sufizme.

Kai kuriose religinėse ir moralinėse koncepcijose siekiama žmogaus ir gamtos vienybės, nes toks suvokimas ugdo individo pagarbą gyvybei, šventumui, pasiaukojimo jausmus. Vakarų filosofijoje šias pažiūras bene geriausiai išreiškė Schweitzeris: „Etika – tai begalinė atsakomybė už visą, kas gyva“<sup>293</sup>. Bemaž pagrindinis dėmesys individo ir gamtos vienybės suvokimui ir siekimui skiriamas daoizme.

Dar kitose moralės sistemose žmogus traktuojamas visų pirma kaip žmonijos atstovas. Žmonija laikoma aukščiausiu moralinės veiklos atskaitos tašku Kanto filosofijoje: „Moralės dėsnių šventas (nepažeidžiamas). Tiesa, žmogus ne toks jau šventas, bet žmonija jo asmenyje jau turi būti šventa.“<sup>294</sup> Žemesnėje dvasinės evoliucijos pakopoje žmogus patiria vienybę su tauta. Šiuo atveju žmonės sieja tos pačios socialinės ar politinės vertybės: kova už tautos laisvę, geresnį gyvenimą ir panašiai. Žemiausia, tik į nedidelę žmonių grupę nukreipta vienybė – šeima. Būtent ji vaidina pagrindinį vaidmenį dabartinėje visuomenėje. Kaip rodo Europos vertybių tyrimai, svarbia ir labai reikšminga šeimą laiko apie 84 proc. europiečių, o religiją – tik 21 procentas<sup>295</sup>.

Nors šeima – pagrindinė daugumos Vakarų gyventojų vertybė, jos reikšmė žmonėms nuolatos mažėja. Taip, žmonių, pritariančių nuomonei, jog šeima – atgyvenęs dalykas, skaičius 1990 – 2000 metais padidėjo praktiškai visose abiejuose tyrimuose dalyvavusiose valstybėse (nuo 27 proc. iki 35 proc. Prancūzijoje, nuo 21 proc. iki 31 proc. Belgijoje, nuo 9 proc. iki 21 proc. Lietuvoje ir pan.<sup>296</sup>. 2008 metais šiai nuomonei pritarė 17 proc. Lietuvos gyventojų.

Nykstant šeimos vertybėms, individo gyvenime vis svarbesnė tampa asmeninės vertybės, o Vakarų kultūroje stiprėja individuacija. Peteris Bergeris teigė: „Individuacija reiškia, kad individas įgauna vis didesnę ir didesnę reikšmę vertybių hierarchijoje, o pagrindiniais moraliniais imperatyvais tampa laisvė, individo nepriklausomumas ir jo teisės.“<sup>297</sup> Tačiau individuacijos stiprėjimas neigiamai veikia moralę. Pagal Robertas Bellah, moralinės (socialinės) ekologijos krizė reiškiasi tuo, kad „sunaikinti subtilūs ryšiai, sieję žmones vienus su kitais, palikę žmones vienišus ir

<sup>292</sup> Anzelmas Kenterberietis. „Prosligionas,” in *Filosofijos istorijos chrestomatija: Viduramžiai*. P. 358.

<sup>293</sup> Šveiceris A. *Kultūra ir etika*. P. 327.

<sup>294</sup> Kantas I. *Praktinio proto kritika*. P. 107.

<sup>295</sup> Halman, Loek, ed. *The European Values Study: A Third Wave*. Source Book of the 1999/2000 European Values Study Surveys. P. 8, 12.

<sup>296</sup> Mitrikas A. Šeimos vertybių kaita: pagrindinės tendencijos ir bruožai. *Besivienijanti Europa: vertybinis aspektas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003. P. 23.

<sup>297</sup> Berger P. *The Homeless mind*, Random House, 1973. P. 79



išgąsdintus. Akivaizdu, kad jei mes nepradėsime tobulinti socialinės ekologijos, susinaikinsime, net nespėję suvokti ekologinės katastrofos“<sup>298</sup>.

Ne mažiau pražūtingi individuacijos padariniai ir žmogaus psichikai. Psichologiniu aspektu individuacija tolygi kolektyvinių kompleksų irimui. Tačiau ego jaučiasi saugus tik priklausydamas stipresnėms pašamonės struktūroms. Tai labai gerai suprato ir išreiškė Dostojevskis. Vieno romano *Broliai Karamozovai* herojaus teigimu: „Žmogus neturi kito tokio skausmingo rūpesčio, kaip kad surasti ką nors, kam galėtų kuo greičiau atiduoti tą laisvės dovaną, su kuria užgimsta ši pasigailėtina būtybė.“<sup>299</sup> XX a. ši tendencija pasireiškė totalitarinių režimų suklestėjimu. 1932 m. Ortega i Gasetas rašė: „Netrukus visoje planetoje iki pat žvaigždžių pakils šauksmas, lyg būtų užkaukę tūkstančiai šunų – tai žmonės maldaute maldaus naujo valdytojo, kuris suformuotų užduotis, uždėtų pareigas.“<sup>300</sup> Šis valdytojo poreikis ne trumpalaikė, atsitiktinė, tik ispanams, italams ar vokiečiams būdinga psichologinė nuostata. Tai psichikos imperatyvas. Liberalizmas sugriovė šimtmečiais, tūkstantmečiais kurtas pašamonės struktūras, bet nesukūrė naujų. Tokioje situacijoje laisvė veda tik prie psichologinio disbalanso, ir kuo daugiau laisvės, tuo stipresnis šis disbalansas. Nesant struktūrų, į kurias galėtų įsijungti, ego tampa neatsparus nei socialinėms, nei psichinėms traumoms. Kai kuriuos šio proceso aspektus panagrinėsime dešimtam knygos skyriuje.

*Orientacinės moralės funkcijos nuosmukis*

Ko siekia dabartinis Vakarų žmogus, kokie yra jo gyvenimo tikslai ir prasmės? Bent iš dalies į šį klausimą atsako sociologinės apklausos.

Parengiamajame Europos vertybių tyrimo etape Didžiosios Britanijos gyventojams buvo pateiktas toks klausimas: *Kokios vertybės ar gyvenimo tikslai, jūsų manymu, labiausiai verti to, kad jų siektumėte jūs ar visa visuomenė? Prašome išvardyti ne daugiau kaip tris.*

Išanalizavus tyrimo rezultatus paaiškėjo, kad šios šalies gyventojai labiausiai vertina laimę, suprantamą kaip saugų šeimos gyvenimą, geras pajamas ar aukštą gyvenimo lygį ir sveikatą. Panašūs rezultatai gauti ir kitose šalyse<sup>301</sup>.

Lietuvos gyventojai, 1997 metų tyrimo duomenimis, laimės sąlygas rikiavo tokia tvarka: sveikata; geros pajamos ar aukštas gyvenimo lygis; saugus šeimos gyvenimas.

Pateikiame dabar kai kuriuos skaičius apie europiečių laimės pojūtį. Labai laimingais ir laimingais save laiko 98 proc. Islandijos, 95 proc. Danijos ir Olandijos, 93 proc. Švedijos, 78 proc. Lenkijos, 76 proc. Lietuvos gyventojų. Taigi absoliuti dauguma Šiaurės ir Vakarų Europos gyventojų mano esą laimingi. Visai kitaip atrodo Rytų Europos gyventojai. Tai nenuostabu – jei geros pajamos ar aukštas gyvenimo lygis yra viena iš pagrindinių laimės sąlygų, Rytų Europos gyventojams jų kaip tik ir trūksta. Tai patvirtina ir sociologinių tyrimų rezultatai.

Į 1997 metais Kultūros ir meno instituto užsakymu atliktą tyrimą buvo įtrauktas ir toks klausimas:

*Jeigu jūs savo gyvenimu nepatenkintas, ką labiausiai norėtumėt jame pakeisti?*

Atsakymai pasiskirstė taip (buvo galimi keli atsakymų variantai):

|                               |                 |
|-------------------------------|-----------------|
| <i>Turėti daugiau pinigų</i>  | <i>71 proc.</i> |
| <i>Laisvalaikį</i>            | <i>19 proc.</i> |
| <i>Darbą</i>                  | <i>17 proc.</i> |
| <i>Geriau save realizuoti</i> | <i>15 proc.</i> |
| <i>Santykius šeimoje</i>      | <i>13 proc.</i> |
| <i>Savo charakterį</i>        | <i>10 proc.</i> |

<sup>298</sup> Bellah R. N. et al. *Habits of the heart, Individualism and Commitment in American Life*. Los Angeles: University of California Press, 1985. P. 284.

<sup>299</sup> Dostojevskis F. *Broliai Karamazovai*. T. 1. P. 270.

<sup>300</sup> Ortega i Gasetas. *Masių sukilimas*. Vilnius: Mintis, 1993. P. 157.

<sup>301</sup> Harding S. and Phillips D. with Fogarty M. *Contrasting Values in Western Europe: Unity, Diversity and Change*. P. 195.

*Savo padėtį visuomenėje 9 proc.  
Kitką 5 proc.*

Kaip matome, pinigų trūkumas – pagrindinė Lietuvos gyventojų nepasitenkinimo gyvenimu priežastis. Be to, geras atlyginimas – tai, ką Rytų Europos gyventojai labiausiai vertina darbe<sup>302</sup>. Natūralu, kad, augant pragyvenimo lygiui, laimingų žmonių skaičius Rytų Europoje didės. Nesunku numatyti, kad po kelių dešimtmečių, kai pragyvenimo lygis Europoje maždaug susilygins, susilygins ir laimės rodikliai. Europiečiai pagaliau įkūnys savo seną svajonę – sukurs žemiškąjį rojų.

Visa žmonijos istorija – tam tikrų tikslų kėlimas ir jų siekimas. Siekti galima Dangaus karalystės, moralinio tobulumo, socialinio teisingumo. Nė vienas iš šių tikslų nebuvo pasiektas, bet būtent jų troškimas ir buvo varomoji žmogaus ir ištisų tautų dvasinės evoliucijos jėga. Dabartinė Vakarų visuomenė neturi ko siekti: laimė, pagrindinė vertybė ir gyvenimo tikslas jau yra mūsų rankose.. Nėra tikslo, nėra evoliucijos. Vakarų civilizacijos drama baigiasi geriausių Holivudo filmų tradicija – laiminga pabaiga.

### **Reguliuojamosios moralės funkcijos nuosmukis**

Išminčiaus Chuang Thu knygoje randame tokius samprotavimus apie technikos vaidmenį žmonių gyvenime: „To, kas naudoja mašinas, reikalai klostosi mechaniškai, o to, kieno reikalai klostosi mechaniškai, širdis tampa mechaniška.“<sup>303</sup> Pagrindinis mechaniškumo bruožas – laisvės nebuvimas. Egzistuoja du pagrindiniai laisvės praradimo būdai – savanoriškas ir priverstinis. Pagrindinės savanoriško laisvės atsisakymo formos išnagrinėtos Ericho Frommo knygoje *Pabėgimas iš laisvės*: tai autoritarizmas, destruktivumas, automatizuojantis komformizmas<sup>304</sup>. Antroje XX a. pusėje susiformavo dar viena, galbūt patraukliausia ir galingiausia bėgimo nuo realybės forma – virtuali realybė. Tačiau mokslo ir technikos pasiekimai ne tik atvėrė naujas bėgimo nuo laisvės galimybes, bet ir pakeitė jo pobūdį. Laisvės praradimas iš savanoriško vis dažniau ir dažniau tampa priverstiniu. Jei nuo laisvės bėgama savo noru, bent jau teoriškai egzistuoja pasirinkimo galimybė. Mokslo ir technikos pažanga tą galimybę nuolatos mažina. Žmonės negali atsisakyti elektros, telefonų, televizijos. Kiekvieną dieną, minutę mokslo ir technikos pažanga vis giliau prasiskverbia į žmonių sąmonę, primeta jiems tam tikras mąstymo, veiklos, gyvenimo būdo taisykles. Siekdamas tapti gamtos viešpačiu, žmogus tapo civilizacijos vergu.

Žmogus palyginti noriai atsisako laisvės pats, bet neapkenčia, kai laisvė atimama prieš jo valią. Priverstinis laisvės praradimas gimdo priešingą reakciją – norą ją atkovoti, ir šioje situacijoje visai nesvarbu, kas kėsina į individo laisvę – kitas žmogus, visuomenė ar gamta. Kuo mažiau laisvės, tuo ji vertingesnė. Taigi mokslo ir technikos pažanga neišvengiamai veda prie individualizacijos kaip noro išsaugoti laisvę bent mažytėje jai dar likusioje srityje. Pagrindinis laisvės raiškos būdas yra mąstyti, elgtis, jausti nestandartiškai, ne taip, kaip visi. Elgesio nuoseklumas aukojamas jo išskirtinumui. Žmonių vertybės tampa vis labiau individualizuotomis. Individuacija neišvengiamai artina ne tik prie integracinės, bet ir reguliuojamosios moralės funkcijos žlugimo. Kuo labiau nepriklausomas individas, tuo silpnesni jo ryšiai su kitais individais, o kuo silpnesni jo ryšiai su kitais, tuo silpnesnė reguliuojamoji moralės funkcija.

Bent jau teoriškai galima įsivaizduoti situaciją, kai kiekvienas individas yra nepriklausomas, bet turi savo vertybių sistemą ir moralinius principus. Tokiu atveju sunku kalbėti apie komunikacinę

<sup>302</sup> Savicka A. Darbas. *Europa ir mes*. Vilnius: Gervėlė, 2001. P. 160.

<sup>303</sup> Чуанг Чжоу. *Древнекитайская философия*. Москва: Мысль, 1972. С 192.

<sup>304</sup> Fromm E. *Pabėgimas iš laisvės*. Vilnius: Verba vera, 2008.

moralės funkciją, bet galima įsivaizduoti bent jau tam tikrą moralę turinčius individus. Tačiau netgi tokių žmonių skaičius Vakarų visuomenėje nuolatos mažėja.

Vienas iš būdingiausių dabartinės Vakarų visuomenės raidos bruožų – vertybių fragmentacija. Po 1990–1991 m. Europos vertybių tyrimo grupė olandų mokslininkų suformulavo keturias Europos gyventojų vertybių raidą atskleidžiančias hipotezes. Pasitvirtino tik viena iš jų: „Individų vertybių sistemos dabarties visuomenėje tampa vis labiau fragmentiškomis.“<sup>305</sup> Vertybių fragmentacija yra natūralus jų nykimo padarinys. Tam, kad vertybės sudarytų sistemą, visuomenėje turi funkcionuoti bent kelios hierarchiškai subordinuotos jų grupės. Jeigu vertybių mažai, ir visos jos laikomos beveik lygiavertės, jų fragmentacija neišvengiama.

Moralė visada reiškiasi kaip tam tikra vertybių sistema. Priklausomai nuo to, kas individui ar visuomenei svarbiausia, formuojasi ir jų moralė. Jei kam nors viskas vienodai svarbu ar vienodai nesvarbu, apie jo moralę neverta net kalbėti, nes ji visada yra skyrimas to, kas gerai ir kas blogai, kas tinkama, o kas ne. Vertybių fragmentacija reiškia vertybių sistemos, o tuo pačiu ir moralės, žlugimą.

### **Racionalūs gyvūnai**

Kuo skiriasi religingas žmogus nuo netikinčio? Paprasčiausiai į šį klausimą galima atsakyti taip: dvasiniu turtingumu. Religingas žmogus turi viską, ką ir nereligingas, tačiau ir kažką daugiau. Tas *kažkas* susideda iš trijų pagrindinių dalių: pasaulėžiūros, jausmų ir veiklos.

Pasaulėžiūros srityje religingumas skleidžiasi kaip nuolatinės istoriškai ir kultūriškai determinuotos pastangos įkomponuoti žmogų į būties struktūrą, suteikti jo gyvenimui aukščiausią įmanomą reikšmę ir prasmę. Religinis pasaulėvaizdis apima ir jslėmis suvokiamą, ir viršjuslinį pasaulį. Vadinasi, religija visada kuria integralų pasaulio vaizdą. Mokslinis pasaulėvaizdis – sudedamoji jo dalis. Prieštaravimo tarp šių dviejų pažinimo sričių nėra ir negali būti. Religinis ir mokslinis pasaulėvaizdžiai ne neigia, o papildo vienas kitą. Istorijoje kilę nesusipratimai tarp atskirų mokslininkų ir bažnytinių institucijų atstovų aiškintini pernelyg dideliu kai kurių Bažnyčios tarnų uolumu ar jų charakterio ydingumu, bet neturi nieko bendra nei su religijos, nei su mokslo esme.

Jausmų srityje religingumas – tai savitų jausmų kultivavimas, palaikymas. Kai kurie jausmai – meilė, užuojauta – būdingi ir nereliginėms žmonėms. Religingumas pasireiškia jų reikšmės išskyrimu. Tačiau religija ugdo ir specifinius, tik jai būdingus jausmus. Paprasčiausias jų – šventumo jausmas. Galimi ir sudėtingesni, rafinuotinesni religiniai jausmai. Šiuo požiūriu religija lygintina su menu. Estetinio jausmo neturintis žmogus gali niekuo nesiskirti nuo tokį jausmą turinčio, jis tiesiog dvasiškai skurdesnis. Taip yra ir religijoje. Nereliginėms žmonėms kai kurios būties sritys yra neprieinamos.

Veiklos srityje religingumas tėra papildomi, besiremiantys jausmais ir pasaulėžiūra įsipareigojimai. Jie apima kultinius dalykus – kasdieninę individualią malda, dalyvavimą apeigose, taip pat socialinę veiklą – dalyvavimą labdaros organizacijose ir pan.

Sekuliarizacija individualiu lygiu yra religingo žmogaus virtimas nerelingu. Ji pasireiškia vieno ar kelių išskirtinimų nykimu. Integralią pasaulėžiūrą pakeičia vadinamoji mokslinė. Silpnėja religiniai jausmai, siaurėja meilės sritis; žmonės palaipsniui nustoja mylėti Dievą, paskui ir artimą. Nyksta papildomi įsipareigojimai. Vienintelis dalykas, kurio neatsisako nereligingas žmogus ir kuris neišnyksta – protas. Žmogus virsta *protaujančiu gyvūnu*. Tačiau jei senovės Graikijoje ši frazė skambėjo oriai ir kone išdidžiai, šiuolaikinio žmogaus atveju ji yra apgailėtina ir nyki: žmogus yra yra protaujantis, bet tik gyvūnas.

---

<sup>305</sup> Ester P., Halman L., and Ruud de Moor, eds. *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*. P. 18.

Asmenybės menkėjimas būtinai veikia socialinių santykių raidą. Kuo dvasiškai skurdesni žmonės, tuo skurdesni jų santykiai. Tobuliausia santykių tarp žmonių forma – meilė. Meilė išsprendžia visas, taip pat ir socialines, problemas. Silpnėjant meilei, svarbiausia tarp žmonių santykių darosi pareiga. Silpnėjant pareigai, stiprėja teisė. Palyginti su karo visų su visais būkle, teisės ir atitinkamai teisinės valstybės įsigalėjimas yra neabejotina pažanga. Tačiau palyginus su pareiga, o juo labiau su meile, teisė yra žemiausia santykių tarp žmonių reguliavimo forma. Teisė – paskutinė riba, skirianti žmogų nuo gyvulio; jai išnykus, prasideda barbarizmas, įsivyrėja stipriojo teisė.

Gali kilti klausimas: kodėl bloga racionalistinė kultūra? Pirmiausia, ji vienpusiška. Protas – tik viena iš žmogaus psichinių funkcijų. Jei žmogus turėtų tik jusles ir protą, racionalistinė kultūra būtų geriausia ir vienintelė įmanoma. Tačiau žmogus dar turi jausmus, tikėjimą, vaizduotę ir daugelį kitų funkcijų, kurios turi savo vietą ir paskirtį bendrame pasaulėvaizdyje. Pagrindinė proto funkcija – pažinti gamtą, ir šioje srityje jis sau lygių neturi. Tačiau jei proto pagalba bandoma grįsti santykius tarp žmonių – pasekmės geriausiu atveju tragikomiškos. Taip yra todėl, kad protas amoralus – ne smerkiančia, o grynai konstatuojančia prasme. Proto visiškai nedomina moralės klausimai – koks nors mokslininkas gali be jokių sąžinės priekaištų kurti atominę bombą, ar džiaugsmingai kikenti, žiūrėdamas, kaip jo sukurti virusai naikina milijonus žmonių. Tas pats pasakytina ir apie socialinius santykius. Kaip teigė Kantas, „sukurti valstybę, kad ir kaip keistai tai skamba, galėtų ir velnių (jeigu jie tik turi proto) tauta“<sup>306</sup>. Tokiu būdu, tik proto pagalba sukurta valstybė būtų velnių valstybė. Ypač tai akivaizdu racionalistiniuose valstybių modeliuose. „Blogiausių“ arba luošų tėvų kūdikiai – našta valstybei? Nusikratykime jais, kaip siūlė Platonas<sup>307</sup>. Visi turtingi ir kilmingi – klasiniai priešai? Išnaikinkime juos, kaip buvo padaryta Rusijoje ir kitose komunistinėse valstybėse. Žydai – vokiečių tautos priešai? Deportukime juos, o nenorinčius ar nespėjusius išvažiuoti – išnaikinkime, kaip teigė ir darė Adolfo Hitlerio sekėjai. Reikšminga, kad visi šie atrodytų absurdiški teiginiai padiktuoti ne jausmų, o proto. Kas išdrįs apkaltinti Platoną proto trūkumu? Marksizmas ir iš jo išplaukęs leninizmas – turbūt racionaliausias iš visų kada nors sukurtų socialinių politinių teorijų. Hitleris negimė antisemitu – jis augo normalioje austrų šeimoje, ir bet kokia mintis apie kokios nors grupės žmonių, o juo labiau rasės nevisavertiškumą jam buvo nepriimtina. Lemiamo vaidmenį jo antisemitizmui suvaidino ne jausmai, ne trumpalaikės nuotaikos ar kaprizai, o protas. Hitleris šį procesą aprašė taip: „Palaipsniui keitėsi ir mano pažiūros į antisemitizmą, ir tai buvo viena sunkiausių man patirčių. Ilgus mėnesius jausmas kovojo manyje su protu, ir tik po labai ilgos vidinės kovos protas nugalėjo. Po dvejų metų jausmas pakluso protui, ir nuo to laiko jis patikimai saugo mano susiformavusias pažiūras“<sup>308</sup>.

Kiek žydų tautai, Vokietijai, pasauliui kainavo ši proto pergalė prieš jausmą, gerai žinoma.. Todėl viskas, ką geriausio turi žmonija – religija, moralė, menas, mitai – sukurta ne pasitelkiant protą, o nepaisant jo.

Nuostata proto atžvilgiu Vakaruose praėjo tris pagrindines pakopas: protas viena iš psichikos funkcijų. Tokia pažiūra būdinga visoms tradicinėms kultūroms. Į sugebėjimą manipuluoti skaičiais ar sąvokomis, į loginį mąstymą buvo žiūrima ramiai, be paniekos, tačiau ir be pieteto. Žymiai labiau šiose kultūrose vertinama išmintis, jau nekalbant apie moralę ar pamaldumą. Antroje pakopoje protas vertinamas kaip pagrindinė psichinė funkcija. Ši pažiūra formuojasi racionalizmo epochoje, ir stiprėja augant mokslo ir technikos pažangai. Trečioje pakopoje protas vertinamas kaip vienintelė psichinė funkcija, kurios verta paisyti. Moralumas, religingumas, jau nekalbant apie paprastumą, nuoširdumą ar kitas tradicines vertybes, nustumiami į šalį. Jei jos netrukdo protui, tada yra toleruojamos, jei kurioje nors srityje bando pareikšti savo teises – negailestingai nuslopintos.

<sup>306</sup> I. Kant. *Politiniai traktatai*. P. 142.

<sup>307</sup> Platonas. *Valstybė*. P. 183.

<sup>308</sup> Hitler A. *Main Kampf*. Publisher: Oleg E. Kolesnikov. Žr. <http://freebooks.net.ua/353-adolf-gitler.-moja-borba-mein-kampf.html>. [Žiūrėta 2010.03.22 d.]

Kaip rašė Jungas, „mūsų dabarties gyvenimą valdo proto deivė – didžiausia ir tragiškiausia iliuzija“<sup>309</sup>.

Kitas svarbus proto trūkumas – nevaldomumas. Kai žmonės susivokė, kad protas – tik viena, ir netgi ne pagrindinė psichikos dalis, ir kad jo teikiamos negerovės neretai pranoksta privalumus, buvo jau per vėlu. Proto rezultatai tiek prasismelkė į mūsų gyvenimą, tiek apraizgė mūsų sąmonę, veiklą, buitį ir darbus, kad atsisakyti jų praktiškai neįmanoma. Žmogaus situacija vis labiau primena žmonijos aušros erą. Tada individas visiškai priklausė nuo gamtos, dabar – nuo kitų veiklos rezultatų, o galima sakyti, ir nuo jų valios. Tačiau jei gamta niekada nekenkia savo kūriniais, žmogus – labai dažnai. Noras pirmauti, pajungti sau, priversti paklusti ar bent jau pagąsdinti – daugelio žmonių jei ne gyvenimo prasmė, tai bent jau vienas iš tikslų ir malonumų šaltinių. Kai kas to dar nemato, kai kas apsimeta, kad nemato, bet situacija dėl to nesikeičia.

Ir trečias racionalistinio racionalistinės kultūros trūkumas – agresyvumas. Protas drąsiai, net įžūliai braunasi į tradiciškai jam svetimas veiklos sritis, pirmiausia – religiją ir mitologiją. Kaip proto invazijos rezultatas pirmiausiai žlunga aukščiausios, dažniausiai sakralinėmis įvardijamos vertybės. Dabarties Vakarų žmogus ne tik neturi nieko švento, bet net negali įsivaizduoti, kad kažkas gali turėti. Ryškiausias paskutinių dešimtmečių pavyzdys – kai kuriuose laikraščiuose pasirodžiusios pranašo Mahometo karikatūros. Nemaža kritikos, jei nesakytume patyčių, sulaukia ir tradicinės krikščioniškos vertybės.

Reikšminga vertybių nykimo pakopa Vakaruose – ideologijų žlugimas. Danielo Bello manymu, ideologijų poreikis išnyko įsigalėjus kapitalizmui ir vakarietišškai demokratijai<sup>310</sup>. Milanas Kundera ideologijų pabaigą sieja su imagologijos pergale. Čekų rašytojo manymu, imagologija – sąvoka, „leidžianti po vienu stogu surinkti tokią įvairybę: reklamos agentūrą, politikų patarėjus vadinamiesiems ryšiams su visuomene, dizainerius, siūlančius automobilių ir sporto inventoriaus formas; drabužių mados kūrėjus, kirpėjus, pramogų biznio žvaigždes, diktuojančias fizinio grožio normas, kuriomis vadovaujasi visos imagologijos šakos. Pastaraisiais dešimtmečiais imagologija pasiekė istorinę pergalę prieš ideologiją.

Visos ideologijos pralaimėjo: jų dogmos pagaliau tapo demaskuotos ir pasirodė tesančios iliuzijos, žmonės nustojo rimtai žiūrėti į jas. Pavyzdžiui, komunistai tikėjo, kad besivystant kapitalizmui, proletariatas bus vis labiau nuskurdinamas, o kai vieną dieną pastebėjo, jog darbininkai visoje Europoje į darbą važinėja automobiliais, norėjo rėkte rėkti, kad tikrovė apgaudinėja juos. Tikrovė pasirodė stipresnė už ideologiją. [...]

Prie ideologijos ir imagologijos lyginimo noriu kai ką pridurti: ideologijos buvo tarsi didžiuliai ratai užkulisiuose, jie sukrovosi ir įsukdavo karus, revoliucijas, reformas. Imagologijos ratai sukasi, neveikdami istorijos. Ideologijos kariavo viena su kita, kiekviena jų savo mąstymu galėdavo paženklinti ištisą epochą. Imagologija lengvu sezonų ritmu taikingai keičia savo sistemas. [...] Ideologija priklauso istorijai, o imagologijos valdžia prasideda ten, kur istorija baigiasi“<sup>311</sup>.

Žlugus ideologijoms buvo žengtas dar vienas ryžtingas žingsnis pasaulio demitologizacijos link. Jei religinių mitų žlugimas „išjungė“ žmogų iš būties konteksto, deideologizacija pakirto socialinio gyvenimo pagrindus. Pagrindinis dalykas žmonių gyvenime tampa materialinės gėrybės. Komunistinė ir nacionalsocialistinė ideologijos bandė formuoti ir diegti smulkius materialinius interesus pranokstančias vertybes, bet nesėkmingai. Be to, šios ideologijos savo tikslams įgyvendinti naudojo prievartą. Dabarties Vakarų visuomenėse prievartos nėra, bet neliko ir visą visuomenę ar bent didesnę jos dalį vienijančių ideologinių mitų. Kadangi mitai visada vaidina integruojantį vaidmenį, silpnėjant jų reikšmei, stiprėja socialinė bei psichologinė visuomenės narių dezintegracija ir, kaip to pasekmė, auga depresijos, didėja neurozių, psichozijų, savižudybių

<sup>309</sup> Jungas K. G. *Žvelgiant į pasąmonę*. P. 111.

<sup>310</sup> Bell D. *The End of Ideology*. Harvard University press, 2000.

<sup>311</sup> Kundera M. *Nemirtingumas*. Vilnius: Tyto alba. 1997. P. 115–116.

skaičius. Jungas rašė: „Valstybės, kuriose vyrauja racionalus materializmas, turi tendenciją virsti ne tiek kalėjimais, kiek beprotnamiais.“<sup>312</sup>

## Išvados

Naujaisiais laikais prasidėjusi ir vis didesnę pagreitį įgaunanti sekuliarizacija turėjo neigiamos įtakos Vakarų moralės raidai. Pirmiausia susilpnėjo moralės vaidmuo. Kai kurios moralės funkcijos – pavyzdžiui, ontologinė – beveik išnyko, kitų reikšmė pastebimai susilpnėjo. Dabartinėje Vakarų visuomenėje moralę palaipsniui išstumia teisė. Jei anksčiau žmonės ieškojo atsakymų į jiems rūpimus klausimus šventose knygose ar kreipdavosi į didžiausią moralinį autoritetą turinčius asmenis, dabar – teisės kodeksuose ar juridinėse firmose. Advokatai tapo naujaisiais Rašto aiškintojais.

Religinės moralės silpnėjimas dabartinėje Vakarų visuomenėje praktiškai niekam nekelia abejonių. Tačiau Vakaruose nyksta ne tik religinė, bet ir moralė apskritai. Ir pasireiškia tai ne tuo, kad žmonės vis dažniau pažeidinėja moralės normas, meta iššūkį aplinkai, visuomenei, Dievui, o moraliniu abejingumu. Moralė, kaip ir religija, tampa nebe tokia svarbi žmonėms ir vis dažniau nustumiamą į dvasinių interesų periferiją. Postmodernistinės epochos žmogus paprasčiausiai neturi laiko moralei: jam reikia skubėti į darbą, prekybos centrą, rūpintis šeima, prasiblaškyti, linksmintis ir taip toliau, ir pan. Tomis retomis akimirkomis, kai jis susimąsto apie moralę ir padaro ką nors gero, jo mintys, nuostatos, veiksmai dažniausiai neišplaukia iš kokios nors vertybių sistemos, o būna fragmentiški.

Nepaisant to, kad religingumas pokomunistinėje Lietuvoje sustiprėjo, sustiprėjo ir moralinis atlaidumas Bažnyčios smerkiamų reiškinių atžvilgiu. Tai – akivaizdus vertybių fragmentacijos pavyzdys. Didėjant vertybių fragmentacijai, silpnėja ir kitos moralės funkcijos. Pagrindinis integracijos objektas daugumai Lietuvos gyventojų yra šeima, bet ir jos vaidmuo nuolatos silpnėja. Pagrindinė gyvenimo vertybė ir tikslas yra laimė, būtina laimės sąlyga – materialinė gerovė. Tokia yra ne tik lietuvių, bet didžiosios Vakarų gyventojų dalies nuomonė. Pasirinkę vakarietišką orientaciją, pasirinkome Vakarų likimą su jo privalumais ir trūkumais.

Kitas svarbus dabartinės Vakarų kultūros raidos bruožas – platesnis ir intensyvesnis mokslo ir technikos pasiekimų diegimas. Visuomenei vis labiau technokratizuojantis, žmogus priverstas labiau taikytis prie technokratinio žaidimo taisyklių. Tai keičia jo pomėgius, vertybes, gyvenimo būdą. Sumanyti kaip žmogaus pagalbininkai, kompiuteriai palaipsniui tampa jo šeimininkais. Kompiuteriai neturi moralės. Kompiuterizuotoje visuomenėje jos taip pat lieka vis mažiau.

Silpnėjant moralei, žmogus tampa dvasiškai vis skurdesnis. Pagrindiniu, o neretai ir vieninteliu bruožu, skiriančiu jį nuo gyvulių, išlieka protas. Žmonės tampa *racionaliais gyvūnais*, o jų kuriama kultūra – racionalistinė kultūra. Tačiau tai atsiliepia neigiamai ir individo, ir kultūros raidai. Pagrindiniai racionalistinės kultūros trūkumai – vienpusiškumas, nevaldomumas, agresyvumas.

<sup>312</sup> Jung C.G. *Aion*. CW, vol 9.2, p. 181.

## Dešimtas skyrius. Dievų kova: Vakarai prieš islamą

Žmonijos istorija – vis didesnių socialinių, politinių, kultūrinių junginių kūrimasis. Naujo junginio susikūrimas užbaigdavo karinius konfliktus tarp tų junginių sudarančių dalių. Taip kelioms giminėms susijungus į gentį, baigdavosi konfliktai tarp giminių, įkūrus valstybę, užgesdavo konfliktai tarp tų šios valstybės sudėtų įeinančių tautų. Natūralu manyti, kad amžinoji taika, apie kurią svajojo daugelio tautų ir daugelio kartų humanistai, ir kurios galimumą vienas iš pirmųjų Vakarų filosofijoje teoriškai pagrindė Kantas, įsivyras tada, kai susivienys visos žmoniją sudarančios valstybės ir tautos. Tačiau bet koks susijungimas reiškia suvienodėjimą ir reikalauja atsisakyti bent dalies savo tapatumo, savitumo, unikalumo. Todėl kuo labiau kokia nors tauta, kultūra ar civilizacija brangina savo savitumą, tuo labiau ji priešinasi susijungimo, nivelizacijos, globalizacijos procesams.

Samuelis Huntingtonas dar 1993 m. vėliau į knygą peraugusiame straipsnyje *Civilizacijų susidūrimas* (*Clash of Civilizations*) prognozavo, kad viduramžiais dominavusius konfliktus tarp karalių, kunigaikščių, XIX a. tarp tautų, o XX a. – tarp ideologijų šiuo metu keičia, o ateityje pakeis konfliktai tarp civilizacijų: „Mano hipotezė tokia, kad naujame pasaulyje pagrindiniai konfliktų šaltiniai nebus ideologiniai ar ekonominiai. Vyraujančiu žmonijos susiskaldymo ir konfliktų šaltiniu taps kultūriniai skirtumai. Nacionalinės valstybės išliks pagrindiniai pasaulio politikos veiksniais bet esminiai globalinės politikos konfliktai kils tarp skirtingoms civilizacijoms priklausančių tautų ar jų grupių. Globalinėje politikoje įsivyras susidūrimai tarp civilizacijų. Ribos tarp civilizacijų taps ateities fronto linijomis.“<sup>313</sup>

Huntingtonas išskiria aštuonias pagrindines dabarties civilizacijas: Vakarų, pravoslaviškąją, Lotynų Amerikos, islamiškąją, konfucionistinę, indų, japonų ir, su tam tikromis išlygomis, afrikietišką. Tarp svarbių konfliktų stiprėjimo priežasčių Huntingtonas nurodo, jog kultūriniai skirtumai yra esminiai, stiprėja ekonominis regionalizmas, daugelyje valstybių atgimsta religingumas kaip atsakas į vis stiprėjančius sekuliarizacijos procesus. Auganti Vakarų galia taip pat sukelia priešingą reakciją, todėl „pagrindine pasaulio politikos ašimi taps, ko gero, vartojant Kishore Mahbubanio frazę, konfliktas tarp Vakarų ir likusiųjų (*the West versus the Rest*) ir nevakarietiško civilizacijų atsakas į Vakarų galią ir vertybes.“<sup>314</sup>

Šiek tiek kitokių pažiūrų į istorijos procesą prisilaiko amerikiečių politologas Fukuyama. Jo manymu, vakarietiškos politinės sistemos ir gyvenimo būdo pasiekimai tokie akivaizdūs, o pranašumai tokie nenuginčijami, kad viso pasaulio žmonės turėtų priimti juos gal ir ne entuziastingai, bent jau supratingai. Tragiški 2001 m. rugsėjo 13 d. įvykiai Jungtinėse Amerikos Valstijose privertė jį šias pažiūras pakoreguoti. Straipsnyje „*Ar istorija prasidėjo iš naujo?*“ jis pripažįsta, kad anksčiau „amerikiečiai buvo linkę tikėti, kad jų institucijos ir vertybės – demokratija, asmens teisės, įstatymų viršenybė ir ekonomine laisve grįstas klestėjimas – įkūnija universalius siekius ir būtų priimti visų pasaulio žmonių, jei tik jie turėtų tokią galimybę“<sup>315</sup>, po rugsėjo 11-osios įvykių tapo aišku, kad taip yra anaipatol ne visur ir ne visada. Pagrindinė vakarietiško vertybių ir gyvenimo būdo skleidimosi kelyje iškilusi kliūtis – islamiškasis fundamentalizmas. „Tuo metu kai Azijos, Lotynų Amerikos, buvusio socialistinio bloko ar Afrikos gyventojai laiko vakarietišką vartotojiškumą patraukliu ir, jei tik galėtų, norėtų juo pasinaudoti, tokie fundamentalistai kaip Saudo Wahhabis, Osama bin Ladenas ar talibanas traktuoja jį kaip Vakarų nuosmukio įrodymą.“<sup>316</sup>

<sup>313</sup> Huntington S. P. *The Clash of Civilizations?* 1993. P. 1. [www.coloradocollege.edu](http://www.coloradocollege.edu). [Žiūrėta 2010.04.16].

<sup>314</sup> Ten pat. P. 11.

<sup>315</sup> Fukuyama F. Has a history started again? *Policy*, Winter 2002. P. 2.

<sup>316</sup> Ten pat. P. 5.



Pagrindinės fundamentalizmo, ar, kaip Fukuyama jį dar vadina, islamo-fašizmo plitimo priežastys būtų šios: „Islamo-fašizmo pakilimas 1980 ir 1990 m. įvyko dėl tokių „galutinių priežasčių“ (*root-causes*) kaip Vidurio Rytų kraštų skurdas, ekonominė stagnacija ir autoritariniai režimai, sudarantys palankią dirvą politiniam radikalizmui“<sup>317</sup>.

Mūsų manymu, abu šie mokslininkai nurodo svarbias, tačiau ne visas paaštrėjusių ir kol kas tebeaštrėjančių santykių tarp Vakarų ir islamo priežastis. Be abejo, kai kurių islamiškų kraštų skurdas, vyraujanti juose ekonominė stagnacija ir autoritariniai politikai turėjo įtakos fundamentalizmo plitimui, tačiau pervertinti šių faktorių nevertėtų. Fundamentalizmas stiprėja ne tik Vidurio, bet ir Artimuosiuose Rytuose, ir Šiaurės Afrikoje, ne tik skurdžiose, bet ir ekonomiškai stabiliose, demokratiškai valdomose islamiškose valstybėse, pavyzdžiui, Egipte. Konfliktą tarp Vakarų ir islamo galima traktuoti kaip susidūrimą tarp civilizacijų, tačiau, mūsų manymu, šiuo atveju tikslingiau kalbėti apie konfliktus ne tarp civilizacijų, o tarp kultūrų. Pirmiausia kai kurios tai pačiai civilizacijai priklausančios kultūros skiriasi vienos nuo kitų žymiai labiau, negu civilizacijos. Pavyzdžiui, Vakarų viduramžių kultūra skiriasi nuo dabartinės Vakarų kultūros labiau, negu nuo islamiškos ar indų civilizacijų. Be to, kaip mes bandysime parodyti šiame straipsnyje, svarbų vaidmenį dabartiniame Vakarų ir islamo konflikte vaidina ideologinės priežastys. Kultūra – plačiausias socialinis-ekonominis-kultūrinis derinys, galintis pretenduoti į ideologiją. Civilizacijos vieningą visą istorinį jų egzistavimo tarpinį aprėpiančių ideologijų neturi.

Neretai galima išgirsti, kad konflikto tarp Vakarų ir islamo nėra, yra tik islamo religija besidangstančių teroristų grupelė, su kuria ir kovoja visa galinga Vakarų karo mašina. Toks požiūris naudingas kai kuriems Vakarų politikams ir kariškiams, tačiau neturi nieko bendro su realybe. Faktiškai teroristai – tik islamiškojo ledkalnio viršukalnė. Teroristus, bent jau širdyje, palaiko daugelis fundamentalistų, o fundamentalistus – didelė, gal net didžioji islamiškų kraštų gyventojų dalis (užtenka prisiminti džiuğaujančias 2001 m. rugsėjo 11 d. kai kurių palestiniečių miestų gatves užplūdusias minias). Todėl norint sivoti konflikto ištakas ir prognozuoti jo raidos perspektyvas, būtina nagrinėti ne tik ir ne tiek teroristų, kiek visų musulmonų pasaulėžiūros ir pasaulėjautos ypatumus. Šiuo atžvilgiu neįmanoma nepritarti Huntingtonui, kai, jis, analizuodamas santykių tarp Vakarų ir kitų civilizacijų raidos perspektyvas, rašo: „Vakarams, be kita ko, būtina giliau suprasti pagrindines religines bei filosofines prielaidas, kuriomis remiasi kitos civilizacijos, ir būdus, kuriais tų civilizacijų žmonės suvokia savo siekius.“<sup>318</sup> Būtent to ir siekiama šiame knygos skyriuje.

Lietuvos mokslinėje spaudoje įvairūs santykių tarp Vakarų ir islamo aspektai analizuoti Egdūno Račiaus<sup>319</sup>, Algirdo Kazlauskio<sup>320</sup>, Vaidoto Šerniaus<sup>321</sup> darbuose. Pagrindinis šio skyriaus tikslas – atskleisti tuos religines (ne tik ir ne tiek islamiškos) pasaulėžiūros bruožus, kurie vienaip ar kitaip veikė ir ateityje gali daryti įtaką santykių tarp islamo ir Vakarų raidai. Skyriaus pradžioje panagrinėsime kai kuriuos krikščionybės ir islamo formavimosi ypatumus, turėjusius įtakos dabartinei šių religijų būklei. Po to analizuosime psichologines konflikto priežastis bei religinės ir liberaliosios ideologijų skirtumus vertinant asmenybę, visuomenę, būtį. Skyriaus pabaigoje aptarsime kai kuriuos santykių tarp Vakarų ir islamo raidos variantus ir trumpai paliesime Lietuvos padėtį aukščiau nagrinėtų problemų kontekste. Pagrindines straipsnyje grindžiamas idėjas trumpai galima suformuluoti taip. Konfliktą tarp Vakarų ir islamo, be politinių ar ekonominių, lemia istorinės, psichologinės, ideologinės priežastys. Archetipinės psichologijos požiūriu, šis konfliktas

<sup>317</sup> Ten pat. P. 6.

<sup>318</sup> Huntington S. P. *The Clash of Civilizations?* P. 16.

<sup>319</sup> Račius E. *Vakarų ir islamo civilizacijų susidūrimas ar dialogas?* <http://m.lrytas.lt/-11847324081183326246-vakar%C5%B3-ir-islamo-civilizacij%C5%B3-susid%C5%ABrimas-ar-dialogas.htm>. [Žiūrėta 2010.04..20].

<sup>320</sup> Kazlauskas A. *Civilizacijų konfliktas: the West versus the Rest..* <http://www.politologas.lt/2009/11/02/civilizaciju-konfliktas-the-west-versus-the-rest>. [Žiūrėta 2010.04.20].

<sup>321</sup> Šernius V. *Kas didesnis agresorius – Vakarai ar musulmoniškos šalys?* <http://www.geopolitika.lt/?artc=2050>. [Žiūrėta 2010.04.22].



pirmiausia yra konfliktas tarp fundamentinių sąmonę lemiančių sąmonės struktūrų, ar dievų. Islamas šias struktūras formuoja tikėjimo, Vakarai – proto pagalba.

### **Krikščionybė ir islamas: masiškumas ar elitiškumas?**

Dauguma Europos ir Šiaurės Amerikos gyventojų laiko save religingais, todėl kartais kyla pagunda konfliktą tarp Vakarų ir islamo traktuoti ne kaip tradiciškumo ir modernybės, o kaip istoriškai susiklosčiusią islamo ir krikščionybės priešstatą. Tokia pažiūra turi mažai pagrindo.

Mūsų manymu, savotiško islamo renesanso ir krikščionybės nuosmukio priežasčių reikia ieškoti ne tik Naujaisiais laikais prasidėjusioje modernizacijoje, bet žymiai toliau ir giliau – pačioje šių religijų prigimtyje. Reikalas tas, kad krikščionybė formavosi kaip elitinė, islamas – masinė religija. Be abejo, Kristus kalbėjo minioms; bet jis kalbėjo palyginimais, o vėliau mokiniams tuos palyginimus išaiškino (Mt 13, 34; Mk 4, 34). Kristus turėjo ką pasakyti kiekvienam klausiančiam; bet jei klausiantysis tikrai norėjo tobulėti, Kristus pateikdavo tokius reikalavimus (*parduok, ką turi, išdalyk vargšams, tai turėsi lobį danguje*) kad klausiančiajam belikdavo nuliūsti ir eiti šalin (Mt 19, 16–22). Todėl Kristus pabrėžia, kad „daug pašauktų, bet maža išrinktų“ (Mt 22, 14); „kokie ankšti vartai ir koks siauras kelias į gyvenimą! Tik nedaugelis jį atrandą“ (Mt 7, 14); Jo mokiniams „duota pažinti Dievo karalystės paslaptis“, o kitiems jos skelbiamos palyginimais, kad „regėdami nematytų ir girdėdami nesuprastų“ (Lk 7, 10).

Skirtingai nuo Kristaus, pranašas Mahometas kalbėjo visiems. Be abejo, labiau dvasiškai pažengusiems jis rasdavo jų vertų patarimų, tačiau pagrindinė jo mokymo dalis buvo skirta masėms. Jis mokė, patarinėjo, sprendė ginčus. Kristus pasaulietiško problemų atžvilgiu buvo labai santūrus: „Vienas žmogus tarė jam: Pasakyk mano broliams, kad pasidalytų su manimi tėvo gerą. Jėzus tarė jam: Žmogau, kas gi padarė mane dalytoju? Jisai atsigrežė į mokinius (ir) tarė: „Argi aš dalytojas?“<sup>322</sup>.

Kristaus mokymo adresatai – *tie, kam leista pažinti dangaus karalystės paslaptis*, aukščiausią moralinės dvasinės evoliucijos pakopą pasiekę ar bent jau jos siekiantys žmonės. Nedaugelis, perskaitę epizodą apie turtingą jaunuolį, išdalijo turtus ir išėjo į dykumą, kaip tai padarė šv. Antanas. Turbūt dar mažiau taip mylėjo savo priešus, kad, gavę per dešinį skruostą, atsukdavo kairį. Šiuolaikinėje lyderiavimu ir konkurencija paremtoje Vakarų visuomenėje Kristaus patarimas *būti paskutiniaisiais ir visiems tarnauti* (Mk 9, 35) skamba mažų mažiausiai keistai. Be abejo, krikščionybėje visais laikais buvo, yra ir bus nemažai dorų, pasišventusių ir nuosekliai visus Kristaus priesakus vykdančių ar bent jau siekiančių tai daryti žmonių. Bet tokių mažuma. Daugumos krikščionių gyvenime ateina momentas, kai, perskaitęs ar išgirdęs kokį nors Evangelijos epizodą, jis pasako: *Na, Viešpatie, to jau per daug <...> Aš, be abejo, suprantu, kad tai metafora, ar gal jūsų laikais tai buvo ir įmanoma, bet reikalauti to iš dabarties žmogaus – mažų mažiausiai keista ...* Korane, priešingai, mes nerasime nė vieno eiliniam musulmonui neįgyvendinamo reikalavimo. Pagrindinis skirtumas tarp krikščionio ir musulmono požiūrio į Apreiškimą – musulmonas stengiasi priderinti savo gyvenimą prie Apreiškimo, krikščionis stengiasi priderinti Apreiškimą prie savęs. Jei koks nors Evangelijos epizodas prieštarauja natūraliems žmogaus potraukiams ar *sveikam protui*, jo palaipsniui atsisakoma. Pademonstruosime tai požiūrio į pinigus pavyzdžiu.

Kaip mokė Kristus, „niekas negali tarnauti dviem šeimininkams: arba jis vieno nekės, o kitą mylės, arba prie vieno bus prisirišęs, o kitą nieku vers. Negalite tarnauti Dievui ir Mamonai“ (Mt 6, 24). Būtent tokia pažiūra ir vyravo tiek ankstyvoje krikščionybėje, tiek viduramžiais. Pirma nuolaida neigiamam požiūriui į pinigus buvo padaryta tada, kai veikiant protestantizmui, pradėta manyti,

<sup>322</sup> Evangelija pagal Tomą. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. P. 64.

kad praturtėjimas – vienas iš Dievo malonės ženklų. Ypač greitai tokia požiūris pradėjo plisti vėlyvojo Renesanso epochoje. Naujaisiais laikais palaipsniui įsivyravo nuomonė, kad turtas, pinigai – ne vienas iš daugelio, o pagrindinis, o gal net vienintelis Dievo malonės ženklas. Be abejo, visi to meto turčiai – tikintys žmonės, tad jie niekada nepamiršta padėkoti Dievui už sėkmingą sandorį, bet mintys apie pinigus pradeda vaidinti vis svarbesnį vaidmenį jų gyvenime ir palaipsniui išstumia mintis apie Dievą. XVIII a. pabaigoje, prasidėjus ypač sparčiam pramonės vystymuisi, paaiškėjo, kad Dievo malonė nėra pagrindinis praturtėjimo faktorius, o perdėtas religingumas ir moralumas ne tik kad nepadeda verslui, bet neretai jam trukdo. Tokia nuostata vyrauja ir dabar. Trumpai požiūrio į Dievo ir pinigų santykio evoliuciją Vakaruose galima pavaizduoti taip: Dievas, Dievas ir pinigai, pinigai ir Dievas, pinigai.

Panašiai atsitiko ir teorinės veiklos srityje. Siekdama išsaugoti tiek Kristaus, tiek savo mokymo grynumą, Bažnyčia slopino šioje srityje bet kokias naujoves. Buvo įkurta net speciali to slopinimo institucija – inkvizicija. Tačiau inkvizicija, slopindama originalų religinį mąstymą, sudarė sąlygas suklestėti mokslinei minčiai, nes, negalėdama savęs realizuoti Dievo pažinimu – kaip tai, pavyzdžiui, buvo Indijoje – kūrybinė Vakarų mintis nukrypo į pasaulio pažinimą. Nepaisant kai kurių skaudžių ir net tragiškų nesusipratimų, inkvizicijos požiūris į mokslinį pažinimą buvo gal ir ne palankus, tačiau bent tolerantiškas. Pirmiausia dauguma mokslininkų buvo nuoširdūs tikintieji. Antra, svarbus, jei ne pagrindinis mokslinio pažinimo tikslas buvo dieviškosios pasaulio tvarkos įrodymas. Tada, kai išsipildė Frencio Bacono pranašystė ir žinojimas tapo jėga, o pagrindinė mokslo funkcija – ne dieviškos pasaulio tvarkos pažinimas, o materialinių poreikių tenkinimas, inkvizicija jau buvo išnykusi, o Bažnyčia tiek susilpnėjusi, kad negalėjo daryti realios įtakos nei pažinimui, nei visuomenės raidai.

Negalima nepaminėti dar vieno kiekvienam krikščioniui akivaizdaus krikščionybės bruožo: Kristus buvo ne tik ir ne tiek mokytojas, kiek Atpirkėjas. Šis krikščionybės aspektas padarė krikščionis tarsi išrinktaisiais. Tačiau atpirkimo doktrina tam tikra prasme krikščionis ir atpalaidavo, leido ne taip rūpestingai sergėti savo moralę, tikintis, kad jų nuodėmės arba jau atpirtos, arba mylinčio ir atleidžiančio Dievo bus atleistos. Islamas, priešingai, neturi atpirkimo doktrinos, bet tai sustiprina asmeninę kiekvieno atsakomybę už savo žodžius, veiksmus, gyvenimo būdą.

Šios ir panašios priežastys lėmė tai, kad krikščionybė atsidūrė tokioje būklėje, kokioje yra ir dabar. Islamas formavosi kaip masinė religija ir išliko tokia, krikščionybė formavosi kaip elitinė religija ir išliko elitinė. Formalūs skirtumai tarp krikščioniškos ir musulmoniškos visuomenių nėra dideli. Taigi JAV save religingais laiko 76 proc. gyventojų, Lenkijoje ir Irane – po 82 proc.<sup>323</sup> Tačiau religinis amerikiečių ir, tarkim, iranėčių gyvenimas nepalyginami. Kasdieninė penkiakartinė kiekvieno musulmono praktikuojama malda daugumai amerikiečių būtų nepakeliama našta, reikalavimas apie dešimtadalį pajamų skirti vargšams sutiktų nebylų, bet tvirtą pasipriešinimą, pasninkavimas dažniausiai traktuojamas kaip bereikalingas, galbūt net sveikatai kenkiantis kūno marinimas. Todėl neigiama daugumos musulmonų nuostata krikščioniškųjų Vakarų atžvilgiu neturėtų stebinti. Dabarties krikščionybė, islamo požiūriu – pasityčiojimas iš religijos.

### **Psichologinės konflikto priežastys**

Paminėsime tris svarbias psichologines konflikto tarp Vakarų ir islamo priežasčių grupes. Pirmiausiai – tai kova su šešėliu. Šešėlis – sąmoningai nesuvokiamų ir paprastai neigiamų asmenybės bruožų visuma. Egzistuoja du pagrindiniai išsivadavimo nuo šešėlio būdai. Pirmiausia, šešėlį galima integruoti į sąmonę ir bent dalinai neutralizuoti destruktivų jo pobūdį. Kitas, žymiai dažniau pasitaikantis variantas – ekstrapoliuoti šešėlį į kitus žmones, priskirti jiems neigiamas sau

<sup>323</sup> Inglehart R., Basáñez M., Díez-Medrano J., Halman L. and Luijckx R. eds. *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook Based on the 1999–2002 Values Surveys*. Table F034.

patiems būdingas savybes. Toks ekstrapoliavimas būdingas ne tik pavieniams individams, bet ir žmonių grupėms, o kartais net ištisoms tautoms. Vienas iš ryškiausių tokio ekstrapoliavimo pavyzdžių XX a. – vokiečių fašistų požiūris į jų manymu, nevisavertes tautas, pirmiausiai žydus<sup>324</sup>. Panašiai daugelis vakariečių perkelia į islamą, pirmiausia fundamentalistus, neigiamus savo psichikos bruožus, ir taip bent dalinai nuo jų išsivaduoja.

Kita priežastis – psichologinių įtampų būtinumas. Kiekviena sistema egzistuoja tol, kol egzistuoja jos gyvybingumą palaikančios įtampos. Pastaraisiais dešimtmečiais Vakarų pasaulyje labai sumažėjo tokių įtampų skaičius ir susilpnėjo jų reikšmė. Pagrindinis vakariečių gyvenimo tikslas – laimė – daugumos gyventojų nuomone, pasiekta, politika, darbas, šeima vaidina vis menkesnį vaidmenį jų gyvenime, keletą dešimtmečių egzistavusi komunistinio bloko grėsmė praktiškai išnyko. Tokioje situacijoje kova su terorizmu tampa pagrindiniu užsienio, ko gero, ir vidaus politikos veiksmu. Vadinamoji islamo grėsmė sukuria naują psichologinę įtampą, suteikiančią Vakarų pasaulio egzistavimui intrigą ir prasmę, todėl perfrazuojant žinomą Voltaire'o frazę galima pasakyti: jei islamo fundamentalistų nebūtų, juos reiktų išgalvoti.

Ir pagaliau trečia, pagrindinė psichologinė konflikto tarp Vakarų ir islamo priežastis glūdi kolektyvinės sąmonės prigimtyje. Jei atskirų žmonių gyvenimus dalinai galima paaiškinti sąmoningomis jų pastangomis, šiek tiek – įgimtais charakterio bruožais ar susiklosčiusiomis aplinkybėmis, tai žmonių grupių, tautų raidą visada veikia, o neretai ir lemia tam tikri kolektyvinėje sąmonėje glūdintys autonomiški psichiniai deriniai – kolektyviniai kompleksai. Kartais kompleksai sugyvena taikiai, papildo ar palaiko vieni kitus, bet neretai tarp jų užverda nuožmi, žūtbūtinė kova. Socialiniai ar politiniai konfliktai – tos kovos atspindžiai, tiksliau, rezultatai.

Akivaizdu, kad tautų, regionų, o juo labiau žmonijos istoriją lemia daug faktorių. Kai kuriuos iš šių faktorių galima racionaliai išnarplioti ir pagrįsti, dalis glūdi sąmonės srityje. Tolstojus, išanalizavęs ir sukritikavęs visus bandymus racionaliai paaiškinti 1812 metų karo tarp Prancūzijos ir Rusijos priežastis, padarė išvadą, kad sąmoningos carų, imperatorių ar kitų istorinių asmenybių pastangos vaidina istorijoje antraeilį vaidmenį, o dažniausiai ir nevaidina jokio: „Istorija, tai yra nesąmoningas, bendras, kuopinis žmonijos gyvenimas, kiekviena valdovų gyvenimo minute naudojasi kaip priemone savo tikslams siekti“<sup>325</sup>. Šia prasme žmonijos istorija greičiau primena iracionalios gamtos, nei sąmoningų, protą ir valią turinčių ir tam tikrus tikslus realizuojančių būtybių veiklą.

Rusų mokslininkas Levas Gumiliovas pagrindiniu tautų etnogenezę, o tuo pačiu ir istoriją lemiančiu veiksmu laikė aistriškumą (*национальность*). Pagal jį, „aistriškumas – tai charakterio dominantė; tai nenugalimas vidinis siekis (suvoktas ar, dar dažniau, nesuvoktas) veikti, siekiant realizuoti kokius nors (dažniausiai iliuzinius) tikslus; šis tikslas aistriškumo apimtai būtybei atrodo svarbesnis už gyvenimą, o juo labiau svarbesnis už gentainių ar amžininkų gyvenimus ir laimę.“<sup>326</sup>

Nėra jokių abejonių, kad aistriškumo persmelktos asmenybės vaidino, o kartais ir tebevaidina svarbų vaidmenį tautų istorijoje – užtenka prisiminti Hitlerį, kurį daugelis amžininkų laikė apsėstu, gal ne visai normaliu. Tačiau aistringos asmenybės tik tada gali tikėtis susilaukti sėkmės, jei jų aistros suranda atgarsį amžininkų širdyse. Kažkieno patiriami jausmai, aistros, norai, siekimai visada apauga racionaliais pagrindimais, tikrais ir tariamais įrodymais ir sukuria kolektyvinius kompleksus. Šia prasme Vakarų, kaip, beje, ir visos žmonijos istorija – tai kolektyvinių kompleksų raida ir kaita.

<sup>324</sup> Plačiau apie tai Jung C. G. *The Fight with the Shadow. Essays on Contemporary Events*. P. 1–10.

<sup>325</sup> Tolstojus L. *Karas ir taika. 3 tomas*. Vilnius: Vaga, 1978. P. 8.

<sup>326</sup> Гумилев Л. *Конец и вновь начало*. Москва: Рольф, 2001. С. 48.

Kolektyviniai kompleksai – gamtos kūrybos tęsinys žmonėse. Jei žmonijos istoriją traktuosime kaip gamtos istorijos tęsinį, turėsime pripažinti, kad bent kai kurie gamtos raidą reguliuojantys dėsniumai būdingi ir žmonijos istorijai. Vienu iš tokių dėsnių yra plitimo dėsnis. Kolektyviniai kompleksai siekia ne tik išlikti, bet ir plėstis, dominuoti, užvaldyti kuo daugiau ego, tapti vienvaldžiais sąmonės, o tuo pačiu ir sąmonės šeimininkais.

Anatole France labai vykusiai pavadino savo Didžiosios prancūzų revoliucijos teroro aprašymui skirtą romaną *Dievai trokšta*. Dievai iš tiesų trokšta. Troško jau pirmykščiai dievai – retą iš jų pavykdavo numalšinti švelnia malda ar smilkalų dūmais, nes dažniausiai jie troško kruvinų, neretai žmonių aukų. Troško žydų dievas, „nes aš, Viešpats, tavo Dievas, esu Dievas pavydus ...“ (Įst 5, 9). Kartais dievai skleisdavosi švelniai, kone rūpestingai priimdami jiems atsidavusius žmones savo globon, kartais – veržliai ir aistringai, kaip po prerijas plintanti ugnis. Evangelijos pagal Pilypą autoriaus manymu, „Dievas – dažytojas. Kaip geri dažai, kuriuos vadina tikrais, miršta drauge su tuo, kas nudažyta jais, taip ir tai, ką nudažė Dievas, nes nemirtingi jo dažai“<sup>327</sup>. Pasak apaštalo Pauliaus, „Dievas yra ryjanti ugnis“ (Žyd 12, 29). Kaip teigia Liuteris, „jis surija mus nuožmiai, su įsiūčiu ... jis yra godi ir raji ugnis“<sup>328</sup>. Silpnėjant religinių kompleksų vaidmeniui žmonių gyvenime, stiprėja socialinių bei politinių svarba. Niekas XX a. nepareikalavo tiek aukų, kiek komunizmas ir fašizmas. Pagrindinis socialinių, kaip ir religinių, kompleksų tikslas – dominuoti; tam būtina sunaikinti, ar bent jau naikinti visus kitus.

Gausybė Vakarų raidą lėmusių dievų palaipsniui susiliejo į du: pagrindinį vaidmenį vienam formuojantis suvaidino protas, kitam – tikėjimas. Protas formuojantis kolektyviniams kompleksams dažniausiai vaidino antraeilį vaidmenį, tarnavo pagrįsti tikėjimo pagimdytoms išvalgoms. Naujaisiais laikais protas palaipsniui tapo autonomiška jėga, kolektyviniu kompleksu, valdančiu žmonių gyvenimus, nepriklausomai nuo jų sąmoningų norų ar pastangų. Dar XVII a. ekstazės apimtas Pascalis, jausdamas iš racionalizmo kylančią grėsmę, garsiajame savo *Memoriale* užrašė: „Abraomo Dievas, Izaoko Dievas ir Jokūbo Dievas, ne filosofų ir išminčių.“<sup>329</sup> Šiuo atžvilgiu priešprieša tarp Vakarų ir islamo – priešprieša tarp tikėjimu ir protu sukurtų dievų, tarp Abraomo, Izaoko, Jokūbo ir filosofų Dievo. Iš vienos pusės – Dievas, kalbėjęs Mozei iš degančio krūmo, Dievas, žavėjęsis Kristau žodžiais ir darbais („tai mano mylimiausias sūnus“ (Mt 3, 17), Dievas, į kurį kasdien krypta šimtų milijonų žydų, krikščionių, musulmonų maldos, iš kitos – tapęs nevaldomu, nenusipėjamu protas, protas, kuriam religija – „liaudies opijus“, „iluzija“, ar paprasčiausia klaida. Islamas nuėjo tradicinio, Vakarai – filosofų Dievo keliu; akivaizdu, kad taikos tarp šių dievų būti negali.

Esminiai sąmonės struktūrų srityje tarp Vakarų ir islamo egzistuojantys skirtumai objektyvuojasi ideologijų pagalba. Ideologijų srityje konfliktas tarp Vakarų ir islamo reiškiasi kaip konfliktas tarp liberalizmo ir religinės ideologijos. Šios ideologijos yra ne šiaip skirtingos – jos nesuderinamos. Liberalizmo įsigalėjimas reiškia religijos mirtį, religinės ideologijos įsigalėjimas reiškia liberalizmo mirtį. Trumpai panagrinėsime kai kuriuos jų nesuderinamumo aspektus.

#### *Religinė ir liberalioji asmenybės samprata*

Gera žinoma: žmogumi negimstama, žmogumi tampama. Paliktas likimo valiai kūdikis žūva, jeigu jam tenka augti tarp gyvulių ar žvėrių, jis perima augintojų savybes ir gyvenimo būdą: augdamas tarp vilkų, jis, kiek leidžia jo fizinės ir biologinės galimybės, tampa vilku, tarp šunų – šunimi, ir

<sup>327</sup> *The Gnostic Bible*. P. 148.

<sup>328</sup> Cit. iš Eriksonas E. H. Jaunasis Liuteris. Psichoanalitinė istorinė studija. P. 126.

<sup>329</sup> Pascal B. *Mintys*. P. 9.

pan. Todėl visuomenei labai svarbu turėti aiškią asmenybės vystymosi teoriją ir nuosekliai taikyti ją praktikoje.

Religinės ideologijos remiasi aiškiai suformuotomis dvasinės asmenybės raidos teorijomis. Jose numatytos moralinio dvasinio asmenybės ugdymo kryptys, metodai, tikslai, etapai. Hinduizmas išskiria keturis pagrindinius gyvenimo tikslus ir juos atitinkančius etapus: *kama*, *artha*, *dharma* ir *moksha*. Panašią struktūrą turi Al Ghazali kūrinys *Tikėjimo sąvadas*. Didelis dėmesys sielovadai skiriamas krikščionybėje.

Dabartinėje Vakarų visuomenėje nėra ne tik išbaigtos, bet netgi bent šiek tiek aiškesnės asmenybės vystymosi teorijos. Asmenybės raidą Vakaruose nagrinėja psichologija, ir ji turi šioje srityje neabejotinų pasiekimų. Tačiau pastarieji niekaip neįsikomponuoja į ideologiją. Liberalizmo ideologijos esmė – ne pareigos, o teisės. Kiekvienas turi teisę, bet neprivalo dvasiškai tobulėti. Natūralu, kad praktiškai šia teise pasinaudoja tik nedaugelis.

Požiūris į pareigas ir teises – svarbus tiek individo, tiek visuomenės brandos kriterijus. Vaikai turi tik teises, suaugę – ir pareigas. Todėl visos tradicinės – ar indiška, ar islamiška, ar krikščioniška kultūros – akcentuoja pareigas. Ryškiausias pavyzdys – *manavadharmashastra*. Krikščionybė ir judaizmas turi Dešimt Dievo įsakymų, kurių laikymasis – šventa kiekvieno tikinčiojo pareiga. Pats žodis *islam* reiškia paklusnumas, pirmiausia Dievo valiai. Nieko panašaus nerasime dabartinėje Vakarų visuomenėje. Vakarai turi žmogaus teisių chartiją, bet neturi pareigų chartijos. Šiuo atžvilgiu dabartinė Vakarų visuomenė primena iš suaugusiųjų prieglobsčio ištrūkusius vaikus: jie džiaugiasi laisve, nežinodami nei kur, nei kam ją panaudoti. Todėl nenuostabu, kad daugumos žmonių dvasinė evoliucija baigiasi ten, kur ji tik turėtų prasidėti. Kaip rašė Vivekananda: „tai, ką mes dažniausiai vadiname gyvenimu, iš tikrųjų tėra jo embrioninė stadija.“<sup>330</sup>

#### *Religijos požiūris į politinę santvarką*

Religinė politinės santvarkos samprata remiasi šiais pagrindiniais principais:

1. Visi žmonės yra skirtingose moralinės-dvasinės evoliucijos pakopose, todėl jokių būdu nėra lygūs. Bene ryškiausiai ši idėja išreikšta brachmanizmo mokyme apie kastas, bet būdinga ji ir islamui, ir krikščionybei.
2. Geriausia santvarka yra tokia, kai valdo tobuliausi; hinduizme tai yra brahmanai, islame – kalifai ir jo paskirti vietininkai. Krikščionybėje šią idėją buvo bandyta įgyvendinti praktikoje, tačiau rimtesnio teorinio pagrindimo neturi.
3. Jei tobuliausiems nėra galimybės valdyti, jie apsiriboja dvasine sfera; ši pažiūra, bent jau teoriškai, ir išreiškia krikščioniškos socialinės doktrinos esmę (*Mano karalystė ne iš šio pasaulio* Jn 18, 36).
4. Politinė žmonijos istorija – valdžios nuosmukio istorija. Kai kada žmonės valdė didžiausią moralinį ir intelektualinį autoritetą turinčios asmenybės – žyniai. Po to prasidėjo ne dvasios, bet kūno aristokratų – imperatorių, kunigaikščių, carų valdymo epocha. Naujaisiais laikais į valdžią atėjo trečias luomas – bankininkai, fabrikantai, pirkliai. Svamis Vivekananda XIX a. pabaigoje rašė, kad artėja *šudrų* – tarnų valdymo metas. Jo pranašystės išsipildė – Rusijoje, o po to ir kitose socialistinėse valstybėse į valdžią atėjo žmonės, pasivadinę *liaudies tarnais*. Kruvini jų darbai gerai žinomi.

Valdžios nuosmukį Vakaruose lydėjo socialiniai-politiniai pokyčiai, pagrindiniu tapo demokratijos įsigalėjimas. Anot Platono, demokratija – blogiausia iš įstatymu besiremiančių valdymo formų<sup>331</sup>. Tačiau būtent šią valdymo formą pasirinko Vakarai.

<sup>330</sup> Свами Вивекананда. *Четыре йоги*. С. 176.

<sup>331</sup> Платон. *Сочинения*. Т. 3. Москва: Мысль, 1972. С. 71.

Kaip teigia Fukuyama: „Negalima neigti istorinių ryšių tarp demokratijos, kapitalizmo ir krikščionybės, ar fakto, jog demokratija atsirado Europoje: kaip nurodo filosofai, pradedant Alexis de Tocqueville ir Georgu Hegeliu iki Friedricho Nietzsches, dabartinė demokratija yra sekuliarizuota krikščioniškos doktrinos apie visų žmonių lygybę versiją.“<sup>332</sup>

Tokia pažiūra galėjo susiformuoti tik kaip labai laisvos krikščionybės interpretacijos rezultatas. Krikščionybė, kaip jau minėjome, yra elitinė religija, ir Kristus nuolatos pabrėžia žmonių nelygybę. Jis kalba apie šviesos ir tamsos vaikus, apie tuos, kuriems lemta girdėti ir suprasti Žodį, ir tuos, kuriems to nelemta, o palyginime apie sėją išskiria net keturis žmonių tipus (Mk 4, 1-9). Todėl jei krikščionybė ir turėjo įtakos demokratijos įsivyravimui Vakaruose, tik netiesiogiai. Žymiai svarbesnį vaidmenį šiame procese suvaidino pasaulietiškos – politinės, materialinės, moralinės priežastys.

Politinės demokratijos įsigalėjimo priežastys – visuomenės noras praplėsti valdžios ratą. Toks praplėtimas atitiko ir aristokratijos, ir liaudies masių interesus. Aristokratija, ne paskutinėje eilėje finansinė, norėjo pati dalyvauti valdžioje. Masėms įgriso, atsibodo, o kartais buvo tiesiog nepakeliama perėjūnų, grobėjų valdžia. Per visą Vakarų istoriją ant pirštų galima suskaičiuoti net ne išskirtinėmis moralinėmis dvasinėmis savybėmis pasižymėjusius valdovus, o paprasčiausiai padorius. Praplėtus valdžios ratą, didėjo tikimybė, kad valdžioje, bent jau atsitiktinai, atsидurs ir padoresni, ne tik medžiokle, meilužėmis ar tarpusavio kivirčiais, bet ir paprastų žmonių interesais besirūpinantys individai. Paprasčiausias valdžios rato praplėtimo būdas – rinkimai.

Skirtingai nuo Vakarų, Rytų kultūrose požiūris į demokratiją žymiai santūresnis. Šį požiūrį, be kitų priežasčių, taip pat lėmė istorinė patirtis, tik šiek tiek kitokia. Skirtingai nuo Vakarų, Rytuose išimtis buvo ne moralūs, o greičiau amoralūs valdovai – užtenka prisiminti tūkstantmetę Kinijos patirtį šioje srityje. Trumpai rytiečių ir vakariečių nuostatas demokratijos atžvilgiu galima išreikšti taip: vakariečiai entuziastingai priėmė demokratiją, nes turėjo didelę blogų valdovų patirtį; rytiečiai demokratijos atžvilgiu žymiai santūresni, nes turi didelę gerų valdovų patirtį.

Materialinės demokratijos įsigalėjimo priežastys – noras pasinaudoti valdžia kaip praturtėjimo šaltiniu. Turtingieji norėjo turėti galimybę panaudoti valdžios svertus papildomam praturtėjimui. Neturtingieji tikėjosi panaudoti valdžią kaip pragyvenimo, o neretai ir pasipelnijimo šaltinį. Moralinių aspiracijų turinčiam žmogui buvimas valdžioje visada sukeldavo tam tikrų abejonių: „Geri žmonės nesutinka valdyti nei dėl turtų, nei dėl garbės. Mat jie nenori nei, viešai imdami atlyginimą, būti vadinami samdiniais, nei slapta naudodamiesi valdžios teikiamomis gėrybėmis, būti vadinami vagimis.“<sup>333</sup> Abu šie motyvai neprarado aktualumo ir dabar. Be to, demokratijos sąlygomis kaltinimai korupcija dažniausiai pakimba ore, nes renkantieji, bent jau teoriškai, taip pat atsakingi už išrinktųjų veiksmus. Kartais susidaro įspūdis, kad demokratija Vakarams tam ir reikalinga, kad valdančios partijos, dalindamosi atsakomybę su rinkėjais, galėtų išvengti atpildo už savo juodus darbus ar klaidas.

Ne paskutinį vaidmenį įsigalint demokratijai suvaidino moralinės priežastys. Pagrindinė – tiek elito, tiek liaudies masių noras nusimesti moralinių-dvasinių prievolių jungą. Vakariečiai pavargo nuo nuolatinų Bažnyčios priekaištų, nuo savo nevisavertiškumo suvokimo, nuo būtinumo derinti veiksmus, elgesį, gyvenimo būdą prie tam tikrų moralės standartų. Tačiau, užuot artėję prie aukštesnės moralės reikalavimų, jie nutarė tais reikalavimais atsikratyti, paskelbti, kad daugumai žmonių būdingas turto, prestižo, malonumų siekimas ir yra vieninteliai tikrieji gyvenimo orientyrai bei tikslai, o Bažnyčios kalbos apie sielą, moralę, dvasinį tobulėjimą tėra tušti, nereikalingi ir netgi kenksmingi tauškalai. Natūralu, kad tokias pažiūras įtvirtinti visuomenėje, paversti jas ideologija galima buvo tik balsavimo būdu, tas ir buvo padaryta.

<sup>332</sup> Fukuyama F. *Has a history started again?* P. 7.

<sup>333</sup> Platonas. *Valstybė*. P. 50.

Pagrindinis demokratijos trūkumas – tai, kad net geriausiu atveju masės renka tik vidutinybes. Daugumas niekada nebalsuos už ypatingai jų moralinį ar intelektualinį lygį pranokstančias asmenybes. Tačiau net tame vidutinybių maratone galimos tam tikros tendencijos. Bent jau teoriškai įmanoma, kad masės išrinks šiek tiek vidutinybes pranokstančius žmones, kurie kurs moraliniam klimatui palankias sąlygas, ir kaip šios kūrybos rezultatas vėl bus renkamos iškilesnės asmenybės. Šiuo atveju galima kalbėti apie kylančią demokratiją. Tačiau galima ir priešinga tendencija: į valdžią patekusios vidutinybės pradeda pataikauti masėms, kurios visiškai praranda politinę orientaciją ir sudaro palankias sąlygas arba blogiausių valdžios – ochlokratijos – arba diktatūros įsigalėjimui. Tokiu atveju galima kalbėti apie smunkančią demokratiją. Kyla klausimas: kokiame raidos etape yra dabartinė Vakarų demokratija?

Netgi paviršutiniškiausio žvilgsnio į politinį Vakarų gyvenimą užtenka, kad įsitikintume, jog demokratija išgyvena krizę. „Paskutiniais metais akylūs stebėtojai visuose trijuose kontinentuose mato liūdną demokratinio valdymo ateitį. Prieš palikdamas savo postą Willis Brandtas, kaip teigiama, manė, kad „Vakarų Europai liko 20 ar 30 metų demokratinio valdymo. Po to ji nuskęs, tyli ir nuolanki, diktatoriškų režimų jūroje, ir visai nesvarbu, iš kur – politinio biuro ar chuntos – ateis diktatūra“. Jei Didžioji Britanija nesugebės išspręsti iš pirmo žvilgsnio neišsprendžiamų infliacijos ir gresiančios depresijos problemų, pažymi vienas aukštas britų pareigūnas, „parlamentinę demokratiją pakeis diktatūra“. „Japonų demokratija žlugs, – įspėjo Takeo Miki pirmą savo oficialaus darbo dieną – jei nebus įgyvendintos radikalios reformos ir nebus sugrąžintas žmonių pasitikėjimas politika.“<sup>334</sup>

Viena didžiausių Vakarų politinio gyvenimo blogybių yra ta, kad vis didesnę vaidmenį rinkimuose vaidina ne partijų programos, ne intelektuali ar moralinė kandidatų savybės, o pinigai. Kaip ciniškai pareiškė tuometinis J. Kenedžio rinkiminės kompanijos vadovas, „Tam, kad laimėtume rinkimus, reikia trijų dalykų: pirmiausia – pinigų, antra – pinigų, ir trečia – pinigų“<sup>335</sup>. Natūralu, kad tik pinigų dėka išrinkta valdžia vis labiau praranda pasitikėjimą. Taip, pasitikėjimas politinėmis partijomis vien tik paskutiniame dvidešimto amžiaus šimtmetyje JAV nukrito nuo 55 proc. iki 23 proc., pasitikėjimas valdžia nuo 59 proc. iki 38 procentų<sup>336</sup>. Panaši yra ir Europos kontinento padėtis. Lietuvoje pasitikėjimas valdžia, vyriausybe, politinėmis partijomis – vienas žemiausių Europoje.

Dar vienas svarbus demokratijos krizės aspektas – rinkėjų skaičiaus mažėjimas. Tarptautinio instituto demokratijai ir rinkimams remti (IDEA) duomenimis, 1973 m. Prancūzijoje rinkimuose dalyvavo 71 proc., 2002 m. – 63 proc. rinkėjų. Lietuvoje 1992 m. Seimo rinkimuose dalyvavo 75 proc., 2000 m. – 60 proc., 2008 m. – 49 proc. rinkėjų. Kaip teigia Martinas P. Wattenbergas, „praktiškai visose išsivysčiusiose valstybėse, kuriose dalyvavimas rinkimuose neprivalomas, rinkėjų aktyvumas po 1960 m. ryškiai sumažėjo“<sup>337</sup>.

Stiprėja Vakaruose ir populizmas: „Populistiniai judėjimai atsirado Belgijoje, Austrijoje, Šveicarijoje ir paskutiniu metu Olandijoje, bet jiems sunkiau susiformuoti valstybėse, turinčiose griežtesnę takoskyrą tarp politinės dešinės ir kairės“<sup>338</sup>. Pamokantis šiame kontekste ir Lietuvos pavyzdys.

Apibendrinamas 1999–2002 m. rinkimų Europoje rezultatus, Renaudas Dehousse rašo: „Europos mastu, labiausiai nerimą kelią ne tiek populizmo stiprėjimas (kurio paneigti negalima, nors jo

<sup>334</sup> Crozier M., Huntington S. P., Joji Watamuki. *The crisis of democracy*. New York University press, 1975. P. 3.

<sup>335</sup> Cituojama iš: Яковлев Н. *Братья Кеннеди*. Москва: Эксмо, 1991. С. 236.

<sup>336</sup> Inglehart R., Basáñez M., Díez-Medrano J., Halman L. and Luijkx R. eds. *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook Based on the 1999-2002 Values Surveys*. Tables E079, E080.

<sup>337</sup> Wattenberg M. P. *Where Have All the Voters Gone?* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002. P. 36.

<sup>338</sup> Dehousse R. Introduction. *Europe and the Crises of Democracy (Elections in Europe: 1999-2002)*. Proceedings of the Seminar. Paris: 2002. P. 2.

reikšmė skirtingose valstybėse yra skirtinga), kiek atstovaujamos demokratijos krizė (kurį, savo ruožtu, atrodo, paveikė daugumą Europos valstybių).<sup>339</sup> Vytautas Radžvilas demokratijos raidos problemoms globalizacijos sąlygomis skirtame straipsnyje parodo, kad „šiuolaikinė problemiška demokratijos būklė toli gražu nėra atsitiktinė; ji yra logiškas ir nuoseklus modernio plėtros ir modernizacijos projekto įgyvendinimo rezultatas“<sup>340</sup>.

Ir šią degraduojančią, į ochlokratiją peraugančią demokratiją Fukuyama ir jam artimi mąstytojai laiko aukščiausiu politinės minties laimėjimu ir nori primesti visam pasauliui. Natūralu, kad tradicinės kultūros valstybės tokias pastangas vertina priešišškai.

### Požiūris į būtį

Dar vienas svarbus religinės ideologijos bruožas – ji įkomponuoja žmogų ne tik į visuomenę, bet ir į būtį. Išskirsime šiuos mūsų nagrinėjamai problematikai svarbius religinio mokymo apie būtį aspektus:

1. Pasaulis yra Dievo kūrinys.
2. Žmogus yra aktyvus Dievo pagalbininkas kuriant ir tobulinant būtį.
3. Pagrindinė Dievo ir žmogaus bendradarbiavimo forma – moralė. Pasaulis vystosi pagal moralės dėsnius. Tačiau šie dėsniai nėra nekintami – kiekvienoje istorinėje epochoje Dievas paskleidžia naujus dėsnius; pagrindiniai tokio skleidimo įrankiai – pranašai (hinduizme – avataros).
4. Jei pasaulis yra Dievo kūrinys, Dievas jį palaiko tik tol, kol jame yra religingi žmonės. Žmogui nusigręžiant nuo Dievo, Dievas nusigręžia nuo pasaulio. Religijai silpstant, mažėjant religingų žmonių skaičiui, Dievas traukiasi iš pasaulio. Prasideda būties slinkimas į nebūtį. Ibn Arabi šį procesą aprašo taip: „Todėl pasaulis egzistuoja, kol jame yra šis Tobulas Žmogus. Argi tu nematai, kad jeigu jis išnyks, bus išimtas iš pasaulio lobyno, neliks jame nieko, įdėto į jį Dievo; prasidės nukrypimai ir kolizijos, ir visa pasaulio tvarka persikels į anapusinį pasaulį, ir taps amžinu antspaudu ant to pasaulio.“<sup>341</sup>

Krikščionybėje pasaulio pabaiga taip pat siejama su religijos ir moralės nuosmikiu bei gamtos kataklizmais: „Bet ar atėjęs Žmogaus sūnus beras žemėje tikėjimą?“ (Lk 18, 8). „Netrukus po tų nelaimių dienų saulė užtems, mėnulis nebeduos šviesos, žvaigždės kris iš dangaus, ir dangaus galybės bus sukrėstos“ (Mt 24, 29).

Taigi religijai yra nepriimtinas liberalizmo požiūris, kad tikėjimas – kiekvieno asmeninis reikalas. Nebrandžioje visuomenėje – kaip tai puikiai pademonstravo Vakarai – tikėjimo laisvė neišvengiamai artina sekuliarizaciją, reiškiančią religijos mirtį. Religijos mirtis, religingų žmonių manymu, reiškia asmenybės degradaciją, visuomenės žlugimą, būties griūtį. Todėl tradicinės kultūros – ir pirmiausiai islamas – priešinasi ir priešinsis sekuliarizuotos Vakarų kultūros plitimui visomis įmanomomis priemonėmis.

### Raidos perspektyvos

Egzistuoja keturi pagrindiniai islamo ir Vakarų santykių raidos scenarijai. Pagal pirmą scenarijų, konfliktas tarp Vakarų ir islamo stiprės, perraus į globalinį ir baigsis pasauline katastrofa. Kitaip

<sup>339</sup> Ten pat.

<sup>340</sup> Radžvilas V. Lietuvos demokratija: žvilgsnis pro globalizacijos prizmę. Kn. Stančienė D. *Lietuva globalėjančiame pasaulyje*. Vilnius: Logos, 2006. P. 42.

<sup>341</sup> Cituojama iš Смирнов А. В. *Великий шейх суфизма: опыт парадигмального анализа философии Ибн Араби*. С. 149.



sakant, nueidamas nuo pasaulio scenos, Dievas nusineš su savimi ir žmoniją. Tai ir būtų Apokalipsė, šiurpų ir vaizdingą jos aprašymą randame šv. Jono Apreiškime. Praktiškai tai taps imanoma, kai tik masinio naikinimo ginklai atsidurs islamiškose valstybėse. O kad tai anksčiau ar vėliau įvyks, kažin ar kam kelia abejonių. Jei Vakarai šioje srityje apsiribos įkalbinėjimais, tai bus neefektyvu. Jei bandys jėga uždrausti islamiškoms valstybėms kurti branduolines programas – kaip tai padarė Irake, jie gali susidurti su tokiau atsaku, prieš kurį Niujorko ar Londono tragedijos pasirodys tik nekalti pokštai. Negalima net lyginti islamo reakcijos į Vakarų invaziją prieš daugumoje islamiškų valstybių nemėgiama Saddamo Husseino režimą su reakcija į normalios islamiškos valstybės – tarkim, Irano užpuolimą. Tokiu atveju, vietoj vienos didelės Apokalipsės Vakarai gali turėti tūkstančius mažų.

Tačiau toks scenarijus mažai tikėtinas, nes islamas neturi Apokalipsės teorijos. Antra vertus, ir krikščionybės požiūriu, laikas Apokalipsei dar nepribrendo. Pirmiausia, „tos dienos ar tos valandos niekas nežino, nei dangaus angelai, nei Sūnus, tik Tėvas“ (Mk 13, 32). Antra, pasaulis dar per daug įvairus, dar daug jame, taip pat ir krikščionybėje, neišnaudoto dvasinio potencialo, todėl blogio ir gėrio jėgoms anksti šaukti iš visų pasaulio pakraščių ir rikiuoti po savo vėliavomis šalininkus.

Pagal antrą scenarijų, visas pasaulis, taip pat ir islamas, anksčiau ar vėliau perims vakarietiškas vertybes ir gyvenimo būdą. Juo labiau kad tai, kai kurių mąstytojų, taip pat ir Fukuyamos manymu, nėra tuščios Vakarų pretenzijos, nes atitinka objektyvią istorijos eigą: „Egzistuoja istorinis mechanizmas, sąlygojantis ilgalaikę kultūrinę sieną peržengiančią konvergenciją, pirmiausiai ir ryškiausiai ekonomikoje, po to politikoje ir galiausiai (ir vėliausiai) kultūroje. Šį procesą stumia pirmyn pirmiausiai dabarties mokslas ir technologijos, kurių galimybės kurti materialines gėrybes ir ginklus yra tokios didelės, kad faktiškai visos visuomenės turi su tuo skaitytis.“<sup>342</sup>

Nors priešiškos Vakarams jėgos gali šį procesą kuriam laikui pristabdyti, „modernybė, atstovaujama Jungtinių Valstijų ir kitų išvystytų demokratijų, ir toliau liks vyraujančia jėga pasaulio politikoje, ir institucijos, įkūnijančios laisvės ir lygybės principus, ir toliau plis pasaulyje“<sup>343</sup>.

Pagrindinis šios teorijos trūkumas – ribotumas. Daugelis teorijų paaiškina daug ką, bet platesniame kontekste šie aiškinimai pasirodo paprasčiausiai klaidingi. Pavyzdžiui, pagrindinė medžių lapų kritimo priežastimi galima laikyti vėją. Ir iš tikrųjų – pučiant vėjui visada nukrenta didesnis ar mažesnis lapų kiekis. Bet jei lapų kritimo problemą panagrinėtume bent šiek tiek plačiau ir giliau – pasirodys, kad vėjas – viena ir netgi ne pagrindinė šio proceso priežastis. Panašiai Marxo teorija – daugeliui ji atrodė pagrįsta ir įtikinanti ir prireikė ne vieno dešimtmečio ir ne vieno milijono gyvybių, kol net aršiausi jos šalininkai suprato, kad šio mąstytojo pateiktas istorijos aiškinimo variantas yra tik vienas iš galimų, ir net ne pats geriausias, o jos taikymas praktikoje atneša nepalyginamai daugiau žalos, negu naudos.

Tas pats yra dėl Fukuyamos istorijos sampratos. Su tam tikromis išlygomis ji tinka paskutinių kelių šimtmečių Europos istorijai aiškinti. O kas buvo varomoji istorijos jėga iki Naujųjų laikų? Kas palaikė ir stūmė pirmyn indiškąją, japoniškąją, kinietiškąją civilizacijas? Taip pat mokslas ir technologijos? Galimas, bet labai abejotinas aiškinimas. Netgi Marxas, pretendavęs į materialistinį visuotinės istorijos aiškinimą, buvo priverstas kalbėti apie *azijietišką gamybos būdą*, kuriam jo pasiūlyta ekonominių formacijų kaitos schema nelabai tiko. O juk be Marxo ar Hegelio, kurių idėjomis daugiausiai remiasi Fukuyama, Vakarų istorijoje buvo Vico, Rousseau ar Kierkegaardas, kurių pažiūros į istorijos procesą buvo visiškai skirtingos. Jei Fukuyamos teoriją lygintume su kituose kultūriniuose kontekstuose – tarkim, islamiškame ar indiškame – gimusiomis teorijomis, jos ribotumas tampa tiesiog iššaukiantis.

Kitas, ne mažiau svarbus šios teorijos trūkumas – ji neįvertina islamo pasipriešinimo jėgos. Relingingo žmogaus požiūriu – juk tokių islamiškose valstybėse absoliuti dauguma – Vakarų

<sup>342</sup> Fukuyama F. *Has a history started again?* P. 4.

<sup>343</sup> Ten pat. P.2.

trūkumai nepalyginamai pranoksta privalumus. Sąlyginai galima išskirti tris musulmonų grupes: eiliniai tikintieji, radikalai fundamentalistai ir potencialūs teroristai. Kaip rašo Fukuyama: „Vidurio Rytų specialisto Danielio Pipes vertinimu, radikalai sudaro nuo 10 iki 15 proc. musulmoniškojo pasaulio.“<sup>344</sup> Tačiau šis skaičius labai dinamiškas, ir jo raida pirmiausia priklauso nuo santykio su Vakaraais. Galima būti visiškai tikram: kuo didesnis bus Vakarų spaudimas islamui, tuo daugiau eilinių tikinčiųjų taps radikalais ir tuo daugiau radikalų – potencialiais teroristais.

Trečias Vakarų ir islamo raidos scenarijus – Vakarų islamizacija. Kai kurių mąstytojų manymu, islamas – sintetinė religija, apjungianti geriausius krikščionybės ir judaizmo bruožus. Kaip rašo Seyyed Hossein Nasras: „Islame paplitusi pažiūra, jog abraomiškų apreiškimų cikle judaizmas atstovauja įstatymui ir šio pasaulio religijai; krikščionybė atstovauja Keliui ir širdies ar kito pasaulio religijai; islamas yra abiejų sintezė, kurioje pasiekta pusiausvyra tarp Kelio ir Įstatymo, tarp kūno ir sielos poreikių.“<sup>345</sup> Šiuos teorinius samprotavimus patvirtina ir faktai: islamas – vienintelė iš pasaulio religijų, kurios sekėjų skaičius nuolatos didėja. Šis didėjimas akivaizdus ir Vakaruose, ir ne tik atvykėlių iš islamiškų šalių sąskaita, bet ir atsiverčiant į islamą vakariečiams. Huntingtonas prognozuoja, kad 2025 m. islamas bus masiškiausia pasaulio religija, jam priklausys apie 30 proc. planetos gyventojų, o krikščionims tik apie 25 procentus.<sup>346</sup> Visa tai sudaro sąlygas Londono gatvėse pasirodyti tokiems plakatams kaip *Londonas – islamiškas miestas*.

Nepaisant to, visiška Vakarų islamizacija mažai tikėtina. Pirmiausia, islamo įtakai stiprėjant, prieš jį vienysis visos neislamiškos jėgos, ir vietoj dabar beįsivyrąjančio scenarijaus *Vakarai prieš visus* turėsime scenarijų *Visi prieš islamą*. Beje, tokių požymių jau yra: užtenka prisiminti Rusijos ir JAV suartėjimą bendros kovos prieš terorizmą pagrindu.

Be to, kultūros istorija neatsiejama nuo religijos istorijos. Ir nors Vakarai visokeriopai kratosi savo krikščioniškos praeities – netgi paminėjimo apie krikščioniškas Europos kultūros ištakas taip ir nepavyko įtraukti į ES konstitucijos projektą – krikščionybė neabejotinai suvaidino svarbų vaidmenį formuojant Vakarų identitetą. Vakarų tautos turi savo šimtmečiais, tūkstantmečiais ugdytą, saugotą, puoselėtą kultūrą ir permąstyti ją islamiškuoju pagrindu kažin ar pavyks.

Pagal ketvirtą, labiausiai tikėtiną scenarijų, vakarų ir islamiškoji kultūros keisis ir transformuosis į neantagonistines.

Tam, kad skirtumai tarp Vakarų ir islamo nedidėtų ir neperaugtų į karinius konfliktus, būtini tam tikri pokyčiai ir islamo, ir Vakarų kultūrose. Pagrindinė šių pokyčių kryptis – kultūrų suartėjimas. Faktiškai tai reikštų didesnę ar mažesnę islamo vesternizaciją ir Vakarų pasislinkimą dvasinių vertybių link. Tokie pokyčiai įmanomi ir teoriškai, ir praktiškai.

Pirmiausia, visų pagrindinių pasaulio religijų kūrėjai buvo gana pesimistiški dėl moralinės dvasinės žmonijos raidos perspektyvų. Galime prisiminti Kristaus žodžius apie tai, kad „brolis išduos broį ir tėvas – sūnų, ir vaikai sukils prieš gimdytojus ir žudys juos“ (Mk 13,12); „Kadangi įsigalės neteisybė, daugelio meilė atšals“ (Mt 24, 12). Panašių minčių aptinkame ir islame. „Alacho pasiuntinys pasakė: iš tiesų, ateis apgaulės metai, kai žmonės tikės melagiais ir netikės teisingais žmonėmis, kai pasitikės išdavikais ir įtarinės išdavystės tuos, kurie verti pasitikėjimo, kai lemiama balsą turės apgailėtini žmogeliūkščiai.“ Jo paklausė: „O kas tokie apgailėtini žmogeliūkščiai?“ Jis atsakė: „Kvailiai, kurie tvarkys visos liaudies reikalus“<sup>347</sup>. Todėl į socialinių santykių ar moralės

<sup>344</sup> Ten pat, P. 7.

<sup>345</sup> Nasr S. H. The Islamic View of Christianity. *Christianity through non-christian eyes*. New York: Orbis Books, 1990. P. 131.

<sup>346</sup> Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Touchstone Books, 1998. P. 65–66.

<sup>347</sup> Кулиев Э. *Пророчества о приближении конца света согласно Корану и Суне*. Москва: Издательство А. К. Эжаева. С.66.

nuosmukį religingi žmonės turėtų žiūrėti atlaidžiai ir supratingai, kaip į neišvengiamą, bet jau pranašų numatytą ir aprašytą blogį.

Antra vertus, vis didesnė islamiškų kraštų gyventojų dalis žiūri į Vakarų kultūrą ne tik kad ne priešiška, bet su simpatija. Atsispirti vartotojiškumui sunku, kartais tiesiog neįmanoma. Socialinės politinės Vakarų institucijos taip pat nors ir ne be priekaištų, bet neabejotinai pranašesnės už kai kuriuose kraštuose dar pasitaikančius diktatoriškus režimus. Todėl globalizacijai stiprėjant, plečiantis ekonominiams ir kultūriniais mainams, didesnė ar mažesnė islamo vesternizacija neišvengiama.

Trečia, yra požymių, kad Vakaruose galimas religinio gyvenimo atgimimas. Strindbergas dar XX a. pradžioje rašė: „Žmonės trokšta religijos, susitaikymo su nepažįstamomis galiomis (kaip tik tas žodis), priartėjimo prie neregimojo pasaulio [...] Religija turi sugrįžti, bet įgavusi kitas formas, ir kompromisas su senosiomis religijomis atrodo neįmanomas. Mūsų laukia ne reakcinga epocha, tai nesą grįžimas į tai, kas pergyventa, o veržimasis į kažką naują!“<sup>348</sup>. Didelį dėmesį krikščionybės atgimimui savo publicistiniuose veikaluose skyrė Tolstojus. Paskutiniaisiais dešimtmečiais sekuliarizacijos tempai Vakaruose labai sulėtėjo, o kai kuriose – pirmiausia pokomunistinėse valstybėse – religinis gyvenimas suaktyvėjo. Praktiškai visose šalyse auga susidomėjimas Rytų filosofija ir religija. Visa tai duoda pagrindo manyti, kad Vakaruose gali išsirutulioti nauja krikščioniško ar sinkretinio dvasingumo forma.

Akivaizdu, kad taikus Vakarų ir islamo būvis bus įmanomas tik tuo atveju, jei abi kultūros atsisakys ekspansijos ir pretenzijų į tiesos monopolį. Pirmiausia tai aktualu Vakarams. Nieko blogo, kad Marxas turėjo savo požiūrį į istoriją. Bet, kai remiantis jo istorijos samprata buvo išžudyti milijonai žmonių – blogai. Taip pat nieko blogo, kad Fukayama vakarietiškas vertybes ir gyvenimo būdą laiko tobuliausiais dalykais pasaulyje. Nerima kelia, kai šias vertybes norima jėga primesti visam pasauliui. Šitai aktualu ir islamui. Tikratikiams nedera imtis Dievo darbo ir bausti klystančiuosius. Juk pasakyta: *mano teismas, ir aš bausiu*.

Būtina taikos sąlyga – krikščionybė turi pripažinti, kad islamas yra apreišktoji religija. Islamas pripažįsta krikščionybę kaip Knygos religiją. Kristus – vienas labiausiai garbinamų pranašų islame. Labai santūrus stebuklų atžvilgiu islamas netgi pripažįsta nekalto Kristaus pradėjimo dogmą. Krikščionybė turėtų atsimokėti jei ne tuo pačiu, bent panašiu: pripažinti, kad Muhamedas – taip pat pranašas, kad Dievas nenorėjo suklaidinti, pasmerkti, išvesti iš tiesos ir doros kelio milijardų žmonių, o atskleidė jiems taip pat dalį tiesos. Bet dabarties krikščionybės lyderiams tai per sunki užduotis. Galbūt, kai pasaulyje liks vienas judėjas, du krikščionys ir trys musulmonai, jie, kartu susėdę, pagalvos: „Turbūt kažką ne taip darė mūsų protėviai. Gal jiems vis tik reikėjo labiau akcentuoti ne tai, kas mus skiria, o tai, kas vienija“. Bet bus jau vėlu. Uždanga leisis.

### *Lietuva globalinio spektaklio scenoje*

Religingumas visada buvo svarbus, jei ne pagrindinis lietuvių tautinės tapatybės bruožas. Religija vaidino tokį svarbų vaidmenį žmonių gyvenime, kad jos išsižadėjimas buvo tolygus mirčiai. Krikščionių metraštininkas rašė: „Lietuviai pasiryžo geriau sulaukti baisiausio galo, negu pilį atiduoti ir priešams į rankas patekti, ypač dėl [priešų] religijos, kuri jiems buvo visai svetima, todėl jie geriau pasirinkdavo mirtį.“<sup>349</sup>

Dabartinėje epochoje situacija radikaliai pasikeitė. Kaip pažymi Eglė Laumenskaitė, „dabartiniu metu didelė dalis žmonių savo religinę tapatybę daugiau deklaruoja, negu vadovaujasi religine pasaulėžiūra bei vertybėmis kasdieniniame gyvenime“<sup>350</sup>. Panašią išvadą galima padaryti ne tik

<sup>348</sup> Strindberg A. *Pragaras: Juodosios veliavos*. P. 142–143.

<sup>349</sup> Naujoji Prūsijos kronika. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, 1 tomas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. P. 465.

<sup>350</sup> Laumenskaitė E. Baigiamasis žodis. Wuthnow R. *Šventybės atgavimas*. Vilnius: Aidai. P. 197–216.

lietuvių, bet praktiškai visų vakariečių atžvilgiu. Stiprėjant sekuliarizacijai religinį entuziazmą pakeitė tolerancija, o pastarąją abejingumas. Į šimtmečius ir tūkstantmečius žmones kankinusį klausimą – kas teisybės – buvo duotas paprastas ir įtikinantis atsakymas : neteisūs visi. Ilgaamžę tarp įvairių religijų, konfesijų, tikėjimų vykusią kovą laimėjo sekuliarizacija.

Lietuva priklauso pokomunistinių valstybių blokui, kurios, anot Fukuyamos, *laiko Vakarų vartotojiškumą patraukliu ir, jei tik galėtų, norėtų juo pasinaudoti*. Kažin, ar verta labai didžiulis tokia charakteristika. Nuo vartotojiškumo tik vienas žingsnis iki gyvuliškumo. Kaip rašė senovės kinų išminčius Meng Tzu: „Tai, kas skiria žmogų nuo gyvulio, yra labai nedaug. Kilniausi žmonės tai labai kruopščiai saugo, žemiausi – labai lengvai praranda.“<sup>351</sup>. Todėl jei Lietuva nenori būti tik vakarietiškos kultūros marionetė ir mėgautis tikrais ar tariamais jos privalumais, didesnę dėmesį savo vidaus politikoje ji turėtų skirti dvasinių vertybių puoselėjimui.

Atsargesnė turėtų būti Lietuva ir rinkdamasi užsienio politikos partnerius. Nesvarstant visų ES ir JAV santykių niuansų, galima tik spėti, kad Lietuvai, kaip kontinentinės Europos atstovei, Vokietijos laikysena arabiškų kraštų atžvilgiu turėtų būti artimesnė, negu Didžiosios Britanijos ar JAV.

Žymus olandų fizikas, Nobelio premijos laureatas Hendrik A. Lorentzas sakė: „Aš didžiuojuosi, kad priklausau tautai, kuri yra per maža tam, kad darytų dideles kvailystes.“<sup>352</sup> Šie žodžiai visiškai tinka ir Lietuvai. Mes esame per maži, kad galėtume daryti įtaką globaliems procesams. Bet pakankamai dideli, kad bandytume juos suvokti. Ir nedarytume didelių kvailysčių.

## Išvados

Šiame skyriuje konfliktas tarp Vakarų ir islamo visų pirma traktuojamas kaip konfliktas tarp tradicinės ir modernistinės kultūrų. Moderniosios kultūros apologetų požiūriu, tradicinės kultūros yra atsilikusios ir netolerantiškos, modernioji Vakarų kultūra, tradicinių kultūrų požiūriu, yra degradavusi. Tarp šių kultūrų egzistuojantys skirtumai liečia ir istorines jų formavimosi aplinkybes, ir fundamentinių pasąmonės struktūrų, ar dievų, formavimosi ir raiškos ypatybes. Islamas šias struktūras formuoja tikėjimo, Vakarai – proto pagalba.

Svarbus konflikto tarp Vakarų ir islamo aspektas – idėjų kova. Ideologijų srityje konfliktas tarp Vakarų ir islamo yra konfliktas tarp liberalizmo ir religinės ideologijos. Šios ideologijos skiriasi požiūriu į asmenybę, visuomenę, būtį. Visais šiais klausimais ideologijos yra ne šiaip skirtingos – jos nesuderinamos. Liberalizmo įsigalėjimas reiškia religijos mirtį, religinės ideologijos įsigalėjimas reiškia liberalizmo mirtį.

Religingų kraštų gyventojai ir vyriausybės galėtų žiūrėti į Vakarų kultūros krizę abejingai ar net su užjauta, jei ne šiai kultūrai būdinga ekspansijos dvasia. Globalizacija dabarties pasaulyje visų pirma yra sekuliarizuotos Vakarų kultūros plitimas. Neįmanoma naudotis Vakarų mokslo ir technikos laimėjimais, vakarietiška demokratija ir neperimti vakarietiškų vertybių ar gyvenimo būdo. Todėl tuose regionuose ir valstybėse, kur religija vaidina svarbų vaidmenį ir žmogaus, ir tautų gyvenime, globalizacija sutinka ir sutiks aršų pasipriešinimą. Abiem pusėms ir visai žmonijai katastrofiškų šios priešpriešos padarinių galima išvengti tik didinant savitarpio supratimą ir vengiant radikalių konflikto sprendimo būdų.

<sup>351</sup> Meng Thu. *A History of Chinese Philosophy*. London: Methuen, 1993. P. 318.

<sup>352</sup> Cituojama iš: Einstein A. *Ideas and Opinions*. New York: Bonaza, 1953. P. 76.

## Pabaiga

Žmogaus požiūris į sudėtingesnius dvasinius reiškinius pirmiausia priklauso nuo jo išvystymo. Kiekvienas pasaulyje mato tik save, ir mums neduota matyti daugiau negu esame. Ypač tai teisinga religijos atžvilgiu. Kvailys joje mato tik kvailystes, šiek tiek proto turintis žmogus išvelgia racionalų grūdą, o yra ir tokių, kuriems religija – aukščiausia individo ir visos žmonijos dvasinės evoliucijos pakopa. Būtent pastarųjų individų pažiūroms pagrįsti ir parašyta ši knyga.

Knygoje remiamasi prielaida, kad savęs pažinimas – trumpiausias ir patikimiausias kelias į Dievą. Kaip teigia arabų išmintis, „pažįstantis save pažįsta savo Viešpatį“. Šiek tiek kitais žodžiais tą pačią mintį formuluoja Evangelijos pagal Tomą autorius: „Kai pažinsite save, tuomet ir jūs būsite pažinti ir žinosite, jog esate gyvojo Tėvo sūnūs. O jei nepažįstate savęs, tuomet jūs esate varge ir jūs patys esate vargas.“<sup>353</sup>

Savęs pažinimas – tai psichikos pažinimas. Analitinė psichologija, kurios idėjomis daugiausiai remiamasi šioje knygoje, išskiria dvi pagrindines psichikos dalis – sąmonę bei pasąmonę ir postuluoja pasąmonės prioritetą prieš sąmonę. Dalis pasąmonės turinių susiformuoja kaip individualaus patyrimo rezultatas ir sudaro vadinamąją individualią, dalis – kaip grupinio, ar kolektyvinio patyrimo rezultatas ir sudaro vadinamąją kolektyvinę pasąmonę.

Sąlyginai galima išskirti tris pagrindines kolektyvinės pasąmonės sudedamąsias dalis ir, atitinkamai, formavimosi šaltinius: biologinį, socialinį ir transcendentinį. Biologinė sudedamoji susiformuoja, vieną vertus, iš instinktų, antra vertus, – priešistoriniais laikais gimusių psichikos struktūrų. Biologiniam sluoksniui priklauso tai, ką Freudas įvardijo kaip *Id*, įvairios fobijos (vorų, gyvačių baimė), „beprotiška narsa“ (*wut, menos*) ir pan. Su tam tikromis išlygomis biologiniam sluoksniui priklauso ir Jungo bei jo mokinių išskirti archetipai.

Biologinė sudedamoji vaidina didesnę ar menkesnę vaidmenį praktiškai visų žmonių gyvenime, tačiau žmogui evoliucionuojant vis svarbesnės jo psichikoje tampa ne įgimtos, o konkrečioje istorinėje kultūrinėje terpėje suformuotos psichikos struktūros. Ypač reikšmingos tokios struktūros yra religijoje. Kaip polemizuodamas su Jungu rašė Franklis, „religiniai pirmavaizdžiai – ne mumyse snūduriuojantys, biologiniu būdu paveldėti archetipai; tai tradiciniu būdu perimti pirmavaizdžiai iš mūsų religinės kultūrinės aplinkos. Šis vaizdų pasaulis nėra įgimtas, tai mes esame į jį gimę“<sup>354</sup>.

Socialiai determinuotos psichikos struktūros formuojasi kaip kolektyviai atliekamų veiksmų – apeigų, ritualų rezultatas. Šių veiksmų metu patiriami jausmai „nusėda“ kolektyvinėje pasąmonėje ir iš ten veikia individualias psichikas. Ritualas (*li*) – fundamentinė tradicinės kinų kultūros sąvoka. Trumpai, bet intensyviai ir grėsmingai specifinės pasąmonės struktūros buvo formuojamos fašistinėje bei komunistinėje visuomenėse.

Trečia psichikos sudedamoji – transcendentinė, ji pasireiškia kaip juslinį pasaulį peržengiančių idėjų sistema. Galima ginčytis dėl šios sistemos ontologinio statuso, tačiau kažin ar kas abejoja, jog kiekvienoje visuomenėje buvo ir yra žmonių, kurių gyvenimus formuoja ne biologiniai poreikiai, ne socialinės normos, o idėjos. Ne atsitiktinai Jungas išskyrė du archetipų aspektus: viena vertus, jie instinktų tęsinys, kita vertus – *Eono* laikais susiformavusios idėjos ar pirmavaizdžiai.

Priklausomai nuo to, kokios pasąmonės struktūros dominuoja viename ar kitame individe, galima išskirti labai daug ir įvairių žmonių tipų, kurie skiriasi interesais, poreikiais, vertybėmis. Siekiant geriau atspindėti tarp įvairių grupių egzistuojančius psichologinius skirtumus, knygoje įvedama kolektyvinio komplekso sąvoka. Ši sąvoka knygoje vartojama dviem viena kitą papildančiomis prasmėmis. Pirmiausia kolektyviniams kompleksams priskirtini tie patys skirtingų žmonių

<sup>353</sup> Evangelija pagal Tomą. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. P. 57.

<sup>354</sup> Франкл В. *Человек в поисках смысла*. С 55.

psichikose atpažįstami, nuo sąmoningų jų pastangų nepriklausomi ir kryptingai šių žmonių ego veikiantys psichiniai deriniai. Tad visi psichiatrijoje žinomi kompleksai, pradedant Oidipo ir baigiant ateivių, yra kolektyviniai. Kolektyviniams kompleksams priskirtinos ir įvairios dvasios, demonai, dievai. Antras kolektyvinio komplekso aspektas – tai bendras daugeliui žmonių psichikos sluoksnis. Galima kalbėti apie socialinius, kultūrinius, ideologinius, religinius kompleksus. Jei pirmu atveju kompleksai gali reikštis kaip tam tikros sąlyginai autonomiškos jėgos, linkmės, potraukiai, antru – tik kaip tokių jėgų, linkmių, potraukių sistema.

Yra žmonių, kuriems sąmonės egzistavimas toks pat realus kaip ir sąmonės, tačiau nemažai ir skeptikų. Knygoje plėtojama idėja, kad žmogaus santykis su sąmone priklauso nuo psichologinių jo ypatybių, pirmiausiai nuo atvirumo sąmonei. Jungas požiūrį į pasaulį siejo su asmenybės priklausymu vienam ar kitam psichologiniam tipui. Pagal jo pateiktą klasifikaciją atviriausi sąmonei yra intuityvaus tipo žmonės. Tačiau intuicijos sąvokos nepakanka, norint bent kiek išsamiau atspindėti santykių su sąmone įvairovę. Atvirumas sąmonei yra platesnė sąvoka už intuiciją. Visi intuityvaus tipo žmonės atviri sąmonei, tačiau daugelio sąmonė skleidžiasi ne tik kaip intuicija, bet sunkiai suvokiamais ir dar sunkiau įvardijamais jausmais, vaizdiniais, norais. Knygoje išskiriami keturi pagrindiniai atviros sąmonės žmonių tipai ir pateikiamos trumpos jų charakteristikos.

Nemažai individų niekada nepatiria jokių iš sąmonės išplaukiančių jėgų poveikio todėl, kad jų ego gerai integruotas į toje socialinėje terpėje vyraujančius ar bent jau egzistuojančius kolektyvinius kompleksus. Pavyzdžiui, visi komunistinėje visuomenėje gyvenantys žmonės, kurių ego gerai integruoti į komunistinį kompleksą, nepatiria jokių iš sąmonės išplaukiančių jėgų poveikio. Tačiau, kad tokia integracija būtų įmanoma, kažkas turėjo komunistinį kompleksą sukurti, o kūrė jį atviros sąmonės žmonės. Kažkas devyniolikame amžiuje turėjo patirti nuolatinį sąmonės spaudimą, kuris galų gale išsiliejo į naują socialinę teoriją. Realizuodami šią teoriją, žmonės sukūrė naują visuomenę su savo ideologija, mitologija, socialinėmis bei teisinėmis institucijomis. Psichologinis šios visuomenės atitikmuo – kolektyvinis kompleksas, todėl gerai į koki nors kompleksą integruoti ir sąmonės vaidmenį jų gyvenime neigiantys žmonės primena lėktuvu skrendančius ir orlaivio egzistavimą neigiančius keleivius.

Dar viena svarbi palyginti silpno sąmonės poveikio daugumos žmonių sąmonei priežastis – vis stiprėjanti Vakaruose socialinė dezintegracija. Nykstant socialinėms grupėms, nyksta ir šių grupių kurtos, palaikytos bei puoselėtos sąmonės struktūros. Silpnėjant kolektyvinių kompleksų reikšmei visuomenės gyvenime, ego jaučiasi vis bejėgiškesniais. Savižudybės knygoje traktuojamos kaip vienas iš ontologinės, biologinės, socialinės ir psichologinės dezintegracijos padarinių.

Knygoje išskiriamos ir plačiau nagrinėjamos keturios religijos funkcijos: terapinė, moralinė, pasaulėžiūrinė ir ontologinė. Šių funkcijų reikšmė ir vaidmuo konkrečių žmonių gyvenime pirmiausia priklauso nuo to, kokiam kolektyviniam kompleksui priklauso ar kokių sąmonės jėgų poveikį patiria jų ego. Taip, biologiniams vertybėmis savo gyvenimą grindžiam žmogui kalbėti apie religiją tas pats, kas žuvį mokyti važinėti dviračiu. Antra vertus, net menkiausią transcendentą dvelksmą patyręs žmogus ieško, blaškosi, nenurimsta, kol neranda atsakymo į jį kankinančius klausimus. Amžininkų teigimu, sufijus Šamsadinas nevalgė ir nemiegojo, kol nesužinojo Tiesos: „Kodėl aš turėčiau valgyti ir miegoti? Jei Jis ims kalbėti su manimi ir aš suprasiu, kodėl buvau sukurtas, iš kur atėjau ir kur einu, tumet aš valgysiu ir miegosiu.“<sup>355</sup>. Terapinė religijos funkcija pirmiausia pasireiškia tuo, kad ji suformuoja aukščiausius ir žmogaus, ir visuomenės raidos tikslus ir pateikia tų tikslų realizavimo priemones.

---

<sup>355</sup> Bayat M.J. *Sufijų šalies pasakojimai*. Kaunas: Mijalba, 2003. P. 140–141.

Priešingai Freudui, teigusiam, kad „žmogaus vystymuisi nereikia jokių kitų paaiškinimų, skiriančių jį nuo gyvulio vystymosi“<sup>356</sup>, knygoje įrodinėjama, jog dvasinė ir atskiro individo, ir visos žmonijos evoliucija yra palaipsnis perėjimas nuo biologinių poreikių prie socialinių, ir nuo pastarųjų – prie transcendentinių. Pradinėse žmonijos raidos pakopose sąmonė tarnauja biologinėms vertybėms paskleisti ir įtvirtinti, tačiau kuo labiau žmogus tolsta nuo gamtos, tuo įvairesnes ir specifiskesnes sąmonės struktūras kuria ir palaiko. Tam tikroje dvasinės raidos pakopoje atsiranda mokymai, ne tik neskatinantys „natūralių“ žmogaus polinkių, bet jiems prieštaraujantys. Taip, vietoje žmogui kaip biologiniam padarui įgimto siekio pirmauti teigiamas tarnavimas kitiems, vietoje neapykantos priešams – meilė, vietoje paniekos silpniems – užuojauta ir pan. Ypač tai ryšku moralėje.

Knygoje išskiriami keturi pasaulietiškos ir keturi religinės moralės tipai. Pirmajam pasaulietiškos moralės tipui priklauso jėga, antrajam – įstatymais, ar platesne prasme, teisė, trečiajam – protu besivadovaujantys žmonės. Ketvirtojoje pakopoje esantys žmonės savo elgesį grindžia jausmais: artimo meile, užuojauta, gailestingumu, sąžine, kartais – pareigos vykdymu. Jei pirmų trijų pasaulietiškos moralės tipų atstovai gali nepatirti jokių iš sąmonės kylančių jėgų poveikio, ketvirtajam priklauso tik atviros sąmonės žmonės.

Pirmoji religinės moralės pakopa – gyvenimas harmonijoje su pasauliu. Priklausomai nuo to, kaip suvokiama pasaulį tvarkanti ar harmonizuojanti jėga, galimi keturi pagrindiniai šioje moralinės raidos pakopoje esančių individų veiklos principai: neveikimas (*u wei*), žalos nedarymas (*ahimsa*), paklusnumas moraliniam dėsniui, paklusnumas Dievo valiai. Kita religinės moralės pakopa – atsakomybės už pasaulyje pasitaikantį, o neretai ir vyraujantį blogį prisiėmimas. Pagrindinis trečiojoje religinės moralinės evoliucijos pakopoje esančių žmonių veiklos principas – kitų padarytos žalos atlyginimas, kuris gali reikšti labai įvairiai, pradedant ligonių slaugymu ir baigiant nepelnytu sėdėjimu kalėjime. Faktiškai tai reiškia savanorišką kančios prisiėmimą. Ir pagaliau aukščiausią dvasinę evoliucijos pakopą pasiekusiam individui išnyksta skirtumas tarp gėrio ir blogio, melo ir tiesos, grožio ir bjaurumo. Viskas, ką daro šio tipo žmonės, yra Gėris, Grožis, Tiesa.

Daugelio religingų žmonių moralė reiškiasi kaip tam tikras jausmas, specifinė nuostata ar paskata ir nereikalauja rimtesnio teorinio pagrindimo, tačiau neretai atvejai, kai kolektyvinė sąmonė objektyvuojasi moralinę žmogaus veiklą aiškinančia ir grindžiančia pasaulėžiūra. Religinė pasaulėžiūra, viena vertus, remiasi filosofija, kita vertus – mitais.

Mitai – specifinė naratyvo forma, kurianti bemaž integralų pasaulio paveikslą, nurodanti žmogaus vietą jame, aiškinanti, kodėl vienoje ar kitoje situacijoje individas privalo elgtis taip, o ne kitaip. Mitai visuomenėje atlieka įvairias funkcijas, iš kurių knygoje plačiau nagrinėtos trys: orientacinė, integracinė ir pasaulėžiūrinė. Orientacinė funkcija pasireiškia tuo, jog mitai vaidina svarbesnę ar menkesnę vaidmenį grindžiant teorinę ir praktinę žmogaus veiklą. Integracinė funkcija pasireiškia tuo, kad mitai nurodo žmogaus vietą socialiniuose ar ontologiniuose deriniuose ir pagrindines integracijos formas bei būdus. Pasaulėžiūrinė funkcija pasireiškia tuo, jog mitai sudaro didesnę ar mažesnę pasaulėžiūros dalį. Pagrindinį pasaulėžiūros srityje egzistuojantį dėsningumą galima suformuluoti taip: kuo platesnė pasaulėžiūra, tuo daugiau joje mitologinių elementų.

Kitas religinės pasaulėžiūros šaltinis – filosofija. Dar Sokratas teigė, kad filosofavimas – mokymasis mirti. Šia prasme filosofija susipina, o neretai ir susilieja su religija. Svarbus religijos, kaip ir filosofijos tikslas – sukurti tokią pasaulėžiūrą, pagal kurią mirtis būtų, jei ne geidžiama, tai bent jau nebaisi, tik jei filosofijos arsenalas siekiant šio tikslo gana ribotas – racionalūs

---

<sup>356</sup> Freud S. Beyond the Plesure Principe. In Gay P. (ed.) *The Freud Reader*. New York, London: W.W.Norton and Company, 1989. P. 615.

išvedžiojimais, kartais – moralizavimas, geriausiu atveju – ypatingai sveiko proto reikalavimams neprieštaraujantis gyvenimo būdas, tai religija visą teorinę ir praktinę žmogaus veiklą pajungia realizuoti konkrečioje socialinėje kultūrinėje terpėje kaip aukčiausiais suvokiamiems tikslams. Ontologinė religijos funkcija ta, kad ji stengiasi suformuoti tokias sąmonės struktūras, kurios persmelktų juslinį žmogaus suvokimą ir suteiktų galimybę laikiname pasaulyje išvelgti amžinybės daigus.

Knygoje grindžiama idėja, kad sąmonė vaidina svarbų, o neretai lemiamą vaidmenį formuojant fundamentines sąmonės struktūras. Gali būti, kad egzistuoja visai žmonijai bendras sąmonės sluoksnis, Kristaus įvardijamas kaip „jumyse esanti šviesa“, budizme „vaiskioji šviesa“ ir pan. Gali būti, kad šio sluoksnio atskleidimas savyje ir yra pagrindinis, o faktiškai vienintelis žmogaus gyvenimo tikslas. Tačiau kiekvienoje kultūrinėje istorinėje epochoje ši šviesa atsikleidžia savaip. Gimdamas žmogus patenka į tam tikrą socialinę kultūrinę terpę ir joje vyraujančios pažiūros lemia jo sąmonės ypatumus. Vienokia yra senovės kinų sąmonė, kitokia – egiptiečių, dar kitokia – dabartinių lietuvių. Tai reiškia, kad nėra sąmonės be ją struktūruojančios sąmonės. Sąmonė yra struktūruota taip, kaip struktūruojama, o struktūruojama ji kalbos pagalba.

Nors kalba vaidina labai svarbų vaidmenį struktūruojant sąmonę, tačiau jos reikšmės, kaip tai daro Lacan, negalima pervertinti. Jei sąmonė būtų struktūruota tik kaip kalba, ji ir reikštų tik kaip kalba, tačiau sąmonė skleidžiasi ir kaip jausmai, norai, paskatos, vaizdiniai. Sąlyginai galima išskirti du sąmonės struktūravimo etapus: įvardijimą ir įtvirtinimą. Kalba – pagrindinė ir faktiškai vienintelė sąmonės turinių įvardijimo priemonė. Sąmonės struktūros įtvirtinamos labai įvairiomis priemonėmis, iš kurių knygoje, be verbalinės kūrybos, nagrinėjamas imitavimas, valia ir tikėjimas.

Tikėjimas struktūruojant sąmonę vaidina dvejopą vaidmenį. Viena vertus, tikėjimo dėka kieno nors subjektyvioje sąmonėje gimę psichiniai turiniai tampa objektyvūs. Tikėjimas sulaužo tarp įvairių ego egzistuojančias pertvaras ir sukuria objektyvų psichikos sluoksnį. Antra vertus, tikėjimo dėka objektyvios vaizduotės struktūros formuoja jusliniame pasaulyje vykstančius procesus. Juslinio pasaulio formavimas tikėjimo pagalba įmanomas todėl, kad ir sąmonėje, ir jusliniame pasaulyje vykstančius reiškinius formuoja tą pati skirtingose istorinėse kultūrinėse epochose skirtingai įvardijama energija ar jėga. Susiformavusi ar išsikristalizavusi kolektyviniuose vaizdiniuose, ši energija „velka“ paskui save juslinį pasaulį. Dažniausiai šiai energijai duodami vardai – „Dievas“, „Amžina meilė“, „Buda“, „Dao“. Visi šie vardai tampa veiksmingi, kai tikima jų veiksmingumu. Pradžioje mes tą jėgą įvardijame, po to išvelgiame ją pasaulyje, o dar vėliau patiriame jos poveikį. Tokiu būdu, tikėjimas ir yra ta jėga, kurios dėka objektyvūs vaizduotės turiniai lemia jusliniame pasaulyje vykstančius procesus.

Tikėjimas – specifinė psichinės energijos rūšis, kuri objektyvuojama per vaizduotės turinius. Santykis tarp vaizduotės ir juslių priklauso tik nuo tikėjimo kiekio: kas nors gali gyventi jusliniame pasaulyje, bet tikėti, pavyzdžiui, dvasiomis. Kas nors gali tikėti ne tik dvasiomis, bet amžinuoju gyvenimu; toks žmogus gyvena tarsi dvejuose pasauliuose: šiame, jusliniame, žemiškajame ir viršjუსliniame, amžinajame. Šiems žmonėms tinka apaštalo Pauliaus pateiktas apibrėžimas: tikėjimas – nematomo realumas; ir pagaliau žmogus gali ne tik tikėti viršjūsliu pasauliu, bet ir matyti jį jusliniame, juslinį pasaulį suvokti kaip religinės vaizduotės dalį. Tokiu būdu, stiprėjant tikėjimui, silpnėja juslinio pasaulio vaidmuo; galutiniame tikėjimo evoliucijos etape vaizduotės struktūros pilnai suformuoja žmogaus juslinį suvokimą, ir toks žmogus mato, girdi, jaučia tik vaizduotės struktūras. Konkrečios tikėjimo formos – į ką tiki konkretus individas ar bendruomenė –



šiuo atveju vaidina tik antraeilį vaidmenį. Kaip rašė Ibn Arabi: „Viešpats visur, ir nėra nieko, išskyrus tikėjimus“<sup>357</sup>.

Kultūros istorija knygoje traktuojama religinės, kultūrologinės ir psichologinės paradigmu aspektais. Religinė paradigma išskiria du kultūros raidos etapus – iki ir po Apreiškimo, ir dabartinę, ypač Vakarų kultūrą, traktuoja kaip nuopuolį. Pagrindiniai požymiai – deontologizacija ir desakralizacija. Deontologizacija reiškia, kad žmogus palaipsniui išjungia save iš būties konteksto, jį vis mažiau domina gyvenimo prasmės, amžinybės, Dievo problemos. Pagrindinė dabarties Vakarų problema – kaip daugiau pagaminti ir daugiau suvartoti, pagrindinis dabarties mitas – žmogaus visagalybės mitas. Ryškių, neretai stulbinančių, mokslo ir technikos pasiekimų fone blėsta, blanksta ir slenka į nebūtį fundamentiniai kažkada žmonių gyvenimus lėmę ir formavę vaizdiniai. Jungas rašė: „Mes gyvename mūsų pačių sukurtos elektros šviesoje ir, kas komiškesniausia, tikim ar netikim Saulę.“<sup>358</sup>

Desakralizacija reiškia, kad plečiantis pasaulietiškomis vertybėms, siaurėja šventumo sritis. M. Eliade rašė: „Šiuolaikinis nereliginas žmogus prisiima visiškai naują egzistencinę situaciją: jis laiko save vien istorijos subjektu bei objektu ir atsisako turėti reikalą su bet koku transcendentizmu. Kitaip sakant, jis nepriima jokio kitokio žmogiškumo modelio, pranokstančio žmogaus būtį tokią, kokią galima pažinti nagrinėjant įvairias istorijos situacijas. Žmogus *save ugdo pats* ir tampa tobulesnis tiek, kiek desakralizuojasi pats ir kiek desakralizuoja pasaulį. Šventybė yra jo laisvės kliūčių kliūtis. Savimi jis taps tik tada, kai desakralizuos save iš pat pašaknų. Jis bus laisvas tik tada, kai jau bus nužudęs paskutinį dievą.“<sup>359</sup> Tačiau dievų žudynės nepraeina be pėdsakų. Dievai miršta skausme, ir tas skausmas vis dažniau ir aštriau perveria atskirų individų likimus. Geriausias įrodymas – vis didėjantis Vakaruose psichinėmis ligomis sergančių žmonių skaičius.

Kultūrologinės paradigmos sklaida pirmiausiai priklauso nuo kultūros sampratos. Jau kultūros mokslų pradininku laikomas Vico sukūrė „amžinosios istorijos“ koncepciją, pagal kurią žmonijos aušroje vyravo vaizduotės dėka kuriamas mitologinis pasaulėvaizdis, o pabaigoje – racionalus barbarizmas. Kultūrologinės Vakarų saulėlydžio koncepcijas plėtojo Osvaldas Spengleris, Jaspersas, Herbertas Marcouse. Šioje knygoje kultūra traktuojama kaip vertybių sistema. Kultūros krizė šiuo atveju pasireiškia, viena vertus, kaip vertybių vaidmens žmonių gyvenime menkėjimas, antra vertus, – vertybių, o tuo pačiu ir kultūros jusliškėjimas. Moralės krizė šiame kontekste traktuojama kaip natūralus ir dėsningas vertybių krizės padarinys.

Tradicinėse kultūrose kultūrologinė paradigma išplaukia iš religinės, o psichologinė – iš kultūrologinės. Ryškiausias pavyzdys Indija, kurios dvasinis paveldas tapo prieinamas Vakarams daugiausia Svamio Vivekanandos dėka. Patys Vakarai neturėjo kultūrologinės iš religijos išplaukiančios paradigmos – gnostikų ar Böhme's bandymai sukurti savo krikščioniškąją tradiciją besiremiančią kultūrologinę terminiją pripažinimo nesulaukė. Šioje situacijoje atsivėrė dvi galimybės – arba paneigti krikščionišką paradigmą, kaip tai darė Freudas, Adleris ir daugelio kitų psichologijos kryptų atstovų, arba naujausius psichologijos laimėjimus įrašyti į tradicinį Vakarų kultūros raidos kontekstą, kaip tai padarė Jungas. Pirmu atveju tektų pripažinti, kad visa ikikrikščioniškoji ir krikščioniškoji Vakarų istorija tėra nesusipratimų ir klaidų virtinė. Išeitų, kad žmonės tūkstantmečiais tikėjo nesąmonėmis, meldėsi tuštumai, garbino nieką. Antru atveju, tikinčio žmogaus psichikoje vykstantys procesai tyrinėjami objektyvios ar kolektyvinės psichikos raidos kontekste.

<sup>357</sup> Смирнов А. В. Великий шейх суфизма: опыт парадигмального анализа философии Ибн Араби. С. 93.

<sup>358</sup> Letters of C. G. Jung, Volume 2: 1951–1961 “ (Bollingen Series XCV:2), p. 5.

<sup>359</sup> Eliade M. Šventybė ir pasaulietiškas. Vilnius: Mintis, 1997. P. 144.

Psichologinė kultūros istorijos analizės paradigma grindžiama dviem pagrindinėmis prielaidomis. Pirmiausia, tai dar Herakleito suformuluota ir Jungo išplėtotą idėją, jog priešybių egzistavimas – būtina individo, visuomenės, gamtos egzistavimo sąlyga. Kiekvienoje kultūroje, istorinėje epochoje susiformuoja savo opozicijos ar opozicijų sistemos. Taip pagrindinėmis tradicinės indų kultūros opozicijomis galima laikyti tikrovę ir iliuziją (atmaną ir maja), konfucionistinės – tarp tobulo ir žemo žmogaus, krikščioniškosios – tarp amžino ir laikino gyvenimo ir pan. Pagrindinė visiems laikams ir visoms tautoms būdinga opozicija – tarp sąmonės ir pasąmonės. Šios opozicijos poliai įvardijami bendriausiomis, tuo pačiu ir migločiausiomis sąvokomis: būtis – nebūtis, chaosas – harmonija, tapsmas – tuštuma. Žmogaus psichika – scena, tiksliau, arena, kurioje kovoja, susirūšiuoja, susiharmonizuoja ir prieš sąmonės teismą stoja įvairios iš pasąmonės kylančios jėgos. Šios kovos rezultatas ir yra žmogiškasis pasaulis, jo dangus ir žemė, meilė ir neapykanta, negandos ir džiaugsmas. Kiekviena sąmonės pergalė šioje kovoje – žingsnelis būties harmonizavimo link, kiekvienas pralaimėjimas – duoklė chaosui, nebūčiai, mirčiai. Religija – kvietimas dalyvauti kuriant pasaulį. Ateizmas – atsisakymas tai daryti.

Antra kultūros raidos analizės prielaida liečia psichikos struktūrą. Be abejo, praktiškai visos, ir Rytų, ir Vakarų filosofinės ar psichologinės mokyklos išskiria tam tikrus psichikos elementus ir tyrinėja sąveiką tarp jų. Archetipinė psichologija postuluoja kolektyvinių kompleksų egzistavimą. Kolektyviniai kompleksai atlieka instinktų pakaitalo vaidmenį ir pasireiškia kaip tam tikroms žmonių grupėms bendri psichikos sluoksniai. Instinktai nesidomi individais, nes tarnauja tik rūšims, panašiai ir kolektyviniai kompleksai žmonių gyvenimus pajungia ar pavergia tam tikrų grupių išlikimo tikslams. Priėmus tokią prielaidą, tautų istoriją galima traktuoti kaip tam tikrų kompleksų – religinių, ideologinių, kultūrinių – kaitą.

Jei istoriją traktuotume kaip kolektyvinių kompleksų kaitą, neišvengiamai kyla klausimas apie šią kaitą reguliuojančius dėsningumus. Jungas akcentavo kompensacijos dėsno svarbą psichikos raidoje. Išties kompensacija – svarbus, bet tik vienas psichikos raidos aspektas. Prieš kompensuojant turi būti kas nors, kas kompensuojama. Tas „kas nors“ – visoms gyvoms sistemoms – ar tai būtų graužikų rūšis, ar individualus ego, ar kolektyvinis kompleksas – įgimtas siekimas įsitvirtinti, dominuoti, plėstis. Knygoje plėtojama idėja, kad santykiuose tarp kompleksų, be kompensacijos, svarbų neretai ir lemiamą vaidmenį vaidina plitimo dėsnis. Viena ryškiausių šio dėsno iliustracijų pastarųjų dešimtmečių istorijoje – besaikė racionalizmui atstovaujančios Vakarų kultūros plėtra pasaulyje. Antra vertus, susiformuoja ir tokia plėtrą kompensuojančios tendencijos – augantis domėjimasis okultizmu pačioje Vakarų kultūroje ir nuožmėgantys jos santykiai su tikėjimu paremta islamo kultūra.

Atsižvelgiant į tai svarbia archetipinės psichologijos tyrimų kryptimi tampa istorijos psichologija. Kol kas ryškiausi, bet ir daugiausiai abejonių keliantys, bandymai šioje srityje priklauso psichoanalitinės krypties atstovams. Eriksonas Liuterio biografijai skirtoje knygoje teigia, kad „Hanso sūnus (Martynas Liuteris – S. J.) religijoje ieškojo to, ko nerado pačiame Hanse“<sup>360</sup>. Kadangi religija – pagrindinė, gal faktiškai ir vienintelė M. Liuterio interesų sritis, išeitų, kad autoritarinis jo tėvo charakteris suvaidino nemenką vaidmenį atsirasti protestantizmui ir jį skleisti. Plėtojant šią mintį reikėtų pripažinti, kad didžiausių Europos valstybių armijos daugiau kaip trisdešimt metų braidė po purvą, liejo kraują, degino kaimus ir miestus tik tam, kad išspręstų Liuterių šeimos, konkrečiai, tėvo ir sūnaus santykių problemas. Panašiai yra Frommo pateiktos Hitlerio ir Heinricho Himmlerio charakterių analizės atveju<sup>361</sup>. Be abejo, abu šie, kaip ir absoliuti dauguma žmonių, turėjo tam tikrų destruktiviais įvardijamų charakterio bruožų, tačiau manyti, kad tokie bruožai suvaidino bent kiek reikšmingesnį vaidmenį fašizmo raidoje – tikrai naivu. Istorijos

<sup>360</sup> Eriksonas E. H. *Jaunasis Liuteris: psichoanalitinė istorinė studija*. P. 119.

<sup>361</sup> Fromm E. *Žmogaus destruktivitymo anatomija*. Vilnius: Vaga, 2008. II tomas. P. 170–207; 268–357.

psichologija, kaip mokslas, galimas tik tuo atveju, jei analizuos ne išimtis, o dėsningumus, tai yra ieškos ne išskirtinių istorinių veikėjų charakterio ar biografijų bruožų, o aiškinsis, kokių jėgų reikėjais jie buvo. Be abejo, bet kokio istorinio judėjimo atsiradimą ir sklaidą nulėmė daugelis socialinių, ekonominių, politinių faktorių, jų analizė tebelieka atitinkamų mokslų užduotis. Istorijos psichologijos tikslas – atskleisti giluminės kolektyvinėje sąmonėje glūdinčias jėgas, kurių išraiška yra šie judėjimai. Pagrindinis ir faktiškai vienintelis istorikams turintis reikšmės šių judėjimų vadų psichologinis bruožas – atvirumas sąmonei. Vadais tampa tie, kurie geriausiai išreiškia daugelio žmonių sąmonėje glūdinčius ir jų pačių ne visada suvokiamus jausmus, norus, mintis. Kaip teigė Jungas, „tikri vadai visada vedami“<sup>362</sup>. Veda juos iš kolektyvinės sąmonės besiveržianti ar bent besisunkianti jėga. Pats Jungas atskleidė atgimstančio germanų ir skandinavų dievo Odino reikšmę fašizmo psichologijos sklaidoje. Faktiškai be Odinu įvardijamo archetipinio vaizdinio fašizmo susiformavimui turėjo reikšmės daugelis kitų vokiečių ir europiečių bendrai sąmonėje glūdėjusių psichinių derinių. Jų analizė – tyrėjų laukiantis uždavinys.

Kita svarbi archetipinės psichologijos tyrimų kryptis – sąmonės struktūrų tinklaveikos visuomenėje tyrimai. Daug tūkstantmečių žmonės vedė dangų ir žemę, gyvąją ir negyvąją gamtą sukūrę dievai. Prasidėjus industrializacijai dirbtinės sąmonės struktūros palaipsniui išstumia natūralias. Įžengiame į mechaninės sąmonės erą. Koks vaizduotės bendrai ir fundamentinių vaizduotės struktūrų likimas mechaninės sąmonės sąlygomis? Tai taip pat išsamių tyrimų reikalaujanti problema.

Sąmonė ir sąmonė – kaip diena ir naktis. Dieną mes jaučiamės palyginti ramiai ir saugiai, bet nematome žvaigždžių. Naktis mus baugina ir kerį. Mums įprastas dienos pasaulis naktį išnyksta, arba matome tik neryškius jo kontūrus. Galima pragyventi visą gyvenimą ir nepamatyti žvaigždžių, tačiau jei jas pamatome, jos mus patraukia ir žavi, tada pradedame jas tyrinėti. Šis tyrinėjimas palaipsniui keičia visą mūsų pasaulio vaizdą. Mes pradedame suvokti, kad mūsų planeta – tik nedidelė kosmoso, Visatos dalelė, o visas mums įprastas jaukus dienos pasaulis – tik mažytis Būties fragmentėlis. Panašiai, tyrinėdami sąmonę, įsitikiname, kad sąmonė – tik nedidelė psichikos dalis, iš visų pusių gaubiamą galingų, kartais grėsmingų, kartais draugiškų jėgų. Galima netikėti, kad sąmonė egzistuoja, kaip galbūt kas nors netiki ir egzistuojant žvaigždes, bet dėl to sąmonė neišnyks ir nenustos veikusi, o faktiškai ir lėmusi mūsų gyvenimus.

---

<sup>362</sup> „*Diagnosing the Dictators*” – C.G. Jung interviu, duotas H. R. Knickerbocker. Kn. C. G. Jung Speaking: Interviews and Encounters, ed. William McGuire & R. F. C. Hull (Princeton University Press), p. 141–142.



